BOSANSKI RATNICI

šefko hodžić

BOSANSKI RATNICI

šefko hodžić

Sarajevo, 1998. god.

Recenzenti
prof. dr. ***Ibrahim Tepić***
prof. dr. ***Šaćir Filandra***

Urednik
Emir Habul

Likovna oprema
Mehmed Zaimović

Naslovna strana
Ratnici sa Žuči (Snimio: ***Šefko Hodžić***)

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
Sarajevo

UDK 886.4-94:355.4(497.6)"1992/1995"

HODŽIĆ, Šefko
Bosanski ratnici / Šefko Hodžić ; *[*fotografije Šefko Hodžić*]*... *[*et al.*]*. – Sarajevo : DES, 1998. – 281 str., *[*32*]* str. s tablama (fotograf.) ; 24 cm

Priče o bosanskim herojima / Šaćir Filandra: str. 279-280. – O autoru: str. 281. – Bilješke uz tekst.

ISBN 9958-728-00-1

Majci Aiši, rahmetli, koja doživi sve ratne patnje, a ne dočeka da joj se ostvari san o povratku u našu Župu, naše Glavatičevo.

"Bosanski ratnici" je druga knjiga koju sam "komponovao" od ratnih tekstova i tekstova o ratu objavljenih za dvije godine mira. Dok su u prvoj mojoj knjizi o našoj oslobodilačkoj borbi – "Vitezovi i huni" – u prvom planu bitke, u "Bosanskim ratnicima" bitke nisu primarne, nego ratnici, logoraši, prognanici, ranjenici, nesretnici...

Prateći sudbine najpoznatijih i najslavnijih, ali i malo poznatih bosanskih ratnika, želio sam da, istovremeno, dočaram pripreme za odbranu Bosne i Hercegovine, nastanak Patriotske lige, stvaranje i rast bosanske armije, pa i ključne bitke od početka do kraja rata.

Čitalac će primijetiti da u ovoj knjizi nema tekstova o mnogim, takođe, poznatim borcima i komandantima. A nema ih iz jednostavnog razloga što o njima (još) nisam pisao. Razumije se, jedan autor u jednoj knjizi nikada i neće moći da obuhvati sve bosanske ratnike koji to zaslužuju. A zaslužuju svi koji su se borili.

Takođe je vidljivo da su neki tekstovi o poznatim ratnicima kratki. Razlog je jednostavan: napisao sam ih u ratu, kada je "Oslobođenje" izlazilo na svega četiri ili osam stranica. Dakle, nije bilo prostora.

Većinu bosanskih ratnika, čije sam sudbine uvrstio u ovu knjigu, upoznao sam na ratištu. Neke nisam poznavao, a o njima sam pisao na osnovu svjedočenja njihovih saboraca. Riječ je o šehidima, kao što su Izet Nanić, Hajrudin Mešić, Enver Pamukčić, Ferid Dizdarević i još neki. Podjednako su mi drage priče i o ratnicima s kojima sam dijelio ratnu sudbinu i priče o onima koje nisam poznavao.

U knjigu "Bosanski ratnici" uvrstio sam tekstove koje sam od 1992. do 1997. godine objavio u "Oslobođenju", "Prvoj liniji" i na Radiju Bosne i Hercegovine.

Sarajevo, novembra 1997. godine. *Autor*

Kako braniti Bosnu

12. i 13. 4. 1993.

Meho Karišik Kemo, čitav radni staž, do polovine 1991. godine, proveo je u bivšoj JNA, službujući u raznim gradovima Hrvatske. Završio je Vojnopomorsku akademiju, te u Centru visokih vojnih škola u Beogradu magistrirao ratne vještine, Komandno-štabnu školu taktike u Beogradu i Komandno-štabnu školu operative. Kao kapetan fregate, odnosno potpukovnik, posljednjih godina radio je u Centru visokih vojnih škola u Splitu, sve dok u ljeto 1991. godine nije vidio kako oko Centra kopaju rovove.

- Šta će nam ovi rovovi? - pitao je on svoje kolege oficire.

- Da se odbranimo od ustaša - dobio je odgovor.

- A, ko su ustaše? - pitao je on.

- Svi Splićani!

To je bio posljednji razgovor koji je Meho Karišik imao sa svojim dugogodišnjim prijateljima - oficirima. Odlučio se na bjekstvo.

Karišik je iz Armije dezertirao u ljeto 1991. godine i 9. avgusta se obreo u Sarajevu.

- Odmah sam tražio vezu sa nekim ko radi na odbrani Bosne i Hercegovine, priča Karišik. - Vezu sam brzo uspostavio uz pomoć mog brata Nazifa koji radi u MUP-u, i to sa ključnim ljudima iz političkog vrha Bosne i Hercegovine i Stranke demokratske akcije. Tako sam se, dakle, u avgustu 1991. godine uključio u odbrambene pripreme Bosne i Hercegovine. Tada uzima konspirativno ime Kemo.

- Kad ste se uključili u te pripreme, šta ste zatekli?

- Mislim da je već postojala Patriotska liga, kao ideja - veli Meho Karišik. - A što se tiče vojne organizacije, nje je bilo i to u pojedinim sarajevskim mjesnim zajednicama. Međutim, te vojne formacije nisu bile uvezane ni formacijski zaokružene. Prije dolaska nas oficira, bilo je ljudi u MUP-u, Ministarstvu odbrane i Skupštini grada Sarajeva koji su mnogo uradili na prikupljanju dokumentacije, skrivanju kartona vojnih obveznika, mikrofilmovanju. Oni su neke naše ljude, koji su dezertirali iz Armije, prihvatali, pa i zapošljavali.

- Bez sumnje, biće zanimljivo da navedete imena tih prvih oficira koji su se stavili u službu odbrane naše zemlje?

- Prije mene u Sarajevo je došao jedan oficir i mogu reći da je on prvi oficir bivše JNA koji se uključio u odbrambene pripreme, odnosno sada Armiju Republike Bosne i Hercegovine. Bio je to Sule[1]. To je njegov nadimak. On se sada nalazi na zadatku vani i zato vam ne mogu reći njegovo ime. Poslije Suleta sam, dakle, došao ja, a odmah nakon mene Halil, odnosno Sefer Halilović. Onda je došao Emir, pa Talijan.

- Talijana znamo. Ali, ko je Emir, odnosno kakva je njegova sudbina?

- Pravo mu je ime Atif Šaronjić. Zajedno smo napustili JNA iz Splita. On je onda otišao u Njemačku. Saznao sam njegov broj telefona i pozvao ga. I on je došao sa suprugom Karmen, koju smo zvali Emina. Nažalost, na početku rata oni su doživjeli težak saobraćajni udes vozeći se od Stupa prema RTV domu u Sarajevu. Emina je poginula, a Emir je teško povrijeđen i još se nalazi na liječenju. Od početka su sa nama u pripreme bili uključeni Brko, odnosno Munib Bisić, te dvojica naših savjetnika - Čiča[2] i Stari[3], čija imena takođe, ne mogu navesti.

- Kako i kada dolazi do osnivanja Glavnog vojnog štaba Patriotske lige?

- Odluku je donio politički vrh Patriotske lige, odnosno ljudi koji su osnovali Patriotsku ligu, osmišljavali i usmjeravali njen rad i u skladu s tim i nama izdavali zadatke - kaže Karišik. - A, rekao sam, to su ljudi iz državnog i političkog vrha naše zemlje i Stranke demokratske akcije, koji su već tada predvidjeli zlo koje bi nas moglo zadesiti i koje nas je, evo, zadesilo. Dva-tri puta sam bio na sastanku kod tih ljudi i oni su me zadužili da vodim stručni, odnosno vojni dio Patriotske lige i meni su date odriješene ruke. Zadatak koji nam je dalo političko rukovodstvo Patriotske lige bio je da vršimo vojne pripreme za odbranu Bosne i Hercegovine, odnosno da osnivamo vojne formacije Patriotske lige na čitavom području naše zemlje. Mi smo odmah formirali Glavni vojni štab Patriotske lige za Bosnu i Hercegovinu. To je bilo početkom oktobra 1991. godine.

- Ko je bio u tom prvom, istorijskom, Glavnom vojnom štabu Patriotske lige?

- U prvi Glavni vojni štab Patriotske lige ušli su, pored mene, Sefer Halilović Halil, Sule, Munib Bisić Brko, Atif Šaronjić Emir, Mustafa Hajrulahović Talijan, te naši savjetnici Čiča i Stari. Mi smo djelovali

---

[1] Sulejman Vranj
[2] Rifat Bilajac
[3] Zićro Suljević

timski i ja sam rukovodio tim timom, možda i zato što sam bio najstariji. Tako smo, u najdubljoj ilegali, počeli da se pripremamo za odbranu zemlje, odnosno da stvaramo vojne formacije Patriotske lige.

- Čim smo formirali Glavni štab, mi smo, iako smo radili timski, dali određena zaduženja svakom članu Štaba - kaže Meho Karišik – Kemo. Sefer Halilović, je, naprimjer, bio zadužen za koncepciju odbrane i formiranje vojnih jedinica i on je to jako dobro radio. Emir, odnosno Atif Šaronjić, dobio je zadatak da formira diverzantske grupe. Taj posao će kasnije preuzeti Talijan. Ovdje spominjem Halila i Emira, jer su njih dvojica izašli sa različitim koncepcijama sudbinskog pitanja kako braniti Bosnu i Hercegovinu?

- Kakva je bila Emirova koncepcija, a kakva Halilova?

- Emir je smatrao da se sve može postići malim diverzantskim grupama i akcijama. Dakle, njegovo polazište je bilo kvalitet: male, dobro naoružane i izvježbane diverzantske grupe. Halil je iznio suprotnu tezu. On je smatrao da treba da krenemo od kvantiteta, odnosno da mobilišemo mase, bez obzira na to što će u početnoj fazi rata borcima nedostajati oružje. Dakle, ako oružja i ne bude dovoljno u prvoj fazi rata, doći ćemo do njega u toku borbe. Mi smo bili za Halilov koncept. Međutim, zadržali smo i diverzantske grupe, ali ne u onoj ulozi kako ih je zamišljao Emir - da one mogu osloboditi Bosnu, nego da se stave u službu masa, da naprimjer, diverzantskim akcijama dolaze do oružja i slično.

- Znači, branite čitavu BiH, imate koncepciju odbrane uz pomoć masa… Kako planirate to ostvariti?

- Odlučili smo da u sve regije BiH pošaljemo koordinatore, koji su imali zadatak da u regijama, naravno ilegalno, formiraju jedinice, naprave plan odbrane, da snime teren, da dojavljuju kretanje bivše JNA, četničkih formacija i slično - kaže Karišik. - Međutim, naša regionalizacija nije se sasvim poklapala sa tadašnjom republičkom regionalizacijom. Mi smo, naime, imali devet regija, odnosno dvije nove - goraždansku i livanjsku.

- Ali, vas je, ipak, tada još bilo malo…

- Nas je već u oktobru bilo sve više, jer su neprekidno pristizala nova vojna lica, dezerteri iz bivše JNA, a i oni koji su se bavili nekim drugim poslovima - veli Karišik. - Na razne načine provjeravali smo te ljude. Na primjer, davali smo im određene zadatke i pratili ih. Onda davali složenije i - pratili. Ipak, najviše su nam u tome pomogli naši ljudi iz MUP-a, posebno Jusuf Pušina, Avdo Hebib, Asim Dautbašić i još neki.

Glavni štab Patriotske lige starao se da, na određen način, legalizuje ilegalni rad bivših oficira bivše JNA. Na primjer, trebalo je da ispadne

kako te vojne starješine nisu napustile bivšu JNA, nego da su se razboljeli, pa su, zaista, i smješteni da po nekoliko dana "boluju" u vojnoj ili civilnoj bolnici.

- U vojnu bolnicu smještali smo naše ljude preko Avde Hebiba - kaže Karišik. - A tamo je naš glavni čovjek bio dr. Mirza Ćišić, kome je pomagala viša medicinska sestra Samija Sarić. I ja sam u dva navrata "bolovao" i "liječio se" u Vojnoj bolnici. Jedanput dođe dr. Ćišić u vizitu i veli: "Zbog vas ću poludjeti"! "Također smo imali svoje ljude u civilnoj bolnici. Tamo su za te stvari glavnu riječ vodili dr. Naim Kadić, dr. Muhamed Saračević, dr. Safet Ćibo, a sve je koordinirao Nihad Halilbegović iz Skupštine grada Sarajeva.

Tako se oko jezgra Patriotske lige, odnosno njenog Glavnog štaba, širio krug sposobnih, povjerljivih ljudi. Meho Karišik - Kemo uvjeren je da sve te ljude, koji su se u tom istorijskom vremenu našli uz jezgro Patriotske lige, treba spomenuti. On je, prema sjećanju, naveo imena onih koji su predstavljali tadašnji vojni vrh Lige, posebno starješine bivše JNA, a i drugi ljudi, pa članova Patriotske lige iz MUP-a, Grada i gradskih struktura.

- Vjerovatno ima još ljudi koji su bili s nama u vezi, ali ih se u ovom trenutku ne mogu sjetiti - kaže Karišik. - Tačno se, na primjer, ne mogu sjetiti redoslijeda kojim su nam prilazile bivše vojne starješine, kao i drugi članovi Lige koji su bili u našem vojnom rukovodstvu. Ali, znam da su to bili slijedeći "prvoborci" naše Patriotske lige: Dervo Harbinja Omer, Džemaludin Merdan Džemo, Vahid Karavelić Vaha, Faid Hećo Dino, Senad Mašić Muamer, Hajro Osmanagić, Rasim Gačanović, Kerim Lučarević Doktor, Emin Švrakić, Juka Prazina (koji su prije našeg dolaska imali svoje jedinice), Zaim Backović Zagi, Zijad Kozić Dugi, Ahmo Jordanović Oko, Abdulah Karišik Avdo i Alija Lončarić Aljo (koje smo zvali "tri A", ili "tri asa"), Samir Ništović Almir, Murat Softić Mornar...

- Kad me pitaju kada je nastalo vojno krilo Patriotske lige, obično odgovorim: "Krajem oktobra 1991. godine" - kaže Karišik. - Jer, tada smo u regije uputili prve naše vojne koordinatore. Dakle, tada smo počeli da vojno organizujemo Patriotsku ligu na čitavom području Bosne i Hercegovine.

Tajni sastanak u Hrasnici

29. 4. 1997.

Sefer Halilović je u Patriotskoj ligi imao konspirativno ime - Halil. A kakav je bio taj sistem konspiracije najbolje pokazuje činjenica da su vrlo uticajni članovi PL-a prvi put saznali pravo Halilovo ime 23. maja 1992. godine, kada je on postavljen za komandanta Glavnog štaba. Kada je Halilović napustio bivšu JNA, u septembru '91. godine, u okviru Stranke demokratske akcije, a i mimo nje, mjesecima su već vršene pripreme za odbranu zemlje. Sulejman Vranj, koji je prvi od oficira napustio JNA, već je zajedno sa Rifatom Bilajcem, Hasanom Čengićem i Munibom Bisićem, u junu '91., uradio prve propise ilegalnog organizovanja, koji se smatraju i prvom direktivom za odbranu zemlje. Važnim datumom smatra se i sastanak od 10. juna '91. u Domu milicije, kada je predsjednik SDA Alija Izetbegović govorio o "crnim oblacima" koji su se nadvili nad muslimanskim narodom u procesu raspada Jugoslavije, te je osnovan Savjet za nacionalnu odbranu. U julu i avgustu je stiglo još nekoliko oficira JNA, a među njima i Meho Karišik - Kemo, takođe jedan od ključnih ljudi vojnog krila PL-a.

Ipak, vidimo u prvi plan je izbio Sefer Halilović, kojeg je, zapravo, Štab PL-a, kako tvrdi Rifat Bilajac, pripremao za komandanta buduće bosanske armije.

Kao ključni događaj u tome smatra se tajni sastanak predsjednika Izetbegovića sa Seferom Halilovićem i nekoliko drugih članova PL-a u Hrasnici, 2. decembra 1991. godine, kada je Sefer, kako kaže, Predsjedniku predočio koncept organizovanja buduće bosanske armije, odnosno odbrane zemlje. I predsjednik Izetbegović prihvatio taj koncept.

Sefer je po nalogu Safeta Hadžića, sa svojom ekipom ilegalaca, uradio koncept vojnog organizovanja i odbrane sarajevske regije. U toj ekipi bili su: Mirsad Čaušević - Brada, Senad Mašović, Faid Hećo i Haris Buturović. Sve su to bile odbjegle starješine JNA. Radili su u Hrasnici, u kući Hasije i Kasima Ibrahimovića, u kojoj će i kasnije Štab PL najviše raditi i to mjesecima.

- Kad smo to uradili, ja sam Safetu Hadžiću predložio da bi prema ovom modelu, po meni jedino mogućem, trebalo organizovati odbranu u cijeloj zemlji - priča Sefer. Hadžić mi je rekao da u Centrali SDA postoji

još jedna grupa koja radi isti posao, ali potpuno suprotno od ovog. Tada sam Safetu rekao da bi dobro bilo da on nađe neku ličnost, značajnu ličnost, kojoj bih ja izložio ovaj koncept odbrane. On je rekao: "Za tako krupnu stvar jedino može Alija". Za nekoliko dana Safet Hadžić me izvijestio da se pripremimo, jer će doći Alija Izetbegović.

Predsjednik Izetbegović je trebao da dođe 1. decembra '91. A za tu priliku svi su se bili "glanjc dotjerali", kako kaže domaćica Hasija Ibrahimović. Sefer i Senad su izlijepili kartama sobu gdje će se održati sastanak, a Sefer je još napisao i kraći govor i čitao ga naglas. Atmosfera iščekivanja Predsjednika bila je takva da je Sefer rekao: "Ovo mi se čini kao da se događa u "Hiljadu i jednoj noći". Jer, on, kako kaže, ilegalac, za kojim je JNA raspisala potjernicu, podnosi Predsjedniku države koncept odbrane zemlje. Ali, to veče Predsjednik nije došao. Došao je narednog dana, a to je bilo 2. decembra '91.

Sa predsjednikom Izetbegovićem došli su Safet Hadžić, Rešad Bektić, Munir Jahić i Mirsad Kebo, članovi Regionalnog Političkog štaba PL Sarajevo. Pored Sefera, tu je još bio Senad Mašović. Sastanak je održan "iza zatvorenih vrata", u lijepo uređenoj prostoriji gdje je Sefer, uz Senadovu pomoć, objašnjavao i na kartama pokazivao koncept organizovanja odbrane sarajevske regije. Mirsad Kebo se sjeća da su Sefer i Mašović u početku drhtali kao djeca pred Predsjednikom, na tom, po njemu, istorijskom sastanku.

- Kad sam izložio Predsjedniku koncept odbrane, on mi je postavio nekoliko pitanja - kaže Halilović. - Bio sam decidan: "Mislim da je ovo način da opstanemo. Svaki drugi vodi nas u ponor. A, ako se, voljom Božijom, dogodi da nam ovo ne bude trebalo, ovaj projekat organizovanja može biti dobra osnova iz koje će izaći armija naše buduće države".

Sefer se sjeća da je predsjednik Izetbegović rekao da "nam ovo možda i neće biti potrebno", jer je baš tog dana u Sarajevu bio lord Karington i vođeni su pregovori o mirnom rješavanju jugoslovenske krize.

- Ali, Predsjednik je meni tada kazao: "Dobro, ti radi" - sjeća se Sefer. - Onda se okrenuo Jahiću i rekao: "Sad ti njega i onu grupu gore sastavi. Ali, neka se radi ovako". Sutradan smo se mi susreli sa onom grupom u Centrali SDA gdje su bili Kemo Karišik, Atif Šaronjić i još neki. Taj moj koncept odbrane kasnije je usvojen i po njemu je urađen koncept odbrane Bosne i Hercegovine – kaže Sefer.

Nesuđeni Izetbegovićev dvojnik

2. 5. 1997.

Za predsjednika Aliju Izetbegovića Patriotska liga je uoči rata pripremila dvojnika! Opasne uloge dvojnika predsjednika Izetbegovića prihvatio se čovjek koji, zaista, na njega mnogo sliči. To je inženjer Habib Idrizović, inače jedan od prvaka Patriotske lige u našem glavnom gradu.

Idrizović je rođen 1945. godine u selu Ponorac – Kladnica, kod Sjenice. Kao dječak je doselio u Sarajevo, gdje se školovao. Oženjen je i ima kćerku i sina. Kada mu je predloženo da "glumi Predsjednika", rukovodio je bataljonom Patriotske lige u Pofalićima, koji je brojao 840 članova. Idrizović je i u ratu pokazao veliku hrabrost. Kao komandant Prvog odreda Pofalićana, komandovao je svojom jedinicom u čuvenoj Pofalićkoj bici, te u velikoj bici za Žuč 8. juna '92. godine. Kao starješina proslavljene Prve mehanizovane, Šehovićeve brigade, Idrizović je učestvovao i u drugim bitkama na Žuči. Bio je komandant Ratne oficirske škole u Zenici. I sada je u Armiji RBiH i ima čin brigadira.

Kako je rođena ideja da Idrizovića pripremaju za Izetbegovićevog dvojnika?

- Mislim da je to bio 17. decembar '91. godine - sjeća se Habib Idrizović. - Kod mene u Pofalićima su bili Meho Karišik - Kemo, Atif Šaronjić i, mislim, Sefer Halilović. Kemo me posmatrao i onda rekao: "Ma, vidi, ti imaš u faci neke sličnosti sa Predsjednikom. A mi imamo nekih podataka da se predsjedniku Izetbegoviću sprema nešto što ne valja. Trebalo bi mu naći dvojnika. Bi li se ti toga prihvatio"? "Bih!", odgovorio sam odmah.

Idrizoviću su i ranije ljudi govorili kako sliči na Predsjednika, a u Pofalićima se pričalo kako "Alija svaki dan dolazi u Pofaliće". A to se kolima kući vraćao Idrizović.

Kako je odmah prihvatio da bude Predsjednikov dvojnik, Kemo mu je, veli, rekao: "Čekaj, ti odmah – bih!" - A znaš li ti šta to znači?"

- Znam, rekao sam Kemi - nastavlja priču Idrizović. - To znači, ako ja budem taj sretnik da poginem umjesto predsjednika Izetbegovića, ostaće moja djeca, i moja žena, i moja familija, i Bosna. A ako pogine predsjednik Izetbegović, neće biti ni mene, ni moje djece, ni familije, ni Bosne. A, evo, vidiš tako se i pokazalo u ovom ratu. Da nismo imali

Armiju i predsjednika Izetbegovića, koji je bio naš vrhovni komandant, ni nas, ni Bosne ne bi bilo".

S obzirom na to da je Idrizović dvadesetak godina mlađi, te da je njihova sličnost u osnovnim crtama, ali iz blizine su između njih razlike očite, Idrizović je trebalo da "glumi Predsjednika izdaleka". Evo kakav je, po riječima Idrizovića, trebalo da bude njegov zadatak kao Predsjednikovog dvojnika:

- Cilj je bio da se zavaraju dušmani koji su Predsjedniku pripremali zlo. Dakle, ja bih odvukao njihovu pažnju i oni bi mene pratili, a Predsjednik bi u miru obavljao svoj posao. A tu pažnju ja bih im odvlačio na sljedeći način: obukao bih odijelo isto onakvo kakvo nosi Predsjednik, dolazio bih do Predsjednikovih kola i sjedao u njih. Naravno, pratnja bi bila uza me. I onda bi me vozali gradom. I, kako su mi u šali govorili Kemo i Šaronjić: "Vozaj se i uči Fatihu, pa šta ti bude".

Da bi Idrizović što više sličio Predsjedniku, rečeno mu je da prati Predsjednika na televiziji, posebno da pazi na način kako prilazi kolima, kako pozdravlja prolaznike i kako ulazi u kola. I on je to vježbao. Naročito je, kaže, vježbao Predsjednikovo hodanje do kola i ulazak u kola. Karmen, žena Atifa Šaronjića, šminkala ga je, posebno praveći mu bore iznad čela i Izetbegovićeve karakteristične mladeže na licu. Tako je izgledao nešto stariji i još sličniji Predsjedniku. Uzeli su mu i mjeru za odijelo, "isto Predsjednikovo".

- Meni je Kemo Karišik rekao da budem spreman, jer može se dogoditi da me iznenada pozovu - kaže Idrizović. - Karmen je rekla da me može našminkati za desetak, petnaest minuta.

Ali, Idrizović nikad nije odigrao ulogu Predsjednikovog dvojnika. Nikad ga nisu pozvali, a ni odijelo "kao u Predsjednika" nisu mu sašili. Tako je uzalud vježbao hodanje do kola i uzalud ga je više puta šminkala rahmetli Karmen.

Ko je sve znao da PL priprema Idrizovića za Predsjednikovog dvojnika?

Idrizović kaže da su znali, pored Keme, Sefera, Šaronjića, Karmen i Hasan Čengić, Safet Hadžić, Mirsad Kebo i Asim Dautbašić, te možda još neko iz vrha PL. Od njegove brojne porodice znala je samo njegova žena. Djeca nisu, a ni šestorica braće.

- Da li je predsjednik Izetbegović znao da mu PL priprema dvojnika?

- Kada mi je Kemo Karišik predložio da se prihvatim uloge dvojnika i kada sam prihvatio, tražio sam da se o tome obavijesti Predsjednik, jer tako šta nikada ne bih uradio da on ne zna - kaže Idrizović. - I ja mislim da

je Predsjednik znao. Međutim, nikada sa Predsjednikom o tome nisam pričao, iako smo se u ratu mnogo puta susretali.

Kad sam Karišika pitao o tome, on mi je rekao da Predsjednik ne mora da zna čime se sve dovijaju ljudi koji se brinu o njegovoj bezbjednosti. "Htjeli smo", rekao je Karišik, "da ga dovedemo pred svršen čin - kada već pripremimo dvojnika". Karišik nije Predsjednika lično obavijestio o tome da mu pripremaju dvojnika, ali jeste "čovjeka vrlo bliskog Predsjedniku". Taj čovjek ga je, kaže, i izvijestio da je Predsjedniku prenio njegovu poruku o dvojniku, ali da Predsjednik nije pokazao nikakvu reakciju, niti je išta rekao.

Od moguće upotrebe dvojnika, izgleda, definitivno se odustalo 4. marta '92. Tada su ljudi koji su pripremali dvojnika saznali da su u Sarajevo stigli specijalci JNA, odnosno ubice iz Vukovara, koji su, između ostalog, imali zadatak da u onom haosu ubiju Izetbegovića. O tome je Izetbegović bio informisan, ali on je, ipak, odmah nakon te informacije, pozvao Sarajlije da izađu s njim u onu čuvenu popodnevnu šetnju gradom. I ta Predsjednikova šetnja sa Sarajlijama se dogodila. Atentat nije.

Tada više nije bilo vremena, kako kaže Idrizović, ni za šminkanje, ni za glumu. Rat je počeo i valjalo se boriti.

Ilegalna direktiva

30. 4. 1997.

Još je teško cjelovito sagledati ulogu Patriotske lige u pripremama za odbranu Bosne i Hercegovine, jer njezini čelni ljudi - Alija Izetbegović, Rusmir Mahmutćehajić i Hasan Čengić još nisu rekli ni mali dio onog što znaju, a pod embargom su i mnogi dokumenti PL. Međutim, poznato je da je PL formirala Stranka demokratske akcije, da su na čelu političkog, dakle, glavnog dijela, stajali Izetbegović, Mahmutćehajić i Čengić, koji su vojnom dijelu PL postavljali zadatke, odnosno naređivali šta da urade. Zna se da su čelni ljudi vojnog krila PL bili Meho Karišik Kemo, Sefer Halilović Halil, Sulejman Vranj Sule, Atif Šaronjić Emir, Munib Bisić Brko, Mustafa Hajrulahović Talijan, pa savjetnici Rifat Bilajac Čiča i Zićro Suljević Stari i mnogi drugi.

Uglavnom su to bili ljudi koji su vojno ustrojavali Patriotsku ligu i pripremali je za odbranu zemlje. Postojala su dva koncepta stvaranja budeće bosanske armije. Prvi je onaj Sefera Halilovića (formiranje regionalnih i opštinskih štabova, manevarskih i prostornih jedinica - brigada i odreda, inžinjerijskih, sanitetskih i drugih jedinica). Drugi koncept je predlagao Atif Šaronjić - Emir. On se zalagao da jezgro jedinica PL budu male diverzantske grupe, naoružane i uvježbane, oko kojih bi se kasnije stvarale jedinice. Njih dvojica dugo su vodili žučne polemike oko toga. Na kraju, usvojen je koncept Sefera Halilovića, ali je u taj koncept ukomponovan i Šaronjićev koncept.

Značajan događaj u ustrojavanju PL bilo je savjetovanje u Mehoriću 7. i 8. februara 1992., na kojem su, pored članova Glavnog štaba, učestvovali i komandanti regionalnih štabova PL. Tu je definitivno dogovorena šema odbrane Bosne i Hercegovine, a na osnovu tog savjetovanja 25. februara '92. u Hrasnici je, opet u kući Kasima i Hasije Ibrahimović, Glavni štab PL donio "Direktivu za odbranu suvereniteta BiH". A ovo savjetovanje u Mehoriću značajno je i po tome što je na njemu Hasan Čengić, istupajući u ime političkog krila PL, dao smjernice kakva treba da bude bosanska armija, ako bude rata. Ukratko, te smjernice su bile ove: bosanska armija mora da ratuje viteški, ("Pucaj samo u onog, ko puca u tebe"), mora da ima human odnos prema ratnim zarobljenicima, da ih ne smije ubijati i maltretirati, mora zaštititi civile, ne smije rušiti

vjerske objekte i objekte kulture, u nju treba uključiti sve patriote, bez obzira na vjeru i naciju.

A evo kako je Glavni štab PL, na osnovu Direktive od 25. februara '92, planirao odbranu suvereniteta Bosne i Hercegovine. Prvo su navedene "snage dezintegracije" koje su već "stvorile uslove za potpunu dezintegraciju bosanskohercegovačke vlasti i cijepanje teritorije BiH". A u "snage dezintegracije", odnosno neprijateljske snage, ubrojani su "SDS sa Jugoslovenskom armijom i ekstremno krilo HDZ". Procjena neprijateljskih snaga je bila da JNA u BiH ima pet korpusa kopnene vojske i jedan ojačani VAK, snage SDS su procijenjene između 80.000 i 120.000 ljudi, a ekstremne snage HDZ jačine jedne do dvije brigade.

"Osnovni cilj djejstva ovih snaga", piše u Direktivi, "je podjela teritorije BiH i priključivanje matičnim (nacionalnim) državama". A ovaj cilj nastojaće da ostvare u dvije etape: "U prvoj etapi stvaranje nacionalnih konfederalnih jedinica u BiH, a u drugoj etapi priključenje istih Velikoj Srbiji i Velikoj Hrvatskoj".

U Direktivi se iznosi podatak da Patriotska liga raspolaže "formacijama od voda do odreda i brigade, ukupne jačine 120.000 ljudi". Ali, sa otpočinjanjem borbenih djejstava, kaže se u Direktivi, "očekivati je veći priliv dobrovoljaca, pripadnika MUP-a BiH, pripadnika JNA, kao i snaga muslimanskog naroda van teritorije BiH. Time bi naše snage narasle na 150.000 ljudi".

Krupnim slovima je naveden osnovni zadatak snaga PL. A on je: "Zaštita muslimanskog naroda, očuvanje integriteta i cjelovitosti BiH, kako bi se obezbijedio i ubuduće zajednički život svih naroda i narodnosti na državnoj teritoriji BiH".

Ovom direktivom odbrana suvereniteta BiH, odnosno oslobađanje zemlje, planirano je u tri faze. Prva faza bi trajala 7, druga 15, a treća, završna, 45 dana. Dakle, po Direktivi PL, Bosna je trebala da bude oslobođena za 67 dana!

Kako?

Prvo, sa otpočinjanjem ratnih djejstava trebalo je "izvršiti zaštitu stanovništva i istovremeno zatvaranje glavnih pravaca... uz masovnu primjenu rušenja, zaprečavanja". Zatim, "unutar Republike određenim snagama brzim i energičnim djejstvima blokirati i zauzeti vojne objekte (skladišta naoružanja, municije i MES i kasarni), a potom, što prije, naoružati formirane jedinice," i nastaviti planirana djejstva. To bi sve trebalo uraditi u prvoj fazi. Dakle, za sedam dana.

U drugoj fazi planirano je zaustavljanje neprijateljskih snaga i stvaranje uslova "za spajanje snaga PL po više regija", odnosno povezivanje širih slobodnih teritorija i obezbjeđenje funkcionisanja lokalnih organa vlasti.

U trećoj etapi predviđeno je razvijanje širokih ofanzivnih djejstava "sa ciljem razbijanja, uništenja i protjerivanja neprijatelja sa teritorije BiH".

Komandno mjesto Glavnog štaba PL planirano je "u rejonu Sarajeva".

Traganje za komandantom

15. 4. 1997.

Bila je srijeda 8. april '92. godine. U velikoj sali državnog Predsjedništva okupilo se trinaest starješina Republičkog štaba Teritorijalne odbrane koji su dobili zadatak da predlože novog komandanta Štaba TO, jer je dotadašnji komandant general-potpukovnik Drago Vukosavljević pobjegao u Komandu Druge vojne oblasti JNA na Bistriku, a s njim i dobar dio starješina srpske nacionalnosti. Kako je već bilo dogovoreno da se Republički štab TO SRBiH preimenuje u Štab TO Republike Bosne i Hercegovine, koja je od prije dva dana i zvanično postala samostalna i suverena zemlja, bio je to, zapravo, trenutak kada je biran prvi komandant Teritorijalne odbrane, odnosno Armije Bosne i Hercegovine.

Ponudili su pukovniku Rifatu Bilajcu da bude prvi komandant, ali je on odbio s obrazloženjem da treba birati mlađeg čovjeka. Tada su trinaestorica članova Štaba TO za komandanta predložili Stjepana Šibera, a za načelnika Štaba potpukovnika Abdulaha Kajevića. Ministar odbrane Jerko Doko, koji je prisustvovao ovom sastanku, Stjepan Šiber i Abdulah Kajević otišli su kod predsjednika Alije Izetbegovića. Kada je predsjedniku Izetbegoviću Doko saopštio da je Šiber predložen za komandanta, a Kajević za načelnika Štaba, Izetbegović se nije složio. Rekao je: "Doko, neće to tako ići. Ti si Hrvat i ministar odbrane, zato ne bi mogao biti Hrvat i komandant Teritorijalne odbrane. Komandant treba da bude Musliman. Pa, da mi taj prijedlog obrnemo: neka Kajević bude komandant, a Šiber načelnik Štaba."

Ali taj prijedlog nije prihvatio Šiber. Rekao je, kako on, koji je pukovnik dugo godina, ne može da prihvati da mu komanduje Kajević koji je mlađi i niži činom. Kajević je tada rekao: "Druže Predsjedniče (baš tako ga je oslovio – sa "druže"), ima jedan pukovnik, Musliman, koji je stariji od pukovnika Šibera." "Ko je taj?", pitao je Izetbegović. "Pukovnik Hasan Efendić", odgovorio je Kajević. Svi su se složili da se pozove pukovnik Efendić.

Kajević je izašao u hol ispred kabineta predsjednika Izetbegovića i telefonom okrenuo broj Hasana Efendića, komandanta Gradskog štaba TO

Sarajevo, strahujući da ga, možda, neće naći. Ali, Efendić se javio na telefon. Kajević ga je pozvao da hitno dođe u Predsjedništvo.

- Tada su me pozvali kod predsjednika Izetbegovića, - sjeća se Efendić. Mislim da mi je Doko saopštio da su odlučili da me imenuju za komandanta Štaba Teritorijalne odbrane. A kao jedan od razloga što su baš mene izabrali, Doko je naveo - da Šiber navodno neće da mu bude komandant mlađi od njega. Tada su mi rekli da će Šiber biti načelnik Štaba.

Na tu neočekivanu ponudu Efendić je reagovao tako što je pitao: "Hoće li to biti jednonacionalna ili bosanska armija?" Odgovoreno mu je da će mu najbliži saradnici biti Šiber i Divjak. To najbolje govori kako će biti bosanska armija.

Predsjedništvo RBiH donijelo je Uredbu o ukidanju tadašnjeg Republičkog štaba TO i obrazovalo Štab Teritorijalne odbrane RBiH, te za komandanta imenovalo pukovnika Hasana Efendića, a za načelnika Štaba pukovnika Stjepana Šibera.

Prije toga, dotadašnji komandant Republičkog štaba general-potpukovnik Drago Vukosavljević i načelnik Štaba general-potpukovnik Fikret Jakić razriješeni su dužnosti. Tako je TO, odnosno bosanska armija, dobila svog prvog komandanta.

Istom uredbom određen je "zvanični privremeni znak svih pripadnika TO RBiH", a to je "stari bosanski grb štitastog oblika, plave boje, presječen bijelom dijagonalom sa po tri zlatna ljiljana u svakom polju".

Pukovnik Efendić, sada kao komandant TO, vratio se u onu istu salu gdje su i dalje sjedile starješine TO i čekale. Odmah je održao sastanak sa članovima Štaba TO i izdao prvu naredbu - da se izvrši diferencijacija na one koji žele da brane suverenu nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu i one koji žele na "drugu stranu".

Oni koji izraze lojalnost, treba da to i potpišu, a oni koji ne žele - sretan im put, slobodno mogu ići. Ta lojalnost je zatražena i od svih opštinskih i okružnih štabova TO, kao i Gradskog štaba Sarajevo. Prva lojalnost je, kaže Efendić, stigla iz bihaćkog štaba TO. A ukupno su lojalnost potpisala 73 štaba TO.

Ali, još ćemo se zadržati na 8. aprilu '92. godine i "preseliti se" u drugi štab, ilegalni, koji je već komandovao borbama oko Sarajeva, u Foči, Zvorniku. Bio je to Glavni štab Patriotske lige koji je bio smješten na Bjelavama.

- Gledali smo to veče televizijski Dnevnik i tada saznali da je Hasan Efendić imenovan za komandanta Teritorijalne odbrane - prisjeća se Sefer Halilović. - Mi smo se samo zgledali. Iako smo imali jedinice i već vodili oružanu borbu, nas, dakle, niko nije ni informisao, a kamoli konsultovao o izboru komandanta TO.

Ova svjedočenja Sefera Halilovića o nastajanju bosanske armije, uzeo sam iz obimnog, neobjavljenog rukopisa "Razgovora sa Seferom", koje sam s njim obavio ratne '94. godine.

Prema tim svjedočenjima Sefera Halilovića, 8. aprila '92. godine, odmah nakon TV Dnevnika, u štab PL na Bjelavama došli su Hasan Efendić, Rešad Bektić i Munir Jahić, koji je, inače, bio predsjednik Savjeta SDA za odbranu BiH. Jahić i Bektić su ga, kaže Sefer, pozvali u drugu prostoriju i saopštili mu da ih šalje predsjednik Alija Izetbegović i poručuje da on, Sefer, prihvati ovu odluku. "Molimo te, veli da su mu rekli Jahić i Bektić, ti ovo prihvati. Efendić je formalno komandant, a ti rukovodiš otporom. Njega moramo imati radi legaliteta, radi politike. Biće vremena da to ispravimo. Tako ti poručuje Alija". "U redu. Samo, vi to njemu kažite da on ne bi pravio nekih problema", kaže da je odgovorio Sefer.

Sefer dodaje da je, inače, njegov prijedlog bio da, kad se bude birao komandant, predloži Rifata Bilajca, a da je tek kasnije saznao da su se Meho Karišik - Kemo i Rifat Bilajac bili dogovorili da njega, Sefera, predlože za komandanta.

Igrom sudbine, kada je imenovan prvi komandant TO RBiH, bivši starješina JNA, Jasmin Hodžić, telefonirao je potpukovniku Rasimu Deliću, načelniku Operativnog organa Sarajevskog korpusa JNA, koji se tada nalazio na IKM-u ovog korpusa na Zlatištu i pozvao ga da napusti JNA i priključi se novoformiranom Štabu TO. Vidjećemo kada je i kako Delić napustio JNA i priključio se Štabu TO.

Dok se ovo događalo borbe su vođene oko Sarajeva, te u Foči, Zvorniku i Kupresu. Prvi put se oglasio saopštenjem i Štab odbrane Sarajeva u čijem je potpisu stajalo ime Dragana Vikića. Sarajevo i druge ratom zahvaćene dijelove zemlje branili su i mnogi drugi ilegalni i legalni štabovi, grupice i grupe pod raznim oznakama - TO, PL, Zelene beretke, HVO...

I zato je za priču o nastanku bosanske armije izuzetno važan i naredni, 9. april, kada je Predsjedništvo RBiH donijelo Odluku o objedinjavanju svih naoružanih snaga u Republici Bosni i Hercegovini. Po toj odluci "svi naoružani sastavi i pojedinci, osim snaga JNA i MUP-a,

koji djeluju na teritoriji RBiH, pod raznim oznakama i simbolima, dužni su da se prijave opštinskim, okružnim i Gradskom štabu TO, radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i dobijanja jedinstvenih obilježja". A oni koji se ovoj odluci ne povinuju "smatraće se paravojnom formacijom" i prema njima će biti "preduzete odgovarajuće zakonske sankcije".

Određen je i datum do kojeg se "svi naoružani sastavi i pojedinci" moraju uključiti u TO. Bio je to - 15. april 1992. godine. Taj dan kasnije je određen kao - Dan Armije.

Okupljanje branilaca

16. 4. 1997.

Nakon odluke Predsjedništva od 9. aprila '92. o objedinjavanju "svih naoružanih snaga i pojedinaca... koji djeluju pod raznim oznakama i simbolima" na teritoriji RBiH, prema riječima Hasana Efendića, štabovima TO masovno su se prijavljivali mnogi naoružani sastavi različitog stepena organizovanosti. A prilazili su i oficiri JNA. Do 15. aprila, kada je bio i krajnji rok za uključivanje u TO, Patriotska liga, "Zelene beretke" i sve druge naoružane jedinice i grupe stali su pod simbole Teritorijalne odbrane.

Razumije se, glavni je događaj bio uključivanje Patriotske lige. Štab PL je prvih ratnih dana smješten u prostorijama Hidrometeorološkog zavoda i Mjesne zajednice na Bjelavama. Dakle, bio je podaleko od Štaba TO, koji se nalazio u zgradi Predsjedništva države. Hasan Efendić kaže da je, kao komandant, dok još oni nisu došli u Predsjedništvo, odlazio na Bjelave u Štab PL i da se uvjerio "kako imaju razrađen sistem komandovanja sa nekim jedinicama".

- Pokušao sam kroz razgovor da doznam organizaciju i način njihovog rada, ali nisu bili spremni da mi to kažu - sjeća se Efendić. Ali, iz onog što sam vidio da rade, smatrao sam korisnim i vjerovao sam da će znatno ojačati Štab TO, kad nam se priključe. Jer, činjenica je da su MUP i Patriotska liga prvi stali u odbranu zemlje.

- Hasan je došao kod nas u Štab i od mene zahtijevao da mu dva puta dnevno dostavljam izvještaje - kaže Sefer Halilović. - Ja mu kažem: "Hasane, je li se to ti šališ, ili ozbiljno misliš?" Veli: "Sasvim ozbiljno. Ja sam komandant Teritorijalne odbrane i, molim, tako da bude". Ja mu, onda, kažem: "Hasane, ti moraš znati da ovi ljudi ovdje kojim ja rukovodim i Patriotska liga, vama, oficirima, koji ste čekali do danas da pređete u našu vojsku - ne vjeruje. Prema tome, ti dođi i traži šta ti treba, a mi ćemo ocijeniti šta ćemo ti dati, a šta nećemo dati".

Sefer dodaje da je njihov dodatni razlog za nepovjerenje u Hasana Efendića bio i taj što su u međuvremenu saznali da mu žena, Srpkinja ("što je njegova privatna stvar"), živi u Srbiji ("a to je i naša stvar"). Efendić, međutim, kaže da se ne sjeća ovog incidenta, ali se dobro sjeća da je Sefer, ljut što je on, Efendić, izabran za komandanta, dva puta uzimao

"hekler" i polazio da se bori kao običan borac. A za njim trčao Munir Jahić i vraćao ga. Sefer, opet, negira da se to događalo.

Sefer se tačno ne sjeća datuma kada je Štab PL preselio u Predsjedništvo, odnosno uključio se u Štab TO. Efendić kaže da je to bilo 12. aprila.

- Odluka Predsjedništva da Teritorijalna odbrana bude oružana snaga Bosne i Hercegovine bila je pogrešna - smatra Halilović. - Mislim da je trebalo donijeti odluku da to bude Patriotska liga i da se svi drugi sastavi, pa i TO, uključe u nju. Tada bi Hasan Efendić došao nama i stavio se na raspolaganje, a ono nešto ljudi što je ostalo u opštinskim štabovima TO stavilo bi se na raspolaganje štabovima PL. Ovako, odluka da se mi uključimo u TO unijela je zabunu kod velikog broja pripadnika PL. Jer, trebalo se sada, ponegdje, kao u tuzlanskoj regiji, staviti pod komandu onih koji su nas do juče hapsili.

Hasan Efendić drukčije gleda na ovu odluku Predsjedništva i smatra je mudrom. Jer, kaže, u štabovima TO radili su stručni ljudi, koji su bili bolje osposobljeni za vođenje oružane borbe od štabova Patriotske lige. A, takođe, naglašava on, poslije izbora, u većini opštinskih štabova TO ključne pozicije su zauzimali kadrovi koje je postavila SDA, jedina politička snaga, po Efendiću, koja je u našoj zemlji organizovala otpor agresiji. I on sam je, kaže, kada se nalazio na čelu Gradskog štaba TO Sarajevo, bio u vezi sa Hasanom Čengićem, a preko njega neke stvari je uradio na zahtjev predsjednika Izetbegovića. (Hasan Čengić ne samo da mi je to potvrdio, nego je rekao da je Hasan Efendić bio prvi oficir JNA sa visokim činom koji se uključio u pripreme za odbranu zemlje, baš kao što je to iz plejade mladih oficira učinio Sulejman Vranj). Dakle, veli Efendić, nije bilo razloga za nesporazume u najvećem dijelu Bosne i Hercegovine, jer su i u PL, i u većini štabova TO, bili ljudi koje je postavila SDA.

Kada su članovi PL stigli u zgradu Predsjedništva, gdje se nalazio Štab TO, nastala je neobična situacija. Njih desetak, petnaest nije imalo gdje da se smjesti, jer su gotovo sve prostorije, kao i sva formacijska mjesta, bili popunjeni. Izgledali su kao putnici koji su začas tu zastali, a nemaju gdje da se smjeste, pa ni čestito odmore. Ipak, našli su im jednu prostoriju i smjestili sve zajedno. Pored Sefera, tu su još bili Meho Karišik Kemo, Mustafa Hajrulahović Talijan, Kerim Lučarević, Mirsad Čaušević Brada, Zaim Backović Zagi, Hajrudin Šuman, Dervo Harbinja, Zijad Rašidagić, Mustafa Stočević, Salko Polimac, Alija Lončarić, Asim Omanić i još neki.

Zapravo, nije to ni bilo pravo preseljenje, jer je još na Bjelavama funkcionisao njihov štab i gdje su se povremeno vraćali i odatle komandovali bitkama. U taj štab PL-a dolazili su povremeno bivši oficiri JNA koji su se priključili TO. Zanimljiv je detalj da su tim oficirima članovi Štaba dali lažne karte da na njima rade, jer još nisu u njih imali povjerenja.

Sjećajući se tih dana, Sefer kaže da je u Predsjedništvu sreo Doku, Šibera, Divjaka, razumije se, i Efendića. Uglavnom, veli, kod njih je vladalo uvjerenje da mi iz Štaba PL imamo vojsku, a da oni imaju vojničko znanje. Baš tako mu je, kaže, rekao Šiber prilikom prvog susreta u Štabu TO. Zbog toga je i došlo do malih varnica između njih dvojice, jer je, veli, Šiber bio inžinjer u uniformi. Kada je Šiber saznao da je i on školovan oficir, te da u Štabu PL ima još stručnih ljudi, rekao je: "Dobro, hajde da to nekako premostimo".

I to rješenje je nađeno. Sefer je prihvatio mjesto načelnika Operativnog centra u Štabu TO, jer se, kaže, "odatle rukovodilo oružanom borbom".

Dok se tako, uz varnice, uštimavao armijski vrh, na terenu je objedinjavanje snaga išlo "bezbolnije". U skladu sa naredbom Štaba TO RBiH od 13. aprila da svi štabovi TO sa terena redovno šalju izvještaje, zanimljivi su podaci koji su 24. aprila '92. godine stigli sa terena, a koje je za ovu priču o stvaranju bosanske armije pripremio Hasan Efendić. Prema tim podacima, 24. aprila '92. godine u jedinicama TO RBiH borilo se 91.243 branioca. Efendić dodaje da tada izvještaje nisu poslali opštinski štabovi TO Zvornika, Čajniča,Višegrada i Foče, koji su vodili borbena djejstva.

- Dakle, 24. aprila '92. godine u Bosni i Hercegovini u okviru TO nalazilo se više od stotinu hiljada boraca - tvrdi Hasan Efendić.

I u Ministarstvu odbrane 10. aprila došlo je do kadrovskih promjena. Umjesto Hazima Begovića, Predsjedništvo je za zamjenika ministra odbrane imenovalo jednog od prvaka Patriotske lige - Muniba Bisića, koji je još u junu '91. godine, zajedno sa Hasanom Čengićem, Sulejmanom Vranjem (najviše angažovan) i Rifatom Bilajcem radio prve propise ilegalnog vojnog organizovanja. (Zanimljivo je da je Hasan Čengić ovu direktivu dao Hasanu Efendiću i Hakiji Gobiloviću da ih pregledaju i daju primjedbe). Bisić je, inače, i do tada radio u Ministarstvu odbrane, kao pomoćnik ministra. Istog dana Predsjedništvo je imenovalo i pukovnika Jovu Divjaka za zamjenika načelnika Štaba TO BiH.

Kako je došao Rasim Delić

17. 4. 1997.

Prvih dana agresije na našu zemlju mediji su poklanjali veliku pažnju oficirima koji su napuštali JNA i priključivali se Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine. Neki od tih oficira su istupali u Međunarodnom press-centru u Sarajevu, a za neke je saopštavano da su stupili u redove TO, odnosno branilaca Bosne i Hercegovine.

Inače, prvih dana aprila '92. još je u igri bila opcija da se JNA transformiše u oružanu silu države Bosne i Hercegovine. Tako je i komandant TO Hasan Efendić 11. aprila '92. u "Oslobođenju" izjavio da je moguće stvaranje zajedničke komande TO RBiH i JNA. Državno Predsjedništvo, kao Vrhovna komanda TO RBiH, tih dana ulagalo je mnogo truda da ukroti JNA stavljajući je pod svoju komandu, ili da ona napusti ovu zemlju.

Tek osnovana državna agencija BHPRESS 11. aprila u svijet je poslala svoju prvu vijest - da je Predsjedništvo RBiH pozvalo vršioca dužnosti jugoslovenskog saveznog sekretara za odbranu generala Blagoja Adžića da za 24 sata dođe u Sarajevo i da se riješi status JNA u Bosni. Ali, Adžić se nije pojavio, a napadi na Bosnu i Hercegovinu su intenzivirani.

Komandant Štaba TO RBiH Hasan Efendić 13. aprila upućuje javni poziv "svim starješinama i vojnicima JNA... da se što prije vrate kućama" i "stanu u stroj branitelja rodne grude". Istog dana pojavio se pred kamerama i pukovnik Vehbija Karić i saopštio da je napustio JNA, a njegovo javno istupanje toga dana trebalo je da ima propagandni efekat. Jer, on je bio jedan od eksponiranijih starješina bivše JNA. Za dva dana u Press-centru se sa Karićem pojavio i potpukovnik Fikret Muslimović, a ministar Doko 16. aprila saopštava da je starješinama JNA ostavljen rok do 20. aprila da se priključe Teritorijalnoj odbrani, jer će poslije tog datuma, ako se ne prijave, biti "tretirani kao pripadnici oružanih snaga koje su izgubile legalitet u Bosni i Hercegovini".

Već narednog dana - 17. aprila, Vehbija Karić javno saopštava da "nam je danas pristupio potpukovnik Enver Hadžihasanović koji je komandovao 49. brigadom JNA u Lukavici, najsnažnijom jedinicom na ovim prostorima". Hadžihasanović je, prema riječima Hasana Efendića, odmah upućen da komanduje jedinicama Teritorijalne odbrane slobodnog

dijela ilidžanske opštine i to u onoj poznatoj bici za Ilidžu, kada su branioci glavnog grada bili nadomak oslobađanja cijele Ilidže, ali su se ispriječili tenkovi JNA.

Ali, tada niko nije zabilježio dolazak, široj javnosti nepoznatog potpukovnika Rasima Delića, u Štab TO RBiH - 13. aprila '92. A Delić je do toga dana imao visoku funkciju u Komandi sarajevskog korpusa JNA. Bio je načelnik Operativnog organa i od 1. aprila '92. nalazio se na IKM-u Komande ovog korpusa na Zlatištu, kojim je komandovao načelnik Štaba sarajevskog korpusa JNA general Ante Karanušić, Hrvat. Na ovom IKM-u na Trebeviću bilo je petnaestak ljudi, ali nisu gotovo ništa radili.

Delić vjeruje da su i general Karanušić i on bili dislocirani na Zlatište, faktički, u neku vrstu izolacije. A ta izolacija starješina bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, kaže Delić, počela je znatno ranije: general Karanušić nije dobijao poštu, a obojica nisu mogla da obilaze jedinice, niti su uključivani u izradu određenih dokumenata.

Što se tiče plana blokade Sarajeva, Delić tvrdi da je to bio dio ukupnog ratnog plana JNA koji je rađen odmah poslije Drugog svjetskog rata, a svakih nekoliko godina obnavljan kao - odbrana grada Sarajeva. Dakle, veli on, sve ono što je planirano za eventualnu odbranu Jugoslavije, a pripremano je i Sarajevo za odbranu, iskorišteno je za blokadu grada. Posljednji ratni plan, čiji je osnovni zadatak bio kontraudar u Hrvatskoj, urađen je, kaže Delić, krajem '91. ili početkom '92. godine sa Gagovićem, Vukašinovićem i drugim oficirima na čelu, isključivo Srbima i Crnogorcima.

- Nijedan Bošnjak i nijedan Hrvat nije učestvovao u tom planu, za koji smo mi, zapravo, samo naslućivali da se radi - kaže Delić. - Nije učestvovao ni general Karanušić, koji je, kao načelnik Štaba, trebalo da bude nosilac tog posla, a nisam ni ja kao načelnik Operativnog odjeljenja.

Delić objašnjava da nikada niko s njim iz državnog vrha, niti Patriotske lige nije razgovarao dok se nije 13. aprila javio u Štab TO RBiH u Sarajevu. A mogao je, veli, pružiti korisne informacije i procjene.

Dok se još nalazio na IKM-u na Zlatištu, Delić je, tvrdi, javno rekao da će napustiti JNA, ako se ona "ne prestruktuira u okviru Bosne i Hercegovine", te da neće da živi u srpskim SAO, nego u Bosni i Hercegovini. A kada je, veli, ispaljen prvi projektil na Sarajevo, njih nekoliko koji su bili na IKM-u, izrazili su želju da se vrate u Sarajevo i stave u odbranu grada. Ali, s obzirom na položaj koji je imao, nije, kaže, mogao da pobjegne, nego je želio da tu vojsku napusti časno, jer je časno u nju i došao.

Potpukovnik Mahmut Ferhatbegović, koji se tada nalazio sa Delićem, sjeća se i zanimljivih detalja. Na primjer, dok su bili na Zlatištu, slučajno je saznao da je jedan vodnik, rođen na Sokocu, iz tenka sa Vraca gađao relej na Humu. A to je ona slika koja je jedna od simbola agresije na naš glavni grad. Karanušić je naredio da se pronađe taj "ludi" tenkist i "da se ispita ko mu je naredio da gađa relej". Tenkist je pronađen i Ferhatbegović je bio prisutan kad je odgovorio da mu je naredio "101". A "101" je bila šifra generala Đurđevca.

Ferhatbegović kaže da je jednom, na referisanju, koje je vodio Karanušić, a na kome se tražilo da se JNA "ogradi od četnika", on na ceduljici napisao: "JNA jednako četnici" i cedulju stavio pred Delića. Delić je pogledao i pocrvenio, ali ništa nije rekao. Međutim, Delić se, kaže, ne sjeća tog detalja, ali sjeća se mnogo čega što je to potvrđivalo.

Inače, kada je Delić izabran za komandanta Armije, u prvom intervjuu koji mi je dao narednog dana, on je rekao da je za vrijeme boravka na Zlatištu pokušavao da posreduje u smirivanju situacije. Enes Bezdrob, tadašnji načelnik Stanice javne bezbjednosti Stari Grad, tvrdi da je Delić, za razliku od nekih drugih starješina JNA koji su kasnije prešli u TO, bio najbolji za dogovor, pa je i na sastancima predstavnika MUP-a, mještana i JNA na Zlatištu govorio tako da su oni kasnije, kad im se on nije javljao na telefon, mislili da je likvidiran.

Delić je definitivno odlučio da napusti JNA kada se general Adžić nije odazvao pozivu Predsjedništva RBiH da dođe u Sarajevo. Tada je, očito, izgubio nadu da će se status JNA riješiti u okviru RBiH. U međuvremenu ga je zvao Rašid Zorlak, iz Štaba TO. Uveče, 12. aprila '92. Delić je, kaže, javno rekao dotadašnjim kolegama da ujutro napušta JNA. Evo šta o tome on kaže:

- I rekao sam im javno: "Ovoj armiji dugujem pištolj, evo pištolj. Dugujem to, izvolite to. I ne želim ništa da ponesem iz armije. Nosim samo ono što znam."

Ujutro, 13. aprila, potpukovnici Rasim Delić i Mahmut Ferhatbegović otišli su kod generala Karanušića i zatražili vozilo. General im je dao vozilo, jer je i sam bio svjestan situacije. Kasnije je JNA napustio i on.

Dobili su "ladu nivu" i vozača, vojnika na odsluženju vojnog roka. Kad su se spustili do punkta koji su, na tom dijelu Zlatišta držali policajci Stanice javne bezbjednosti Stari Grad, zaustavili su se. I Delić i Ferhatbegović su već kontaktirali sa tim policajcima, jer su na taj punkt više puta silazili. Policajci su ih pitali kuda će i oni su odgovorili da napuštaju JNA. "Sa srećom!" - rekli su im oni. Nisu krenuli preko Vraca,

nego strmom ulicom prema Širokači, kako su im preporučili policajci. Kako njihov vozač nije poznavao taj put, ispred njih je išlo policijsko vozilo koje je slučajno naišlo i oni su ga pratili.

- Spustili smo se pred Komandu JNA u Bistriku i Delić je otišao u svoju kancelariju, ja u svoju - kaže Ferhatbegović.

Delić je, inače, u Komandi na Bistriku dijelio kancelariju s onim Vukašinovićem što ga je Mladić prozivao kada je gađao "Velušiće" i da ga je tog dana zatekao u kancelariji. I njemu je, veli, rekao da napušta JNA i da iz nje ne želi ništa da ponese. "Ne trebaju mi ni sveske, ni bilježnice, ni bilo šta drugo. Ne treba mi ni uniforma", rekao je, kaže, Vukašinoviću. Obučen u civilno odijelo otišao je kod personalca Muharema Nadžaka i rekao mu da napušta JNA, ali da hoće da ode zvanično, te da on, Muharem, umjesto njega napiše molbu da ta njegova molba postoji. I istom onom "ladom" odvezao se do garsonijere, pa se odmah javio u Štab Teritorijalne odbrane.

Ferhatbegović je uzeo dva pištolja i još neke stvari i napustio Komandu JNA. Ali, na ulici, ispred Komande, zaustavio ga je teritorijalac i tražio oružje. Nije mu dao. I dok su se oni prepirali, odjeknula je strašna eksplozija nad gradom i teritorijalac se bacio na zemlju, a onda pobjegao, sjeća se Ferhatbegović.

Bila je to ona čuvena eksplozija nad Sarajevom koju je u pet popodne 13. aprila '92. godine izazvao jedan avion JNA probivši "zvučni zid."

Otimanje oružja

23. 4. 1997.

Prvih dana rata jedan od glavnih zadataka branilaca bio je kako doći do oružja. A sve magacine oružja čuvala je JNA. Dugo je vođena politička igra o vraćanju naoružanja Teritorijalnoj odbrani. Malo tog naoružanja JNA je i dala Teritorijalnoj odbrani RBiH. Ali, do oružja se, uglavnom, dolazilo otimanjem.

Što se tiče oružja TO Sarajeva, ono se, prema riječima Hasana Efendića, koji je prije izbora za komandanta Štaba TO RBiH bio komandant Gradskog štaba TO Sarajevo, nalazilo na nekoliko lokacija: u Faletićima, Krupanjskoj Rijeci, Hadžićima, Lukavici, Koranu, Misoči i Semizovcu. U aprilu '92, međutim, u prvi plan su izbila dva događaja vezana za otimanje oružja i municije. Prvi je - pljačka skladišta municije TO RBiH u Faletićima, koju je izvršila JNA, a drugi je spektakularna akcija branilaca glavnog grada koji su iz vogošćanskog "Pretisa" izvukli oko 800 "osa", "zolja" i druge municije, možda presudne za odbranu Sarajeva, 2. maja '92. godine.

Pljačku skladišta oružja i municije u Faletićima izvršila je JNA 13. aprila '92. godine i od tada, pa do danas, ostala je kontroverza, je li naša Teritorijalna odbrana, kao vlasnik, mogla doći do svog naoružanja.

Koliko je oružja i municije bilo u Faletićima?

Hasan Efendić tvrdi da je bilo između 12 i 15 hiljada cijevi, od čega oko 2.000 pištolja. Bilo je i minobacača 60 i 82 mm, te dvije baterije minobacača od 120 mm. A tu je čuvana i velika količina municije. Sve, u svemu, tvrdi Efendić, u Faletićima se nalazilo oko 50 kamiona oružja, municije i drugog MTS-a. A bilo je to naoružanje TO opština Stari Grad, Centar i Novi Grad, dvije brigade TO, te Republičkog i Gradskog štaba Teritorijalne odbrane.

- Kada je Predsjedništvo SRBiH 11. marta '92. godine stavilo van snage odluku Predsjedništva SFRJ od 19. oktobra '90. godine o oduzimanju naoružanja Teritorijalnoj odbrani, nas, Bošnjake, teško su puštali u te magacine – tvrdi Efendić. Oko Faletića JNA je minirala teren, postavila jedan PAT trocjevac i pojačala stražu od 35 vojnika. Do sredine marta '92. dva, tri puta sam bio tamo i uvjerio se kako su obezbijedili Faletiće i više mi nisu dozvoljavali pristup.

Efendić kaže da zna da su Patriotska liga i "Zelene beretke" planirali akcije za uzimanje Faletića, ali da se, navodno, s tim nije složio predsjednik Alija Izetbegović "zbog mogućih represalija na grad". Njemu su, veli, komandant "Zelenih beretki" Emin Švrakić i predsjednik opštine Stari Grad Selim Hadžibajrić, predložili originalnu ideju uzimanja Faletića.

- Rekli su mi da oni krenu sa svojim borcima, a da ja idem ispred njih i da mi stražari JNA otvore magacine naoružanja, te da oni kupe oružje i municiju - veli Efendić. - Ta ideja je na početku agresije na BiH bila potpuno neizvodljiva.

Sefer Halilović tvrdi da je bilo u Faletićima mnogo više naoružanja - više od 32.000 cijevi. Patriotska liga je, tvrdi, planirala akciju uzimanja ovog skladišta, ali nije rekao detaljnije kako je to planirala. U Direktivi PL o odbrani suvereniteta BiH od 25. februara '92. godine, posebno se ne spominje uzimanje skladišta u Faletićima, ali se kaže da snagama prostorne strukture i ostalim snagama treba zauzeti skladišta, a kasarne i aerodrome blokirati. Direktivom je bilo predviđeno da se to uradi sinhronizovano sa djejstvima koje bi izvele glavne snage manevarske strukture, koje su, opet, imale zadatak da razbiju neprijateljske snage u širem rejonu Pala, u rejonu Vučje Luke, poslije čega bi naše snage nadirale prema Sokocu i zaposjele položaje na Ravnoj Romaniji.

Halilović veli da su Rifetu Bilajcu dali zadatak da ode kod predsjednika Izetbegovića i upozna ga sa planom o zauzimanju skladišta municije u Faletićima. Bilajac se, kaže Halilović, vratio sa izvještajem da je predsjednik Izetbegović protiv akcije "jer će nam JNA srušiti Sarajevo".

Ovdje još treba reći da su vođeni pregovori sa generalom Đurđevcem oko naoružanja TO u Faletićima i da je 12. aprila postignut dogovor da narednog dana, rano ujutro, u Faletiće dođu Vehbija Karić, Fikret Muslimović, Hamid Bahto i Selim Hadžibajrić. Karić, Muslimović i Bahto su došli tog jutra i, kako kaže Vehbija Karić, shvatili da su u klopci. Umjesto Đurđevca, koji je trebalo da ih tu dočeka, dočekao ih je "veliki broj šljemova i uperenih cijevi" koji su bili raspoređeni iznad skladišta. Ali, pucali nisu. Tada se, prema Karićevim riječima, pojavio Sakib Puškar sa dvadesetak ljudi koji su imali namjeru da uđu u skladište. Vratili su ih da ne bi svi izginuli. Iste noći JNA je kamionima izvukla oružje i municiju TO grada Sarajeva.

Da li su akcije koje su planirali Patriotska liga i "Zelene beretke" imale šansi na uspjeh? Hasan Efendić misli da je to bila utopija i te akcije nisu imale šansi da uspiju. Jer, kaže, skladište su čuvale jake snage JNA, a

na Bistriku je JNA imala dobro opremljene interventne jedinice koje bi za desetak minuta stigle na Faletiće. Osim toga, konfiguracija zemljišta je takva da je omogućavala JNA da bez mnogo muke brani jedini ulaz u skladište naoružanja.

I još treba reći da postoje pretpostavke po kojima bi, da je uzeto naoružanje iz Faletića, Sarajevo brzo bilo deblokirano. Neki, opet, misle da je bolje što se nije išlo u te akcije. Jer, ishod je bio neizvjestan, a JNA je to mogla da iskoristi kao povod i - okupira Sarajevo, koje se tada nije imalo čime braniti.

Tragična zasjeda

3. 3. 1996.

Safet Hadžić je bio predsjednik Kriznog štaba sarajevske regije kada je 18. aprila 1992. godine poginuo nadomak vogošćanskog "Pretisa". Iako je, dakle, bio prvi čovjek odbrane našeg glavnog grada i njegove šire regije, poginuo je kao - običan borac. Veličina Safeta Hadžića, međutim, nije samo u toj njegovoj herojskoj pogibiji na početku rata, nego, mnogo više, u onom što je on uradio na pripremi odbrane Sarajeva i naše zemlje. A uradio je mnogo i zato mu pripada jedno od ključnih mjesta u istoriji naše oslobodilačke borbe.

Njegova životna priča slična je priči Safeta Zajke. Rođen je na području opštine Rudo, u selu Strgačina - 1952. godine. Završio je metalostrugarski zanat i radio u preduzeću Vodovod. Rano mu je umro otac Nezir i Safet je preuzeo brigu o porodici sa dvadesetak godina. Možda je to bilo presudno da rano sazrije i da rano stekne jasnu viziju svijeta. Jedan je od osnivača SDA Sarajeva i prvi predsjednik SDA Novog Grada, a i jedan od osnivača SDA Rudog.

Safet Hadžić je u posljednje dvije godine života neumorno djelovao na dva kolosijeka. Na jednom se, kao aktivista SDA, borio za demokratiju i afirmaciju bošnjačkog naroda, a na drugom kolosijeku, kao jedan od prvih ljudi Patriotske lige, koju je osnovala Stranka demokratske akcije, pripremao je bošnjački narod za odbranu Bosne nad kojom su se nadvili crni oblaci.

Safet Hadžić je okupljao oficire koji su 1991. godine bježali iz bivše JNA i uključivao ih u PL. U okviru Kriznog štaba sarajevske regije, sa njim na čelu, djelovala je jaka grupa PL koja je izradila plan odbrane Sarajeva i sarajevske regije. Njihov rad je koordinirao Safet Hadžić koji je 2. decembra 1991. godine u Hrasnici, u kući Hasije i Kasima Ibrahimovića, organizovao tajni sastanak predsjednika Izetbegovića sa ovom grupom. Tada je predsjednik Izetbegović prihvatio plan odbrane Sarajeva i naše zemlje koji mu je izložio Sefer Halilović. U daljnjem radu PL, sve do četničke agresije na našu zemlju, Safet Hadžić je imao jednu od najvažnijih uloga.

U njegovoj kući bio je postavljen centar veza putem kojeg je Hadžić primao i izdavao naređenja uoči i prvih dana rata. Uporedo je primao nove

članove PL, raspoređivao ih, dijelio zadatke, brinuo se o njima, naoružavao narod i vodio političku borbu sa bivšom JNA i SDS i to tako dobro da je nadmudrivao i "jugogenerale", a i čelnike SDS, pa je jednog Momčila Krajišnika "ostavljao bez teksta".

Nekoliko dana prije četničke agresije Safet Hadžić je, vozeći ratnu opremu, bio uhapšen na Ilidži. Isljednike je tako "tuširao" odgovorima, da su ga nakon devet sati ispitivanja, oslobodili. Više su vjerovali njegovim riječima nego svojim očima.

Šira javnost ne zna da je Safet Hadžić bio ključni čovjek za postavljanje kontrabarikada koje su bile odgovor na one prve četničke barikade u našem glavnom gradu 2. marta 1992. Inače, imao je i veliki krug prijatelja patriota, i onih s kojim je radio javno, i onih s kojima je radio ilegalno. Imao je i svoj mali, neformalni, operativni štab od nekoliko ljudi koji su mu bili više od saradnika. To su Suljo Kapidžija, koji je bio uz njega i kada je poginuo, pa Safet i Rahim Baltić, Suad Berbić, Ismet Čengić, a i još neki.

Posljednji put Safet Hadžić, posredstvom svog centra veze, izdavao je naređenja 18. aprila 1992. godine. Mustafi Zebi i Vahidu Ahmetspahiću je naredio da sa četom krenu prema "Pretisu" i zaštite ga od četnika. Onda, i posljednje naređenje Nusretu Prljači da sa elitnom grupom PL krene prema "Pretisu". S tom grupom krenuo je i on. Tada je posljednji put vidio svoju majku Semizu, suprugu Džemilu i djecu Almiru, Nezira i Amelu. Još ranije ih je bio pripremio da mu se može dogoditi ono što mu se na kapiji "Pretisa" i dogodilo. Sa svojim saborcima upao je u zasjedu. Četnički rafal ga je pokosio.

Sporna direktiva

19. 4. 1997.

Novoformirani Štab TO RBiH 14. aprila '92. godine izdao je Direktivu za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine, koju je potpisao komandant Hasan Efendić. Bila je to prva zvanična direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti naše države. Direktivu su, dva dana ranije, 12. aprila (i to "u osam časova", kako je vojnički precizno navedeno) uradili pukovnik Jovan Divjak i potpukovnik Kadir Jusić. Ali, iz teksta Direktive se vidi da je ona dorađivana i naredna dva dana, jer je u njoj navedeno i stanje na ratištu 13. aprila '92. Direktiva je protokolisana pod brojem "Str. pov. 02/2-1" i ima dodatnu oznaku "VOJNA TAJNA - STROGO POVJERLJIVO."

Razumije se, ovako važan dokumenat "zaštićen" je i time što je urađen samo u devet primjeraka i to po jedan primjerak za okružne štabove, Regionalni štab TO Sarajevo i, jedan primjerak Štabu TO RBiH.

Istog dana, kada ju je komandant Efendić potpisao, Direktiva se, umnožena u 73 primjerka, našla u Karadžićevom štabu na Palama. Naravno, odmah je izbio i skandal i naša prva zvanična direktiva za odbranu zemlje počela je da trpi teške udare sudbine. Kasnije ćemo vidjeti šta se sve s njom događalo. A sada da vidimo šta u Direktivi piše i kako je naš Štab TO BiH planirao da odbrani suverenitet i nezavisnost RBiH za nekoliko dana.

Na početku Direktive, kao "neprijateljske snage", su navedene "TO SAO i Jugoslovenska armija", koje su dosadašnjim vojno-političkim djelovanjem "djelimično uspjele narušiti sistem vlasti i cijepanje teritorije BiH". Procjena neprijateljskih snaga je bila - šest korpusa kopnene vojske JNA i od 80.000 do 120.000 snaga SDS SAO, koji imaju prednost u tehnici. U Direktivi, međutim, nije precizirano kojim snagama raspolaže TO RBiH, ali stoji formulacija da je posljednja dva dana "nastavljen priliv dobrovoljaca, kao i masovan prelazak starješina - pripadnika JNA u TO RBiH".

Ključna stvar u Direktivi je kad komandant saopštava svoju odluku kako da odbrani nezavisnost i suverenitet i nedjeljivost BiH. Evo i kako: "Odlučio sam" (ovo je uobičajena formulacija za direktive, op. Š. H.) "odmah izvršiti mobilizaciju cjelokupnog sastava TO RBiH, ubrzano

nastaviti sa formiranjem borbenih jedinica u svim opštinama, a zatim brzim i energičnim djejstvima slomiti napadnu moć neprijatelja, primjenjujući elastične oblike manevra (zasjede, obilaske, obuhvate), uz blagovremeno zaprečavanje. Odmah izvršiti zauzimanje skladišta naoružanja i municije i blokiranje kasarni, njihovo zauzimanje i zarobljavanje pripadnika JNA na teritoriji RBiH".

Odbrambene operacije su planirane u dvije faze. U prvoj, koja je trebalo da traje 10 do 15 dana, predviđena su "borbena djejstva grupa - odreda i masovan oružani otpor građana". U drugoj etapi planirano je "izvođenje operacije u trajanju od 20 do 30 dana, s ciljem razbijanja neprijatelja i stvaranja uslova za njegovo protjerivanje sa teritorije". Dakle, ovom Direktivom oslobađanje Bosne i Hercegovine planirano je maksimalno za 45 dana! A u bitke da se krene odmah.

Detaljno su navedeni zadaci štabova TO od propagande, bezbjednosti, logistike, do organizacije veza, u kojoj su navedeni povjerljivi brojevi telefona, faxova, pa frekfencija radio - veze, te kako zaštititi povjerljive informacije.

A onda su iz Republičkog štaba TO RBiH Direktivu faksom proslijedili, ne samo regionalnim štabovima, nego i opštinskim. Direktiva je tako 73 puta prošla kroz fax i isto toliko puta se našla u četničkom štabu na Palama. Jer, četnički fax je bio priključen na fax Štaba TO RBiH!

Odmah je nastao i skandal. Kukanjac, "klasić" Hasana Efendića iz bivše JNA, optužio je Štab TO RBiH i svog školskog druga da je objavio rat JNA. A valja reći da tada još JNA nije imenovana kao agresor. Zvanično nije još bilo proglašeno ni ratno stanje. I Radovan Karadžić je mahao Direktivom na Beogradskoj televiziji i govorio kako ju je dobio u 73 primjerka.

Efendić je na optužbe odgovorio da tekst nije autentičan, a 16. aprila Predsjedništvo RBiH je obavijestilo javnost da je stavilo van snage ovu direktivu, "koja sadrži političke implikacije odnosa RBiH i JNA", a izdao ju je"komandant Štaba TO RBiH, pukovnik Hasan Efendić, bez znanja Predsjedništva RBiH i ministra za narodnu odbranu, čime je prekoračio svoja ovlaštenja". Efendić, međutim, veli da je to veoma dobra, a uz to i prva zvanična direktiva za odbranu zemlje.

Kako deblokirati Sarajevo

25. 4. 1997.

Štab Teritorijalne odbrane RBiH 14. aprila '92. godine je izdao "Naređenje broj 1" za odbranu grada Sarajeva. Zanimljivo je da su ovo naređenje za deblokadu našeg glavnog grada uradili pukovnik Jovan Divjak i potpukovnik Kadir Jusić, a potpisao ga je komandant Hasan Efendić. Protokolisano je kao "vojna tajna" pod strogo povjerljivim brojem: 02/6-1. Kuriozitet je i u tome što je u ovom dokumentu vršena procjena samo snaga JNA, stacioniranih u kasarnama, komandama i drugim objektima u gradu i oko njega.

Postavljena su tri zadatka: zaštita vitalnih objekata u gradu (Pošte, Željezničke stanice, TV doma, Elektroprivrede, mostova na Miljacki), blokada kasarne "Maršal Tito" i izvršiti otvaranje pravca Sarajevo - Hadžići... I nezapriječenu ostaviti centralnu magistralu Baščaršija - Ilidža i istu kontrolisati. Zadatak je postavljen Gradskom štabu TO, u saradnji sa snagama CSB Sarajevo. Uz to se traži objedinjavanje svih naoružanih sastava na teritoriji grada i "otpočeti sa formiranjem bataljona". Kuriozitet je i u tome što se njom traži "gotovost za borbena djejstva u 18.00, 13. 04. 1992. g.", odnosno dan prije nego ju je potpisao komandant.

Na osnovu ove direktive nekoliko dana vođena su borbena djejstva na deblokadi Sarajeva. Naše snage su imale lijepe uspjehe na ilidžanskom pravcu. Stigli su čak i do hotela. Ali, na Ilidži su se pojavili tenkovi JNA i branioce grada spriječili u napredovanju. Određenog uspjeha imali su i naši ratnici na hadžićkom pravcu.

Ubrzo je Štab TO RBiH izdao "Naređenje broj 2", za deblokadu Sarajeva. Naredbu je izdao komandant Štaba Hasan Efendić 28. aprila '92. i ona je zavedena pod brojem strogo pov. 02/146-1. Ovoga puta deblokada grada Sarajeva planirana je pravcem Sarajevo - Zenica. Sada je deblokada podignuta na najviši nivo, pa je to bio zadatak Štaba TORBiH, u sadjejstvu sa MUP-om RBiH. A glavne snage je trebalo angažovati s druge strane blokiranog Sarajeva i to na pravcu Visoko - Ilijaš - Vogošća.

Ovaj drugi pokušaj deblokade iz pravca Visokog imao je tajni naziv "Zmaj". Bitke su vođene 2. i 3. maja '92, kada su Sarajlije i Sarajevo vodili bitku života. U pripremama i u izvođenju ovih ratnih djejstava iz pravca Visokog učestvovao je i Rasim Delić, koji je, petnaestak dana

ranije, po zadatku Štaba TORBiH, izašao na ovaj teren. Evo šta on kaže o ovom pokušaju deblokade našeg glavnog grada.

- U napad smo krenuli sa dva odreda koji su imali po 300-400 ljudi i oko pedesetak mina 82 mm. Znači, to je bio pokušaj koji je unaprijed bio osuđen na neuspjeh. Jer, ti odredi ni pješke, bez borbe, nisu mogli doći do Sarajeva za ono vrijeme kada je to bilo planirano.

Delić kaže "da smo ozbiljniju mogućnost imali da uđemo u Sarajevo u maju '92. iz pravca Kiseljaka". Bio je to, dakle, treći pokušaj deblokade glavnog grada iz pravca Visokog.

- Mogu reći da smo tada grupisali krem vojske koju smo imali u centralnoj Bosni - prisjeća se Delić. - Recimo, imali smo veoma jake jedinice iz Travnika, pa Novog Travnika. Grupisali smo se sa onoliko sredstava koliko smo imali. Na vozila smo već bili natovarili naoružanje, municiju, opremu i sve drugo što smo planirali da ubacimo u grad, ako se uspijemo probiti. Dakle, naš plan je bio da pokušamo deblokirati Sarajevo preko Kiseljaka i spojimo se sa našim snagama koje su napadale u pravcu Ilidže.

Ali, kaže Delić, prvog jutra, vraćeni su od Crvenih stijena, iz pravca Kiseljaka.

- Rečeno nam je da ne možemo proći i da onaj ko pokuša "može samo u mrtvačkom sanduku" - priča Rasim Delić. - Mi smo izvijestili Sarajevo i, koliko znam, tada je održana sjednica Predsjedništva, poslije koje smo informisani da smo dobili saglasnost da prođemo kroz Kiseljak. Međutim, ni naš novi pokušaj nije uspio, jer je u Kiseljaku, u međuvremenu, izvršena potpuna mobilizacija. HVO je zaposjeo sve objekte prema Visokom i kroz Kiseljak nismo mogli proći. I tako je propala, mislim, realna mogućnost da iz pravca Kiseljaka, spajajući se sa snagama iz pravca Hadžića, obezbijedimo jednu komunikaciju za Sarajevo. Nažalost, kada je u pitanju bila deblokada Sarajeva, takva opstrukcija od strane HVO bila je i kasnije - svo vrijeme rata.

Branioci Kule Grada

8. i 9. 2. 1995.

Dok je u aprilu '92. godine sa svojim borcima junački branio Kulu Grad kod Zvornika, poznat je bio samo njegov nadimak - Almir. Ili - kapetan Almir. Samo nekoliko ljudi iz vrha Patriotske lige znalo je da je kapetan Almir, zapravo, Samir Ništović, kapetan bivše JNA, inače Nevesinjac.

Ništović je sada pukovnik i komandant Odsjeka borbenog komandovanja u Ratnoj oficirskoj školi u Zenici. Svakoj generaciji pitomaca ove škole obavezan je da održi predavanje o tome - kako je branio Kula Grad. Jer, to oni traže.

Životna priča kapetana Almira i prije i poslije odbrane Kula-Grada je veoma zanimljiva. Posebno priča o njegovom dramatičnom bjekstvu iz bivše JNA, 13. novembra '92., te ilegalnom radu u Patriotskoj ligi, u koju su ga primili Kemo i Halil, odnosno Meho Karišik i Sefer Halilović.

- Ja sam od Keme i Halila, kojima tada nisam znao prava imena, dobio zadatak da odem u sjeveroistočnu Bosnu i tamo pripremam muslimanski i hrvatski narod za odbranu od četničke agresije - kaže Ništović. - Vahid Karavelić bio je koordinator za tuzlanski kraj, a ja sam mu bio zamjenik.

Prema tom dijelu priče o pripremama za odbranu od četničke agresije u ovom dijelu naše zemlje, Ništović je radio sa dosta patriota, poznatih junaka ovog rata. Među njima ističe Mehdina Hodžića-Senada, legendarnog "Crnog Labuda", koji je poginuo već u maju '92., pa rahmetli Hajrudina Mešića, proslavljenog komandanta odbrane Teočaka i Ugljevika... Radio je i sa Hasetom Tirićem, pa Salihom Malkićem, Dževadom Salihbašićem i braćom Huremović...

Ništović je imao zadatak da uradi planove odbrane svih opština sjeveroistočne Bosne i on ih je uradio.

- Neki su se gradovi mogli braniti, neki nisu - priča sada Ništović. - Naprimjer, nije bilo objektivnih izgleda za odbranu Bijeljine, oko koje su bila sve srpska sela. Šta je Hase Tirić u takvom okruženju mogao da uradi sa svojim grupama? Međutim, mogao se Zvornik braniti.

- Zašto nije?

- Mi smo imali plan odbrane Zvornika i o tome smo obavijestili rukovodstvo Zvornika, a to su bili Bošnjaci - kaže Almir. - Jer, bivša JNA je preko puta Zvornika, u Srbiji, rasporedila artiljeriju, utvrđivala se, dovodila pojačanje. Mi smo, dakle, neposredno prije četničke agresije namjeravali da zaposjednemo ključne tačke u Zvorniku. Naravno, to nismo mogli da uradimo bez podrške i saglasnosti rukovodećih ljudi u opštini. Međutim, nismo naišli na podršku. Čak je taj naš plan odmah i provaljen. Stav rukovodećih ljudi u Zvorniku, Bošnjaka, bio je da će nas ta JNA braniti, a da mi hoćemo da narušimo "bratstvo i jedinstvo" u ovom gradu... Ishod se zna. Četnici su za koji dan zaposjeli sve one tačke koje je trebalo da mi zaposjednemo. A izvršen je i genocid nad Bošnjacima u gradu. Mislim da ih je pobijeno najmanje 3.000. Mnogi su pohapšeni, svi opljačkani, mnoge žene i djevojke silovane.

- Ipak, bilo je nekih borbi u Zvorniku. Koliko ste pružali otpor?

- Mi smo vodili ulične borbe. Ali bilo je već kasno. Vodili smo neravnopravnu bitku za Zvornik dva dana i povukli se u našu bazu na Kula-Gradu. Malo nam se ko pridružio iz Zvornika. Bježali su prema Tuzli. Neki su psovali, neki govorili da bježe u inostranstvo...

Poslije pada Zvornika, prvih dana aprila '92. godine, počela je odbrana Kula-Grada.

- Kula-Grad je mjesna zajednica u kojoj su živjela 2.002 stanovnika - priča Almir. - Bilo je 2.000 Bošnjaka i dva Hrvata. Tu je bila moja baza za vrijeme ilegalnog rada. Imali smo jedinicu Patriotske lige, jačine jedne čete. Dakle, oko 150 boraca. To su, uglavnom, bili mještani. Imali smo samo dva mitraljeza, nešto automatskih i poluautomatskih, a najviše lovačkih pušaka. Imao sam i 20 boraca koji nisu imali naoružanje. Međutim, mi smo bili prava jedinica, prava vojna formacija. Organizovali smo pravi vojnički, ratnički život. Mislim, da smo bili prva jedinica u našoj zemlji koja je dala zakletvu. Uradili smo polukružni sistem odbrane s prvom linijom... Iskopali rovove sa grudobranima... Imali smo i nekakva minska polja. Nisu bila prava, jer nismo imali mina. Žicama smo vezivali ručne bombe, uglavnom da nas upozore kad krenu četnici.

- I kad su prvi put, poslije pada Zvornika, na vas krenuli četnici?

- Bilo je to 8. aprila '92. u pola šest ujutro. Četnici su iz svih artiljerijskih oruđa i tenkova, koji su bili postavljeni preko puta nas, s druge strane Drine, otvorili vatru po našim položajima. Bombardovali su nas i avionima. Bacali bojne otrove. Ta artiljerijska priprema trajala je, mimo svih vojničkih rezona, 24 sata. Nije bilo zgrade u Kula-Gradu koja je 9. aprila osvanula čitava. Mi smo izgubili samo jednog borca. Naš prvi

šehid bio je Amir Nasupović. Stanovništvo se tada uglavnom povuklo prema Tuzli, a ostali smo mi, borci. Čekali smo pješadijski napad četnika.

- I kako je izgledala ta prva pješadijska bitka za Kula-Grad?

- Četnici su se prevarili u procjeni. Očito, oni su mislili da u porušenom Kula-Gradu više nema nikoga. I krenuli su prema nama u streljačkom stroju. Naredio sam komandirima vodova da četnike puste što bliže. Četnici su nam se primicali, bez neke opreznosti, a mi smo čekali. Kad su nam prišli sasvim blizu, naredio sam vatru.

- Bila je to naša velika pobjeda - nastavlja Almir. - Naši borci su prosto kosili četnike i oni su padali kao snoplje. Nanijeli smo im velike gubitke. Preživjeli četnici bježali su prema Zvorniku. Tjerali smo ih, ali ne daleko. Toliko koliko nam je bilo dovoljno da sakupimo bogat ratni plijen: oružje, municiju, opremu. Onda smo se vratili na naše položaje.

- Jedne noći razbili smo jednu četničku diverzantsku grupu koja je pokušala da zavara naše borce na prvoj liniji - priča Almir. - Vođa te diverzantske grupe bio je Arkanov zet Rambo. Kada su se primakli našim položajima, na pitanje jednog borca, koga smo zvali Karadžić, ko ide, Rambo je odgovorio: "Muamed!" Dakle, nije znao da izgovori "h". Naši su otvorili vatru i ubili Ramba.

Kada je saznao za smrt svoga zeta, u Zvornik je došao Arkan i ultimativno tražio da mu isporučimo Rambov leš. Ali, mi smo leš držali pet dana, sve dok na Kula-Grad nije došao dr. Muhamed Jelkić iz Zvornika. Dr. Jelkić nam je rekao da mu je Arkan zaprijetio da će mu pobiti familiju ako mu ne isporučimo zetovo tijelo. Sažalio sam se i dao sam mu leš. Očekivao sam da će nam se dr. Jelkić, kad napusti s familijom Zvornik, pridružiti i pomoći nam. Jer, na Kula-Gradu nismo imali ljekara. Nije nam došao, baš, kao što nam se nisu pridružili ni mnogi Zvorničani koji su uspjeli da pobjegnu od četnika.

Ništović je tražio pojačanje i ono mu je stiglo, ali samo iz Živinica i Kalesije, koje je doveo Salih Malkić-Sale.

- Sale je doveo 85 boraca, koji su se zadržali pet dana na Kula-Gradu i pomogli nam da odbijemo nekoliko četničkih napada, te da još bolje utvrdimo linije - priča Ništović. - Malkić je, onda, dobio naredbu da s borcima hitno ide u Živinice. Na Kula-Gradu ostala je, tako, samo četa naših hrabrih boraca, koji su odolijevali četničkim napadima.

Borci sa Kula-Grada 24. aprila '92. godine svečano su se postrojili i položili zakletvu.

- Mislim da je to bila prva zakletva boraca naše armije - veli Ništović.

- A kako je došlo do pada Kula-Grada?

- Kula-Grad je pao 26. aprila - sjeća se Níštović. - Dan uoči te odlučujuće bitke mene je telefonom zvao major bivše JNA Marko Pavlović, ne znam ko mu je dao moj broj telefona, i tražio da se predamo, jer je, kao, došla JNA u Zvornik da uspostavi red i smiri sukobe između nas i četnika. Rekao sam mu da sam i sam bio do prije nekoliko mjeseci oficir bivše JNA i da sam iz nje pobjegao, jer je stala uz četnike i spustio mu slušalicu.

Četnici su, sjeća se kapetan Almir, krenuli u napad prije zore i uspjeli da probiju liniju naše odbrane u selu Gajevi.

- Ipak, glavni napad išao je prema našim položajima kod Ćuprije. Tu su naši borci imali četiri "zolje" - priča Ništović. - Četnici su nas, međutim, napali s velikim snagama. Krenuli su sa čitavom brigadom, sa osam tenkova T-84 i dvije samohotke. Naši borci su prvi put vidjeli tenkove kako djejstvuju i uplašili su se. Napustili su liniju i kažu mi: "Kapetane, na ćupriji tenkovi". Kažem im: "Pa, i poslao sam vas dole da dočekate tenkove". Tražio sam dobrovoljce. Javila su se trojica: Nedim, Aziz i trećeg smo zvali Arkan. Prišli smo dosta blizu kolone tenkova i ispalio sam "zolju" na prvi tenk. Pogodio sam ga. Onda sam vidio kako se prema našem rovu okreću kupole drugih tenkova. Uspjeli smo da se prebacimo do drugog rova, a granata je pogodila blizu nas, tamo odakle sam ispalio "zolju".

Tada je Almir bio ranjen. Kratko se još razvila bitka, u kojoj naši borci nisu imali šansi.

- Povlačili smo se, a četnici su nas ganjali tenkovima i pješadijom - sjeća se Ništović. - Mogli su da nas pobiju, ali sam čuo naredbu da nas uhvate žive. Nisu nas uhvatili.

Ništović se sa borcima te noći prebacio do Kalesije. Odatle je telefonom uspostavio vezu sa Vahidom Karavelićem, koji se nalazio u Tuzli. "Sačekaj me tu, sutra dolazim po tebe", rekao mu je Karavelić.

- Čekao sam Karavelića narednog dana - kaže Almir. - Bilo je to 27. aprila. Ali, tog dana je u Živinicama uhapšen Karavelić, zajedno sa trojicom istaknutih organizatora odbrane tuzlanske regije.

Borba za odbranu Kula-Grada je bila završena.

- Četnici su ispjevali neku pjesmu o uzimanju Kula-Grada za koju su rekli da je tu "startovao džihad" - veli Almir. - Tad sam prvi put čuo za riječ "džihad". Mi smo bili samo borci koji smo na tom dijelu naše zemlje stali u odbranu svoje države i bošnjačkog naroda.

Pilot kao planinski vuk

22. 11. 1995.

Kao pilot nadzvučnih aviona, Zaim Bešović je u bivšoj Jugoslaviji dva puta proglašen "herojem mira". Oba puta to herojstvo je zaradio u vazduhu i oba puta pilotirajući "migom 21". Prvi put mu je u letu otpao poklopac kabine, drugi put jastreb je uletio u motor aviona i - zaustavio ga. Oba puta Bešović je sretno aterirao.

Ali, pravo junaštvo Bešović je pokazao u ovom ratu. On je, svo ovo ratno vrijeme, bio ratnik pješadinac, od rodnog Tjentišta, pa Zelengore, Rogoja, Grepka, Treskavice, Bjelašnice, Igmana, pa planinama u srcu srednje Bosne i Hercegovine. Dakle, pravi planinski vuk.

Nećete dovoljno upoznati ovog "planinskog vuka" ako se još malčice ne vratimo u ono predratno vrijeme. Kao vrhunski pilot, pripadnik elitne izviđačke eskadrile u Bihaću, Bešović, igrajući fudbal, doživljava infarkt i, uz podršku generala Tusa, 1989. godine odlazi u penziju. Postao je penzioner u 37. godini. Dobija veliki stan u Beogradu, koji mijenja za stan u Sarajevu. U Sarajevu se povezuje sa zemljakom Hasanom Čengićem, koji ga predaje "u nadležnost" Halilu (Seferu Haliloviću) i Muji (Mustafi Hajrulahoviću-Talijanu). Tako je postao član Patriotske lige, februara 1992.

Preko svog brata Envera (sada pripadnika Gardijske brigade), koji je u to vrijeme bio magaciner u kasarni u Lukavici, izvlači oružje. Ishod te tajne operacije su popriličan broj naoružanih članova PL i - Zaimova dva "podrezana prsta" lijeve ruke. "Dabogda mi ovo sve rane bile", rekao je Zaim svojoj supruzi Milici. I bile su. I još je, kao pripadnik PL, organizovao jednu četu u Hrasnici, pa organizovao Štab TO. A onda su četnici napali njegovu Foču. Prema naredbi predsjednika Izetbegovića na čelu sedamdesetak boraca Zaim Bešović kreće 8. aprila u pomoć Foči.

- Mene je tada iznenadilo što se malo dobrovoljaca javilo - priča Bešović. - Imali smo 240 pušaka, ali nismo imali toliko dobrovoljaca.

Među dobrovoljcima bio je i mladi kapetan i njegov imenjak Zaim Imamović i njihove će se ratne sudbine od tada često ispreplitati.

Stigli su 11. aprila u Ustikolinu. Foča je već bila pala. A i da nije, pitanje je koliko bi mogli pomoći, jer ih je na cilj stiglo svega 48. U Ustikolini je, sjeća se Bešović, našao Halida Čengića-Hadžiju, Senada

Šahinovića-Šaju i novinara Šemsu Tucakovića koji je bio i potpredsjednik Ratnog predsjedništva Foče.

Foči, dakle, nisu mogli pomoći, ali su mogli stanovništvu ostalih slobodnih dijelova fočanske opštine i – Goraždu. Četnike je, priča Šemso Tucaković, Bešovićeva grupa toliko zbunila da su oni odgodili napad na Goražde, najmanje, za desetak dana. Jer, nisu znali kolika je snaga ovih "hajduka", kako su ih zvali.

Zanimljivo je da su dva Zaima - Bešović i Imamović već 16. aprila 1992. Godine, u selu Borovićima formirali Prvu drinsku brigadu koja je imala tri bataljona. Bešović je bio komandant, Imamović načelnik Štaba.

I onda slijede bitke za odbranu slobodne teritorije Podrinja. Imamović brani linije prema Goraždu, Džemo Omerbašić u Ustikolini, a Bešović na Tjentištu. Organizuju i jedinice, a i život naroda u zbjegovima.

Bešović je bio i prvi komandant Prve fočanske brigade, koja je formirana 10. avgusta 1992. godine. Fočanski borci su već tada bili pravi ratnici i svi - dobrovoljci, kaže Bešović.

- Mi smo tada bili prava proleterska brigada - kaže on. - Spavali smo u planini, u šatorima, kolibama, pa i pod vedrim nebom. Niko ni jednog borca nije mogao zadržati ako je htio pobjeći, jer je to bilo nemoguće. I zato i jeste naša jedinica postala kasnije viteška. Čitavo vrijeme rata borila se i bori viteški.

Dvostruka igra

26. 4. 1997.

Odlukom državnog Predsjedništva od 9. aprila '92. godine o objedinjavanju svih naoružanih snaga "koje djeluju na teritoriji R Bosne i Hercegovine pod raznim oznakama i simbolima" i njihovo uključivanje u Teritorijalnu odbranu naše zemlje - bile su obuhvaćene i postrojbe Hrvatskog vijeća obrane. Očekivalo se da će se i HVO do 15. aprila uključiti u TO i da će ministar Jerko Doko u tom smislu povući ključni potez. Doko je, zaista, i govorio da je HVO "njegova stvar", a da je sada važno da Patriotska liga i "Zelene beretke" uđu u TO, a on će brzo srediti da se uključi i HVO. Ipak, vrijeme je prolazilo, a HVO se nije uključivao u Teritorijalnu odbranu Republike BiH.

Hasan Efendić kaže da su oni tada Doki vjerovali i sve planove i izvještaje mu na sto donosili. Ali, veli on, brzo se saznalo da Doko većinu naoružanja iz fabrika za namjensku proizvodnju dijeli Hrvatskom vijeću obrane, a malo Teritorijalnoj odbrani.

- Doko je iz tvornice "Bratstvo" Novi Travnik gotovo svo oruđe raspoređivao opštinama Busovača, Vitez, Kiseljak i drugima u kojima su formirane postrojbe HVO - sjeća se Hasan Efendić. - Dao im je dvije "nore", jedan ili dva "orkana". A da smo mi to naoružanje imali u Sarajevu, ne bi se četnici na Palama šepurili i rušili naš glavni grad.

Efendić je, kako kaže, došao u sukob sa Dokom i zbog toga što je on velike sume novca davao Kordiću i Rajiću. "Kad sam pitao Doku što im daje toliki novac, odgovorio mi je da tim novcem pokušava Kordića i Rajića da privoli da "priđu nama", kaže Efendić.

Hasan Efendić pokazuje dvije tajne "zapovjedi" HVO iz maja 1992. godine kada su još vjerovali i Doki, a i HVO-u da će se uključiti u TO, odnosno jedinstven sistem odbrane Bosne i Hercegovine. Do ovih zapovijedi Efendić je došao '94. godine. Prvu "zapovjed" je izdao general bojnik Ante Roso 8. svibnja (maja) '92. godine u Grudama. "Zapovjed" je zavedena pod povjerljivim brojem 01-33/92. U "zapovjedi" piše da su "na prostoru HZHB jedine legalne vojne postrojbe HVO", a da su sve ostale postrojbe na ovom teritoriju obavezne da priznaju Stožer kao glavno zapovjedništvo. U "zapovjedi" se naglašava da su pripadnici HVO obavezni da nose obilježja Hrvatskog vijeća obrane. "Ovom zapovjedi se stavljaju van snage sve zapovjedi zapovjedništva TO i ista se na ovim prostorima smatra nelegalnom", piše na kraju ove "zapovjedi".

Zanimljiv je i drugi dokumenat - Zapovjed HVO Busovača od 10. svibnja '92. godine, koji je, pored zapovjednika Općinskog stožera HVO Busovača Ivana Brnade, potpisao i Dario Kordić. U ovoj "zapovjedi" se kaže da se "poništava postignuti sporazum HVO i tzv. TO Busovača o raspodjeli naoružanja i donosi odluka o preuzimanju cjelokupnog naoružanja", te daje ultimatum svim "paravojnim formacijama (tzv. TO)"... da do 12 sati u nedjelju predaju sve naoružanje i da se "sve te snage stave pod zapovjedništvo HVO, uključujući stavljanje i obilježja HVO". Tom "zapovjesti" je izdat nalog za hapšenje Derviša Sarajlića, Džeme Merdana i Alije Begića, a postavljen ulitimatum "paravojnim formacijama stacioniranim u objektu "Leptir" da se predaju za 60 minuta poslije primjene zapovjedi".

Na kraju se kaže da ovu zapovjed kurir treba da preda "komandantu nepostojeće TO Busovača Huseinu Hadžimejliću". Uporedo sa ovim rigoroznim mjerama prema "nepostojećoj TO" i njezinim pripadnicima, u ovoj "zapovjedi" Zapovjedništvo HVO ima potpuno drukčiji odnos prema "srpskoj vojsci". Tako se u tački "šest" "zapovjedi" kaže da što prije "treba stupiti u kontakt sa srpskom vojskom na Kaoniku i garantirati im apsolutnu sigurnost do konačnog dogovora i provođenja kroz teritorij HZHB do naselja Čajdraš". A u tački 12 piše da "u toku današnjeg dana u dogovoru sa garnizonom u Zenici, treba izvršiti nesmetanu evakuaciju srpske vojske".

Sve se ovo događalo nakon čuvenog sastanka Radovana Karadžića i Mate Bobana u Gracu, gdje su postigli sporazum o "sveobuhvatnom i trajnom primirju u BiH", koje "stupa na snagu 6. maja u ponoć". U skladu sa tim dogovorma, sastali su se predstavnici MUP-a tzv. Republike Srpske i tzv. HZ Herceg-Bosne Mićo Stanišić i Momčilo Mandić, te Branko Kvesić i Bruno Stojić. Na pitanje šta će sa Muslimanimam, Stanišić i Mandić su odgovorili: "Pustićemo ih niz Neretvu, nek' traže svoju državu".

Te mučne situacije sa početka sukoba HVO i Teritorijalne odbrane RBiH u srednjoj Bosni sjeća se i armijski general Rasim Delić. Tada je on dobio zadatak od predsjednika Izetbegovića da se u Kiseljaku sastane sa članom Predsjedništva RBiH Franjom Borasom kako bi se nesporazumi izgladili.

- Tražeći Borasa susreo sam se u kasarni u Kiseljaku sa njihovim čelnim ljudima - sjeća se Delić. - Jedan stariji čovjek mi je tada rekao: "Zašto Sarajevo mora da bude glavni grad? Jer, Sarajevo je sada jedno parkiralište. Glavni grad može biti i Kiseljak". Odgovorio sam se da se zna svačije mjesto u istoriji i da će se znati.

Dvojno komandovanje

22. 4. 1997.

Uredbom o obrazovanju Štaba TO RBiH, koju je 8. aprila '92. godine donijelo Predsjedništvo RBiH, jasno su naznačene i nadležnosti. Predsjedništvo je ovom uredbom preuzelo ulogu Vrhovne komande, koja odlučuje o upotrebi jedinica TO. A Ministarstvo za narodnu odbranu, kako dalje stoji u Uredbi, "preko Štaba TO BiH rukovodi i komanduje sastavima TO".

Ali, da vidimo, da li je tih prvih dana rata, posebno poslije uključivanja PL-a u TO, Štab TO na čelu sa komandantom Hasanom Efendićem, stvarno komandovao odbranom zemlje, ili je postojalo dvojno komandovanje. Treba reći, da su se sredinom aprila '92. godine u Štabu TO u Sarajevu okupili svi glavni akteri ove priče, odnosno sva tri komandanta bosanske armije: Hasan Efendić, Sefer Halilović i Rasim Delić. Rasim Delić je odmah postavljen za načelnika Nastavno-operativnog organa i, kako kaže, bio je četvrti čovjek u hijerarhiji Štaba TO, dakle, iza komandanta Efendića, načelnika Štaba Šibera i njegovog zamjenika Divjaka. Sefer Halilović je rukovodio Operativnim centrom.

Dakle, bili su tu predstavnici, uslovno rečeno, sve tri struje u bosanskoj armiji. Prva - kontinuiteta i legaliteta (TO), druga, koja je stigla iz ilegale - PL i treća, u to vrijeme najmanje moćna, tek prispjele starješine bivše JNA. Ko je komandovao?

- Sefer Halilović na svaki način pokušava da dokaže da je bilo dvojno komandovanje kad sam ja bio komandant Štaba TO - kaže Hasan Efendić. Međutim, dvojnog komandovanja nije bilo. U skladu sa odlukom Predsjedništva, kao Vrhovne komande, sve naredbe i sva dokumenta išla su preko Štaba TO. Da je Predsjedništvo došlo do zaključka da su Patriotska liga ili "Zelene beretke" sposobni da rukovode oružanom borbom, vjerovatno bi njih odredilo da budu osnova budućih oružanih snaga. Odluka Predsjedništva i predsjednika Izetbegovića, koji je bio stvarni komandant, bila je da oružanom borbom rukovodi Štab TO i ja sam, kao komandant Štaba, komandovao.

Sefer je, dodaje Efendić, bio njemu potčinjeni. Čak, kaže, da je tih prvih dana Seferu bio pretpostavljeni i Rasim Delić, koji je, dolaskom iz JNA u Štab TO - 13. aprila, postavljen za načelnika Nastavno-operativnog

organa, u sklopu kojeg je bio i Operativni centar, na čelu sa Seferom Halilovićem.

Potpuno drukčije mišljenje ima Sefer Halilović.

- Istina je, nije bilo dvojnog komandovanja, kaže on. Jer, ja sam rukovodio oružanom borbom, a ne Hasan Efendić. Kao komandant Štaba TO. Hasan je išao na sjednice Predsjedništva, išao u Ministarstvo odbrane, javno istupao, a oružanom borbom je stvarno rukovodio Operativni centar na čijem sam se čelu ja nalazio.

Sefer dopušta mogućnost da je "na papiru" tada njemu mogao biti šef Rasim Delić, jer je on (Sefer) komandovao oružanom borbom, a nije se bavio papirima. Ali, kaže, zna da je on zatražio od Rasima Delića i Envera Hadžihasanovića-Đede, koji su tek pristigli iz JNA, te Huseina Paravlića, koji je bio u TO-u, da naprave procjenu snaga SDS i JNA i njihov raspored oko Sarajeva i da su to oni uradili.

Rasim Delić, opet, tvrdi da je on tu procjenu uradio sam, i to istog dana kada je iz JNA došao u Štab TO - 13. aprila, te da je napisao sve što je znao i da je to bila prva procjena te vrste na nivou Štaba TO RBiH. Tada se, nastavlja Delić, odmah susreo sa Hasanom Efendićem, Seferom, koje je odranije poznavao. Upoznao je Kemu Karišika, Zagija, Mustafu Hajrulahovića, Ziju Rašidovića i druge. Sjeća se da su tu bili Sakib Mahmuljin, Kadir Jusić, Rašid Zorlak...

Nije imao, kaže, osjećaj, da je šef Seferu Haliloviću, mada je to formalno možda i bio, jer nije vladao situacijom. A Sefer je, veli, stvarno komandovao Patriotskom ligom.

A, na pitanje ko je, po njegovom mišljenju, stvarno komandovao oružanom borbom u prvim danima rata - Efendić ili Sefer, Delić kaže da mu je, zaista, teško biti arbitar, jer tada nije raspolagao informacijama sa kojim snagama raspolaže ni Patriotska liga, a niti Teritorijalna odbrana.

- Moj osjećaj je da je u tom momentu postojala dvojnost u sistemu rukovođenja i komandovanja - kaže Delić. - Na jednoj strani je bio Štab Teritorijalne odbrane, a na drugoj Štab Patriotske lige, kojima mi nismo rukovodili i komandovali. Njom je rukovodio Štab Patriotske lige.

Do nesporazuma između Hasana Efendića i Sefera Halilovića došlo je i 18. aprila '92., kada je Efendić izdao naredbu o okrupnjavanju sastava TO i njihovoj upotrebi. Tom naredbom naređeno je formiranje vodova, četa i bataljona - odreda, baterija minobacača 120 mm, pa jedinica za protivoklopnu borbu. Halilović je zamjerio Efendiću zbog te odluke, jer PL odavno ima takve jedinice, pa i većeg ranga. Efendić, opet, kaže da je Sefer "mahao" brigadama koje, u stvari, nisu postojale.

Smjena komandanata

28. 4. 1997.

Državna agencija BH PRESS 23. maja '93. godine objavila je vijest da je Predsjedništvo RBiH "na današnjoj sjednici" za novog komandanta Štaba Teritorijalne odbrane BiH izabralo Sefera Halilovića, "nekadašnjeg oficira jugo-armije". U vijesti se još kaže da je Halilović rođen 1952. u Prijepolju, da je bivšu JNA napustio 13. septembra prošle godine, te da je snagama TO BiH pristupio "prvog dana po osnivanju Teritorijalne odbrane BiH". Ni jednom riječju nije rečeno da je Halilović bio jedan od prvaka vojnog krila Patriotske lige. Ali, kako je Halilović bio relativno mlad (40 godina) i široj javnosti potpuno nepoznat, u ovoj agencijskoj vijesti se kaže da je "Halilović u vojnim krugovima poznat kao izuzetan operativac i vrlo sposoban i kreativan vojni stručnjak". Tako je Teritorijalna odbrana, odnosno Armija, dobila novog mladog komandanta.

Hasan Efendić kaže da ga je pozvao predsjednik Izetbegović i rekao mu da "ljudi traže mlađeg komandanta". Znao sam, veli Efendić, da su ranije kod predsjednika Izetbegovića nekoliko puta dolazili Jerko Doko i Sefer Halilović i govorili da Armijom ne može da komanduje čovjek čija je žena Srpkinja koja živi u Beogradu.

- Seferu se jako žurilo da postane komandant - dodaje Efendić.

Kako je izbor pao na Sefera?

- Jednog dana pozvao me predsjednik Izetbegović i kaže: "S ovim Efendićem nismo zadovoljni i šta ti misliš ko bi mogao biti umjesto njega?" - priča Sefer. Moj prijedlog je bio da to bude Rifat Bilajac, jer je od svih nas vojnički najobrazovaniji, a bio je s nama i u Patriotskoj ligi. Predsjednik mi ništa više nije rekao.

Zanimljivo je da su Sefera za komandanta Štaba TO predložili, kako kaže, "hrvatski kadrovi". - Stjepan Kljujić i Jerko Doko. Posebno je, kaže, bio dobar sa Dokom, koji se, opet, nije slagao sa Efendićem.

- Poslije onog prvog razgovora sa Predsjedništvom, Doko mi kaže kako su on i Stjepan Kljujić razgovarali sa predsjednikom Izetbegovićem, a i sa Ganićem i predložili mene za komandanta - prisjeća se Halilović. - Pet-šest dana iza toga ponovo me zove predsjednik Izetbegović i kaže da svi predlažu mene za komandanta. Rekao sam mu da to ne bi bilo dobro iz dva razloga. Prvo, u Sandžaku je sva moja porodica, majka, braća, i onog

časa kad se sazna da sam ja komandant, moraju svi bježati. Drugo, može neko iskoristiti činjenicu da sam ja iz Sandžaka, a na čelu bosanske armije, pa pokrenuti jaku propagandu. Predsjednik veli: "Nije to loše, ali vidjeću".

Predsjednik je i treći put pozvao Sefera i saopštio mu da će ga, najvjerovatnije, za koji dan, na sjednici Predsjedništva, postaviti za komandanta.

- Rekao sam Predsjedniku da mi dva dana ranije saopšti kada će to biti, da mogu obavijestiti porodicu u Sandžaku da se skloni - priča Sefer. On kaže: "Dobro"!

- Tako je i bilo. Na sjednici Predsjedništva su me predložili Kljujić i Doko, ali na toj prvoj sjednici nisam prošao. Ne znam ko je bio "za" i "protiv". Prošao sam na narednoj sjednici. I Doko mi je prvi saopštio da sam postavljen za komandañta.

Narednog dana Predsjednik je pozvao bivšeg i novog komandanta-Efendića i Sefera.

- Kad sam došao, kod Predsjednika su bili Ganić, Doko i Sefer – sjeća se Efendić. - Pitao sam Predsjednika što nije smijenio i Doku. On mi je odgovorio: "Bolesnom tijelu mnogo su odjednom dvije injekcije". Rekao sam mu da mislim da je izabrao pogrešnu injekciju. A Seferu sam čestitao i rekao da ja u njemu nisam imao saradnika, a da će on imati u meni - zbog Bosne. "Hvala, rođeni", rekao je Sefer.

A kada istoričari budu koristili dokumenta o ovoj smjeni, naći će neobične, bizarne razloge. Članovi Predsjedništva dobili su dokumenat koji se zove "Prijedlog za razrješenje sa dužnosti i penzionisanje Hasana Efendića, komandanta Štaba TO RBiH". Prijedlog je 22. maja '92., dakle, dan uoči smjene komandanta, potpisao Jerko Doko. Osnovni argument za smjenu nađen je u tome što je 20. maja '92. Predsjedništvo donijelo Uredbu sa zakonskom snagom o Oružanim snagama RBiH, prema kojoj je prestao da postoji Štab TO, a formiran Glavni štab Oružanih snaga RBiH. "Time prestaje potreba za funkciju komandanta Štaba TO RBiH, na kojoj se nalazio pukovnik Hasan Efendić" - piše u ovom prijedlogu. Pored toga, utvrđeno je da Efendić ima 44 godine i 11 mjeseci penzijskog staža, "čime je stekao pravo na starosnu penziju."

Još ćemo se u ovoj priči malo vratiti Seferu i da vidimo što su baš njega forsirali hrvatski kadrovi.

- Oni su znali da sam ja dugo službovao u Hrvatskoj i računali su da sam prohrvatski orijentisan - kaže Sefer. - Čak me Kljujić odmah i pozvao na jednu od onih njegovih bogatih večera koje je priređivao u Predsjedništvu, a hrana mu stizala iz "Holiday Inna" i čestitali mi. Za

petnaestak dana su me ponovo zvali na tu večeru, na kojoj su, pored Kljujića, bili još i Mariofil Ljubić i Doko. Mariofil i Doko su mi rekli: "Pa, jeste, Halile, mi te dovedosmo, a ti sad okrenuo, pa ne slušaš". A, ja sam im odgovorio: "Ja sam razumio da se mi borimo za istu stvar, za nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, u kojoj neće glavni grad biti Zagreb".

Sefer tvrdi da ga poslije toga nikada više nisu zvali na večeru, a odmah je počela hrvatska kampanja protiv njega.

Sutra ću biti car

6. 7. 1996.

"Ja ću sutra biti car"! Baš tako je u utorak veče rekao svojoj porodici Nusret Šišić-Dedo, nakon što se iz bolnice vratio u svoj dom da umre. Svi su razumjeli njegovu aluziju, jer je Dedo jasno znao da boluje od neizlječive bolesti. Tih nekoliko sati od utorka, pa do srijede u pet i dvadeset ujutro, kada je preselio na ahiret, Dedo je u krugu porodice proživio posljednje, sretne trenutke svog burnog života. Ponovo je bio u svom najdražem ambijentu, kraj svoje hanume Muzafere, sina Akira, kćerki Azre i Senade, unučadi.

Sve što je Nusret Šišić radio do 1991. godine može se svesti u nekoliko rečenica. Ostalo, biće to velika knjiga. Nusret je rođen 1934. godine u selu Kukavice, kod Rogatice. Završio je nekoliko zanata, koji će mu, a i braniocima Sarajeva, i te kako biti dragocjeni prve ratne godine.

Priča o legendarnom Dedi nastaje već u 1991. godini kada je penzioner Nusret Šišić iz kasarni bivše JNA u Bosni i Hercegovini izvlačio vojnike Bošnjake i Hrvate, neke krio kod sebe, a sve sretno upućivao svojim kućama.

"Zelenim beretkama" se priključio u januaru '92. Komandant "beretki" Emin Švrakić u početku nije imao povjerenja u Dedu, jer je došao u mantilu, šeširu, sa sunčanim naočalima i kišobranom. "Pravi gestapovac", veli Švrakić. Dedu su malo provjeravali, ali ne zadugo, jer se utvrdilo da je on punac Dude Handžića, koji je već odavno bio "zelenoberetkaš". Podosta je u naoružavanju Bošnjaka učinio Dedo do početka agresije na našu zemlju.

Dedo je bio jedan od onih "neustrašivih mladića" koji su 17. aprila '92. ušli u "Pretis" i ispred nosa četnika izvukli osamsto-devetsto granata, "osa" i "zolja" koje će spasiti Sarajevo. A Dedo je kao vrstan majstor i pirotehničar znao šta treba uzeti, šta ostaviti.

Samo nekoliko dana kasnije Dedo će te "ose" iz "Pretisa" ispaljivati na četnike iz lansera koji je sam konstruisao od vodovodne cijevi. Ta Dedina "rora", a i druge "rore" koje su izrađene prema njegovom nacrtu mnogo će jada zadavati četnicima.

Dedo je imao svoje tri protivoklopne ekipe. Uz njega su neprekidno bili Šemso Mušović i Šemso Živalj. Dva puta su napadali Ilidžu, dva puta

Vraca, pa na kasarnu bivše JNA "Viktor Bubanj" (sada "Ramiz Salčin"), pa na Kukanjčevu Komandu na Bistriku, pa na Lapišnicu... I, naravno, najvažniju stvar su uradili u onoj velikoj bici za odbranu Sarajeva 2. maja '92. Dedo je tada imao tri grupe ispred Predsjedništva, odnosno Skupštine grada. Ali, kako su se transporteri JNA pojavili s neočekivane strane, Dedo je brzo prepuzao dio puta da su mu ruke bile krvave i - proradila je njegova "rora". Od jedne "ose" uništen je jedan transporter i zapaljen tramvaj. Onda su pogođena još dva transportera.

Dedo je još neko vrijeme radio sa svojom "rorom". Dva puta je ranjavan. Sada je ta njegova istorijska "rora" na sigurnom. "Možda će jednom biti na nekom uočljivom mjestu u nekom muzeju.

Dedo je jedan od prvih dobitnika (možda čak i prvi) "Zlatnog ljiljana". Pokazuje nam taj Dedin prvi "Zlatni ljiljan" kojim ga je Predsjedništvo RBiH nagradilo 7. avgusta '92. Tu je i dokument koji "prati" ovaj "Zlatni ljiljan". Ali, kako taj Ljiljan nije "prošao" kroz Službeni list, ispalo je kako ga Dedo nije ni dobio. Onda je 29. maja '96. godine Dedi dodijeljen novi "Zlatni ljiljan" koji mu je uručen u bolnici. Tako je ispalo da je Dedo dobio dva "Zlatna ljiljana", prvi i do sada posljednji.

Crni labud

7. 3. 1996.

Još dok je prije rata službovao u Splitu, kao pripadnik MUP-a Hrvatske, Mehdin Hodžić je tragao za crnim labudom. Težio je za nečim što je posebno, rijetko i lijepo. Sredinom 1992. godine Hodžić napušta ugodan život u Splitu i vraća se u Tuzlu, u kojoj je rođen 1957. godine, jer je predosjećao oluju u Bosni. Atletski građen, inteligentan, pun snage koju je oplemenio borilačkim vještinama, Mehdin se odmah nakon uključenja u Patriotsku ligu svim žarom posvetio formiranju specijalnih jedinica, uporedo radeći na njihovom naoružavanju.

Poslije pada Bijeljine Mehdin Hodžić i Hase Tirić, sa jedinicom, dobro naoružanom i opremljenom, odlaze na područje Sapne i Teočaka u namjeri da prvo pomognu Almiru Ništoviću u odbrani Kule-Grada, a onda i da mobilišu narod ovog kraja. Do Kule-Grada nisu stigli, ali su se u Nezuku sastali sa Hajrudinom Mešićem i njegovim borcima.

Tada su se ova trojica udružili i formirali zajedničku komandu. Komandant je bio Mehdin Hodžić-Senad, zamjenik Hajrudin Mešić, pomoćnik Hase Tirić. Narednih dana oni će voditi žestoke bitke sa četnicima na širokom prostoru Teočaka, Sapne, Nezuka,. Vitnice, Međeđe. Miniranjem brane u Đulićima i prijetnjom da će je dići u vazduh, Senad je uspio da zaustavi prodor četnika sa tenkovima iz Karakaja prema Đulićima. Nažalost, kratkovido rukovodstvo sela Đulići i Klisa, dva dana kasnije, potpisuje lojalnost četničkoj vlasti. Četnici stižu u ovo selo i vrše pokolj nad Bošnjacima.

Jedinica pod Hodžićevom komandom tada je izvršila prodor ka selima Zaselak i Nezuk. Ali, četnici dovlače jake snage u želji da unište ovu jedinicu. I zato će na slobodnim zvorničkim i teočanskim prostorima narednih nekoliko dana borci pod komandom Mehdina Hodžića voditi bitke na život i smrt. Jer, ova slobodna teritorija bila je u totalnom okruženju. Ali, ratnici sa Mehdinom, Hajrom i Hasetom na čelu, uspjeli su da odbiju više žestokih četničkih napada, a zatim da u kontranapadima oslobode više sela, te tako i naoružaju nove borce koji su im stalno pristizali.

Četnici, međutim, u selu Kobilići 5. maja vrše novi masakr. Pobili su 17 Bošnjaka i njihove leševe poredali u obliku polumjeseca i zvijezde. U

selo istog dana stiže Senad sa borcima i poslije višesatne borbe, otjera četnike i spasi preživjele mještane.

Posljednja dva dana života komandanta Mehdina Hodžića protekla su u velikim bitkama, u kojima je ovaj prekaljeni ratnik pokazao nevjerovatnu hrabrost i prisebnost, odigravši važnu ulogu u odbrani zvorničke i teočanske enklave. Devetog maja Hodžićevi borci, u paklenoj bici, oslobađaju jako četničko uporište Baljkovica. U toj bici, međutim, teže je ranjen kapetan Hajro.

Narednog dana, 10. maja '92. godine četnici kreću u opšti napad na Teočak, Sapnu i Nezuk. Bila je to, zapravo, bitka za Zaselak, u kome su se nalazili Komanda i borci Mehdina Hodžića. U jednoj šumi nalazili su se, takođe, ranjenici i izbjeglo stanovništvo. Već na početku bitke teže je ranjen i Hase Tirić, koji se zajedno sa Hajrudinom Mešićem liječio u poljskoj bolnici u šumi. Na ratištu je sa borcima, tako, ostao samo komandant Hodžić. A četnici su napadali sa desetak tenkova i više transportera. Obruč oko naših boraca, ranjenika i civila se stezao, a četnici su putem megafona pozivali borce da se predaju.

Ali, ulazeći dublje u selo, četnici nisu znali da su, zapravo, ulazili u klopku koju im je pripremio Mehdin Hodžić. Tada su se začule naše "ose" i već je nekoliko tenkova izgorjelo. Onda je Mehdin Hodžić naredio kontranapad i naši su razbili četnike. Zaplijenili su i prvi tenk i samohotku. Tako je, zahvaljujući komandantu Mehdinu Hodžiću i njegovim borcima, prvi put sačuvan narod ovog kraja, cijela slobodna teritorija Teočaka i Zvornika.

Nažalost, u smiraj bitke, poginuo je i junak Mehdin Hodžić Senad. Četnički snajperista pogodio ga je tačno u srce. Bilo je to u predvečerje 10. maja '92. u selu Zaselak. Istog dana ukopan je na mjestu gdje je i poginuo.

Mehdin Hodžić je kao komandant jedinice imao tajni znak "Kapetan Labud". Kada je poginuo, Hase Tirić i njegovi borci, kao uspomenu na njega, svojoj jedinici su dali naziv "Crni labudovi".

Fatine rane

23. 5. 1992.

Glavni junaci koji se liječe na Ortopedskoj klinici su bračni par - "bombaš Fata" i dedo Šaćir Turkušić, kako ih ovdje svi zovu. Ovo dvoje hrabrih branitelja Sarajeva, koji su već zašli u sedmu deceniju života, sigurno su jedinstven bračni par koji će ući u ratnu hroniku Sarajeva.

I oni su stradali 14. maja i to u direktnoj borbi s četnicima. Danima su u Prvomajskoj ulici odolijevali napadima četnika.

- Nas je bilo svega petnaestak, a i njih i po stotinu - kaže Šaćir. - Ali, uvijek smo ih vraćali nazad. Međutim, tog dana, kada ih je moja Fata napala bombama, ipak su nas iznenadili. Kad je Fata ranjena kod štale, mi smo je iznijeli, a onda sam ja svojim sinovima donosio municiju da se bore. Zatim je pala granata na jabuku i ranila me. Sinovi su me uzeli i evo me ovdje, a Fata sprat niže. Sinovi su mi preživjeli.

Idemo kod njegove Fate, sprat niže. Ali, ona već ima posjetu. Pored nje je mlad milicioner i tješi je:

- Fato, sada mi njih tučemo, satiremo...

- Tako, tako, Bog vas pomogao! - odgovara radosno Fata.

Ranjena je i u noge i u ruke koje su u debelim zavojima. Puši.

- Vidiš, pokazuje nam ona slobodne kažiprste i palčeve ruku. Tražila sam od doktora da mi ih oslobode. Lijevom pušim, a desnom "pucam". I ona kažiprstom "okida" naprazno nevidljivi obarač.

- Samo ako mi ova noga izdrži, kako ću da im rasturim ono mitraljesko gnijezdo - kaže nana Fata. - Znam ja kako ću im prići. Ma, ne bi oni mene ranili, da sam na vrijeme spazila onog četnika što se iza kokošinjca sakrio. Ali, on me pokosi.

Nana Fata, nevjerovatno živahna starica, i tako u postelji, objašnjava kako je tekla njena akcija.

- Kad smo dedo i ja dotjerali krave iz šume, gdje su oko nas padale granate, vidjela sam iza štale grupu četnika - priča ona kao da je ona potpuno zdrava, a ne sva u zavojima i gipsu.

"Bombaš Fata" kaže da su borbu nastavili njihovi sinovi Rasim i Rešad. Borili su se hrabro, dok su imali metaka, kaže i dodaje: "Bacili se na majku" - Znam da mi je dedo ranjen, ali dedo ne zna da nam je poginuo sin Rasim. Kćerka Rasema mi je došla i rekla: "Majko, znam da tebi mogu

reći - poginuo nam je Rasim". "Allahrahmetile", velim ja. Onda Rasema kaže: "Ne smijem Babi reći"! "I nemoj", rekoh. "On će to teže podnijeti". Tako mu još i ne rekosmo - priča Fata.

Nana Fata nam još kaže da sad ima mnogo više ratnog iskustva. I, kad ozdravi, znaće kako će da se nosi s četnicima, koji smiju samo da pucaju iza leđa ili izdaleka, granatama, a kukavice su u borbi - prsa u prsa.

Traženje bosanskih simbola

4. 5. 1997.

U bosanskoj Armiji mnogo pažnje je posvećivano traženju bosanskih obilježja i simbola. Već u naredbi o okrupnjavanju jedinica TO od 18. aprila '92, koju su uradili pukovnik Jovan Divjak i potpukovnik Rasim Delić, a potpisali Doko i Efendić, propisana su pozdravljanja. Moglo se oslovljavati kao i u bivšoj JNA - samo navodeći čin, moglo i ime i prezime i čin, a moglo samo navodeći ime i prezime starješine ili borca. I na kraju - omogućeno je da se uz svako oslovljavanje može upotrijebiti prefiks "gospodin". Dakle, težilo se bježanju od oslovljavanja u bivšoj JNA, ali se pobjeći sasvim nije moglo.

Još je veća muka bila u traženju autentičnog bosanskog pozdrava, zakletve i činova. I tu je, razumije se, težnja bila da se što dalje pobjegne od JNA-ovskih, odnosno jugoslovenskih simbola i obilježja. U ime Glavnog štaba, na tome je najviše radio Stjepan Šiber. U iznalaženju simbola i obilježja bosanske Armije - pozdrava, zakletve, "Zlatnog ljiljana", proglašavanje brigada "viteških" i "slavnih" i slično, angažovane su i vodeće naučne institucije u našoj zemlji.

Za pozdrav je prihvaćen čest motiv crteža na stećcima, na kojima "kameni spavači" drže polupodignutu desnu ruku sa raširenim prstima. Stjepan Šiber je na konferenciji za štampu 3. avgusta '92. godine promovisao "pozdrav pripadnika Armije RBiH, koji će biti sastavni dio strojevog pravila, na kome se radi".

Šiber je i praktično pokazao kako izgleda pozdrav bosanske vojske: podigao je do ramena desnu ruku raširenih prstiju i objasnio da uz ovaj pozdrav ide i tekst: "Iz dlana mi sija sunce. Imam ljubav za sve dobre i pametne ljude". Kasnije je ovaj tekst pozdrava promijenjen i on je glasio: "A se!" Jer, tako počinju gotovo svi natpisi na stećcima ("A se leži..."- "Ovdje leži...").

Šiber je istog dana promovisao i činove bosanske Armije. A oni se nešto razlikuju od današnjih. Prema prvoj uredbi o činovima bosanske Armije, koja je donesena nekoliko dana prije promocije 3. avgusta '92, vojnički činovi su: razvodnik i desetar, podoficirski: vodnik, čelnik, zastavnik i nadzastavnik, oficirski: poručnik, kapetan, brigadir i pukovnik, generalski: brigadni general, divizijski general i armijski general. Iako je

sada sa činovima stanje nešto drukčije, pada u oči da je u prvoj varijanti brigadir za jednog "ljiljana" bio niži čin od pukovnika, koji je imao četiri "ljiljana".

S obzirom na to da je Sarajevo bilo odsječeno od ostalog dijela BiH, gdje su činovi ostali samo na papiru, neke starješine su na slobodnim dijelovima naše zemlje odmah i prišili sebi činove koji su im pripadali. Rasim Delić kaže da su to i oni u Visokom uradili, jer su smatrali da po Zakonu moraju da nose činove.

- Mi smo "projektovali" činove sa "ljiljanima" i svim onim što je pisalo u Zakonu - kaže Delić. - Ja sam imao čin pukovnika, koji mi je po Zakonu pripadao. Nismo znali da li se u Sarajevu nose činovi ili ne. Ali, kako činovanje nije prihvaćeno, odmah smo ih i mi poskidali. Nosili smo ih samo nekoliko dana.

Visoko kao vojna baza

5. 5. 1997.

Šira javnost malo zna što je prvih mjeseci rata stvarno radila grupa vojnih starješina u Visokom. Na čelu te grupe bio je tada malo poznati potpukovnik Rasim Delić. Komandant bosanske Armije, general Delić prvi put sada govori o tim svojim ratnim danima i svemu drugom što je u Visokom i iz Visokog rađeno na organizovanju oružane borbe u našoj zemlji.

Delić je, po naređenju komandanta Hasana Efendića, tri dana nakon što je napustio JNA i prijavio se Štabu TO RBiH (13. aprila '92.), dobio zadatak da izađe iz Sarajeva i na širem prostoru oko glavnog grada "sagleda mogućnost formiranja jedinica Teritorijalne odbrane i uvezivanje sa jedinicama HVO, koje su već bile formirane i već ispoljavale autonomnost u odnosu na TO". Izašao je 16. aprila, zajedno sa Osmanom Čengićem, i za dva dana je obišao Kiseljak, Visoko, Brezu,Vareš i Kakanj. Uvjerio se da je u Kiseljaku "teško pomiriti, odnosno iznaći mogućnost da zajedno djeluju TO i HVO", te da je u Varešu ta podjela bila "potpuno jasna". Mogućnosti za organizovanje jedinica TO bile su, veli, u Visokom, Kaknju i Brezi.

Ali, tek što se vratio u Sarajevo i podnio izvještaj, Delić je 18. aprila dobio novu naredbu da odmah izađe na teren, u Visoko, i da "počne djelovati" sa Kadirom Jusićem. Hasan Efendić kaže da je on planirao da Rasima Delića, koga je dugo poznavao i veoma cijenio, zadrži u Glavnom štabu i povjeri mu jednu od glavnih funkcija. Ali, iznenada mu je naređeno da Delića pošalje iz Sarajeva u Visoko, iako je već tamo bio određen Kadir Jusić.

Delić je 19. aprila vozom doputovao u Visoko. U Podlugovima su naoružani Srbi pregledali putnike, ali njega nisu, a imao je dva pištolja. I tako se u Visokom za nekoliko dana, pored njega, okupila grupa oficira koji su došli po raznim zadacima: Kadir Jusić, Rašid Zorlak, Asim Džambasović, Ferid Buljubašić... On, međutim, ističe da je u Visokom bio i Hasan Čengić, koji je došao sa posebnim ovlaštenjem predsjednika Izetbegovića.

- Neovisno o ovlaštenjima i naređenjima koje smo imali, mi smo počeli da radimo na formiranju jedinica TO - prisjeća se armijski general

Delić. - Treba reći da sam ja od komandanta Hasana Efendića dobio ovlaštenje, koje imam u dokumentaciji, da formiram jedinice, postavljam i smjenjujem komandante TO na prostoru centralne Bosne. I na osnovu tog ovlaštenja krenuo sam na posao i polahko smo konstituisali jedan tim koji je radio na formiranju jedinica TO na prostoru Visokog, Breze, Kaknja, te smo taj posao širili prema Travniku, Novom Travniku, Gornjem Vakufu, pa prema Zenici i dalje. Kadir Jusić je odmah postao komandant TO Visoko i ja sam mu, na neki način, bio naredbodavac. Zatim sam radio na ustrojavanju jedinica u Kaknju, Brezi, Kiseljaku, gdje sam zaduživao pojedine ljude koji su mi se našli pri ruci - od Zorlaka, Džambasovića, Šućre Pilice, do, kasnije, Mustafe Polutka. Kada je na čelo Glavnog štaba TO, umjesto Efendića, došao Sefer Halilović, s kojim sam se poznavao, taj rad je nastavljen.

Delić ističe da je tih prvih mjeseci rata formirana Taktička grupa Visoko i da je on bio formalno na njenom čelu. U zoni odgovornosti ove taktičke grupe, veli, nalazio se i Igman i on je za "onog rukovodećeg na Igmanu" postavio Mustafu Polutka.

U formalnom ustrojavanju Komande u Visokom, Delić, kao važan datum, spominje 3. juni '92. godine, kada su se oni, kao Komanda, uselili u zgradu Srednjoškolskog centra u Visokom, gdje je sada smješten GLOC. Do formiranja ove komande, kaže Delić, došlo je na inicijativu Hasana Čengića koji se i u političkom i vojničkom smislu uključio u taj rad, a imao je ovlaštenja predsjednika Izetbegovića.

- Od 3. juna '92. počela je da i formalno funkcioniše ta institucija, na čijem sam čelu bio ja - kaže Delić. - Nikakva formalna naredba za to nije dolazila. Nismo smatrali da je potrebna naredba. Računao sam da, kao član Republičkog štaba TO, imam pravo da radim sve ono što mogu da uradim za dobrobit ove zemlje. Mi smo tada formirali i druge segmente - logistiku, pa službe: intendantsku, sanitetsku, tehničku... Na čelo logistike postavili smo Muhameda Lemeša.

Negdje u junu ili julu '92, kaže Delić, Hasan Čengić je, po naređenju predsjednika Izetbegovića, izašao iz zemlje "da objedini u logističkom smislu sve ono što je izvana dolazilo u BiH". I sve ono što je Čengić slao iz inostranstva, veli Delić, stizalo je u Visoko. U prvo vrijeme oružje i municija koje je slao Hasan, raznim kanalima je ubacivano u Sarajevo, a ojačavane su i jedinice oko Sarajeva.

- Počelo se saznavati da u Visokom postoji grupa ljudi, formalna ili neformalna, uglavnom sa određenim ovlaštenjima, koja se bavi organizacijom jedinica, pomoću ustrojavanja jedinica, ali i logističkim

obezbjeđenjem jedinica, pa i davanja političke podrške formiranju jedinica - kaže Delić.

Delić naglašava da su to oni radili "na osnovu sopstvenih procjena", te "prijedloga i odluka Štaba Vrhovne komande". Dodaje, da je on ponekad dnevno i više puta telefonom razgovarao sa Seferom Halilovićem. A bio je to, kaže, u to vrijeme jedini telefon preko koga se odvijao "život ostalog dijela Bosne i Hercegovine sa Sarajevom". Preko tog telefona, na koji je bio priključen i fax, stizale su sve odluke Predsjedništva, naredbe Glavnog štaba, "Službeni listovi".

- Komanda u Visokom - veli Delić - radila je bez formalne naredbe, sve do jeseni '92. godine, kada su iz Sarajeva počeli da izlaze prvi ljudi, svi se predstavljajući kao članovi Štaba Vrhovne komande. Neki od njih su imali i dvadeset, dvadeset pet godina. I svi kažu: "Ja sam iz Štaba Vrhovne komande, daj mi to i to". Tako je ispalo da nam može komandovati svako ko dođe iz Sarajeva.

- Tada sam ja osjetio potrebu da i formalno tražim pokriće za ono što radim - kaže Delić. I tada je Sefer usvojio naš prijedlog i u Visokom je formiran Štab Vrhovne komande - Odsjek Visoko, na čijem sam čelu bio ja.

Igman bez jake ličnosti

6. 5. 1997.

Armijski general Rasim Delić kaže da dugo nije funkcionisao Štab Vrhovne komande - Odsjek Visoko, na čijem čelu je bio on. Poslije toga je, veli, formirana Operativna grupa Visoko, na čijem čelu je jedno vrijeme bio Ramiz Šuvalić, koji je došao iz Zenice, nakon postavljanja Džeme Merdana za komandanta Okružnog štaba Zenica. U toj komandi, koja je rukovodila borbenim djejstvima, bili su Zorlak i Džambasović.

- Ja sam tada dobio naredbu da budem na čelu Uprave za operativno-strategijsko planiranje - priča Delić. Međutim, suština mog posla je i dalje bila ista. S obzirom na to da sam najbolje poznavao situaciju na terenu (ukoliko to, normalno, uvaži tadašnji komandant), bio sam čovjek koji će, u najširem smislu te riječi, na teren prenijeti instrukcije Štaba Vrhovne komande i raditi na jačanju naših odbrambenih snaga. I u političkom i u vojničkom pogledu.

I Delić kaže da je u toj ulozi "prošpartao prostor od Gornjeg Vakufa, gdje je bio više puta, preko Bugojna, Travnika, do slobodnih brčanskih teritorija na sjeveru i Jablanice na jugu, pa do Igmana", te da su mu se za političku pomoć obratili predstavnici 80, a za materijalnu - predstavnici 50 opština.

Komandant Delić podsjeća da su oni iz Visokog nastojali da i vojnički i logistički ojačaju Podrinje, odnosno goraždansku regiju. Jedanput su, kaže, naoružali između stotinu i dvjesta vojnika iz Goražda i Rogatice i uputili ih prema Podrinju. Ali, ta se grupa usput osipala i mali broj njih je stigao do Goražda. Formirali su i poseban logistički odjel u Krupi koji je imao isključivo zadatak da preko Grepka snabdijeva istočnu Bosnu. Ali, Delić dodaje, Igman je bio ključan za obezbjeđenje puteva za istočnu Bosnu.

- U tom pogledu, ja sam predlagao Seferu Haliloviću da, objedinjavanjem sistema rukovođenja i komandovanja, raščistimo, odnosno poboljšamo situaciju na Igmanu - kaže Delić. - Jer, poslije ranjavanja Mirsada Ćatića, na Igmanu više nije bilo jake ličnosti koja bi objedinila jedinice koje su se gore nalazile, od "Crnih labudova", preko "Zulfikara", do jedinice koju je vodio Nogo, pa jedinice Štaba iz Hadžića i druge jedinice. Ja sam predlagao da na Igman dovedemo ozbiljnog vojnika, koji je imao i veliki motiv da bude što bliže istočnoj Bosni - Seada Delića, sadašnjeg komandanta Drugog korpusa. Ali, taj moj

prijedlog nije prihvaćen. Poslije su na Igmanu bili i Hajrudin Hasanović, i Vehbija Karić, i Dževad Rađo, i Salko Gušić, i Alija Ismet, i Mirsad Čaušević, ali, u suštini, nismo obezbijedili puno jedinstvo tih sastava.

Rasim Delić kaže da on nije bio jedini koji je u to vrijeme tražio da Sefer Halilović, kao vrhovni autoritet u vojsci, izađe na teren.

- Jer, potrebno je to bilo iz psiholoških, vojničkih, stručnih i svakih drugih razloga – veli on. Psihološki - ljudi su željeli da vide čovjeka koji je na čelu Armije. U ratu je neophodno da čelni čovjek bude što bliže vojnicima, ne samo u Sarajevu, nego i šire. Uostalom, bilo je to potrebno da se lično, na terenu, uvjeri kakva je situacija i da, po mogućnosti, direktno rukovodi na terenu. Bilo je neophodno i radi okupljanja čelnih ljudi u Armiji RBiH zbog uvezivanja ukupnih armijskih potencijala. Mi smo tek u avgustu '93. godine okupili komandante korpusa, koji se do tada nisu ni poznavali.

U toku rata više puta sam razgovarao sa Seferom o tome zašto nije izlazio iz Sarajeva. On je naveo više razloga: rizik prelaska preko piste (bila bi bruka da UNPROFOR uhvati komandanta Armije kako pretrčava pistu), indicije da se priprema na njega atentat i, najvažniji, da je mjesto komandanta tamo gdje je težište borbenih djejstava, a to je bilo Sarajevo. Tako bih uradio ponovo, rekao je.

Vehbija Karić je u jesen '92. godine izašao iz Sarajeva sa namjerom da pripremi teren za izlazak Glavnog štaba, pa i Sefera Halilovića na slobodnu teritoriju. Delić je Kariću predlagao da Glavni štab bude smješten u Visokom, ali je Karić izabrao Zenicu.

I kada je Sefer izašao iz Sarajeva, Glavni štab je na čelu sa Seferom, kaže Delić, funkcionisao u Zenici.

Rasim Delić podsjeća da se on sa predsjednikom Izetbegovićem više puta susretao na slobodnoj teritoriji, te da je, prvi put, po nalogu Sefera Halilovića, na neki način, bio organizator Predsjednikovog putovanja po Bosni. Bilo je to u jesen '92.

Delić je ispričao i jednu zgodu. Sa Predsjednikom su, kaže, bili Jasmin Jaganjac i jedan naš komandant. Njih dvojica su, kaže, pričali Predsjedniku o onom pokušaju deblokade Sarajeva u ljeto '92. i upotrebi artiljerije. Ono što su govorili, veli Delić, nije baš bilo smisleno o stvarnim mogućnostima artiljerije i onog što se događalo. "Moj komentar je bio, posebno kada je riječ o artiljeriji, da ne komentarišu preda mnom", veli Delić, koji je, inače, artiljerac.

- Ta veza sa Predsjednikom, lična ili telefonska, je ostala - kaže Delić. - Više puta sam po Predsjednikovom nalogu išao na neke zadatke. Ali, ni jednog momenta izvan znanja načelnika Štaba Vrhovne komande Sefera Halilovića.

Imali smo Kukanjca na nišanu

4. 6. 1992.

Ovaj razgovor sa Draganom Vikićem, komandatom MUP-ovih specijalaca, vođen je u noći žestokih artiljerijskih razaranja Sarajeva. Jedna od glavnih "meta" Mladićeve artiljerije te večeri bila je i prelijepa zgrada u kojoj su smješteni Vikićevi specijalci.[4]

Dakle, evo tog razgovora sa Vikićem, vođen uz zaglušujuću "muziku" granata, u noći najvećeg razaranja Sarajeva.

- Šta mislite, ko ovako bezdušno razara Sarajevo? Ko su ti ljudi koji mogu da granatama pogađaju porodilište, da gađaju ljude u redu za hljeb?

- To mogu da rade samo nenormalni ljudi, samo ekstremisti. Uvjeren sam da gore, na Vracama i Trebeviću nema pravih Sarajlija, normalnih Sarajlija. Jer, ni jedan normalan Sarajlija ne bi mogao da ubija svoje sugrađane i ruši svoj grad.

- Koliko se ovakvi zločini odražavaju na borbeni moral branilaca Grada, pa i vaše jedinice?

- Naš borbeni moral je ionako visok. Ja bih rekao da ti zločini izuzetno jačaju moral građana Sarajeva. Na primjer, poslije svakog njihovog zločina, nama pojačano pristižu dobrovoljci. Eto, poslije jučerašnjeg zločina u Miskinovoj ulici, pristupilo nam je novih pet dobrovoljaca srpske nacionalnosti. Da se razumijemo, mi u specijalnoj jedinici i ne pomišljamo na to ko je koje nacije. Mi smo branioci Sarajeva i Bosne i Hercegovine i to je naša nacionalnost.

- Kako izgleda sada ova jedinica u usporedbi na onaj dan kada se od vas odvojio dobar dio specijalaca srpske nacionalnosti?

- Onda smo izgubili dobar dio naoružanja i morali smo napustiti bazu u Krteljima. Ovdje su nam se i tada masovno javljali dobrovoljci, jer je to bio dan kada su snajperisti iz "Holidej ina" pucali na goloruk narod.

- Mnoge od tih dobrovoljaca morali smo vratiti, jer nismo imali dovoljno oružja. Sada je sve drukčije. Raspolažemo najmodernijim naoružanjem, a brojno stanje je - vojna tajna. Mogu samo reći to da na svakog specijalca na početku rata sada imamo nekoliko desetina novih

---

[4] Razgovor je vođen u noći izmedu 28. i 29. maja '92. godine kada je Mladić tražio od Vukašinovića da gađa, izmedu ostalog, zgradu Predsjedništva i "Velušiće".

boraca, i to izuzetno sposobnih i s visokim borbenim moralom. U ovoj jedinici su vrhunski sportisti, karatisti, džudisti, fudbaleri, bokseri... Priključili su nam se i mnogi vojnici specijalci, padobranci, diverzanti. Zato sada i neću da primam, na primjer, mladića od 18 godina, koji silno želi da je s nama, a nema iskustva.

- Vaša jedinica se proslavila hvatanjem snajperista. Snajperista još ima. Koliko ste sada angažovani na njihovom hapšenju ili likvidiranju?

- Mi i sada odrađujemo taj posao, ali snajperiste neutrališu i druge jedinice, u prvom redu Teritorijalne odbrane. Mislim da snajperista više nema u slobodnim dijelovima grada. Oni uglavnom djeluju sa Vraca, Grbavice... Snajperisti mogu biti i borci. Ali, ovi što pucaju u žene, goloruk narod, to su nitkovi najniže vrste koji ubijaju, eto, i djecu za novac. S tim nitkovima i teroristima nema milosti. Njih treba bacati i kroz prozor...

- General Kukanjac vas je, na početku rata, kada ste stali u odbranu Sarajeva i Sarajlija, nazvao - svojim neprijateljem...

- Ja sam neprijatelj svih onih koji imaju prevelike apetite prema Sarajevu i Bosni i Hercegovini. Kukanjac je to onda rekao, a da je ostao ovdje, bio bih mu prijatelj. Mi smo, u stvari, mogli da uhapsimo, pa i da likvidiramo generala Kukanjca. Mogli smo i njega i Radovana Karadžića. Više puta smo ih držali na nišanu kad su vojnim transporterom kružili od Ilidže do Lukavice. Da smo dobili naredbu da ih likvidiramo, to bismo lako učinili. Ali, nismo dobili...

- U miru ste osposobljeni za antiterorističku aktivnost. Koliko vam ta pripremljenost pomaže u ovom ratu?

- Mnogo! Ova jedinica je učestvovala u svim dosadašnjim borbama za odbranu Sarajeva, a malo je naših boraca poginulo. Jer, navikli smo na maksimalnu disciplinu, a ona je u ratu izuzetno važna.

- I za vas se nekoliko puta pročulo da ste poginuli, pa da ste ranjeni?

- Ma, na prvom mjestu hoću da demantujem najnoviju laž "Srne", koja je objavila da sam uhapšen. Zamislite šta njima pada na pamet... Do sada nisam ni ogreban u ovom ratu.

- Nekadašnji vaši drugovi, srpski specijalci, vaši su protivnici. Da li s njima održavate ikakve veze... kad oružje miruje?

- Održavamo. Čujemo se telefonom. S njima kontaktiraju i drugi iz ove jedinice. Razgovarao sam s Miodragom Repijom, a hranom sam snabdijevao suprugu Duška Jevtića, koji je otišao od nas i u borbama izgubio bubreg. Ali, poslije ovog masakra u Miskinovoj ulici, mislim da nikad više s njima nećemo razgovarati.

- Ima prigovora da među braniteljima Sarajeva neki i pljačkaju. Je li toga bilo u vašoj jedinici?

- Jeste. Imali smo četvoricu. Uhapsili smo ih i predali u daljnji postupak. Mnogi nisu dorasli ove svete borbe za slobodu. Ali, tu stvar ne treba preuveličavati, jer se radi o pojedinačnim slučajevima. Lopova je bilo i u miru, a kamoli da ih ne bude u ratu. Važna je naša zajednička borba za slobodu, a onda ćemo opet svi biti zajedno... Osim Karadžićevih zlikovaca, kojima će presuditi u prvom redu, Srbi. A mislim da sada nema ni jednog Sarajlije koji nije uvjeren u našu pobjedu. O našem optimizmu, optimizmu specijalaca, nemojte ni pitati.

Dva mezara kraj fontane

7. 6. 1996.

Na šehidskom mezarju Kovači, kraj fontane, jedan kraj drugog, ukopani su Vahidin Didi i Džemo Alispahić, sin i otac. Ukopani su istog dana - 11. juna '92. Didi je imao 19, a otac Džemo 54. Stradali su u istoj bici, jedan kraj drugog, 8. juna kod Špicaste stijene u velikom, istorijskom danu za Sarajevo. Sa njima je u bici učestvovao i Džemin stariji sin Taib.

Njih trojica, po očevoj želji, odmah su se 4. aprila '92. prijavili, kao dobrovoljci. Kada su primali oružje, bilo je stotinu dobrovoljaca, a kada su krenuli u prvu akciju prema Špicastoj stijeni, samo 24. Oružje su primili prvog dana Ramazanskog bajrama, a Džemi i Didi je bila dženaza prvog dana Hadžijskog bajrama. Ni sedamdeset dana nisu zajedno ratovali.

Otac Džemo imao je dodatni motiv da se bori. Jer, kad je bio dijete, ostao je bez oca Taiba. Ubili su ga u Knežini poslije onog rata četnici odmetnici. Mnogo godina kasnije, kad mu se rodio sin, Džemo mu je dao očevo ime - Taib. A '92. je, eto, došlo vrijeme da se ponovo bore protiv četnika - za gole živote. Džemo nije dozvolio da mu mladi Vahidin ode u kurire. Uostalom, kao vatreni navijač Sarajeva, i dao je sinu ime po centarforu Musemiću. A centarfor ne može u kurire. On samo ide naprijed! A išao je naprijed i mladi Vahidin Alispahić. Drukčije nije mogao zbog oca i zbog sudbine dede Taiba.

U posljednju bitku zajedno su krenuli. Bio je ponedjeljak, tri popodne. Majka Džemila ispratila je dva sina i muža ka Špicastoj stijeni. Sarajevo je gorjelo. Primijetila je kako je Džemo blijed, previše blijed. "Nije to, valjda, loš znak?" - pomislila je. Ali...

Sat i po su otac i dva sina zajedno sa svojim komšijama i mupovcima razmjenjivali žestoku paljbu sa četnicima. Toga dana, na tom pravcu, poginulo je naših 28. Nije bilo rovova, niti tranšeja, samo zakloni iza borova i kamenja.

Otac Džemo je ugledao kako mu gine mlađi sin. Pokušao je da mu pomogne, ali je bilo kasno. Didi je već bio mrtav. Onda je teško ranjen i otac Džemo...

Stariji sin Taib nije vidio ni bratovljevu smrt, ni očevo stradanje. Nekoliko minuta ranije izvukao je komšiju ranjenika i odvezao ga do bolnice. Onda su u bolnicu dovezli i njegovog oca.

- Mislio sam da će preživjeti - sjeća se Taib. - Više ga je boljela Didina smrt nego njegove velike rane. Te noći otac je hitno operisan, ali se nije probudio. Nije imao snage da se bori sa ranama zbog Didine smrti.

Majka Džemila prvo nije htjela da vjeruje da je odjednom ostala bez sina i muža. Onda je morala da istini pogleda u oči.

Lani je njezin Taib dobio sina i dao mu ime - Džemo. Razumije se, po poginulom ocu.

Hor kostura na pisti

4. 8. 1997.

Kada je 9. juna '92. sudija Opštinskog suda Prijedor Nusreta Nuska Sivac stigla u logor Omarska, mnogi logoraši su se obradovali. Pomislili su da je ona došla da ih brani. A i Nuska je mislila da u logoru neće ostati, nego da će je, nakon što je ispitaju i utvrde istinu, isto veče vratiti kući. Ali, ostala je i bila jedna od 36 žena logorašica koje su doživjele sve strahote Omarske.

Danas je Nusreta Nuska Sivac zajedno sa Jadrankom Cigelj, svojom predratnom prijateljicom iz Prijedora i saputnicom iz Omarske, neumorni borac u širenju istine o strahotama četničkih logora u Omarskoj, Keratermu i Trnopolju. Njih dvije su, u neku ruku, "bosanski Vizentali" koji će, sumnje nema, do smrti ulagati sve svoje snage da se u Hag dovedu ratni zločinci iz Prijedora. Nuska Sivac i Jadranka Cigelj su i glavne junakinje dokumentarnog filma "Prozivanje duhova", koji je u Americi i Kanadi izazvao senzaciju.

Radeći više godina kao sudija, Nuska je izbrusila moć zapažanja i smisao za karakteristične detalje, pa je i ovo njezino svjedočenje tragična, ali, za pravdu i istoriju duga niska uglavnom užasnih, potresnih, a nekad i smiješnih događaja u logoru Omarska.

"Moj muž i ja smo bili uzeli avionske karte da 22. maja '92. letimo iz Banjaluke u Švajcarsku", počinje svoje svjedočenje Nusreta Nuska Sivac. "Ali, ja sam u posljednji čas vratila kartu, jer sam željela da uzmem bolovanje ili godišnji odmor, pa da i ja za dva, tri dana otputujem za njim. Moj muž je otputovao i spasio se. Za dva dana Prijedor je bio zatvoren i iz njega se više nikud nije moglo".

Prvo su 8. juna u logor Omarsku odveli Nuskinog brata Nusreta, ali su komandant logora Željko Meakić i njegov zamjenik Miroslav Kvočka, oba optužena za ratne zločine, rekli: "Ne Nusret, nego - Nusreta!"

"Taj Kvočka je bio naš poznanik i on je rekao Nusretu, koga su vratili kući, da sutra sama ode u SUP Ranku Mijiću, jer je nezgodno da me privode", sjeća se Nuska. "Otišla sam u SUP i autobusom su me, zajedno sa vatrogascom Ibrahimom Čauševićem, odvezli u logor Omarska".

Kada je Nuskin komšija, inače stražar u logoru, Krampa se zvao, uveo nju i Ibrahima komandantu logora Meakiću, on je rekao da Ibro ide

na pistu i čeka red, a Nuska da čeka u restoranu i da će danas biti ispitana. "U restoranu nađem tri žene i začudim se kad mi kažu da su i one uhapšene", kaže Nuska. "Ja sam čula da u Omarsku odvode muškarce, ali nisam znala da odvode i žene. Bile su to logorašice Velida Mahmuljin iz Kozarca, koja je bila član SDA. Ona je stradala u logoru. Vidim i Zdenku Rajković, Hrvaticu, takođe iz Kozarca, sada živi u Švajcarskoj. Treća je bila domaćica iz Kevljana Fikreta Pervanić, čija su četiri sina bila u Omarskoj, a muž u Keratermu. Ona u kućnoj haljini otišla da pita za sinove i muža i tako je uhapse. Rekli joj da je vode u logor Omarska, kako bi je sklonili od "zelenih beretki" i ona je to povjerovala".

Nuska je rekla Velidi, Zdenki i Fikreti da ona neće ostati u logoru, nego će se, kad je ispitaju, večeras vratiti kući. Jer, nije bila ni u SDA, niti je bila u Komisiji za referendum. "Nećeš, nećeš", odgovorile su joj. "Ko u Omarsku dođe, u njoj i ostaje".

Nusku su isljeđivali njezini poznanici Nenad Tomičić i Nenad Babić. Sjedila je, kaže, na stolici ispod koje je bilo mnogo krvi. "Ja sam mislila da će tu biti daktilografkinja, da će se voditi zapisnik, kao u pravoj istrazi", veli Nuska. "Ali, oni su samo nešto bilježili na papirićima, a nikakav zapisnik nije vođen. Pitali su me znam li da je referendum falsifikovan, pa jesu li na mene vršili pritisak ovi iz SDA u izricanju presuda. Rekla sam da nisu, i zaista nisu. Pa ih je zanimalo šta sam ja pričala sa Nedžadom Šerićem, predsjednikom Suda, i Esadom Mehmedagićem, pravobraniocem, dok smo sjedili u kafiću "Magnum" u Partizanskoj ulici. Rekla sam da su njih dvojica pričala o djeci, kao što i jesu. Inače, u Partizanskoj ulici su 30. maja '92. vođene borbe kada je stotinjak boraca, na čelu sa Ismetom Mešićem Hadžijom i Slavkom Ećimovićem pokušali da oslobode Prijedor. Pitali su me i znam li Mirzu Mujadžića, pa jesam li izlazila na referendum. Rekla sam da sam izlazila na referendum, a za sve ostalo im nisam imala šta reći. Onda su mi, nakon konsultacije sa Rankom Mijićem, kazali da je kasno i da nije zgodno da noću idem kući, pa da zato odem u restoran i kad se nečeg sjetim, da im javim po stražaru. Više me nisu isljeđivali, niti sam se ja čega "sjetila". Tako sam u Omarskoj ostala dva mjeseca".

U Omarskoj Nuska je odmah vidjela zarobljenog Slavka Ećimovića, koga su vodili svezanog i užasno ga mučili. "Svi su se stražari Omarske iživljavali na njemu", veli Nuska. "Na kraju su ga ubili, a ubili su mu i ženu, a majku zaklali. Njegova dječica su preživjela zahvaljujući jednom komšiji koji ih je krio. Drugi junak pobune od 30. maja '92. Izet Mešić Hadžija poginuo je u borbama nakon što je smrtno ranio Zorana Karlicu.

Mnogi su završili u Omarskoj koji su bili u ma kakvoj vezi sa Hadžijom i Slavkom. U Omarskoj su, tako, stradali moji rođaci Omer Ekinović i sin mu Adnan, jer je Adnan bio kum Slavka Ećimovića".

Dan nakon Nuske, u Omarsku je došla Tidža Alagić, a 14. juna Jadranka Cigelj, koja je i inače bila mršava, a za nekoliko dana, kaže Nuska, postala je kostur. Ukupno ih je bilo 36 žena, logorašica. Njih 35 je spavalo zajedno u dvije prostorije Upravne zgrade Rudnika Omarska, a Hajra Hodžić je neprekidno bila u "bijeloj kući" zajedno sa muškarcima. "Hajru su, kao i muškarce, skidali na golo i kupali ih šmrkovima na pisti", kaže Nuska. "I Hajra je, kao i ostali logoraši iz "bijele kuće", nestala".

Žene su u logoru imale zadatak da dijele hranu. Hrana je, uglavnom, bila ista: malo kuhanog graha u mnogo vode i osmina hljeba, jednom na dan. Sve je to valjalo pojesti za dvije, tri minute uz obavezne batine, ako neko ne stigne da završi obrok na vrijeme. Zbog toga su svi logoraši, kaže Nuska, vrlo brzo bili - kost i koža.

- U junu je u logoru Omarska organizovana neobična svečanost. Očekivao se dolazak nekih važnih ljudi i logoraši, muškarci, su dobili zadatak da uvježbavaju pjesme za doček. Bio je to neobičan hor logoraša, hor živih kostura, koji su na pisti nekoliko dana pripremali poznate četničke pjesme: "Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala" i "Od Topole, pa do Ravne gore..."

"Bio je jedan logoraš koji je imao glas poput operskog pjevača", priča Nuska. "On se trudio da pjeva što bolje, započinjao je pjesme, a ostali logoraši su ga pratili. Na "generalnoj probi" jedan starac pogriješi i umjesto "svud su straže đenerala draže", otpjeva: "svud su straže Mihajlović Draže". Stražar uze dasku sa ekserom i udari ga po glavi, a ekser se nesretniku zabi u glavu. I tako ranjen i krvav starac je morao da otpjeva pravilno".

Neke važne ličnosti su posjetile logor. Bila je to, u stvari, visoka delegacija iz Banjaluke: Vukić, Radoslav Brđanin, Stojan Župljanin, Nuskin kolega sa fakulteta, i još neki. Doveo ih je Simo Drljača.

"Kada su iz kola izašli Brđanin, Vukić, Župljanin i Drljača, na pisti ih je dočekao hor od nekoliko hiljada logoraša sa podignuta tri prsta", priča Nuska. Onaj "operski pjevač" je započeo: "Ko to kaže..., a hiljade živih kostura je prihvatilo pjesmu. Pjevali su bez greške i tu i onu drugu - "Od Topole, pa do Ravne gore..."

U tom horu kostura na pisti pjevao je i onaj starac, kome je dan prije stražar ekserom probio glavu. Čak je i preživio Omarsku.

Ednino posljednje putovanje

5. 8. 1997.

Logor Omarska svakim danom se punio. Ali, ma kako je izgledalo da je tih nekoliko hiljada logoraša nesretno na isti način, ipak, svako od njih je trpio svoju nesreću. Često su zvanični razlozi za dovođenje logoraša u Omarsku bili bizarni i smiješni, ali patnja i tragedija tih ljudi bila je beskrajna.

"Nadžija Fazlić je radila u prijedorskom SUP-u i potpisala je lojalnost srpskim vlastima", nastavlja svoje sjećanje iz logora Omarska Nusreta Nuska Sivac. "Njezina kolegica Safeta Sušić nije", a obje su dovedene u Omarsku.

Prema Nuskinom svjedočenju, Nadžiju su uhapsili na ulici, dok se sa osmogodišnjom kćerkicom Almom vraćala sa pijace. Inače, već su joj muža Fehima odveli u Omarsku. "Almica je", nastavlja Nuska, "vidjela da joj mamu odvode u SUP i otrčala je za njom. Majku je našla kod Mire Topić, sekretarice Sime Drljače. Tada je izašao i Drljača i Almica ga je plačući molila: "Čiko, molim te nemoj nam i mamicu voditi kud i tatu. Kako ćemo ja i mali braco sami."

Drljača je napao Nadžu: "Šta je, Nadža, što si dovela dijete i paničiš? Ideš samo na informativni razgovor". Kada je muž Fehim ugledao Nadžiju u logoru, mislio je da mu je došla u posjetu. Njihovo dvoje djece, od osam i šest godina, ostali su sami u Prijedoru. U logoru je bio i Nadžin brat Mirsad Džonlagić. Ali, svi su preživjeli. Nadža i Fehim sada sa djecom žive u Americi.

U Omarskoj je bilo dosta bračnih parova, pa i kompletnih familija, kaže Nuska Sivac. Tako su doveli Sadetu i Bećira Medunjanina, te njihovog sina Anesa. Ranije su im u Kozarcu ubili sina Harisa. Jedno vrijeme sve troje su ih držali u "bijeloj kući", a onda su im naredili da održavaju zatvorski vrt. Inače, prije rata Bećir je bio načelnik Opštinskog sekretarijata ONO u Prijedoru. Njemu su "nakalemili" da je pravio zemunice i naoružavao "zelene beretke".

"Kasnije su Sadetu odvojili od sina i muža, pa je nakon toga bila s nama", sjeća se Nuska. "Kada je došla iz "bijele kuće", stalno je krila ruke navlačeći džemper. Zapravo, krila je rane, jer su joj, kako nam je pričala, vezali ruke bodljikavom žicom, a onda na ranama gasili cigarete. Kad

bismo dijelili hranu, Sadeta je svom Anesu uvijek dodavala malo više. Bila je veliki vjernik. Stalno se molila Bogu da joj sin Anes preživi."

U logor Omarska doveden je i Nuskin brat Nusret. "Pokušavala sam da mu dodam malo više hrane. Inače, više hrane davali smo djeci kojih je, takođe, bilo u logoru", kaže Nuska.

Ona dodaje da su se njoj, a i drugim logorašima, rađale čudne ideje.

"Kad svaki dan gledaš mučenje i ubijanje, kad svaku noć slušaš krikove zbog mučenja, kad svako jutro ispred "bijele" ili "crvene kuće" vidiš dvadeset, trideset novih leševa, počinješ da nerealno razmišljaš", kaže Nuska. "Ja sam, na primjer, nekoliko dana razmišljala o tome da odem komandantu logora Željku Meakiću i predložim mu da, ako odluče da ubiju jedno od nas dvoje: brata mi Nusreta ili mene, da ubiju mene, a Nusreta sačuvaju. Jer, Nusret ima djecu, a ja nemam. Meni se ta ideja činila potpuno izvodljivom. Rekla sam to bratu, a malo je falilo da to predložim i Meakiću".

Nuska veli da je samo jednom u logoru bila srećana. "Bilo je to onog dana kada je počela da mi trne lijeva ruka. Mislila sam da mi je srce popustilo i da ću ubrzo umrijeti od infarkta, dostojanstveno i bez mučenja".

Jednog dana zamalo da sve žene u logoru ne budu pobijene. Okrenute zidu, čekale su trenutak da im pucaju u potiljke. Bilo je to pomalo i komično "strijeljanje". O tome Nuska priča:

"U trpezariju je toga dana ušao Milorad Tadić Brk, pratilac Željka Meakića, i napao nas što logorašima dijelimo više kruha nego što je propisano. "Pomažete lopove. Isti ste svi i sad ću vas pobiti", galamio je Brk. Naredio nam je da se okrenemo zidu, prijeteći da će nas strijeljati. Mi smo se okrenule prema zidu. Čule smo kako Brk repetira pušku i očekivale pucnje. Ali umjesto toga - tišina. I tako mi čekamo strijeljanje, a on šuti i ne puca. U neko doba ja čujem da neko jeca. Pogledam ispod oka i vidim-Jadranka Cigelj i Biba Harambašić se smiju. Mislim: "Blago njima, one poludjele i lahko će poginuti". Prošlo je i sat vremena, a Brk ne puca. Neko ga zovnu i on veli: "Ma, šta ću vas biti "Ovo vam je upozorenje kako ćete dijeliti hranu zločincima".

- Kada je Brk izašao, kažem Jadranki i Bibi: "Jeste li lude, što ste se smijale?! Mogao nas je pobiti". A one vele: "Pa zar nisi vidjela da Tidža Alagić spava na strijeljanju?" Biba je odnekud imala lijekove za smirenje i davala nam. Tog jutra Tidža je vidjela kako pred "bijelom kućom" muče njena dva brata, koja se nisu pojavila na ručku. Znala je da su ubijeni i Biba joj je dala traneks, od koga je zaspala na stolici. Već je spavala kad je

Brk naredio strijeljanje, i žene su i nju sa stolicom okrenule zidu. Ali, ona ništa nije čula i sve je prespavala".

Nuska kaže da je Tidžu u logor poslao Simo Drljača. Kada su joj uhapsili braću, ona ode kod Sime da pita šta je s njima. Rekli su joj da sačeka dok provjere. Nakon izvjesnog vremena, prozvali su je i uputili braći - u Omarsku.

U logor su, priča Nuska, zajedno doveli komšinice Zumru Mehmedagić i Velidu Karagić. Zumra je imala sedamdesetak, a Velida oko trideset godina. Njih dvije su toga dana u garaži, na zajedničkom šporetu pekle burek, kada im dođe neki četnik i naredi da napuste garažu, jer je od sada njegova. Velida bi i poslušala, ali Zumra je uporno tražila da sačeka dok ispeku burek. Četnik, međutim, ode u SUP i prijavi da su njih dvije rekle kako će umjesto bureka "peći srpsku djecu". Naravno, njemu se povjeruje i njih obje odvedu u Omarsku.

U to vrijeme, kaže Nuska, za novog zamjenika komandanta Željka Meakića postavljen je Drago Prcač. Zamjenik Kvočka je smijenjen, jer je iz logora izvukao dva brata svoje žene Jasmine, Bošnjakinje, i odveo ih svojim roditeljima u Omarsku. Odmah ih je morao vratiti u logor, ali je zbog toga odmah smijenjen. Novi zamjenik Prcač i Zumra bili su komšije. Zumra je godinama čuvala njegovu kćerku. Kad je Prcač ugledao Zumru, iznenadio se, a Zumra se obradovala. Plačući, ona je govorila Prcaču: "Moj Drago, optužuju me da bih ja pekla srpsku djecu, a ti znaš kako sam ja pazila tvoju kćerku". Ali, i Zumra je do kraja ostala u logoru.

Sa Nuskom Sivac u logorskoj sobi bila je i mlada studentica Pedagoške akademije u Tuzli Edna Dautović. "Edna je optužena da je bila medicinska sestra među stotinjak boraca koji su se na Kurevu, pod rukovodstvom Hadžije i Ećimovića, pripremali da oslobode Prijedor", kaže Nuska. "U toj grupi bio je i njezin brat Edin, koji je učestvovao u bici za oslobođenje Prijedora. A, sa njima je bila, priznala nam je, i Edna. Njezinog brata Edina su zarobili, doveli u Omarsku i, nakon mučenja, ubili u "bijeloj kući". Doveli su i Ednu.

"Pred ponoć 20. jula '92.godine", sjeća se Nuska, "u našu sobu je ušao komandant logora Željko Meakić i rekao: "Neka se spremi Edna Dautović". Iz druge sobe su prozvali Sadetu Medunjanin, a u toku noći i četrdesetak muškaraca. Rečeno im je da svi idu u razmjenu u Ličko Petrovo Selo. Još su im objašnjavali šta treba da rade kada za vrijeme razmjene budu čitana njihova imena. Upozoravali su ih da se, nakon razmjene, ni slučajno ne uključuju u Armiju BiH. Sa zavišću smo ih ispratili. "Blago njima", govorile smo, "oni se spasiše, a ko zna šta će s

nama biti". Edna se brzo spremila, a Jadranka Cigelj joj je dala paket cigareta. Ona se poljubila sa nama, a meni je rekla da, ako izađem iz logora, poručim njezinim roditeljima da se za nju ne sekiraju, te da će im se ona, kad bude mogla, javiti.

Mugbila Beširević, Tesma Elezović i Zlata Cikota krišom su iz WC-a gledale kako u autobus bihaćke registracije, na kojem je velikim slovima pisalo "Auto-škola Šešelj", ulaze Edna, Sadeta i još četrdesetak logoraša i odlaze "u razmjenu u Ličko Petrovo Selo".

"Ta razmjena nikad nije potvrđena, niti je ikad iko više išta saznao o Edni, Sadeti i svim logorašima koji su te noći odvezeni autobusom "Auto-škole Šešelj", kaže Nuska Sivac.

Narednog dana, za vrijeme ručka, Anes Medunjanin je uzalud pogledom tražio majku Sadetu. U Omarskoj mu je kasnije nestao i otac. Ali, Bog je prihvatio dove njegove majke i sačuvao mu život. Jedinom u porodici. Anes sada živi u Zenici.

A, eto, tako je kratki život završila mlada studentica Edna Dautović. Roditeljima, Mejri i Uzeiru, nije stigla da pošalje poruku sa svog posljednjeg putovanja.

Mejra i Uzeir Dautović sada žive u Bosanskom Petrovcu. Više nemaju djece.

Ispraćaj u smrt

1. 8. 1997.

Dr. Ibrahim Beglerbegović (51) samo je tri dana proveo u logoru Omarska. I on je jedan od rijetkih, možda i jedini, koji je tako kratko bio u ovom logoru smrti. Takođe, on je, izgleda, jedini logoraš koji je iz Omarske direktno vraćen kući, u Prijedor, gdje je proveo čitav rat. Protjeran je tek početkom oktobra '95. godine kada su se oslobodioci primicali ovom gradu.

Zbog te okolnosti da je bio logoraš Omarske, pa da je rat proveo u Prijedoru, dr. Beglerbegović zna i o mnogo čemu drugom što drugi logoraši ne znaju, a više su proveli u Omarskoj. Uz to, on je sačuvao i rijedak dokumanat o logoru Omarska sa potpisom Sime Drljače.

Dr. Beglerbegović je fizijatar i do 1. jula '92. godine bio je načelnik službe fizijatrije u prijedorskoj bolnici. Prvog dana jula pred njegovu radnu sobu bahnuo je naoružan policajac i pitao: "Ko ovdje radi?"

"Ja", odgovorio je dr. Beglerbegović.

"Ne, ti više ovdje ne radiš. Kupi se i - kući", naredio mu je policajac. Ponižen, otišao je kući.

"Moja žena Sadeta i ja svaki dan smo očekivali da nam na vrata pokucaju Drljačini policajci", priča dr. Beglerbegović. "Jer, očekivali smo da uhapse ne mene, nego - Sadetu. Ona je bila direktor apoteka. Srbi su negdje na ratištu našli lijekove kozarske apoteke i njoj su prijetili da će je uhapsiti. I ona se svako jutro spremala i oblačila kao da će taj dan biti otpremljena u logor. I, zaista, 7. jula '92. policijska kola uđoše u našu avliju i Sadeta ih ugleda.

"Evo ih", kaže, već spremna za logor. Ali, uhapsili su mene.

U Omarskoj dr. Beglerbegovića nisu naročito mučili. Kada su ga dovezli u logor, morao je stajati uz zid sa podignuta tri prsta, dok su logorski stražari vršili "inventuru" njegovog "imovinskog stanja". Prvu noć je proveo u garaži sa sedamdesetak Kozarčana koje su doveli iz Keraterma.

"Ti Kozarčani su bili do pasa goli i crni od užasnih udaraca", sjeća se dr. Beglerbegović. "Na leđima su im se oslikavali tragovi čizama. Čitavu noć su nesretnici ječali, a neki su te noći i podlegi."

Ipak, dr. Beglerbegović je drugog dana prebačen u "Staklaru", koja je predstavljala "komfor" u odnosu na ostale dijelove logora. Imali su, kaže, više svjetla i vazduha. U logoru je Beglerbegović zatekao mnoge ugledne Prijedorčane, pa i svog brata Rizu, koji je bio odbornik Skupštine opštine Prijedor, a uhapšen je u junu.

"Trećeg dana pozvao me komandant logora Željko Meakić i rekao da mi 98 odsto može garantovati da ću biti oslobođen, te da on odmah ide u Prijedor i, kad se vrati, reći će mi "i ono dva odsto", sjeća se dr. Beglerbegović. "Uveče mi kaže da ću biti oslobođen. Pred izlazak iz logora, brat i ja smo se radovali. Jer, obojica imamo po dvoje djece, pa da bar jedan od nas preživi". Na polasku iz Omarske, rekao sam Meakiću da bih ga nešto zamolio. Veli: "Samo nemoj tražiti da ti pustim brata!"

"Bar ga prebaci na moje mjesto, u "Staklaru", zamolio sam ga. "To mogu", rekao je i tako je i uradio. Kasnije mi je brat govorio da bi mu bilo bolje da nije bio u "Staklari".

Dr. Beglerbegović pretpostavlja da su ga, izgleda, spasili ljudi iz Omarske gdje je on deset godina radio kao ljekar, a Željko Meakić je bio komandir policijske stanice.

Ali, nakon oslobađanja iz logora Omarska, dr. Beglerbegović je morao otići u SUP, kod Sime Drljače, po potvrdu da je oslobođen i da se može kretati na području prijedorske opštine.

"Kod Drljače sam otišao sa jednim prijateljem koji je, kao i Simo, odrastao u Sanskom Mostu", priča dr. Beglerbegović. "Simo nas je primio, ali je kao bio zabrinut jer je, veli, upravo primio vijest da je neki Srbin poginuo. I ko će sada moći kontrolisati naše ljude od odmazde!", rekao je Drljača. Uzeo je pušku "pumparicu" i rekao: "Evo, kod svakog hodže smo našli ovakvu pušku".

Tada mu je Drljača napisao i potpisao oba dokumenta: i o oslobađanju iz logora Omarska i dozvolu za kretanje.

"Ja sam jedan od rijetkih Bošnjaka koji ima potvrdu sa Drljačinim potpisom da sam bio u logoru Omarska", veli dr. Beglerbegović. "Drljača mi je tu potvrdu dao u vrijeme kada se u svijetu nije znalo za ovaj logor. A kasnije su srpske vlasti, pa i Drljača, negirali da logor Omarska uopšte postoji".

Dr. Beglerbegović je sačuvao oba dokumenta. Svakako je interesantniji dokumenat o Ibrahimovom boravku u logoru Omarska, koji je u Stanici javne bezbjednosti Prijedor protokolisan 24. juna '92. godine pod brojem 11-12-30. Na ovom dokumentu piše:

"POTVRDA kojom se potvrđuje da je dr. Ibrahim Beglerbegović, greškom priveden u izbjeglički logor Omarska. Nad istim je izvršena operativna obrada i utvrđeno da nema elemenata za njegovo dalje zadržavanje."

Na kraju potpis načelnika Stanice javne bezbjednosti Prijedor Sime Drljače.

Dr. Beglerbegović je kasnije radio u prijedorskom "Merhametu" i grupa njih je u januaru '95. putovala u Zagreb po robu i lijekove.

"Kada smo se vratili u Prijedor, Drljača je naredio da nas sve privedu u SUP", kaže dr. Beglerbegović. "U SUP-u smo proveli noć, a da nas niko ništa nije pitao. Ujutro je naišao Drljača i pustio sve nas osim jednog hodže".

Prema riječima Ibrahima Beglerbegovića, za osnivanje logora, hapšenja, progone i likvidacije Bošnjaka i Hrvata najodgovorniji su bili dr. Branko Kovačević, koji je bio predsjednik prijedorske vlade, i Simo Drljača, koji mu je bio neposredno odgovoran.

"Dobro poznajem Kovačevića", kaže Beglerbegović. "Volio je da naglašava svoje seljačko porijeklo i više puta je govorio kako mu je najdraže kad ode u svoje selo, uzme gunj i na jednom proplanku iznad kuće se "gunja". Prvi put sam od njega čuo taj izraz - "gunjanje".

"Moj brat Rizo, koji je ostao u logoru Omarska, zamolio je Miću Kovačevića da mu pomogne i izvuče ga iz logora", nastavlja dr. Beglerbegović. "Računao je da će mu Mićo pomoći, jer su zajedno bili u opštinskoj skupštini, uz to - Rizina žena je Srpkinja. Međutim, Kovačević mu nije pomogao. Ali, srećom, moj brat je preživio."

Nekoliko prijedorskih ljekara, bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, ubijeno je u Omarskoj, ili na drugom mjestu. Sve su to bili predratni prijatelji ili poznanici Miće Kovačevića. S obzirom na funkciju koju je obavljao u opštini i u "Kriznom štabu", niko ne sumnja da najveću odgovornost za njihovu smrt snosi upravo dr. Kovačević. U logoru Omarska, na primjer, ubijeni su dr. Eso Sadiković, dr. Osman Mahmuljin, dr. Enis Begić, dr. Jusuf Pašić, dr. Razim Musić, dr. Rifat Suljanović i dr. Željko Sikora, a ubijen je (ne u Omarskoj) i dr. Kemal Cerić.

"Dr. Eso Sadiković je bio ekspert Ujedinjenih nacija i više godina je proveo u inostranstvu", priča dr. Beglerbegović. "Svi smo ga cijenili, a Prijedorčani su ga, zaista, voljeli. Eso i Mićo su se često družili. Sjećam se da nam je jednom Eso ubrojao Miću Kovačevića među trojicu svojih najbližih prijatelja. Ali, Esu Sadikovića "Krizni štab" je među prvima poslao u logor Omarska".

Dr. Eso je i u Omarskoj tajno, bez ičeg, liječio logoraše. Čak je vlasima kose zašivao rane i u logoru je bio omiljeni ljekar.

Nusret Sivac, snimatelj TVBiH i logoraš iz Omarske, u svojoj knjizi "Kolika je u Prijedoru čaršija", napisao je da su Esada Sadikovića prozvali u noći između 5. i 6. avgusta '92. godine. Bila je to prozivka smrti. Dr. Eso je, piše Sivac, znao kuda ga vode. Sivac tu scenu rastanka sa doktorom Esom opisuje ovako:

"Svi smo ustali i stali pred čovjekom koji je to stvarno i zaslužio. Na vratima je rekao: "Zbogom, prijatelji!" Odgovorili smo mu svi uglas: "Hvala ti, doktore!"... Odvezli su ga jednim od dva autobusa koji su čekali na "pisti"... Po mojim saznanjima, logoraši odvezeni ovim autobusima završili su tragično na velikom odlagalištu mulja u jezeru Gradina, iznad rudnika Omarska".

Ali, dr. Ibrahim Beglerbegović saznao je još jedan zanimljiv detalj o tom putovanju u smrt Ese Sadikovića.

"Te noći, kada su ubili Esu Sadikovića, u logor Omarska došao je i dr. Mićo Kovačević", kaže dr. Beglerbegović. "Njih dvojica, Eso i Mićo, dugo su stajali na "pisti" i razgovarali, dok su ostali logoraši, koji su prozvani kao i Eso, čekali u autobusima. Na kraju su se dvojica "prijatelja" pozdravili i Eso je ušao u autobus. Tako je dr. Mićo ispratio doktora Esu u smrt".

Očito, jedan od prijedorskih "gospodara života i smrti", dr. Mićo Kovačević, odlučio je da te noći okonča život svom nekadašnjem prijatelju i radnom kolegi dr. Esi Sadikoviću i došao je da ga isprati u smrt. Taj njihov ponoćni "razgovor smrti" na "pisti" logora Omarska čeka novog Šekspira da ga opiše u nekoj novoj tragediji za vječnost.

Kako su "liječeni" logoraši

2. 8. 1997.

Samo zahvaljujući činjenici da se prvih dana rata jedan od hirurga prijedorske bolnice "Dr. Mladen Stojanović", inače Srbin, čisteći pištolj, ozbiljno ranio u desnu ruku, pa nije mogao operisati, druga dva hirurga, Bošnjaka, dr. Hašim Rešić i njegov brat dr. Mirsad, ostali su na svojim radnim mjestima i nakon naredbe o otpuštanju Hrvata i Bošnjaka s posla.

Dr. Hašim Rešić je, uz pomoć jednog Srbina, kojeg je operisao prije rata i spasio mu život, 28. avgusta '92. godine pobjegao iz Prijedora u Hrvatsku, a potom u Englesku. U aprilu '94. godine vratio se u Bosnu i kao ratni hirurg radio u Visokom, Mostaru, Zenici i Travniku. Ponovo se primakao Prijedoru i kao ljekar radi u bolnici u Sanskom Mostu.

Dakle, dr. Hašim Rešić je proveo u Prijedoru onih nekoliko prvih ratnih, za Bošnjake i Hrvate ovog grada najtragičnijih mjeseci. I kao hirurg, Bošnjak, bez koga nisu mogli, operisao je i četnike i borce TO BiH, liječio logoraše, vidio i doživio svašta.

"Ja sam 21. jula '91. godine, za vrijeme rata u Hrvatskoj, kada su Srbi napadali Dvor na Uni, operisao prvog ranjenog četnika", sjeća se dr. Hašim Rešić. "U aprilu '92. godine, kada je u Bosanskoj Krupi došlo do prvih borbi između četnika i Teritorijalne odbrane BiH, u našu bolnicu dovezli su dvojicu teških ranjenika. Jedan je bio četnik, a drugi borac TO. Obojicu sam operisao i obojica su preživjela. Taj ranjeni Bošnjak se zove Šefkija Pelić. Sreo sam ga kasnije u Engleskoj, gdje živi sa ženom i djecom".

Dr. Hašim Rešić je mnoge operacije radio zajedno sa radnim kolegom, anestetičarom doktorom Mićom Kovačevićem, kojeg smatra dobrim stručnjakom, jer je proveo četiri godine na specijalizaciji u Njemačkoj. "Dr. Kovačević je čudan čovjek", veli doktor Rešić. "Nekad dobar, nekad nikakav. Uvijek je volio popiti, i njegova žena, inače, Bugarka, po struci defektolog, tridesetak puta je išla u Hitnu tražeći potvrdu da ju je Mićo pretukao kako bi se rastala od njega. Doduše, ranije nismo kod njega primjećivali četništvo".

Kada je izbio rat u Bosni, dr. Kovačević je, kaže Rešić, dolazio u bolnicu u maskirnoj uniformi i s pištoljem. Kolege su ga zapamtile i po tome što je sebe nazivao "pukovnikom".

A prvih dana rata u prijedorskoj bolnici se dogodio zločin o kome prognani Prijedorčani često pričaju. Četnik Žigić na ulici je pucao u taksistu koji se zvao Omer. Misleći da ga je ubio, Žigić je napustio mjesto zločina. Ali, pošto je Omer još bio živ, neko ga je prevezao do bolnice gdje je dežurni bio Hašimov brat dr. Mirsad Rešić. "Dok se moj brat spremao da operiše teško ranjenog taksistu, u operacionu salu je ušao taj Žigić, koji je u međuvremenu saznao da je Omer živ, i iz neposredne blizine pucao u njega i ubio ga."

Dr. Hašim Rešić kaže da su u prvim mjesecima rata u prijedorskoj bolnici liječeni ranjeni srpski vojnici, ali i Bošnjaci i Hrvati, pa i logoraši... "Ranjeni srpski vojnici" su liječeni na trećem spratu, a na drugom, kako se govorilo, "fundamentalisti i ustaše". "Jednog jutra meni se šapatom počeše žaliti pacijenti sa drugog sprata da noću među njih s noževima dolaze ranjenici sa trećeg sprata da im prijete, ranjavaju ih, a neke čak i ubijaju. Odmah odem doktoru Mirku Barudžiji, načelniku Hirurgije, i kažem mu to. A on meni veli: "Nije istina".

Poslije borbi na Kurevu, u bolnicu su doveli jednog 17-godišnjeg mladića Bošnjaka. Mladić je dva dana ležao u šumi ranjen, onda ga je pronašla majka i dovezla u bolnicu. "Brat i ja smo operisali mladića i sve je bilo u redu", sjeća se dr. Rešić. "Dva sata nakon operacije, dođe meni anestetičar Brane Končar i kaže da je mladić umro". "Kako, od čega?", pitam u čudu. "Od toksičnog šoka", veli on. Kasnije saznam - ubili ga u šok-sobi.

Dr. Hašim Rešić je uspješno operisao i Smaila Bešića iz Kozarca, kome je, poslije napada četnika na ovaj gradić, pukao čir i teško bolestan ležao je u kući dva dana. "Operisao sam ga, očistio i smjestio u šok-sobu, gdje je trebalo da ostane nekoliko dana i da prima infuziju. Ali, Končar ga već drugi dan prebaci iz šok-sobe na odjel, a kasnije saznam da mu ne daju infuziju. Glavnog tehničara Boška Klačara pitam zašto čovjeku ne daju infuziju. "Nema ih", veli on. Kažem mu, kako ga nije sramota da kaže da nema, kad obojica znamo da ima. Nakon toga dali su mu samo dvije infuzije, ali Bešić je podlegao jedanaesti dan", kaže dr. Rešić.

U prijedorsku bolnicu dovodili su na "liječenje" i logoraše iz Omarske, Keraterma, Trnopolja.

"Stizali su maricama", sjeća se dr. Rešić. "Dok su se logoraši nalazili na odjelu, taj dio bolnice je bio zatvoren i niko nije mogao ni ući ni izaći. Ja sam ih previjao, a pomagali su mi tehničari Slobodan Milošević i Duško Vujičić. U četiri navrata u bolnicu su dovezli po

šezdeset-sedamdeset logoraša. Povrede su bile teške: prostrijelne rane, frakture, infekcije..."

Dr. Rešić kaže da im nisu dali da slikaju slomljene ruke i frakture lobanja nesretnih logoraša. Dozvoljavali su da se umjesto slikanja vrši skopija kostiju. A to je, veli, radio dr. Maksim Petrov, koji bi, iako nije mogao vidjeti ništa, ipak nešto napisao.

"Neke logoraše pokušavao sam zadržati u bolnici po nekoliko dana", kaže dr. Rešić. "Međutim, ja im odredim sedam dana liječenja u bolnici, a noću dođu policajci i odvedu ih u logor.

Dr. Rešić veli da je namjestio slomljenu ruku jednom logorašu. Ali, ubrzo opet dovedu istog mladića. Ponovo mu slomili istu ruku.

On se sjeća i Nimanija, logoraša iz Omarske, koji je bio sav u krastama. "Imao je", veli,"prostrelnu ranu u stražnjici koja je bila ucrvana". Ali, Nimani je preživio i sada je u Švajcarskoj.

"Ja sam vodio evidenciju logoraša koje su dovodili u bolnicu, ali, nažalost, nisam je sačuvao", kaže dr. Rešić. "Međutim, mislim da ih je oko 450 dovedeno na preglede. Iako logoraši nisu smjeli mnogo da pričaju, jer su kraj mene bila ona dva "krmka"- Vujičić i Milošević - ipak sam saznao za logore i strahote u njima. I dok sam ja tako liječio logoraše, a bili su to živi kosturi, izlomljeni, prebijeni, prljavi i inficirani, Simo Drljača i Nada Balaban javno su govorili kako logori ne postoje, već su to sabirni centri".

Dr. Rešić je uvjeren da je u Prijedoru počinjen veći genocid nad Bošnjacima i Hrvatima nego u Srebrenici. Ali, zločin u Prijedoru se, za razliku od onoga u Srebrenici, dogodio '92. i daleko od očiju javnosti. "Meni je jedan Srbin pričao da zna mjesto kod Dubice gdje je ubijeno 5.000 Bošnjaka iz Prijedora", veli dr. Rešić. Uz to, dodaje on, u Prijedoru je ubijeno više intelektualaca Bošnjaka, nego u cijeloj Bosni.

Dr. Rešić nije imao mogućnosti da bilo šta preduzme i zaštiti logoraše-pacijente, niti one sa drugog sprata bolnice. Za tih nekoliko ratnih mjeseci koje je proveo u Prijedoru, nije mu se, kaže, pružila prilika ni da razgovara sa Mićom Kovačevićem. Nekoliko puta sreli su se u bolnici, ali, osim pozdrava, drugih kontakata nisu imali.

Na kraju razgovora, dr. Rešić kaže da mora jednom i sam napisati nešto o razmjerama zločina nad Bošnjacima Prijedora. "A taj zločin je veći i od onog što je Neron uradio Rimu".

Momci sa Trga

30. 7. 1992.

Do Trga Pere Kosorića stigli smo kolima koja je ludo vozio borac s Trga, Zlatan Babić. On je, poput Alana Prosta, pravio oštre "osmice" kako bi zavarao snajperiste. Drugi, bezbjedniji put nismo tražili iz prostog razloga što on ne postoji.

A i na Trgu smo odmah shvatili da ni ovdje bezbjednog mjesta nema. Zapravo, više nema ni onog prelijepog trga, koji je u svako predvečerje bio pun šetača. Umjesto trgovačkih radnji u prizemlju zgrada sada su kosturi kroz koje se vidi "Željin" stadion i Grbavica, a kroz koje uvijek može da vas nađe smrtonosno tane. Umjesto Trga sada je skladište izgorjelih i unakaženih automobila, koje niko i ne pokušava da skloni.

Nema stana koji je ostao čitav, a svaki drugi je neupotrebljiv. Neboderi su isparani granatama i šrapnelama, baš kao i asfalt. Kad bacite pogled na sve to, odmah vam je jasno: ovdje ste smrti izloženi kao na dlanu.

Prije nego smo svratili u Štab jedinice koja ja već 10. aprila postavila prve straže na Trgu, s Babićem smo obišli Trg i gnijezda naših boraca koja su udaljena od četničkih najviše 50, a ponegdje i samo 20 metara. Babić nam pokazuje neboder "četvorku" i već zamalterisano mjesto kroz koje je prošla pancir-granata i izašla s druge strane nebodera.

Mnoge granate su udarale i dalje udaraju u zgrade i ruše stanove. Tako, eto, kaže, Babić, nema ni jednog stana okrenutog prema Grbavici da nije razrušen.

Prema gnijezdima naših boraca, zaštićenih (ako išta na Trgu može biti zaštićeno) vrećama zemlje i automobilskim gumama, idemo nekom sigurnijom stazom. A baš na tu "sigurniju stazu", vidi se, palo je bezbroj granata. Idemo prema položajima koje smo posjetili prije mjesec i po dana. Tada su tu stražarila dva borca koja su nam rekla samo svoja imena - Ivan i Vero. Na jedno od tih stražarskih mjesta direktno je pala granata. U njemu je bio Ivan i - nije mu bilo ništa.

Sada, prepoznavši nas, izlazi samo Vero i odmah kaže:

"Nema više Ivana. Poginuo je neki dan, eno u onom gnijezdu. Bio sam s njim. Umirući, rekao je: "Ko li me pogodi, majku mu! Ma naću ja

njega! "Sada upišite Ivanovo i prezime - Babić. A možete slobodno i moje - Vero Ramović".

Idemo na stražarsko mjesto gdje je poginuo Ivan. Sada je ono mnogo zaštićenije i čini se, da nikakva granata više ne bi mogla ovdje ni ozlijediti nikog. Tu je nekoliko boraca. Jedan od njih, Uzeir Reko, kaže da je baš juče, na njihove oči, snajperista ranio četvoricu ljudi na ulici. Ista ova postava bila je tu i prije neki dan, kada su četnici bacili na njih bojne otrove. Neki su se gušili, neki znojili, a nekima se i spavalo.

U narednom gnijezdu su borci Milan Đukanović i Senad Piskić. Milan je Srbin i jedinac u majke. U odbranu Sarajeva stupio je već 5. aprila, kada su vođene prve borbe sa četnicima na Šancu. Ranjen je 6. juna, ali se brzo oporavio i ponovo ovdje, na ratište. Kaže da u ovoj četi ima najmanje 30 odsto Srba. Njegov saborac Senad veli da je s njim u istoj četi i njegov brat Sead. Nabrajaju nam imena još braće koja ovdje zajedno ratuju: Adnan i Ado, Ipe i Senad, Vera i Ćelo, Cigle i Hajra, pa Avdo i Samir i otac im Kemo.

Ispred nas je zgarište nekadašnje slastičarnice "Palma", a dalje, s druge strane Ulice Milutina Đuraškovića, zgrade u kojima se nalaze četnici.

- Iz tih zgrada često na nas pucaju četnici - objašnjava Babić. – Iz zida izvade blok, opale nekoliko "pamova" i onda vrate ciglu. Ispred tih zgrada često izlaze s tenkovima i transporterima i pucaju po Trgu i drugim dijelovima grada. Ali, mi imamo protivoklopnu jedinicu koja se uspješno s njima nosi".

Iz ovih gnijezda borci su više puta vidjeli kako četnici odvode u zarobljeništvo mještane, te kako muškarce prisiljavaju da im kopaju rovove, čiste ulice.

Vrijeme je bilo smjeni i na ovo stražarsko mjesto došli su novi borci - Hajrudin Hodžić i Sabri Halili.

U jednom ulazu vidjeli smo i nekoliko mještana te četvoro djece kako se igraju. Jovanka Matić, je, nakon šest dana, kaže, izvela unučiće vani, a i Milosav Pavlović svoju dječicu. Život im prolazi između stanova i podruma. Noćas im je bila najužasnija noć od rata: malo se pucalo!

- A to nije dobar znak! - Večeras bi moglo biti žestoko - veli Pavlović.

Posjetili smo samo nekoliko vidljivih gnijezda i položaja naših branilaca. Mnogo je više onih nevidljivih.

Priču o četi s Trga Pere Kosorića nastavljamo u njenom Štabu. Tamo su nas dočekali komandir Ermin Tarić Tare, njegov zamjenik Nusret Branković i Bruno Goričanin, komandir voda.

- Kompletno područje Mjesne zajednice Trg Pere Kosorića je naša zona odgovornosti i mi je, evo, od početka rata uspješno branimo - kaže komandir Tarić. - U našoj jedinici su borci svih nacionalnosti. Većina je rođena baš na Trgu, ali ima ih dosta koji su izbjegli sa Grbavice, a prijavili se i neki iz drugih dijelova grada, koji vole neprekidne borbe. Jer, ovdje se svakog dana puca. I ovdje se kale ratnici.

Tare nam kaže da ne zna koju bi borbu ove jedinice izdvojio, kad se na Trgu svake noći vode žestoke borbe, i to uvijek po istoj šemi. Prvo četnici zasipaju Trg granatama, a onda krenu u pješadijski proboj. I tada satima traje ona paljba, koju mještani okolnih naselja već mjesecima slušaju. U toj paljbi se ne čuju pojedinačni pucnji, nego kao da teče hučna rijeka koja nosi sve pred sobom.

- Često pravimo "izlete" na Grbavicu - kaže Tare. - Eto, neki dan smo imali veoma uspješan izlet, kada smo u po bijela dana uništili njihovo jako uporište i skladište municije u zgradi Tombole, pored "Željinog" pomoćnog stadiona.

Tare nam veli da njegovoj jedinici, koja inače, formacijski pripada odredu "Ivan Krndelj", kad zatreba, pristižu "za dva minuta" i druge jedinice, kako one iz susjedstva, tako i drugih dijelova grada.

Nusret Branković navodi podatak da je jedinica do sada izgubila četiri borca, a da ih je 30 ranjeno, od kojih se većina vratila na Trg, u jedinicu. On ističe nevjerovatnu borbenu gotovost i kao primjer navodi da im je, kad otpočnu borbe, najteže naći borca koji treba da dežura pored telefona. Svi hoće u borbu. Svi, takođe, jedva čekaju naredbu da se krene na Grbavicu. A tada zna se...

U Štabu nam pokazuju uzorke samo nekih tipova granata, raketa i mina koje padaju po Trgu. Kažu - na svijetu, čini se, nije proizvedena granata kojom ih četnici nisu gađali. Pokazuje nam i jednu koja nije eksplodirala, a na kojoj piše: "Nema islama u Bosni!"

Bruno Goričanin, čiji je vod tako blizu četničkih položaja da se čuje kako kašlju, kaže da i oni četnicima šalju otpozdrave. A do sada se najuspješniji pokazao "otpozdrav" ručne izrade. To je bomba zvana "veseli bosanac". Njom su, kaže, uništili mnoga četnička gnijezda.

Recimo još i to da su borci s Trga predložili da se ovoj četi da naziv prema imenu njenog hrabrog borca, "koji je vrijedio pola jedinice", ali je poginuo - Nusreta Dauta.

Dva pukovnika za majora Vahu

24. 8. 1992.

Neki borci pružili su veoma malo u odbrani naše zemlje, a postali su, sasvim nezasluženo, medijske zvijezde. S druge strane, imamo pripadnika naših Oružanih snaga koji su činili i čine prava herojska djela, izuzetno važna za našu oslobodilačku borbu, a o njima se ništa ne zna. Ovo nam je nedavno rekao Sefer Halilović, načelnik Glavnog štaba Oružanih snaga Republike BiH.

Kada smo juče čuli za člana Glavnog štaba Oružanih snaga Vahida Karavelića Vahu, učinilo nam se da je upravo on jedan od tih junaka "o kojima se ništa ne zna". Čekajući Karavelića u Glavnom štabu, saznali smo o njemu dvije "dodatne stvari". Prvu, kao komandant Regionalnog štaba Patriotske lige sjeveroistočne Bosne do početka rata pod oružje je okupio dvadesetak hiljada patriota. I drugu - kada je njegova bivša armija (a tada je bio komandant Regionalnog štaba Tuzla) krajem aprila ove godine uhapsila, Komanda Teritorijalne odbrane naše zemlje u razmjenu za njega je dala - dva zarobljena pukovnika, najbliža saradnika generala Kukanjca! A kako je Karavelić, prije napuštanja bivše JNA, imao čin majora, činjenica da su za njega "data" čak dva pukovnika - govorila je sama za sebe.

Ali, evo, stiže, sa "debelim zakašnjenjem", Vaha Karavelić. Sportski je građen, nabijenih mišića, kipti snagom... Ta fizička konstrukcija, kasnije će nam priznati, mnogo mu je pomogla da izdrži svu torturu, fizičku i psihičku, kojoj je, krajem aprila i početkom maja ove godine, bio izložen u zatvoru u Sremskoj Mitrovici.

Karavelić je, kako kaže, razočaran zbog rata u Sloveniji koji je lično doživio, i u Hrvatskoj, o kome je slušao, još u septembru 1991. godine krenuo je u Sarajevo da traži novi posao. Nije našao posao, ali je tajnim kanalima došao do "glavnih fora" Patriotske lige Sefera Halilovića i Keme, koji ga vraćaju nazad u zenički garnizon da "odradi neke stvari". Ipak, krajem prošle godine definitivno napušta bivšu JNA. Rukovodioci Patriotske lige Sefer i Kemo ga primaju "na posao" i odmah upućuju u sjeveroistočnu Bosnu, odnosno tuzlanski region, da tamo organizuje Patriotsku ligu.

- Nakon rata u Sloveniji i Hrvatskoj, bilo mi je jasno da će i Bosnu i Hercegovinu zadesiti ista sudbina - priča nam Vahid Karavelić. - Srećom, to je već bilo jasno mnogim patriotima ove regije, tako da smo početkom aprila imali dvadesetak hiljada članova Patriotske lige i to, izuzev u Šekovićima, Loparama i Ugljeviku, u svih 16 ostalih opština regije.

- Naravno, sve ovo je rađeno ilegalno. No, u pripremi za odbranu zemlje, kaže Karavelić, koji je bio komandant Regionalnog štaba Patriotske lige sjeveroistočne Bosne. - Tijesno smo sarađevali sa legalnim vlastima u nekim opštinama, posebno njihovim štabovima Opštenarodne odbrane. To se, prije svega, odnosilo na opštinu Kalesiju, Lukavac, Gračanicu, Srebrenicu, Bratunac, Gradačac...

- Sa rukovodstvima tih opština bili smo na istim "talasnim dužinama", a oni su nam mnogo pomogli u formiranju i radu Patriotske lige - priča Karavelić. - No, iako smo puštali signale, ipak nismo mogli da uspostavimo saradnju sa rukovodstvima Tuzle, kao centra regije, pa Zvornika, Brčkog... Posebno su nam u tome jade zadavali predsjednik Skupštine opštine Tuzla Bešlagić, pa načelnik Stanice javne bezbjednosti Tuzla Bajrić. Oni su, jednostavno, bili protiv toga da se vrše pripreme za odbranu Tuzle, jer, kako mi je jednom rekao Bajrić, "MUP je kadar da odbrani Tuzlu". Čak su krajem marta sa pedeset specijalaca napali naš Regionalni štab u Tuzli u namjeri da me uhapse i da zaplijene arhivu Patriotske lige...

I kada je proglašena Republika BiH i Patriotska liga postala sastavni dio TO, Karavelić je, veli, imao opet muke sa rukovodstvom Tuzle. Predsjednik opštine je, kaže, zahtijevao da i on i njegova jedinica napuste grad, inače će ih silom istjerati, uz pomoć potpukovnika bivše JNA Mileta Dubajića, koji sada razara Tuzlu sa Majevice.

- Čak, kada je osnovana Teritorijalna odbrana Republike BiH, ja imenovan za komandanta Regionalnog štaba, rukovodstvo Tuzle, prije svega predsjednik opštine, govorili su mi da je pitanje hoće li oni priznati naš grb sa znakom ljiljana. Priznaće, kažu, samo grb Tuzle.

Zanimljiva je priča Vahida Karavelića o tome kako jedinice Patriotske lige i Teritorijalne odbrane početkom aprila nisu mogle da priteknu u pomoć napadnutoj Bijeljini i Janji. Jedini prolaz je, veli, bio preko Brčkog. Međutim, borcima koji su krenuli u pomoć Bijeljini, prolaz je zabranio predsjednik opštine Brčko Mustafa Ramić, koji je, veli, dosta pomogao Patriotskoj ligi. Jednostavno, on se uplašio bivše JNA i zabranio je prolaz borcima - patriotima i to "po svaku cijenu"! Sada Ramića nema ni u Brčkom, ni u BiH, a četnici su okupirali Brčko.

Po svemu sudeći, čudne su se stvari događale i u vezi sa stradanjem Zvornika. Karavelić kaže:

- Rukovodstvo ove opštine, predsjednik SO, predsjednik SDA, pa načelnik SJB su, poput nojeva, stavljali glavu u pijesak, da ne vide i nisu htjeli, da priznaju da spuštanje 30 tenkova bivše JNA u Karakaj znači zaposjedanje mostova na Drini i tihu okupaciju. To sam rekao predsjedniku opštine, a on mi je odgovorio da to "JNA čuva grad". "Od koga?" - pitao sam.

Kada je napadnut Zvornik, kaže Karavelić, svi ti rukovodioci su prvi napustili svoj grad. Ostali su borci Kula-Grada. Predvodio ih je moj zamjenik kapetan Almir, inače Nevesinjac, koji je punih 25 dana odolijevao neprijatelju.

- Borcima Kula-Grada - kaže Karavelić - pomagali su patriote iz više opština ove regije, samo ne iz Tuzle. Tražio sam od Bajrića da 200 ljudi pošalje kao pomoć Kula-Gradu, ali je on odbio. Onda sam hitno tražio od ministra unutrašnjih poslova Alije Delimustafića da odmah pošalje depešu kojom se naređuje stanicama javne bezbjednosti ove regije da pošalju ljude na ispomoć Zvorniku, ili da daju oružje onim koji to hoće. Delimustafić je odmah poslao depešu, ali tuzlanski načelnik nije dao ni ljude ni oružje.

Karavelićevi borci su sa aerodroma Dubrava oteli jednu samohotku i cijevi uperili prema aerodromu. Kontrolisali su i sve putne pravce. Već je bio april i već se uveliko ratovalo u Bosni i Hercegovini. Teritorijalna odbrana, odnosno borci pod znakom "ljiljana", postala je sve moćnija snaga na ovom području.

Po naređenju tadašnjeg komandanta Hasana Efendića izvršena je mobilizacija, formirane jedinice, profunkcionisale ratne bolnice u dobro skrivenim objektima, a neprekidno je stizalo oružje...

Onda su 27. aprila ove godine Vahida Karavelića uhapsili oficiri bivše JNA. To se dogodilo u Živinicama. Zajedno sa njim uhapšeni su Bajro Kasumović, načelnik Štaba TO Živinice, dr. Abdulah Fazlić i Salih Malkić (sada komandant odreda u Živinicama). Najduže su u zatvoru u Sremskoj Mitrovici ostali Karavelić i Kasumović - do 11. maja.

- Za to vrijeme bio sam izložen neprekidnim ispitivanjima i to dnevno u tri "rate" po četiri sahata. Dvostruko više puta su ulazili batinaši i obavljali "svoj posao". Izdržao sam, jer sam znao da moram izdržati - kaže Karavelić.

Onda su ga zamijenili za dva pukovnika, 13. maja na Stupu. Zajedno sa njim bio je i njegov prijatelj Kasumović. Još ranije su bili pušteni dr. Fazlić i Malkić.

Sada je Vahid Karavelić u Glavnom štabu Oružanih snaga naše države zadužen za saradnju sa komandama jedinica Oružanih snaga u sjeveroistočnoj Bosni.

- Tamo su u mnogim jedinicama komandanti nekadašnji moji saborci - kaže on. - Na primjer, komandant 108. brčanske brigade je moj saborac i prijatelj Ferid Mujkanović, koji je bio i komandant Patriotske lige Brčko. Ali, ima dosta i novih, hrabrih komandanata i boraca. Tuzla sada u ratu pruža mnogo, ali može i više. Jer, bar dvije trećine njenih potencijala nisu angažovani.

Pitali smo Karavelića kako sada izgleda stanje na ratištima sjeveroistočne Bosne. Ono što nam je on rekao zaista djeluje ohrabrujuće.

- Na ovom području već djejstvuje naša Armija od najmanje 50.000 boraca - kaže on. - Na njenom čelu se sada nalazi moj nasljednik Željko Knez, komandant Regionalnog štaba naših Oružanih snaga. Područje opštine Srebrenica oslobođeno je 80 odsto, a Zvornika i Bratunca preko 70 odsto. Vlasenica je još okupirana, ali na njenom području naši borci izvode uspješne operacije. Zapravo, na čitavom tom području četnici imaju uzak koridor kojim stižu do Pala.

Nezvanično saznajemo da bi ovaj dinamični Visočanin mogao uskoro da na čelu jedne krupne vojne jedinice krene...

Kuda, to za sada neka bude tajna.

Nismo autonomaši

5. 6. 1994.

- Ja nemam druge domovine osim Bosne i Hercegovine!

Tako je 13. maja 1992. godine, dakle na početku rata, gradonačelnik Tuzle Selim Bešlagić odgovorio na ponudu potpukovnika bivše JNA Pračera da on, Bešlagić, prizna "novu Jugoslaviju", a onda zatraži autonomiju tuzlanske regije u okviru te "nove Jugoslavije", odnosno, Srboslavije. Bešlagić je taj razgovor sa zamjenikom komandanta aerodroma Dubrave, potpukovnikom Pračerom, "njihovim političkim komesarom", kako kaže Bešlagić, vodio telefonom i nije znao da ga snima tuzlanski Centar za obavještavanje i javljanje. Tri dana kasnije, kaže, traku mu je dao sekretar tog centra Mehmed Žilić.

Dok je ovih dana boravio u Sarajevu, na tribini SDP-a, Bešlagić je pustio ovu traku. Pored te ključne rečenice, snimljen je i ostali dio razgovora Bešlagić - Pračer i on podsjeća na onaj čuveni razgovor Murata Šabanovića i generala Kukanjca. Samo, čini se da je Murat Šabanović bio uljudniji prema Kukanjcu, nego Bešlagić prema Pračeru.

- Ta kaseta je meni spasila glavu - kaže na početku ovog razgovora, tuzlanski gradonačelnik Selim Bešlagić. - Meni dugo ljudi iz Patriotske lige nisu vjerovali. Sumnjali su da ja šurujem sa bivšom JNA, da ću Tuzlu predati "novoj Jugoslaviji". I kad je to meni više dokundisalo, ja sam uzeo ovu traku i rekao im: "Gospodo, da se mi više ne libimo"! Pustio sam im traku. Oni su se izvinili i od tada je naš odnos postao drukčiji. To je bilo kasnije, kad smo Krizni štab prebacili na Pašaginu vilu.

- U javnosti, ipak, postoji dilema, bar u Sarajevu, ko je odbranio Tuzlu: MUP ili Patriotska liga?

- Na to pitanje ja uvijek odgovaram: Tuzlu su odbranili građani Tuzle, koji su se stavili pod komandu policije, kao i Patriotska liga. Mi se tada nismo prebrojavali ko pripada kojoj stranci, ni kojoj nacionalnosti. Mi smo, naime, 4. aprila 1992. godine na sjednici Skupštine opštine donijeli odluku da pozovemo građane koji imaju oružje da se priključe rezervnoj policiji MUP-a. Sutradan smo već imali 2.500 ljudi pod oružjem. Priključila se i Patriotska liga (imaju tamo dokumenta), ali njih je bilo između 60 i 80. Dakle, oni sami nisu mogli odbraniti Tuzlu, ali su dali

svoj doprinos. Mislim na one prve dane kada su svi naoružani ljudi stali pod komandu rezervne policije MUP-a.

- A šta je bilo sa Teritorijalnom odbranom?

- Mi smo imali Teritorijalnu odbranu, ali "na hladno". Imali smo ljude, ali nismo imali oružja. Ono je bilo u skladištima, pod kontrolom bivše JNA. Mi smo putem našeg Predsjedništva, pa generala Kukanjca pokušavali da dođemo do tog našeg naoružanja. Ali, znate kakvu je igru tada vodila bivša JNA. Nismo mogli doći do tog oružja legalno. Tek kasnije, zauzevši skladište u Kozlovcu, uzeli smo svojih 10.000 cijevi. Pored našeg, tu je bilo i oružje TO Srebrenika i Lukavca i oni su uzeli svoj dio.

- Kakav je bio odnos legalne Tuzle prema Patriotskoj ligi, jer o tome postoje oprečna mišljenja?

- Mi smo prihvatili Patriotsku ligu i mi smo prva opština ove regije koja im je davala platu i hranu. Ali, radili smo ono što smo radili. Nismo dali da se šetaju gradom, nego smo ih smještali na određene lokacije van grada. U pregovorima sa bivšom JNA nama su stalno govorili "Vi imate "zelene beretke", a mi pitamo: "Gdje?" Oni kažu: "Na Kopu"! Oni su zaista bili na Kopu, ali mi ih onda premjestimo u Tušanj. Prema tome, valjalo je igrati igru. Bila je to taktička igra. Neka o tome sudi vrijeme. Ja ne želim da se prepucavam sa Vahom Karavelićem.

- Često se postavlja pitanje: zašto Tuzla nije pomogla Bijeljini, Zvorniku? Karavelić, koji je bio prvo koordinator Patriotske lige tuzlanske regije, pa komandant Okružnog štaba TO Tuzla, izjavio je našem listu da je postojala naredba tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova vašem MUP-u da pošalje, kao pomoć, Zvorniku 200 ljudi, ili da, bar, da oružje?

- Mi tada nismo imali ljudi. A cijevi smo dali. I municiju. Za to imamo dokaze.

- Zašto ste se, na početku rata, borili pod grbom Tuzle, a ne grbom Bosne i Hercegovine? U tome su neki vidjeli vašu težnju za autonomijom…

- Da, naši su borci u početku nosili grb Tuzle, dok je Patriotska liga nosila obilježja s ljiljanima. Mislim, da je naša odluka bila mudra, jer su pod grbom Tuzle patrioti svih nacionalnosti krenuli u odbranu grada. Međutim, kada je Predsjedništvo donijelo odluku o grbu sa ljiljanima, sve naše jedinice su za 24 sata stavile to obilježje. Tada je jedinice napustio izvjestan broj Srba.

- Na početku rata uhapšeni su Karavelić i još trojica ljudi značajnih za odbranu tuzlanske regije. Govori se da se radilo o izdaji?

- Pretpostavljam da se radilo o izdaji, ali iz redova Patriotske lige, a nikako iz Tuzle. Vaha je uhapšen u Živinicama, a ne u Tuzli. Mi smo vodili razgovore sa Patriotskom ligom i rekli smo im da ćemo sve podržati, a radili smo kako smo radili. Nije nam ni na kraj pameti bilo da nekog izdamo... Ali, neka o svemu svoju riječ kaže vrijeme.

- Na televiziji se često prikazuje ona scena kada u Tuzli lete u vazduh kamioni bivše JNA. Kako je došlo do onog sukoba?

- To je bilo 15. maja 1992. godine. Vojska je iseljavala, ali je, pri tome, otvorila vatru na naše položaje. Mi smo uzvratili i dogodila se - naša prva pobjeda. Tamo, u tim kamionima, bilo je mnogo municije koja je eksplodirala i raznijela četnike.

- Tuzla je sačuvana od velikog razaranja. Kako?

- Četnike smo odmah odbacili daleko od grada. Najbliži njihovi položaji su, ipak, daleko od Tuzle 18 kilometara. Naravno, nas su četnici gađali raketama "zemlja-zemlja", ali nisu minobacačima koji su razorili Sarajevo i druge gradove, jer smo zauzeli njihove minobacače na početku rata. To je bilo na Badrama. Zapravo, bio je dogovor da bivša JNA prepusti nama te položaje i minobacače, a da izađu iz kasarne "Husinska buna".

- Kako je grad sačuvan od pljačke?

- Mi smo 19. i 20. aprila 1992. godine donijeli odluku da Teritorijalna odbrana, odnosno Armija, vodi odbrambeni rat, a da policija čuva grad, ljude, imovinu. Tako smo sačuvali Tuzlu od krađe.

- Ipak, Tuzli se zamjera da, uglavnom, brani Tuzlu, da je mobilizacija za borbu sposobnog stanovništva slaba, da...

- Gospodine, ja ću vam reći istinu, više od 90 odsto vojno sposobnih ljudi je u Armiji Bosne i Hercegovine, a samo 10 odsto na radnoj obavezi. A naši borci ratuju tamo gdje dobiju naređenje: u Gradačcu, Maglaju, Olovu, Varešu, Teočaku... Više od 70 odsto poginulih boraca, Tuzlaka stradalo je na ratištima van naše opštine. I to boraca svih nacionalnosti. Hoću ovdje da kažem da u redovima Drugog korpusa ratuje oko 13 odsto Hrvata, pet odsto Srba. U nekim jedinicama ima čak 17 odsto Srba, a i jedna jedinica nosi naziv prema prvom poginulom borcu Srbinu. Dakle, mi, Tuzlaci, branimo i branićemo Bosnu i Hercegovinu, ne samo u Tuzli, nego gdje god zatreba.

- U Sarajevu je bilo raznih privatnih vojski. Je li toga bilo u Tuzli?

- Nije. To nismo dozvolili. Došla je bila jedna jedinica HOS-a. Komandant Hazim Šadić ih prihvati i naredi da idu na ratište u Teočak. Ali, oni ne bi pod komandu Korpusa niti na ratište, nego u Tuzlu. Najeli su

se i vratili se odakle su i došli. Došla nam je, zatim, neka grupica koji su se zvali "mudžahedini", sa onim oko glave. I njih je Šadić primio i odredio na ratište u Gradačac. Ali, oni neće u Gradačac, hoće da ostanu u Tuzli. Došao nam je i Armin Pohara i nešto budalesao. Vratili smo i njega i zato smo dobro napadani. Drago nam je da smo, vidi se, bili u pravu.

- Doživljavate li Sarajevo kao glavni grad?

- Da, meni je prišiveno da hoću Tuzlu da proglasim glavnim gradom Bosne i Hercegovine. Uvijek sam govorio i sad kažem: dok god u Sarajevu bude jedan kamen slobodan, on će za mene biti glavni grad države Bosne i Hercegovine.

Hrasnica, 2. decembra 1991. godine: Predsjednik Alija Izetbegović sa Seferom Halilovićem i Senadom Mašovićem (drugi red) i grupom članova PL.

Meho Karišik Kemo

Atif Šaronjić Emir

Zenica, 1994. godine: Predsjednik Izetbegović i njegov nesuđeni dvojnik Habib Idrizović. (Snimio: Semir Sivro)

Hasan Efendić,
prvi kamandant Štaba TO RBiH

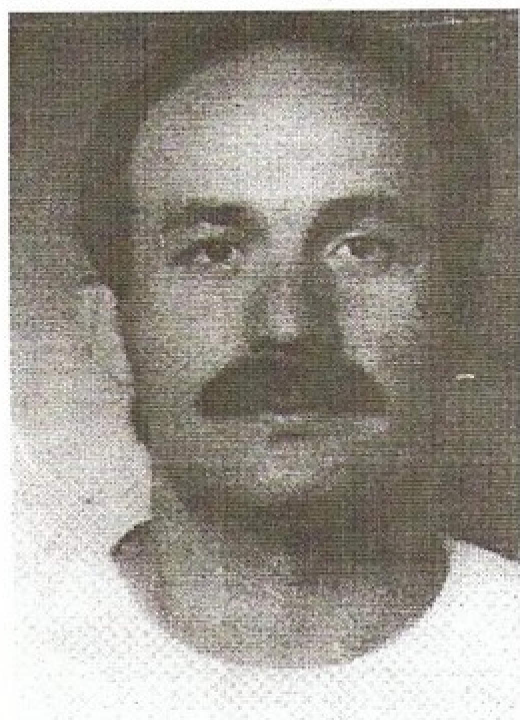
Safet Hadžić

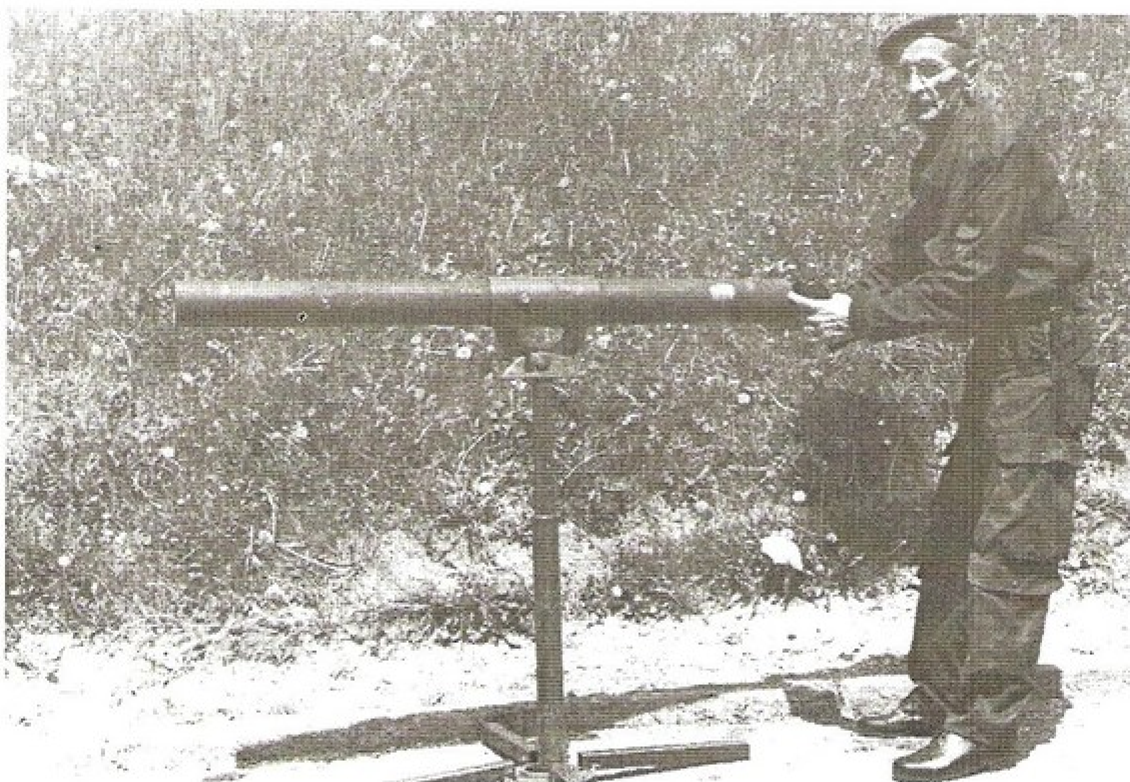
Samir Ništović Almir (treći slijeva) sa grupom branilaca Kule Grada

Mehdin Hodžić Senad ("Crni labud")

Edna Dautović

Sarajevo, maja 1992. godine: Nusret Šlšić Dedo sa svojom "rorom"

Dragan Vikić

Hasan Hase Tirić

Žuč, jula 1992. godine: (stoje zdesna) Kerim Lučarević, predsjednik Izetbegović, Mustafa Hajrulahović Talijan, Kemo Ademović, Haris Lukovac. Prvi red (zdesna): Ramiz Salčin, Hajrudin Šuman i Seljahudin Zukorlić

Tuzla, 2. augusta 1992. godine: (prvi red zdesna) Selim Bešlagić, Sead Delić, Hazim Šadić, Mehmed Žilić i Željko Knez

Mostar, Južni logor, avgusta 1992. godine: Arif Pašalić i Midhat Hujdur Hujka vrše smotru boraca pred polaganje zakletve (Snimio: Ifet Kapidžić)

Mostar, avgusta 1992. godine: Midhat Hujdur Hujka i Semir Drljević Lovac vrše smotru boraca pred "Vranicom" uoči polaganja zakletve (Snimio: Ifet Kapidžić)

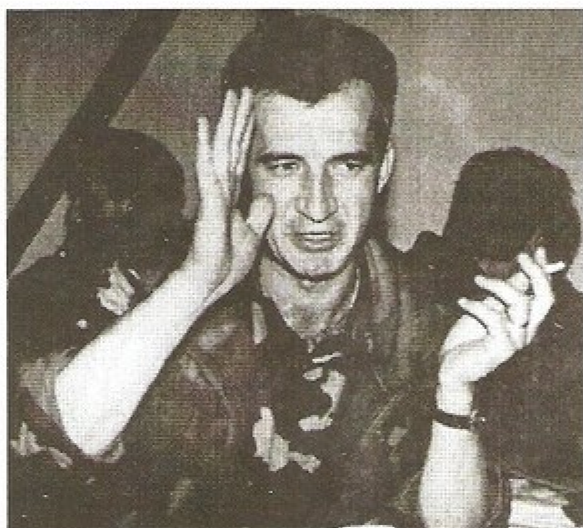
Sarajevo, 8. avgusta 1992. godine: Stjepan Šiber vrši smotru prve generacije polaznika škole vojnih vještina (Snimio: Emil Grebenar)

Sarajevo, 15. septembra 1992. godine: (zdesna, u prvom planu) Adnan Solaković, Jovan Divjak, Senad Fazlić, Mušan Kovač i Samir Pezo

Fadila Ožegović Žuta

Hajrudin Mešić - kapetan Hajro

Snježnica kod Teočaka, 30. oktobra 1992. godine: Majka Zafa Mešić miluje mrtvog sina Hajru. Kraj nje supruga kapetana Hajre Rada i njihova djeca

Zuč, 23. oktobra 1992. godine: Grupa boraca Prve mehanizovane brigade. U gornjem redu, treći zdesna, Zijo Kajmović

Smajo Šikalo

Slaviša Šućur

Fehim Agić Aga

Enver Pamukčić

Sarajevo, Hrasno Brdo, 28. decembar 1992. godine: "Štitovi" 101. brdske brigade. Osman Mrnđić u sredini, drugi red

Sarajevo, 15. januar 1993. godine: Safet Zajko, Enver Sehović, Osman Džamalija i Nedžad Ajnadžić u posjeti ranjenom komandantu Ismetu Hadžiću Muteveliji

Žuč, 29. januara 1992. godine: Ranjenom komandantu Mehemedu Ceri ukazuju pomoć

Žuč, 29. januara 1993. godine: Teško ranjenom borcu ukazuju pomoć

Žuč, 16. februara 1993. godine: Tenkisti u očekivanju bitke za Vogošću. Na kupoli prvog tenka, sa šapkom, Slaviša Šućur

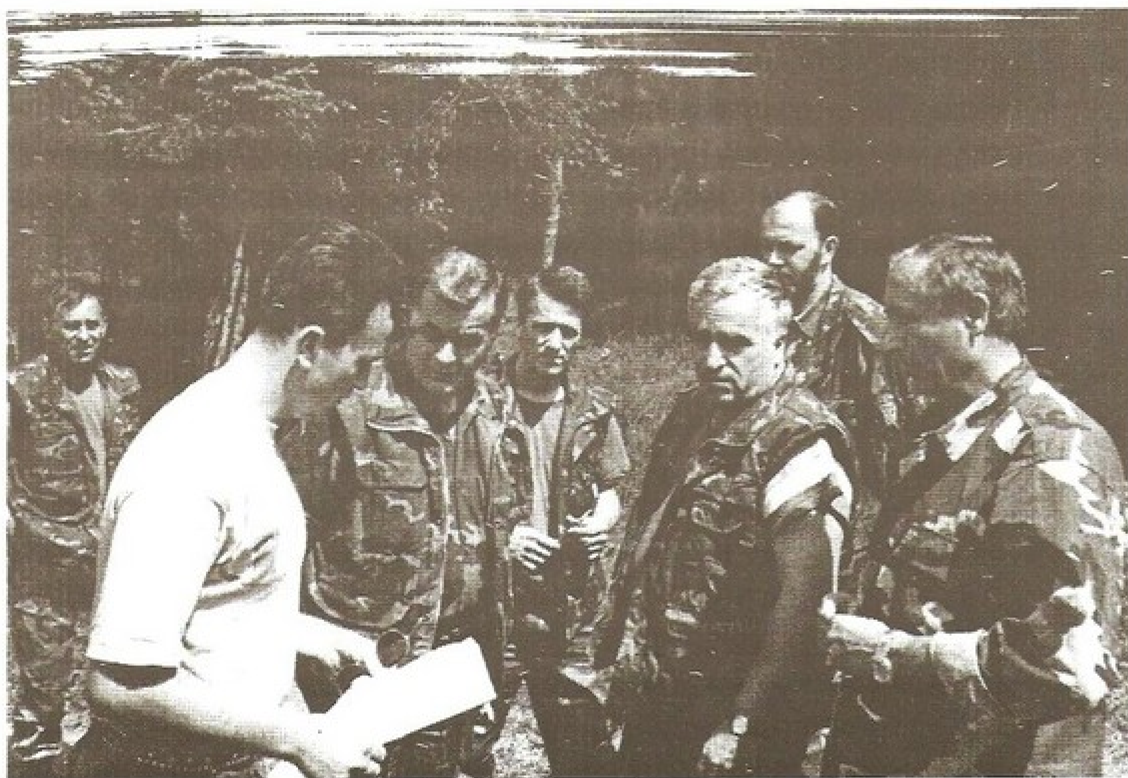
Mustafa Ramić Naser

Safet Isović

Žuč, 12. juna 1993. godine: Zahir Panjeta (u sredini) sa saborcima

Igman, 24. juna 1993. godine: (zdesna) Emin Imamović, Džemal Najetović, Meho Karišik Kemo, Zaim Backović Zagi, Vehbija Karić, Zaim Imamović i Nešet Muminagić

Bjelašnica, 25. jula 1993. godine: Borci 81. brdske brigade na Bijeloj lijesci

Bužim, 4. aprila 1993. godine: Komandant Petog korpusa Ramiz Dreković uručuje ratnu zastavu Izetu Naniću, komandantu 105. BUKB brigade

Mostar, Luka, 16. februara 1993. godine: Midhat Hujdur Hujka (desno) i Arif Pašalić prelaze preko tek otvorenog visećeg mosta "Kamenica" u Mostaru

Ratnik s Mojmila

24. 8.1992.

Ramiz Salčin, komandant Opštinskog štaba Oružanih snaga Novi Grad u Sarajevu, posljednji put je napustio svoj ratni kabinet prekjuče oko devet sati ujutro. Krenuo je tamo gdje je najradije išao - u borbu. Danas mu je dženaza na šehidskom groblju na Kovačima...

Juče smo došli u ratni kabinet komandanta Salčina. A u kabinetu njegov brat Mirsad, takođe borac, Fako Lakota, sestrić i pratilac, pa drugi pratilac Džino, saborci i prijatelji - Osman Džamalija, Ševko Okerić, Ismet Čengić i mnogi drugi... Oni pričaju o komandantu Ramizu...

Na stolu njegova putna torba, koju je malo kada nosio na front. Češće je nosio oružje. Tu je i maskirna bluza. Skinuo ju je koji minut prije nego što je smrtno ranjen. Ispod stola - patike i čizme. Čizme je nosio kada je išao u borbu, patike - kada je išao na sastanke. Zato je češće nosio - čizme.

Bio je borac Patriotske lige. U martu je predvodio borce Mojmila i odbranio ovo sudbinsko važno brdo da ga bivša JNA ne osvoji. Od prvog ratnog dana borio se u prvim borbenim linijama, i to od borbi za MUP-ovu školu na Vracama 5. aprila do tragične pogibije u Nedžarićima. A između toga - učestvovao je u svim bitkama u Sarajevu.

Iako je postavljen za komandanta Opštinskog štaba Novi Grad, ostao je ono što je najviše volio - borac na frontu i zato je uvijek išao na front. Primjerom je pokazivao - kakav treba da je komandant. Imao je dvije opsesije: prvu - da oslobodi kasarnu "Viktor Bubanj" i drugu - da oslobodi Nedžariće. U bici za kasarnu teško je ranjen, a u Nedžarićima je izgubio život.

Izgubio je život od metka u borbi! A ne od granate, čega se plašio.

Kao pripadnik Petriotske lige od prošle godine, pa borac od prvih ratnih dana, Ramiz je dobro znan i zajedno sa svojim saborcima, učinio mnogo u odbrani grada Sarajeva. Bio je hrabar i neustrašiv borac, koji je učestvovao u svim glavnim bitkama za odbranu našeg glavnog grada.

A smrt ga je zadesila u 38. godini života.

Igre oko komandanata

7. 5. 1997.

Predsjedništvo RBiH, 3. septembra '92. godine, donijelo je "Odluku o formiranju korpusa Armije RBiH". Formirano je pet korpusa: Prvi (Sarajevski), Drugi (Tuzlanski), Treći (Banjalučki), Četvrti (Mostarski) i Peti (Bihaćki).

Tako je ovih pet korpusa "pokrivalo" čitavu teritoriju naše zemlje i slobodnu i okupiranu. Za Treći (Banjalučki) korpus se u ovoj odluci kaže da mu je "privremeno sjedište u Zenici". Bilo je to vrijeme kada je naše političko i vojno rukovodstvo bilo uvjereno u oslobađanje cijele Bosne i Hercegovine. To je jasno rekao i predsjednik Izetbegović pred kojim su članovi Glavnog štaba, dvadeset dana ranije, u hodniku Predsjedništva, položili zakletvu.

Zanimljiva je priča o izboru komandanata korpusa i zakulisnih igara koje su se tada vodile. Generalni stav bio je da se za komandante korpusa biraju komandanti regionalnih štabova. Ali, se od tog principa i odstupalo. Najmanje nesporazuma bilo je u vezi sa izborom čelnih ljudi Prvog korpusa koji je prvi i ustrojen. Održan je sastanak komandanata brigada i članova Glavnog štaba i oni su se složili da komandant bude Mustafa Hajrulahović Talijan, jedan od prvaka Patriotske lige i komandant Regionalnog štaba Sarajevo. Za zamjenika komandanta izabran je takođe "jak čovjek" Vahid Karavelić, koji je bio prvo komandant Regionalnog štaba PL, pa onda i komandant Regionalnog štaba TO Tuzla. Ali, on je uhapšen 27. aprila '92. u Živinicama, pa razmijenjen, zajedno sa Nedžadom Ajnadžićem, za dvojicu pukovnika JNA koji su zarobljeni u onoj istorijskoj bici za odbranu Sarajeva 2. maja '92. Načelnik Štaba Prvog korpusa bio je Enver Hadžihasanović Đedo, a pomoćnici Alija Ismet i Rajko Mihajlović.

Predsjedništvo je usvojilo prijedlog iz Tuzle da se za komandanta Drugog korpusa postavi Željko Knez, koji je dan poslije Karavelićevog hapšenja bio postavljen za komandanta Regionalnog štaba TO.

Po logici stvari, komandant Trećeg (Banjalučkog) korpusa trebao je da bude Džemo Merdan, komandant Regionalnog štaba Zenica. Ali, izabran je Enver Hadžihasanović Đedo, čija se stručnost, kao trupnog oficira, veoma cijenila. Džemo Merdan, iako jedan od prvaka PL, imao je

"nedostatak" - bio je mornarički oficir. Zanimljivo, da je "mornar" bio i Talijan, ali to nije smetalo da bude izabran na čelu Prvog korpusa.

Za komandanta Četvrtog (Mostarskog) korpusa izabran je Arif Pašalić. Pašalić, kao ni Đedo, nije imao pedigrea PL. Nije bio ni komandant Regionalnog štaba, nego Prve mostarske brigade koja je vodila uspješne bitke protiv četnika u Mostaru i Podveležju.

Prava zakulisna drama odvijala se u vezi sa izborom komandanta Petog korpusa. Na prijedlog Sefera Halilovića za komandanta Bihaćkog korpusa postavljen je Hajrudin Osmanagić, takođe školovan oficir, komandant Regionalnog štaba PL, a kasnije i Regionalnog štaba TO, odnosno Armije. Ali, prvih mjeseci rata za komandanta Unsko-sanske operativne grupe postavljen je Ramiz Dreković. Po toj naredbi ova Operativna grupa, odnoso Dreković, bili su direktno potčinjeni Glavnom štabu. Dakle, ne Komandi Regionalnog štaba, odnosno sada Petom korpusu i Osmanagiću. A u Unsko-sansku operativnu grupu uključene su bile, kako kaže Dreković, sve one jedinice sa kasnije slavnim komandantima Atifom Dudakovićem, Izetom Nanićem, Hamdom Delalićem, Mirsadom Selmanovićem, Mirsadom Crnkićem... Dreković dodaje da je on imao vojsku, a Osmanagić odluku o postavljenju za komandanta korpusa. Obojica su direktno bila potčinjeni Štabu Vrhovne komande. Tako je nastala pat-pozicija.

Sefer Halilović je tvrdio da su obojica, i Osmanagić i Dreković, imali vojsku, ali da je nastala zakulisna borba u Bihaću oko toga da li zadržati Osmanagića ili izabrati Drekovića. Irfan Ljubijankić, tadašnji predsjednik Skupštine Okruga Bihać, čvrsto je podržavao Ramiza Drekovića, a kako je tvrdio Sefer, Mirsad Veladžić - Osmanagića. Ljubijankić je poslao depešu Seferu Haliloviću, tražeći da se za komandanta postavi Dreković. A, prema Drekovićevim riječima, Sefer je odgovorio Ljubijankiću: "Ja komandujem Armijom, a ti rukovodiš Skupštinom Okruga Bihać".

Tada je Ljubijankić isti zahtjev uputio Predsjedništvu, odnosno predsjedniku Izetbegoviću. U isto vrijeme, Sefer je u Bihać uputio Rifata Bilajca, između ostalog, i da vidi "ko je taj Dreković". Bilajac je podnio izvještaj da je Dreković "u redu". Tada je iz Sarajeva stigla nova odluka da se za komandanta Petog korpusa postavlja - Ramiz Dreković.

Kad god je govorio o tom nesporazumu, Sefer bi spomenuo da je gužva nastala zbog greške u naredbi, koju je napisao Bilajac, a on, Sefer, potpisao "a da nije pročitao šta u njoj piše". U toj naredbi je pisalo da je Unsko-sanska operativna grupa direktno odgovorna Štabu Vrhovne

komande. Sefer je objašnjavao da je tu grešku odmah i ispravio, ali sve se odvijalo kao da niko tu "ispravku" nije ni čitao.

I na kraju, izgleda, da niko od njih nije čitao ni Odluku Predsjedništva o formiranju korpusa u kojoj, u tački četiri, jasno piše da se "ovom odlukom stavlja van snage Odluka o formiranju operativnih grupa kao privremenih sastava".

Poznato je da su kasnije formirana još dva korpusa: Šesti, kojim je komandovao Salko Gušić, sa sjedištem u Konjicu i Sedmi, na čelu sa Mehmedom Alagićem, sa sjedištem u Travniku.

Kapetan Hajro

23.1.1996.

Sva životna priča kapetana Hajrudina Mešića, do početka ovog rata, može se svesti u nekoliko rečenica. Rođen je u Srednjoj Trnovi, kod Ugljevika, 1. januara 1959. U bivšoj JNA bio je oficir i dogurao je do kapetana. Najviše vremena je proveo u Sarajevu, u kasarni "Maršal Tito". Ondašnju armiju napustio je već 1990. Tada je službovao u Karlovcu. Predosjetio je da bi Bosna mogla biti napadnuta. Poslije prvih demokratskih izbora, SDA mu je povjerila mjesto komandira Stanice milicije u Ugljeviku.

Uporedo sa napadom na Bijeljinu, četnici su prvih dana aprila 1992. i u Ugljeviku postavili barikade.

Mešić je pokušao Bošnjacima ugljevičke opštine da otvori oči, da ih organizuje. Uzalud. Kada je petog ili šestog aprila 1992. krenuo prema Teočaku da tamo pokuša sreću, bila su ih petorica. Jedan od njih i njegov brat Bakir, sadašnji načelnik Štaba 255. slavne brigade "Hajrudin Mešić". Dževad Avdičević Babak, sadašnji komandant ove brigade, sjeća se da je kapetan Hajro prvi zbor održao u Teočaku. Ali, hladno je primljen. Posljednji zbor je održao u Snježnici. I tada se dogodilo ono što je Hajrudin Mešić sanjao - prihvatili su ga i podržali.

- Kapetan Hajro je procijenio da u Teočaku nemamo još šansi da se borimo, pa je odlučio da krenemo prema slobodnim zvorničkim selima - kaže Babak. - I nas 37 krenulo je na čuveni marš preko Zečije kose do Vitinice, odnosno Nezuka. Tamo smo zatekli nekoliko boraca koji su nam se pridružili.

Na slobodnoj zvorničkoj, a i kalesijskoj opštini, kapetan Hajro je imao već "lijepu jedinicu" dobrovoljaca. Jedna od prvih ratnih naredbi koju je izdao svojim saborcima je bila da krenu usiljenim maršem prema Zvorniku i pomognu kapetanu Almiru (Samir Ništović) u odbrani Kule Grada. Bilo je to 26. aprila 1992.

- Nismo stigli na vrijeme - kaže Babak. – Kula-Grad je već bila pala i četnici su sa svom onom silnom vojskom napali na nas. Bila je to naša prva bitka u kojoj smo imali prvog šehida - Zahida Abdulahovića.

Narednog dana, 27. aprila, u ovaj kraj stižu Mehdin Hodžić Senad, poznati "Crni labud" i Hase Tirić, sadašnji komandant "Crnih labudova". I

oni su imali dosta jaku jedinicu. U selu Đulići kapetan Hajro se susreo sa Mehdinom Hodžićem Senadom i Hasetom Tirićem. Ali, Krizni štab ovog bošnjačkog sela pregovarao je sa četnicima o "lojalnosti", te su ljudi iz ovog štaba zahtijevali od Senada i kapetana Hajre da s jedinicom napuste ovo selo koje je odlučilo da "s komšijama Srbima živi u miru". Predali su 400 cijevi, a istog dana četnici su pobili 700 muškaraca iz ovog sela.

- Senad, koji je bio jedan od glavnih organizatora Patriotske lige u sjeveroistočnoj Bosni, posmatrao je kapetana Hajru i mislim da mu se divio kako radi s vojskom - sjeća se Hajrudin Hodžić, jedan od saboraca kapetana Hajre iz čuvenog marša preko Zečije kose. - Tada su se Senad i kapetan Hajro dogovorili da se ujedinimo. Uspostavljena je jedinstvena komanda. Komandant je bio Senad, odnosno "Crni labud", a njegov zamjenik kapetan Hajro. I tako smo jedno vrijeme zajedno išli u akcije.

Zajedno, međutim, nisu dugo ratovali. Za desetak dana poginuo je Mehdin Hodžić-Senad, koji je sanjao o "crnom labudu", pa je tako i dobio nadimak. Senad je poginuo 10. maja '92. u bici za jedno selo gdje je, takođe, grupa Bošnjaka prvo predala oružje, a onda odmah - i živote. Hase Tirić, u spomen na Senada - "Crnog labuda" svojoj jedinici daje naziv "Crni labudovi", i poslije izvjesnog vremena kreće na dug ratni put širom naše zemlje. A, kapetan Hajro ostaje na području Sapne i Teočaka i vodi bitku za bitkom.

U julu 1992. godine rasplamsale su se borbe i oko Teočaka, a i prema Tuzli. Probijen je koridor i Teočak i Sapna su prodisali. Taj koridor, koji je bio širok nekoliko kilometara, četnici nikada više nisu uspjeli da zatvore. Čak ni u onim velikim ofanzivama "Seminar" i "Čekić i nakovanj", kojima je komandovao general Mladić. Kapetan Hajro je u ljeto 1992. uspio da mobiliše svo stanovništvo Teočaka, kao i sve izbjeglice iz Ugljevika. Svako je imao ratni zadatak. Čak je imao i jednu jedinicu sastavljenu od djevojaka i mlađih žena.

Kapetan Hajro je uvijek viteški ratovao. Nikad nije dozvoljavao da neko maltretira zarobljenike, civile ili da ruši crkve. U jeku bitke za selo Džemat, kada su naši razbili četnike i oni se u rasulu povlačili, kapetan Hajro je naredio artiljeriji da prekine paljbu. Nikom nije bilo jasno zašto je izdao takvu naredbu kad je to bila prilika da se četnici dotuku. Kapetan Hajro je odmah i objasnio. "Sa četnicima su se pomiješali Srbi civili, a ja ne mogu dozvoliti da ginu civili od naše artiljerije".

U septembru 1992. borci Teočaka kontrolisali su veliku slobodnu teritoriju. Već su to bili dobro naoružani ratnici, prekaljeni i u diverzantskim, ali i frontovskim bitkama. I 16. septembra 1992. osnovana

je Prva teočanska brigada. Razumije se, prvi komandant joj je bio Hajrudin Mešić. Eto, da kažemo i to da su u toj brigadi ratovala još dva Hajrina brata: Bakir i Hamdija. U nekim bitkama zajedno su se borili sva trojica.

Kapetan Hajro je tada imao dva cilja: da oslobodi Majevicu i deblokira Srebrenicu, Žepu i Konjević Polje. Dževad Avdičević Babak, komandant ove brigade (koja se sada zove 255. slavna "Hajrudin Mešić"), načelik Štaba Brigade Bakir Mešić i Hajrudin Hodžić, inače, sva trojica saborci kapetana Hajre od prvog dana, kažu da su tada oni, uglavnom, ratovali sami. Kad je komandant Drugog korpusa bio Željko Knez, od Korpusa nisu imali nikakvu, ili su imali sasvim malu korist. Hajrudin Hodžić se sjeća da je kapetan Hajro, revoltiran zbog toga, kada su krenuli ka releju na Majevici, rekao: "Kad oslobodimo Majevicu, napašćemo Tuzlu".

Ipak, njegova najveća želja je bila da "krene u susret Naseru Oriću", odnosno deblokira Srebrenicu i ostala naselja koja su bila u dubokoj blokadi. Opet je krenuo samo sa svojom brigadom.

- Tog jutra Hajro se čudno osjećao - kaže njegova supruga Rada. Rekao mi je da je sanjao ružan san. Bio je to loš predznak, ali je krenuo u bitku.

Iste noći ružan san je sanjala i njegova majka Zejfa.

- Sanjala sam isti san kao što sam sanjala kad mi je umrla majka - kaže Hajrina majka Zejfa.

Prije početka bitke kapetan Hajro je dao svoj pancir borcu Sabiru Bešiću.

Oko devet i trideset ujutro, 30. oktobra 1992, kad je gorjelo od pucnjave i detonacija, mali geler pogodio je kapetana Hajru. Da je imao pancir, kaže njegov brat Bakir, vjerovatno mu ne bi bilo ništa. Ali, umro je odmah. Operacija za deblokadu Srebrenice, Žepe, Konjević Polja i Kamenice odmah je prekinuta. To je bio dan poslije kojeg je, možda, istorija naše zemlje, pogotovo Podrinja, mogla biti sasvim drukčija. Ali, da nije poginuo kapetan Hajro.

Na mezarju u Snježnici kod Teočaka nalazi se mezar Hajrudina Mešića. Odatle je on, kapetan Hajro, krenuo u taj kratki, sedmomjesečni istorijski put. Tu je zauvijek i ostao. Njegov mezar svakog dana posjećuju njegovi saborci, mještani Teočaka, putnici... Samo jedan čovjek još nije smogao snage da to učini. Njegov otac Meho.

Priča o Žutoj

24. 10. 1992.

Razgovor o Žutoj vođen je na Žuči u noći između 22. i 23. oktobra 1992. godine.

Reporter: Vi često ovdje spominjete Žutu.[5] Dobro bi bilo da o njoj kažete koju riječ.

Erna Topalović, borac: Žuta je bila u Velešićkoj četi. Ne znam tačno u kojoj. Bila je prva žena borac na Žuči. Bolničar. Sve bitke je prošla ...Teško je ranjena. Borili su se za njezin život. Međutim, nije joj bilo spasa. Bilo nam je teško svima.

Indira Uzunović, borac: Taj dan smo izgubili Žutu i doktora Ramu. I još mnogo ljudi... Profesora iz Velešića... A, eto, šta ćete, nastavlja se život. Moramo se boriti... Šta ćete...

Reporter: Šefik, ti si pričao o Žutoj, pa da je neko o njoj komponovao pjesmu ...

Šefik Vučjak, borac: Prije svega, hoću da kažem i ime Žute - Fadila Ožegović. Ugradila je svoj život u Sarajevo, mada ona nije Sarajka. Sarajevo je svim bićem zavoljela i darovala mu ono što je najvažnije - život... Toliko toga je uradila i kao borac na prvoj liniji i kao sanitetlija! Jednostavno, bila je uzor u svemu.

I Perica Simonović, poznati harmonikaš, koji je bio njezin prvi saborac i koji je ranjen sa njom (Sada se oporavlja od rana), u znak sjećanja na Žutu, napisao je i komponovao pjesmu o njoj. Pjesmu će uskoro pjevati Hanka Paldum.

---

[5] Fadila Ožegović je rođena 1958. u Goraždu. Teško je ranjena u bici na Žuči 18. 9. 1992., a podlegla ranama 20. 9. 1992. godine. Odlikovana Ordenom zlatnog grba sa mačevima.

"Dijalog" na Žuči

22. 10. 1992.

Četnik: E, moj Kadrija, Kadrija ! Jesi li vidio đe smo sad!?

Borac: A - ha!

Četnik: Đe vam je sad Alija? Evo vam, kad vas sad Sandžaklije počnu prskati… (Pucanj)… Eno vam dole Sandžaklije!

Borac: A?

Četnik: Eno vam dole Sandžaklije! Eno ga, ono je Sandžaklija. Biće vama gore sa Sandžaklijama, već sa Srbima, ja ti kažem!… Eno, sa Breke su sve stare Muslimane sarajevske istjerali, a došle Sandžaklije ….

Borac: A đe ćeš raditi, jadan ne bio, kad se završi rat?

Četnik: A?

Borac: Đe ćeš raditi? (Pucanj)

Četnik: Raditi?

Borac: Ja!

Četnik: Pa, brate, u Sarajevu, đe sam i radio.

Borac: Nema za tebe panje u Sarajevu, budalo jedna! (Pucnjava)…

Četnik: Sto dvadeset je Muslimana na Ilidžu prešlo, na srpsku stranu, i eno bore se sa Srbima zajedno.

Borac: Pa što vi, onda, ne pređete kod nas?

Drugi borac: Što lažeš? Ja sam juče došao sa Ilidže!

Četnik: Nego, jašta si, u pičku materinu!

Prvi borac: Jesu li to borci što su prešli tamo?

Četnik: A!

Prvi borac: Jesu li borci prešli tamo, kod vas?

Četnik: Šta? Je li Unprofor prešo?

Prvi borac: Ma, ne, jebo te… Jesu li to naši borci što su prešli na Ilidžu?

Četnik: Jeste! Jeste! Jeste!

Prvi borac: Daj, nemoj puno lagati! Kako će preći borci, bolan!

Reporter: Dakle, ovo što slušate to je razgovor našeg borca… Kako se zoveš?

Prvi borac: Ajdinović Suad…

Reporter: … i četničkog nekog tamo u njihovom rovu?

Ajdinović: Jeste! (Smije se) Četničkog … borca…

Reporter: Je li tako svako jutro?

Ajdinović: Svako jutro, većinom …. Ovako se popričamo. Jedan drugog prepucavamo … I tako....

Reporter: Pa, dobro, nastavite!

Ajdinović: (četniku): Hej, reci mi: kako se zoveš?

Četnik: Nije bitno kako se zovem. Ja sam ti reko: "Slušaj srpski radio." Znaš li Turković Senada?

Ajdinović: Znam!

…..

Reporter: Otkad ste počeli da razgovarate jutros?

Ajdinović: Pa, ovako… oko pet sati.

Reporter: I ne bojite se da vam ne otkriju položaje i ne pucaju?

Ajdinović: Ma, ne bojimo se, jebati im mater! Pucaju i tako i tako! Oni nas, mi njih, pa…

Drugi borac nastavlja razgovor sa četnikom: Što će ti to, bolan? Znaš da smo zajedno pili, za istim stolom! Za istim stolom stajali.
Haj, vamo opet pređi, jebo ga ti! Da popijemo kafu.

Reporter: Djeluju ovdje vrlo blizu četnici da su … Ovaj razgovor ..

Ajdinović: Pa, nema ovdje ni četrdeset metara od nas.

Reporter: Da li neko osmatra? Ovo djeluje, baš, nestvarno?

Ajdinović: Osmatramo mi što pratimo i hod, šuškanje i, sve pratimo, koliko se može primijetiti i gledati.

Treći borac: Ali, i oni se boje.

Reporter: Dakle, evo, ovako sviće jutro na Žuči. Šest sati i četiri minute. Kiša. Žuč. Četnici četrdeset metara dalje.

Ajdinović (zove četnika): Komšo! Čee-to! Došla vam je Biljana kod nas! (Pucnji).

Četnik (reaguje na pucanj koji je ispalio borac Adem Subašić): Prepade me!

Ajdinović: Prešla sa Ilidže …

…..

Drugi borac: Čuješ li?

Četnik: Ja?

Borac: Hajde da se dogovorimo... učini to sa svojim jaranima...
Da prevedeš onu ženu i djecu ... Daću vam maraka...

Četnik: Kako se zove ta žena?

Borac: Melća!

Četnik: Melća?

Borac: Jes!

Četnik: Dvoje djece, je li?

Borac: Jeste!

Četnik: Kako se preziva?

Borac: Šiljević.
Četnik: Kako?
Borac: Šiljević!
Četnik: Šiljević?
Borac: Jeste!
....
Ajdinović: Hej!
Četnik: Ja!
Ajdinović: Da te pitam za onu četvoricu.
Četnik: A?
Ajdinović: Da te pitam za onu četvoricu što ste zarobili.
Četnik: Šta?
Ajdinović: Hoćeš li mi reći za onu četvoricu što ste dole zarobili?...
Četnik: Ma, nemam ja pojma kakvi su zarobljeni tamo!
Ajdinović: Pa, možeš se raspitati!
Četnik: Ja ti sad kažem: znam da su na vezi uhvatili Juku da je izbacio dole iz Dogloda... da... Jesu li to Jukini ljudi?
Ajdinović: Nisu!
Četnik: A?
Ajdinović: (glasnije): Nisu!
Četnik: Šta, je li Unprofor?
Ajdinović: Ma daj, četo, jebo ga ti, kao da nisi jeo dvadeset dana! Ne čuješ!
Reporter: Dakle, završen je razgovor naših boraca sa četnicima.
Ajdinović: Jeste li to snimali?
Reporter: Jesmo, malo smo i snimali[6].

[6] Snimatelj je bio ton-majstor Radija BiH Fuad Prnjavorac.

Noć u rovovima Žuči

23. 10. 1992.

Reporter: Naš plan je da noć provedemo sa borcima prve linije fronta na Žuči. To su borci Prve mehanizovane brigade Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Prije polaska, evo nas ovdje, u Komandi, sa komandantom Enverom Šehovićem. Komandante, šta želite da kažete prije našeg polaska?

Enver Šehović: Želim da vas informišem, da idete među najhrabrije borce grada Sarajeva, borce Velešića i Pofalića, naselja odakle su potekli ti borci koji su dobrim dijelom spasili grad Sarajevo, pa i Republiku i razbili četničku koncepciju i doktrinu - presijecanje Sarajeva napola. Linija, koliko opasna - vidjećete i sami. A uvjerićete se da je jedna od najvrućih, najoštrijih i najžešćih linija kada je u pitanju odbrana grada Sarajeva. Bezbjednost punu ne može vam niko garantovati. Bog neka vas čuva, sreća neka vas prati!

* * *

Reporter: Stigli smo na Žuč i ovdje su Zahir Panjeta, komandant Drugog bataljona i njegov zamjenik Fehim Agić Aga. Komandante, da vidimo šta nas može večeras očekivati na Žuči?

Zahir Panjeta: Pa, ja mislim da će vam biti sve jasno kad izađete gore, na liniju. Mislim da je jedinica toliko spremna i sa toliko morala da može da odoli neprijatelju koji je sa druge strane...

Reporter: Očekuje li se neki četnički napad večeras?

Zahir Panjeta: Pa, oni svakodnevno vrše provokacije na naše položaje... Mislim da naši ljudi njima ne odgovaraju. Nemamo potrebe za trošenjem municije... Ali, ako krenu, spremni smo i neće biti problema...

Reporter: A šta bi Aga, zamjenik, mogao da kaže o ovoj liniji gore, o položajima gdje idemo?

Fehim Agić Aga: Mislim da smo prije neki dan pokazali neprijateljskim snagama da ni oklopnim sredstvima ne mogu preći preko Žuči. Ovuda prolaska nema.

* * *

Zijo Kajmović: Zovem se Zijo Kajmović. Upravo sam obišao liniju, rasporedio stražu. Četnici su odmah tu, u potoku... Bez komandira straže niko živ ne može prići rovovima.

Reporter: Znači, mi sad ne možemo doći do naše straže?

Zijo Kajmović: Možete sa mnom. Ja ću vas odvesti.

Reporter: Zijo, idemo.

Zijo Kajmović (tiho): Idemo u obilazak rovova. Idemo prvo na ove naše najisturenije rovove, koji su najbliži četničkim položajima (pucnji). Bićemo, onako malo, tiši... (Pucnji. Kiša).

Stražar: Lozinka?

Kajmović: "Zolja"!

Stražar: "Zenica"!

Stražar: Dobro je!

Reporter: Dakle, evo, stigli smo... Noć je, mrak je, ja ništa ne vidim. Vidim ovdje neke siluete, pa molim da se predstavite...

Borac na straži: Ja sam Bensar Herić, zvani Beno, mitraljezac. Tu sam, na brdu Žuč od 8. juna, kada smo je uzeli... I ove položaje držimo čvrsto... Neprijatelj nema šanse da prođe...

Reporter: Dolazimo do novih boraca... Kako se zovete?

Borac: Radomir Šimišić.

Reporter: Odakle ste?

Radomir Šimišić: Od Foče rodom, a živim u Sarajevu. Ostao sam, nikud nisam želio da idem. Jer, ostao sam da branim svoje Sarajevo, da u njemu živim.

Reporter: A do vas je, vaš prijatelj, kako se zove?

Borac: Ja sam Hrvat Fajko, rodom iz Vareša. Inače, ovdje sam, u Sarajevu, završio tehničku školu, fakultet i tu sam bio s poslom. Tako da sam tu zatečen u ovim ratnim neprilikama. I odmah sam se uključio u Oružane snage kao dobrovoljac, još početkom aprila...

Reporter: U rovu ste samo vas dvojica, Srbim i Musliman?

Fajko: Jeste...

Reporter: I zajedno branite Žuč i...

Fajko: Jeste...

Šimišić: ... I Sarajevo i našu domovinu..

Fajko: Jeste. Zajedno smo... Inače, skupa jedemo, skupa smo, družimo se. I patriote smo naše domovine i želimo da ona bude jedinstvena, srećna i suverena... (pucnji).

Šimišić: Zajedno smo bili i zajedno hoćemo i dalje da živimo.

Fajko: Mi smo najbliži četnicima...Tu smo u dodiru na samo...

Reporter: Kakav je osjećaj, ovdje... (Strašna rafalna paljba, koja dugo traje. Meci fijuču oko rova).

Zijo Kajmović: Znate, šta... Uđite u rov... Upalite šibicu, uđite u rov. Taj rov je zatvoren. Ona praga, mogla bi okrenuti ovamo... Pa, nastavićemo... (Strašna, dugotrajna pucnjava).

Izviđačeva ispovijest

10. 11. 1992.

Reporter: U kasarni Nedžarići smo maločas razgovarali o Uzeiru Saraču, zvanom Dedi, koji je veoma hrabar. Uzeire, da malo kažete u čemu je ta vaša hrabrost.

Uzeir Sarač Dedo: Da vam kažem iskreno, sastoji se u tome što imam visok moral i volju... da istjeram i protjeram ove četnike. Ove dušmane naše. Neprijatelje, koji su nas utjerali u okruženje, ovako. Vidite i sami...

A imali su šanse da me vide i čuju na Žuči. Susretao sam se s njima. Tu sam bio izviđač. Pet i po mjeseci. Evo, sad sam ovdje. Eto tako...

Reporter: Šta je sve izviđač Dedo mogao da vidi ovdje, u Nedžarićima?

Sarač: Pa, ja idem često, sa svojim drugovima... Vidjeli smo šta rade i kako su ukopani. Vidim kako se pripremaju i zašto. Tamo ih vidimo... Sad ih nema. Skrivaju se. U zemlji su.

Reporter: Kojim oružjem najradije baratate kad idete u borbu?

Sarač: Pa, ja imam "tomsonku", imam PM. Imam oružje fino i divno... Mislim - ima oružja. Oružje svi imamo. Dobro oružje imamo.

Reporter: Vidio sam ovdje onih nekoliko boraca... Sad sam ulazio u kasarnu i tamo vidio da naši, zaista, imaju munjevite reflekse. Za ovo vrijeme ratovanja, izbrusili su se ti refleksi.

Sarač: Pa, da vam kažem. S obzirom da smo tu mjesec dana, a bili smo i gore, na Žuči, u dodiru sa njima... To je na prvoj vatrenoj liniji. Vidjeli ste, tu smo trideset metara od njih. A i krećemo se, osmatramo kroz razne rupice, puškarnice... Gađali su nas svačim. Snajperista je baš juče mene gađo tu... Bog, sudbina, pa čuva. Nafaka!

Reporter: Ništa vam nije bilo?

Sarač: Ma, ništa! Šta će! Šta će!

Reporter: Kad je bilo najinteresantnije, najzanimljivije, možda, najuzbudljivije u tom vašem izviđanju?

Sarač: Pa, ja, kad sam bio komandir izviđačkog voda, baš na Žuči, to neću zaboraviti... Kad sam se susreo sa četnikom... Oko u oko, ono na petnaest metara!... Tada sam... brži bio. Donio sam i PM od njega... A drugi je slučaj, isto, koji neću zaboraviti, kad su nam zasjedu postavili... Ja sam pošao sa svojih petnaest boraca na izviđanje. Četnici su, najvjerovatnije, dojavu imali... Šta ja znam, nekako saznali... Uglavnom da ja idem

tuda. I oni su nam zasjedu postavili. Njih je bilo oko dvadeset, dvadeset i pet. Ja sam sa svojih petnaest ljudi bio... Eto, i "Srna" je javila da je vojvoda poginuo. Ali... Nek bude onako kako oni kažu. Ja sam zadovoljan.

Reporter: Šta, javili su da im je vojvoda tada poginuo?

Sarač: Njihov vojvoda da je poginuo...

Reporter: A, to je onaj vojvoda što leži gore...

Sarač: Na Žuči! Jeste! A ja mislim da su njih trojica, ili četvorica smaknuti. Mi smo... bez gubitaka ostali... Sa jednim lakše povrijeđenim. Eto, to je... U ovom ratu, tačno, sudbina i nafaka čovjeku donose sreću.

Reporter: A i hrabrost...

Sarač: Hrabrost je tu... Nije nikoga uopšte strah. Ni tenka, ni četnika. Pitali ste me odakle sam. Pa, iz Jeleča. To je kod Foče. To je divan grad. Divno mjesto bilo. Sad čujem da je, navodno, spaljeno. Ni ćumez nije ostao... Kod mene jest, čuo sam kuća, babina štala i to... Mislim sve je to babino bilo, to je njegovo imanje. Zalagao se, borio se...

Reporter: Jesu li oni preživjeli? Otac...

Sarač: Pa, otac mi je na Ilidži bio i otud je jedva živu glavu izvukao. Pobjego je. U stan su njegov četnici ušli. A tamo su imanje to zapalili... Kod mene su sada svi... Tako da ima u mojoj kući jedanaest izbjeglica plus mojih pet osoba. Sad nam je dobro. Fino. Imamo svega i nije nam tijesno.

Reporter: Kad namjeravate u Jeleč?

Sarač: Pa, akobogda, brzo! Ja se nadam ubrzo da će doći taj dan. Još su stari ljudi govorili, s obzirom da je taj Jeleč dobro poznat po ljudima i staroj Fabrici ćilima... Ono je priča bila: "Beč, pa Jeleč!" To je mjesto dotle bilo... A, eto, sad, navodno, nema ništa! Sad je sprženo sve.

Reporter: Ali, biće bolje...

Sarač: Pa, biće bolje. Biće bolje. Stvorićemo bolje, sigurno, nego što je bilo...[7]

---

[7] Uzeir Sarač Dedo, dobitnik "Zlatnog ljiljana"; rođen 1949. godine u selu Gvozi, Jeleč, kod Foče; poginuo je 19. jula 1995. godine u bici za Treskavicu.

Optimisti za proboj

27. 11. 1992.

Načelnik Glavnog štaba Oružanih snaga Sefer Halilović i komandant Prvog sarajevskog korpusa Mustafa Hajrulahović Talijan juče su posjetili borce prve linije fronta na Mojmilu i Vojničkom polju. A to su borci 101. brdske brigade Sarajevskog korpusa, kojom komanduje Nedžad Ajnadžić.

U pratnji domaćina Ajnadžića, Halilović i Talijan su prvo krenuli prema našim najisturenijim položajima na već legendarnom Mojmilu. Kuće srušene, ili oštećene. Zdravih nema.

- Kad ćemo u proboj? - to je bilo najčešće pitanje koje su borci postavljali Haliloviću i Talijanu.

- Što se nas tiče, mi smo spremni - kaže borac Salko Bašić.

- Kad četnički zlikovci mogu doći ovamo iz Srbije i Crne Gore da sa ovih brda artiljerijom ubijaju i razaraju naš grad, tek kakvog mi motiva imamo da idemo u proboj - dodaje Halilović.

- Da imamo oružje kao oni, već bismo bili u Užicu - kaže Bašić.

- Na Drini, na Drini! - veli Halilović.

- Ma, fali nam sekunda da deblokiramo Sarajevo! - kaže jedan od boraca Talijanu.

- Mi smo već učinili veliku stvar - kaže Talijan. - Sarajevo nije doživjelo sudbinu Bijeljine i Zvornika. Ali, moramo biti realisti. Idemo u diverzantske akcije i na taj način slabimo četnički obruč oko Sarajeva.

Komandir čete Ibro Imamović vodi nas do najisturenijih rovova prema zloglasnom četničkom uporištu na Vracama. Halilović i Talijan ulaze u rovove i osmatraju četničke položaje. A ta je slika, zaista, neobična: pred nama su, zapravo ispod nas, kao na dlanu četnički položaji na Vracama. Izgledaju kao da su na dohvat.

Ali, četnici se ne vide. Faruk Imamović, jedan od boraca na ovom položaju, veli da je za posljednja dva-tri sata samo jedan četnik pretrčao ulicu na Vracama.

Ali, baš na ovim položajima Halilović i Talijan susreću starog znanca s kojim se grle. Halilović se, eto, ponovo susreo sa svojim nekadašnjim stažistom Husom Zahirovićem, kome je bio starješina u Mostarskom garnizonu 1976. godine.

- Tada smo išli na gađanje u Nevesinje - podsjeća Halilovića Zahirović.

- Opet ćemo mi u Nevesinje na gađanje - dodaje Halilović.

Dok je napuštao Mojmilo, pred Talijana je izašao njegov imenjak Mustafa Oglečevac i pokazao mu oštećenu pušku od gelera.

- Ranjeni smo i ja i ova puška - kaže Oglečevac, koji je jedan od najhrabrijih boraca na Mojmilu.

- Danas dobijaš novu pušku. Ja ti je poklanjam - kaže Talijan. - Puška je – "boli glava".

U Vojničkom Polju, prvi borac na koga smo naišli bio je šesnaestogodišnji Almir Kahriman. Već je postao "stari borac", jer je na položaju od 15. maja.

- To su naši heroji - kaže Sefer Halilović. - Na žalost, o njima se malo zna. A mnogo se zna o lopovima koji izigravaju junake. Halilović otpasuje svoj pištolj - dugu "devetku" i poklanja je dječaku, a onda ga poljubi.

- Ovakvih, maloljetnih dobrovoljaca imamo oko pedeset - kaže Ajnadžić.

Komandant bataljona Hamdija Lagumdžić upozorava na četničke snajpere koji djejstvuju sa više strana. Halilović i Talijan obilaze rovove koji su duboki i bezbjedni. Na kraju, u jednom rovu Seid Selimović. Kopa. Gluhonijem je. Raduje se kad vidi koji su mu gosti došli.

- Ti si car! - kaže mu glasno Talijan.

Lagumdžić objašnjava da se kod Doma zdravlja i u Dobrinji V nalaze četnička uporišta, s tri mitraljeska gnijezda. Predlaže kako da se ona neutrališu.

Bivši grad

5. 12. 1992.

"Već osam mjeseci mi nemamo struje. Osam mjeseci nismo primili ni jedan lijek, a davno smo potrošili i posljednji. Sve zalihe hrane davno smo pojeli. Drva za grijanje siječemo samo sjekirama, jer nemamo goriva ni za motorne pile".

Ovo je juče, u radio-mostu, koji preko radio-amatera uspostavlja Radio Bosne i Hercegovine, rekao Hajrudin Avdić, predsjednik Ratnog predsjedništva Srebrenice. Inače, u ovoj emisiji iz Srebrenice su još učestvovali Hamed Salihović, načelnik bezbjednosti Oružanih snaga Srebrenice i Hamdija Fejzić, predsjednik Izvršnog odbora Srebrenice.

- Kako izgleda sada Srebrenica, nakon višemjesečnog četničkog razaranja? - bilo je prvo pitanje iz studija Radija Bosne i Hercegovine.

- Srebrenica je, to se, na nažalost, mora reći - bivši grad - rekao je Avdić. - Porušeno je oko 85 odsto objekata u gradu, dok su sela, koja se nalaze blizu četničkih položaja, ili rijeke Drine, još više stradala. Jer, ne samo da nas četnici tuku i razaraju dalekometnom artiljerijom iz okupiranih susjednih opština Bratunca, Vlasenice, Han-Pijeska, nego i sa teritorije Srbije, posebno Bajine Bašte.

- Čujemo da vas napadaju i avionima. Odakle ti agresorski avioni polijeću?

- Polijeću sa improvizovanog aerodroma kod Bratunca, a dolijeću i sa Tare - odgovorio je Salihović. - Najčešće su prefarbani u boju UNPROFOR-a. Bacali su na nas i bojne otrove. Četnička avijacija nam je direktno usmrtila 17 sugrađana. Možda ste čuli da smo oborili jedan četnički avion?

- Koliko ste imali do sada poginulih, koliko ranjenih? I - kako liječite ranjenike i bolesnike kad nemate lijekova?

- Zbog neprekidnog granatiranja Srebrenice, već smo imali 1.330 mrtvih i oko 1.100 ranjenih, uglavnom civila - odgovorio je Avdić. - S obzirom na to da nemamo odavno lijekova, ljudi nam umiru od bezazlenih povreda i u najvećim mukama. Mi imamo tri ljekara opšte prakse i jednog pedijatra, koji su silom prilika postali hirurzi i koji već mjesecima, bez anestezije, vrše operacije, amputacije i sl.

- Kolika je slobodna teritorija vaše opštine i kako funkcioniše civilna vlast u takvoj situaciji?

- Slobodno je oko 72 odsto naše opštine. Vlast funkcioniše, da tako kažem, normalno - rekao je Fejzić. - Mi imamo straže koje čuvaju naše privredne i druge objekte, ali šta to vrijedi kad ih četnici razaraju dalekometnom artiljerijom. Naš glavni zadatak, zadatak naše vlasti, je da prehranimo ovoliki broj gladnih usta. Jer, Srebrenica je prije rata imala oko 40.000 stanovnika, a sada, kada su ovdje utočište našle izbjeglice iz susjednih, okupiranih opština, ima nas oko 80 hiljada! Sve što imamo zajednički dijelimo. Zalihe hrane smo pojeli i sada nam bukvalno prijeti glad.

- Stigao vam je već jedan konvoj humanitarne pomoći. Koliko vam je to pomoglo i kako često bi trebala da vam pristiže humanitarna pomoć?

- Taj konvoj humanitarne pomoći bio je samo kap vode u moru gladi - rekao je Avdić. - Humanitarna pomoć bi, bukvalno, trebalo da stiže svaki dan. Jer, nama, zaista, prijeti smrt od gladi.

- Imate li podataka o stradanjima muslimanskog stanovništva u susjednim, okupiranim opštinama?

- Ta stradanja su bila velika, posebno u Bratuncu i Vlasenici - odgovorio je Salihović. - Mnogi su mučeni, pa likvidirani u logorima, a na hiljade mještana nije ni stiglo do tih logora. Jednostavno, četnici su čitava naselja s ljudima i zgradama spaljivali i rušili, tako da niko nije ostao živ. Ubijali su novorođenčad, trudnice, još nerođenu djecu...

- Kakva je vaša saradnja sa Glavnim štabom Oružanih snaga u Sarajevu, kakva sa Tuzlanskim korpusom, Žepom?

- Sa Glavnim štabom u Sarajevu gotovo nikakva, sa Tuzlacima nešto bolja. Najbolje sarađujemo sa borcima Žepe - odgovorio je Salihović.

- Koliko ste informisani o zbivanjima u drugim krajevima naše države? Na primjer, možete li da slušate Radio Bosne i Hercegovine?

- Mi smo u totalnoj informativnoj blokadi - rekao je Fejzić. - Radio Bosne i Hercegovine ne možemo da slušamo već dva mjeseca. Frekvencija nam je pokrivena iz Srbije.

- Kakve su vaše poruke iz slobodne Srebrenice?

- Poručio bih svima u našoj državi da se bore kao što se mi borimo u Srebrenici. Jer, da je borbeni moral svugdje ovakav kakav je kod nas, Bosna i Hercegovina bi već čitava bila slobodna - rekao je Avdić.

- Moja je poruka - da se uskoro vidimo u slobodnoj i jedinstvenoj BiH - rekao je Salihović.

- Mi ćemo pobijediti - kratko je dodao Fejzić.

Junak djevojačke duše

14. 12. 1992.

Smajo Šikalo neće primiti "Zlatnog ljiljana", kojim je prekjuče nagrađen za hrabrost. Neće, jer mu je dženaza bila 9. ovog mjeseca na šehidskom groblju na Kovačima, odnosno, istog onog dana kada su naši hrabri borci na "Koti 850", na Žuči, skidali četničku, a postavljali zastavu sa zlatnim ljiljanima. Iako je bio atletski građen, karatista sa "crnim pojasom", rane koje je zadobio prvog dana bitke za Žuč nadjačale su tog junaka iz Boljakovog Potoka. Umro je 8. ovog mjeseca.

Tu je bilo njegovo "ratno carstvo", iako je bio borac koji se borio na svim sarajevskim ratištima. Tu je, kao jedan od prvoboraca Patriotske lige, pripremao svoje komšije za odbranu zemlje i naoružavao ih. Zajedno sa svojim komandantom Safetom Zajkom i drugim saborcima, odbranio je Sokolje, Briješče, Boljakov Potok, pa ratovao i oslobađao Žuč. Danima je sa saborcima držao u blokadi kasarnu "Jusuf Džonlić"...

U napadima na četnike odlikovao se nevjerovatnom hrabrošću. Uskakao je u četničke rovove i više tamo ne bi bilo živih agresorskih vojnika. U početnoj fazi agresije branio je Žuč i od četnika i od bivše armije. Šikalo je bio komandir Vojne policije Druge motorizovane brigade Prvog sarajevskog korpusa. Mnogi su uvjerenja da je bio najbolji komandir Vojne policije u Sarajevu.

Bio je i ratnik i vragolan. Na početku agresije hvatao je policajce iz Vogošće i slao ih, uz "preporuku", Momi Mandiću. Četnicima na Ilidži upućena je željeznicom "pošiljka" eksploziva. Sjećamo se i one akcije kada je u "Pretisu" ubijeno najmanje 70 četnika, a fabrika više mjeseci onesposobljena za proizvodnju granata.

Smajo Šikalo je imao dugu kosu i uvijek je nosio šešir. Po tome je bio prepoznatljiv. Ali, imao je još nešto što ga je neobično krasilo: djevojačku dušu. Prosto, čovjek nije mogao da se načudi otkud u tom junaku, neustrašivom borcu, mladiću tolike snage, tako mehka duša?

Kada su 1. decembra počele borbe na Žuči, četnici su žestoko krenuli na Sokolje. Uspjeli su da pomjere naše položaje. Tada je Zajko moto-rolom nazvao Šikala i rekao mu: "Smajo, pade grad ako ne zaustavimo četnike na Sokolju". I Šikalo je pohitao sa svojim saborcima na Sokolje.

Sve linije naših boraca su vraćene, a četnici koji su ušli u naše rovove, živi nisu ostali. Bila je to velika pobjeda boraca Druge motorizovane brigade.

Ali, tada je Smajo i kobno ranjen. Imao je šljem, ali ga je, prije nego što je pogođen, posudio jednom saborcu. Teško je ranjen kada je pošao da pruži pomoć ranjenom saborcu. Pogodio ga je geler granate. A da je imao šljem na glavi...

Šikalo je bio jedan od onih sarajevskih ratnika koji su borbu za slobodu Bosne smatrali važnijom od vlastitog života. Zato je sam sebi klanjao dženazu. Jer, nije vjerovao da će preživjeti.

Nije volio publicitet, niti da se fotografiše. Ovo je prvi tekst o njemu, a fotografija koju objavljujemo jedina je njegova ratna fotografija.

Legenda broj jedan

Septembar, 1997.

U bici na Broduši kod Brčkog 20. avgusta 1992. godine nastala je dramatična situacija za borce 108. brčanske HVO brigade. Četnici su silovito napadali i naše linije su se poljuljale. Na jednom dijelu bojišta, iako je ostao sam, jedan čovjek nije htio da se povlači.

Poput nekog junaka iz bajki, borio se protiv četrdesetak četnika. Kraj njega četnici toga dana nisu prošli.

Taj brčanski vitez u bici na Broduši bio je najpoznatiji brčanski junak - Enver Pamukčić. I nije ovo legenda o Pamukčiću, nego samo jedan od njegovih mnogih istinitih ratnih podviga.

"Enver Pamukčić je jedan od trojice organizatora Patriotske lige u brčanskom kraju, pa jedan od glavnih ljudi za odbranu slobodnih brčanskih prostora, jedan od četiri prva dobitnika "Zlatnog ljiljana" u BiH. On je za odbranu slobodne brčanske teritorije uradio mnogo. Nažalost, o Enveru šira javnost malo zna". To kaže jedan od Pamukčićevih saboraca Hamdija Jašarević.

Neosporno je da je za Brčake Pamukčić ono što je Šehović i Zajko za Sarajlije, Hujka za Mostar, Mešić za Teočak, Nanić za Bužim, Imamović za Goražde... Nažalost, i Enver Pamukčić je poginuo. Poginuo je u čuvenoj bici u Donjem Rahiću 14. decembra 1992. godine.

Envera Pamukčića njegovi prijatelji i komšije pamte kao skromna, odmjerena, ali sretna čovjeka. Rodio se u Brci 1952. godine. Kao ekonomista je radio u Poljoprivrednom dobru "Posavina", a imao je i vlastitu farmu pilića. Sagradio je lijepu kuću i bavio se lovom. Neobično je bio privržen porodici, možda i zato što je relativno kasno dobio djecu. Niko u tom dobrom čovjeku i dobrom domaćinu nije mogao da nasluti ono što je u ratu postao - brčanska legenda broj jedan.

Vjerovatno zbog tih vrlina koje je posjedovao, Pamukčić je, izgleda, bio jedini koji je mogao da objedini ljude brčanskih slobodnih prostora i da ih motiviše za borbu. "Nikad u borbi nisam vidio čovjeka koji je mogao da tako motiviše borce. Njemu niko nije mogao odbiti naređenje", kaže Pamukčićev saborac Amir Smajlović.

Enver Pamukčić je bio rezervni oficir bivše JNA i za vrijeme rata u Hrvatskoj je mobilisan. Ali, kao komandir haubičke baterije odbio je

naređenje da njegova jedinica napada Vukovar i zbog toga je imao naprijatnosti. Sigurno je da je sve što je doživio na hrvatskom ratištu uticalo na njega da se onako predano posveti organizaciji PL-a u brčanskom kraju. A kada je izvršena agresija na BiH, on je bio mozak otpora u svom zavičaju.

Prvih dana agresije na našu zemlju, bio je i predsjednik Kriznog štaba i komandant jedinice TO slobodnih brčanskih prostora. A ta jedinica je imala oko 2.000 boraca. Borbe u Brčkom su počele 1. maja 1992. godine, kada su Bošnjaci iz centra grada i ugroženih prigradskih naselja bježali u sigurnije dijelove brčanske komune. Pamukčić se tada brinuo i o borcima i izbjeglicama.

Sačuvana je jedna, nažalost jedina, kaseta na kojoj šest i po minuta govori Enver Pamukčić o tim prvim danima brčanskog otpora. Razgovor sa Pamukčićem, kao prvim čovjekom odbrane brčanske slobodne teritorije, napravljen je 6. maja 1992. godine. Za tih šest minuta Pamukčić govori o iseljavanju Bošnjaka iz grada i prigradskih naselja u Brku.

"U posljednjih četiri-pet dana iz Brčkog se u Brku iselio veliki broj stanovnika", govori sa te kasete Pamukčić. "U početku su sa ženama, djecom i starcima stizali i muškarci sposobni za borbu. Sada se oni vraćaju da brane svoju kuću, svoj prag, svoju mjesnu zajednicu."

Enver Pamukčić je bio komandant, ali, prije svega ratnik. Odbio je ponudu da bude komandant Operativne grupe Posavina, a prihvatio je da komanduje jednim bataljonom 108. brčanske HVO brigade, kasnije preimenovane u 215. vitešku brigadu. Bio je komandant bataljona i onog 20. avgusta 1992. kada je sam zaustavio jak četnički napad.

Sve one bitke za Dizdarušu, Suljagića Sokak, Omerbegovaču, pa Donji Rahić, bile su i Enverove bitke. Oslobođenje Bukvičkog platoa sa nekoliko sela u septembru 1992. svakako je važan događaj u ratnoj biografiji Envera Pamukčića.

Možda je Pamukčić bio najsretniji u oktobru 1992. godine kada su brčanski ratnici ostvarili svoj najveći san - presijecanje koridora. U velikoj bici, koja je planirana da se izvede u sadjejstvu sa Hrvatskom vojskom s druge strane Save, borci Armije BiH su izvršili svoj dio zadatka i presjekli koridor kod sela Gorice. Držali su ga 48 sati i uzalud čekali Hrvatsku vojsku i obećanih 37 tenkova s kojima je trebalo da umarširaju u Brčko. Ali, nikakve pomoći s druge strane Save nije bilo. Morali su da se povuku sa Save. Ipak su bili slabi u odmjeravanju sa velikim zakulisnim igračima oko koridora!

Posljednju veliku bitku, bitku svog života, Enver Pamukčić je vodio u Donjem Rahiću 14. decembra 1992.godine. U toj decembarskoj ofanzivi četnici su u ovom dijelu brčanskog ratišta probili naše linije. Tako se po snijegu i hladnoći razvila velika bitka.

Bila je to, zapravo, bitka kojom su četnici poremetili planove brčanskih boraca da ponovo krenu u presijecanje koridora. Četnički udar je bio žestok i u Donjem Rahiću su "popucale" linije naše odbrane. Tada je Pamukčić sa svojim borcima pohitao u odbranu Donjeg Rahića. Četnici su nadirali tenkovima i jakom pješadijom. Pamukčić je i komandovao i borio se.

Ali, bio je ranjen. Previli su mu ranu i preporučili mu mirovanje. On se, međutim, odmah vratio u Donji Rahić i nastavio da se bori. Borac Džemal Jukić uništio je jedan tenk, ali je i sam bio smrtno pogođen. Umro je na rukama Envera Pamukčića. Tada je Pamukčić uzeo Jukićev ručni bacač i uništio drugi četnički tenk. Onda ga je pogodio metak u srce. Imao je na sebi pancir, ali je metak "pronašao" prolaz do njegovog velikog, plemenitog srca. Tako je poginuo Enver Pamukčić.

Za mnoge brčanske ratnike bio je to najteži dan u ratu. Jer, izgubili su Envera. Tek naredne noći naši su uspjeli da izvuku njegovo mrtvo tijelo koje je ostalo nadomak četničkih linija.

Dženaza Envera Pamukčića bila je u mezarju džamije njegove rodne Brke. Iza njega ostali su supruga Mirsada, kćerkica Ina i sinčić Zlatan, koji su mu podarili sreću.

Tri Jukina drveta

18. 1. 1993.

- Ja ulazim prvi, vi za mnom. Kad se primaknemo četničkim pložajima, reći ću vam šta ćemo raditi - šaptao je Jusuf Juka Gojak 20. prošlog mjeseca svojim diverzantima iz Prve mehanizovane koje je na Žuči uvodio u borbu. Onda su njegovi diverzanti u "čučećem stavu" ulazili u šumu. Juka je ulazio prvi. Razvija se borba i dva su mu borca iznešena na nosilima. Mrtva. Kasnije se pojavio i Gojak. Šutio je.

- Šta se to dogodilo, Juka? - pitao sam ga dok je oko nas odjekivala zaglušujuća puščana paljba.

- Naletjeli smo na sijač smrti - rekao je, očito potiskujući emocije.

Popušio je cigaretu i opet krenuo u borbu.

Juka Gojak je zaista bio legenda Žuči. A svoj najveći trenutak je doživio kada je u velikoj bici za Kotu 850 prvi stigao na Kotu i pobio zastavu sa ljiljanima. Tim podvigom nije se ponosio.

- Pa, eto, ja sam pobio državnu zastavu, a Fehim Agić Aga brigadnu - rekao je Juka samo toliko o tom svom podvigu. Nije se hvalisao.

U toj bici lakše je ranjen, ali je za dva-tri dana ponovo bio na čelu diverzanata, na Žuči.

Ulazio je prvi i na ratište Kote 772 i to više puta.

- Tu prokletu kotu moramo definitivno osloboditi - rekao je Juka, kada je, u punoj ratnoj spremi, opet na čelu diverzanata, na studeni, prije zore, čekao naredbu za pokret. Posljednji put je ulazio na ratište u zoru 12. ovog mjeseca. Opet je išao ka Koti 772.

Baš kao što je drugi junak sa Žuči Hakija Mršo preko motorole saopštio vlastitu smrt, tako je i Juka Gojak presječen u pola riječi.

Prvo je od četničke granate ranjen, i dok su mu ukazivali pomoć, stigla je druga, smrtonosna. Tek kasno noću borci su uspjeli da izvuku njegovo tijelo.

Juka Gojak je bio komandant jedinice "Staro Hrasno", pa član Komande brigade "Plavi grom". Ali, on nije želio da bude prvi ili među prvim u komandama jedinica. Želio je da bude prvi na ratištu. On je, jednostavno, bio pravi ratnik i patriota. Bez ostataka i kalkulisanja.

Samo mali broj njegovih prijatelja izvan Prve mehanizovane brigade znao je da se u njegovoj diverzantsko-izviđačkoj jedinici, koja uvijek prva

ulazi u borbu, nalazi i njegov mlađi sin Damir. Juka je to smatrao normalno.

Ni smrti se nije plašio. Smatrao ju je, normalnom, "pratećom pojavom" svete borbe za slobodu Bosne i Hercegovine.

A Bosnu je zamišljao ovako: "Bosna je bila i uvijek će biti korijen iz koga zajedno rastu tri drveta. Jedno drvo Musliman, drugo drvo Hrvat, treće drvo Srbin..."

Vraćam se u Dobrinju

16. 1. 1993.

Jedan od legendarnih boraca našeg glavnog grada Ismet Hadžić, inače, komandant 5. brdske brigade u herojskoj Dobrinji, već više od mjesec dana nalazi se na liječenju u jednoj sarajevskoj klinici. Sinoć su mu u posjetu došli komandanti - Safet Zajko (Druga motorizovana), Enver Šehović (Prva motorizovana) i Nedžad Ajnadžić (101. brdska), te Osman Džamalija, zamjenik komandanta Okružnog štaba Sarajevo.

- U djeliću sekunde vidio sam tu prokletu zelenu granatu kako mi se primiče - pričao je Hadžić svojim saborcima o svom ranjavanju, dok mu je doktorica Nermina Ćorović kineskom terapijom masirala ranjenu nogu. - Bacio sam se na zemlju i onda sam vidio moju ranjenu nogu... Desnom, zdravom, privukao sam motorolu i javio svojim da sam ranjen.

- Čuo sam te kada si to javljao - rekao mu je Safet Zajko.

- Sreća je da si bio sportista, pa si sve to izdržao hrabro - kaže Džamalija.

- Mnogo je ova noga golova dala - nadovezuje se Hadžić - A deset dana je bilo ili... ili. Ipak, ostala je.

- Za ublažavanje bolova i cirkulaciju koristim kinesku terapiju tuina - kaže doktorica Ćosić. - Do sada je samo dvije noći imao bolove.

- Donijeli su mi lijekove za ublažavanje bolova i ja sam ih podijelio sa ostalim ranjenicima - kaže Hadžić. - Inače, najviše me boljelo kada su me sestre bockale u ruku.

- Ma, daj, Ismete, kako može da te najviše boli od – sestara - kaže, šaleći se, Šehović. - Mi te očekujemo. Nadam se da ćeš nam se na ratištu priključiti brzo - kaže Ajnadžić.

- Ma, ja i sada mnogo radim - veli Hadžić. - Zaista, mislim da ću se uskoro naći u mojoj Dobrinji.

- Dođi, svakako, do glavne fešte... - dodaje tajanstveno Zajko.

Pola sata druženja proteklo u trenu. Hadžić je tražio da puste "njegovu muziku". Dodao je i da osjeća neobičnu snagu i da može da izdrži sve ove terapije, te kako je najgore prošlo. Sada je već na nogama i mašta o ratištu Dobrinje.

Ratnik i pregovarač

1. 9. 1997.

Prvih dana agresije na našu zemlju pripadnici Patriotske lige iz sarajevskog naselja Pofalići i novi dobrovoljci okupljali su se u kući Habiba Idrizovića, komandanta bataljona PL Pofalići. Početkom aprila '92. godine, Idrizovićevoj kući uputio se i komšija Radomir Rade Zoranović. Ugledao ga je Zahir Panjeta i upozorio "na opasnost". "Šta će on ovamo"? - pitali su se pofalićki dobrovoljci. Ali, Rade je rekao Idrizoviću zbog čega je došao.

"Vidim da se kod tebe okuplja neka vojska", rekao je on Idrizoviću. "Ja jesam Srbin, ali nisam četnik i neću s njima da učestvujem u ubijanju Muslimana. Ako ova vojska, koja se kod tebe okuplja, nije muslimanska ili SDA-vojska, nego bosanska, hoću zajedno sa vama da se borim protiv četnika".

I borio se čitavo vrijeme rata u bosanskoj vojsci. Sa komšijama, čuvenim ratnicima iz Pofalića. A borio se od Pofalićke bitke, i mnogih bitki na Žuči, do onih posljednjih borbi na Treskavici.

"Mene je jedan događaj uoči Pofalićke bitke oduševio i zato sam ostao vjeran bosanskoj Armiji do kraja rata", kaže Zoranović. "Uoči bitke nas je postrojio naš komandir čete Zahir Panjeta i strogo naredio da noževe ne smijemo upotrebljavati, niti bilo kakvo zlo ženama, djeci i civilima nanijeti. Da je rekao drugačije, napustio bih ih".

Ali, i ako se borio protiv četnika, Zoranović je u Pofalićkoj bici doživio neugodnost. Neki borci nisu znali na kojoj se strani borio, pa su ga razoružali. Oduzeli su mu pušku koju je sam u borbi zaplijenio. Ali, u bici za Žuč, 8. juna '92. godine, Zoranović je zaplijenio pušku i više ga niko nije mogao razoružati.

Novo junaštvo je pokazao u septembru '92. godine kada su četnici krenuli na Žuč sa jakim snagama, koristeći i "živi štit". Zoranović je i komandovao odbranom jednog dijela vatrene linije, a i pucao iz mitraljeza. Četnici nisu prošli.

Hrabro se borio i u bici za Kotu 850, kada je učestvovao u proboju četničkih linija, zajedno sa Enesom Džananovićem. Ali, ranjen je 8. decembra, dan uoči oslobođenja kote.

"Mislim da je Fehim Agić Aga u toj bici pokazao izuzetnu hrabrost i da je on najzaslužniji za oslobađanje Kote 850", kaže Zoranović.

Zoranovića su poslije bitke za Kotu 850 pohvalili komandant Prve mehanizovane brigade Enver Šehović i komandant bataljona Zahir Panjeta i predložili ga za "Zlatnog ljiljana". Međutim, to priznanje nije dobio.

Ali, odmah nakon bitke za Kotu 850, u januaru '93, dobio je drugo veliko priznanje: određen je za člana naše delegacije na pregovorima u Ženevi. Bio je u sastavu naše točlane vojne delegacije koju su, osim njega, sačinjavali Sefer Halilović i Stjepan Šiber.

"U istoriji Ujedinjenih nacija ja sam tada postavio dva rekorda", priča Zoranović. "Nikad prije nije se dogodilo da u državnoj delegaciji učestvuje običan vojnik, bez čina i to - ranjen. Čak smo i krili da sam ranjen, a rane mi je, tajno, previjao jedan naš zemljak, ljekar."

Za vrijeme pregovora u kojima su učestvovale samo vojne delegacije, Zoranović je bio "kost u grlu" Ratku Mladiću. "Kad god bi Mladić našu Armiju nazvao muslimanskom, odmah bi zvanično protestovao Sefer Halilović i govorio da ovo nije muslimanska armija, nego bosanska, što potvrđuje i sastav delegacije", sjeća se Zoranović. A na plenarnim sjednicama Zoranović se oštro suprotstavljao Radovanu Karadžiću. Kada je na jednoj od tih sjednica Karadžić rekao da on predstavlja "srpski narod u Bosni", reagovao je Zoranović riječima: "Ti i Mladić predstavljate samo četnike, i to dobro ih predstavljate, a ja i ovakvi kao ja predstavljamo srpski narod u Bosni".

U Ženevi, a kasnije u Bonu, Zoranović je kao borac bosanske Armije i Srbin, bio u centru pažnje svjetskih medija. Davao je intervjue vodećim svjetskim televizijskim kućama i listovima.

"Dok sam pričao o stradanju Sarajlija, o tome kako četnici granatiraju obdaništa i ubijaju djecu, mnogi novinari su plakali", sjeća se Zoranović. "Ali, bilo je i onih koji su me provocirali. Naprimjer, pitali su me koliko sam plaćen da tako govorim, pa jesam li zarobljenik koji tako mora da govori, te kako sam i čime, kao zarobljenik, uspio da izbrišem modrice. Na konferenciji za štampu u Bonu me pitao jedan novinar kako to da ja obožavam Muslimane, simpatišem Hrvate, a mrzim Srbe i da li se osjećam izdajnikom svoga naroda. Ja sam odgovorio da je moj narod bosanskohercegovački narod, na koji je izvršena agresija od JNA i srpsko-crnogorskih četnika. Znao sam na što su ciljali, pa sam dodao da bi se sutra borio i protiv svakog drugog agresora na Bosnu, pa i kad bi taj agresor bio - bošnjački narod".

Dado, sine, izdrži!

2. 2. 1993.

Bio je to bolan prizor na Žuči: četvorica tek ranjenih boraca ležala su na nosilima. Medicinsko osoblje im je ukazivalo prvu pomoć. Među ranjenicima prepoznali smo i komandanta jednog bataljona slavne Prve mehanizovane brigade Mehemeda Ceru. Ovo su njegove treće rane. Druge još nisu bile zarasle.

- Šta se to dogodilo, Cero? - pitali smo ga i sami pokušavajući da mu pomognemo, jer, on još nije došao na red za previjanje.

- Maločas je pala gore granata i mislio sam da bi moglo biti ranjenih - kaže Cero. - Poslao sam sanitet da hitno ide gore, a i sam sam krenuo s nekoliko boraca. A onda je sijevnula granata među nas...

- Ne, neće ostati ruka. Gotovo je! - dodaje Cero neobično mirnim glasom i gleda svoju duboku ranu na lijevoj ruci.

Oko njega počinje da oblijeće medicinsko osoblje, da ga previjaju.

- Samo po prioritetu hitnosti - naređuje Cero. - Obrađujte teže slučajeve. Ko je teže ranjen?

A onda glasom, koji nikada nećemo zaboraviti, doziva jednog od ranjenih:

- Ne daj se, sine Dado! Izdrži! Pomozite Dadi i Lutvi.

Dado je, činilo nam se bez svijesti, ležao na nosilima, blijed poluotvorenih usana. Život mu je održavala flašica blagorodne tečnosti koja je bila priključena za njegovu ruku. Četvrti ranjenik, zvali su ga Juka, ležao je već obrađen. Teško je ranjen i vozač Lutvo oko koga su se ljekari najviše zabavili.

Kada su obradili svu trojicu ranjenika, ljekar i sestre su prišli na kraju Komandantu.

- Komandante, lošije si prošao nego i prvi i drugi put, ali opet dobro si prošao - rekao je ljekar Ceri, dok mu je previjao ruke, noge, stomak...

- Pripazite na Dadu, pripazite na druge. Vidite kome je najpotrebnije - naređivao je teško ranjeni Cero.

Ranjenike su odvezli sa Žuči...

Juče smo ponovo našli Mehemeda Ceru, za koga nam je Enver Šehović rekao da je jedan od najboljih komandanata Prve mehanizovane... Našli smo ga u jednoj sarajevskoj bolnici...

Iako još nije bilo vrijeme posjeti, oko njega se već okupilo nekoliko njegovih boraca.

- Dobro sam i već sam se pridigao - kaže nam Cero. - Ruka je ostala.

- A kako su vam ostali ranjenici: Dado, Juka, Lutvo? – pitamo.

- Odavde moji idu u posjetu njima i kažu mi da su sasvim dobro - kaže Cero - Vjerujem da mi govore istinu. [8]

- Fascinirala nas je vaša prisebnost u onim trenucima kad ste računali da ćete ostati bez ruke? Naredili ste ljekaru da pruža pomoć drugima, pa vama - kažemo mu.

- Pa, naravno, ja sam, kada smo bili ranjeni od granate, vidio da je Dado gotovo ukočenog pogleda, vidio sam mu blijede usne. Činilo mi se da je on najteže ranjen. Pred Sanitetom sam vidio da se loše osjeća i vozač. Dakle, njima je bilo potrebno da prije ukažu pomoć. Meni je žao tih mladih ljudi. I uvijek pokušavam da ih zaštitim. Svi su mi kao moja djeca.

Mehemed Cero je, inače, tri puta do sada ranjavan: prvi put u Pofalićkoj bici, drugi put na Žuči u decembru '92. i, eto, sada - 20. januara. Poslije prvog ranjavanja, neizliječen, učestvovao je u bici za Vraca, a poslije drugog ranjavanja sa zavijenom rukom, bio je među borcima koji su se borili za Golo brdo.

- Kada mislite da ćete ponovo među njih?

- Najdalje za mjesec dana - kaže on. - Rane dobro zarastaju.

U bolesničkoj sobi sa Cerom su i njegovi borci, ranije ranjeni, srećom lakše: Nebojša Drobac i Muamer Aleto. Ni Nebojši ovo nije prvo ranjavanje. I on će ponovo na ratište. Aleta će bolnicu napustiti ranije.

U posjetu svom komandantu došli su njegovi borci: Enisa Dedić, Sabina Đip, Senad i Emir Cicvara, Mustafa Meco...

Komandant Cero uskoro će tamo gdje svi putevi vode: na ratište. Jer, drugih puteva za borce i patriote nema...

[8] Admir Kadrić Dado nije preživio ovo ranjavanje. Umro je u bolnici.

"Munja" sa Žuči

28. 2. 1993.

"Munja sa Žuči" Fehim Agić Aga spada u red boraca naše Armije o kome će se pričati legende. A nisu legende, nego stvarnost.

Kao starješina bivše JNA bio je jedan od vrhunski obučenih pomorskih diverzanata. Iz kasarne u Splitu bježi uoči agresije na Hrvatsku i - priključuje se u borbu za odbranu ove republike. Od onog što je sve Aga činio na ratištima Hrvatske, samo se ponešto zna. Uostalom, to je priča koja se uklapa u priču o 10.000 Muslimana dobrovoljaca koji su se borili za slobodu Hrvatske.

Na vrijeme je Aga osjetio šta se sprema i Bosni i Hercegovini i odmah se našao među braniocima Sarajeva. Mjesecima je ratovao na raznim sarajevskim bojištima, posebno oko kasarne Nedžarići, u Doglodima, na Stupu... A onda je taj pomorski diverzant otišao na brdo Žuč, gdje se snalazio kao riba u vodi.

Sretao sam ga mjesecima na Žuči, na prvim linijama, u borbama, pratio sam njegove britke komande... Sjećam se kada je, u toku jedne bitke, preko motorole tražio od susjedne jedinice da se "uništi četničko gnijezdo s desne starne", jer ne može dalje, a inače se "već nalazim tu i tu". Šehović ga je odmah ukorio zbog tog otkrivanja svog položaja.

- Ma, oni su glupi. Dok skopčaju gdje sam, vi možete uništiti njihovo gnijezdo - rekao je Aga, opet, u motorolu.

Aga je mnogo puta četnike namagarčio. Navodio je njihovu artiljeriju na vlastite položaje, izdajući im komande... Ipak, nezaboravan je događaj koji se zbio u jeku borbe za Kotu 850, kada je Aga otišao daleko naprijed, a - nestalo mu municije. Da bi sačekao municiju na bezbjednom, uskočio je u jedan rov koji je bio pun - četnika!

- Balija! - rekao je jedan od četnika.

- Kakav balija! - dreknuo je Aga na četnike i kapom, na kojoj je bio znak s ljiljanima, udario po koljenu - i sakrio znak! - Ja sam već izgubio dva brata, a vi se tu krijete! Marš napolje! U borbu!

Četnici su nevoljno napuštali rov. On im je izdavao naredbe za borbu i davao im, već naslućujete, kakav "ratni raspored". Aga se i tada izvukao, a naši su otvorili žestoku vatru po "njegovim" četnicima.

Nešto kasnije, Aga je sa svojom jedinicom izvršio sudbonosni proboj prema Koti 850 i sa Jukom Gojakom razvio našu zastavu!

U toj bici Aga je i ranjen. U bolnici je proveo samo nekoliko dana i - pobjegao! Priključio se svojim borcima koji su vodili novu veliku bitku na Žuči - za Golo brdo. Na ratište je stigao posljednjeg dana - kada je Golo brdo oslobođeno! Došao je blijed i iscrpljen, sa zavojima na ruci.

Aga je Armiji "poklonio" i - jedan tenk! Naime, kada su četnici u septembru prošle godine krenuli na naše položaje na Žuči sa "živim štitom" i tenkovima, Aga je "ošamutio" jednog tenkistu i tenk je doglavinjao do naših položaja.

Fehim Agić Aga je na ratištima Bosne i Hercegovine i Hrvatske mnogo puta ulazio u situacije iz kojih bi se od hiljadu jedan znao izvući. On se uvijek izvlačio. A poginuo je na svojoj Žuči, od granate, u tranšeji, gdje se najmanje gine... Poginuo je 19. ovog mjeseca. A noć prije, žustro i uvjerljivo je u Komandi Prve mehanizovane obrazlagao svoj plan kako da sutra oslobode Kotu 772. Njegov plan je prihvaćen i on je, srećan, napustio Komandu. Trebalo je da to bude njegova nova velika bitka. I bila je. Jer, bitka se razvijala idealno, baš kako ju je sinoć zamislio Aga. Ali, Agu je "našla" njegova granata. "Tada je sve stalo", rekao mi je to veče komandant bataljona Zahir Panjeta, čiji je Aga bio zamjenik.

Dok su ga saborci, smrtno pogođenog, izvlačili sa Žuči, ponavljao je: "Neću da umrem! Neću da umrem". Ali, već je umirao.

Aga je bio dvostruki dobitnik "Zlatnog ljiljana". Bio je srećan. A ta njegova sreća izvirala je iz borbe. Borio se i radovao.

Kada je zauvijek napustio Žuč, imao je samo 27 godina.

Tragedija na Trebeviću

8. 6. 1993.

Već danima Sarajevo bruji o bici na Trebeviću, koja se odigrala 30. maja, kao i o njenim tragičnim posljedicama. Pominju se velike cifre o broju poginulih, pletu se razne priče o borcima koji su skakali sa litica da ne bi pali u ruke četnicima, o izdaji, o tome kako su "založeni" borci Prvog bataljona Prve brdske brigade, kako su četnici naše "čekali", jer su znali kada će i s koje strane napasti, da poslije te "izdaje" niko ne odgovara, da je, dok su bitke trajale, komandant brigade, a i neki drugi komandanti, provodili vrijeme u kafiću, da je...

Naravno, svim ovim pričama pogoduje tragedija koja se dogodila na Trebeviću, te snimci naših poginulih boraca koje četnički kanal "S" često prikazuje i tako maksimalno koristi nesreću koja se dogodila na Trebeviću. Naruku im ide situacija što naši nisu uspjeli da izvuku leševe svojih saboraca, a morali su da se povuku.

Šta je, dakle, istina o bici na Trebeviću, koliko je stvarno poginulo naših boraca, je li bilo izdaje, gdje su bili komandanti? U rasvjetljavanju ove sve do sada "tabu-teme", krenuli smo od Prvog korpusa, gdje su čelni ljudi Korpusa bili spremni da o ovoj bici i njenim posljedicama govore. Asim Džambasović, načelnik Štaba Korpusa, je, zajedno sa dijelom Komande Prve brdske brigade, čiji su borci učestvovali u ovoj bici, sa osmatračnice pratio tok borbe. Gledao je kako se bitka u prvoj fazi odvija "logaritamski" precizno, kako naši probijaju prve četničke linije, kako četnici bježe, kako neki ginu i kako dolazi do kobnog preokreta: iznenadna pojava četničke "prage", te prokletih granata koje u nekoliko sekundi ubijaju više od dvadeset naših boraca...

- Iznenadna djejstva agresora 28. i 29. maja na dijelu ratišta od Trebevića do Zlatišta, da tako kažem, iznudila su ovu našu akciju[9] - kaže Džambasović. - Osnovni nam je, dakle, bio cilj da spriječimo prodor četnika s istoka na grad. Dinamika borbenih djejstava naše pješadije odvijala se organizovano i dobro usklađeno sa djejstvom naše artiljerije. U prvoj fazi borbe neutralisali smo nekoliko četničkih vatrenih tačaka i utvrđenja u rejonu Draguljca i Merdžanovog klanca, probijena je linija

[9] Caco je, mimo plana, napao četnike, koji su zbog toga doveli nove snage na Trebević.

četničke odbrane i naše snage su, bez gubitaka, ovladale ovim objektima. Rukovođenje i komandovanje ovom operacijom je funkcionisalo besprijekorno.

Poslije te prve faze, kada je trebalo krenuti "po dubini", gdje je, kaže Džambasović, "situacija bila nejasna i sa nizom nepoznanica", došlo je do izvjesnih teškoća, a kritičan momenat je nastao kada se iznenada pojavila četnička "praga", koju je naš borac promašio, a onda ga ona pokosila, a dvojicu ili trojicu ranila. Ta "praga" je nastavila da "kosi" sitno rastinje u kome su se nalazili naši borci. Četnici su brzo angažovali rezerve ojačane tenkovima i drugim borbenim vozilima, što je prinudilo naše snage na izvjesno povlačenje.

- Tada se dogodila tragedija. Tri-četiri agresorske granate direktno su pale među naše borce, koji su se, na žalost, bili grupisali. Od tih granata više od 20 boraca je poginulo na licu mjesta. Ukupno smo u ovoj bici imali 29 žrtava, od toga samo dvojice od metaka. - Jednostavno rečeno, kao što u nekoj utakmici jedan tim zadesi sportska nesreća, ovo je bila ljudska ratna nesreća - kaže Džambasović.

Naravno, veli on, stradalo je i mnogo četnika - dvije kompletne posade u dva tenka, pa svi oni koji su se nalazili u onih desetak bunkera koje su uništili naši borci, a imali su žrtava i od naše artiljerije.

Inače, ovom operacijom je komandovao Zijad Rujanac, načelnik Štaba Prve brdske brigade.

- Dva dana su četnici napadali naše položaje na Trebeviću - kaže Rujanac. – Mi smo već ranije razradili ovu akciju i, nakon što su nas četnici 28. i 29. maja neprekidno tukli artiljerijom i napadali pješadijom, dat je znak da se krene u kontranapad. Naravno, ništa nismo radili na svoju ruku. I ova borbena djejstva izvedena su planski i organizovano i u potpunom sistemu vojničke subordinacije.

Načelnik Štaba Prve brdske brigade Zijad Rujanac, koji je komandovao operacijom, bilježio je iz minuta u minut šta se događa na ratištu na Trebeviću 30. maja. Evo nekih detalja iz tog Dnevnika:

07^{10}: artiljerijska vatra - odgovor četničkoj artiljeriji. Četnici bježe - javljaju sa osmatračnice.

10^{30} : Ponovo javljaju - četnici bježe sa Pitinih stijena.

10^{30} : Naređujem Prvom bataljonu da krene u kontranapad.

11^{10} : Jedan borac ranjen.

11^{20} : Jedan borac poginuo.

11^{25} : Javljaju : nikog nema na Orlovači.

11^{27} : Orlovača očišćena.

10^{30} do 11^{27} - izvršen zadatak na ovom pravcu: očistili bunkere, ubili više četnika.

11^{40} : Pojavljuje se četnička "praga". Naš borac je promašuje.

12^{35} : Granate na naše položaje, među borce.

12^{40} : Naši javljaju : mnogo mrtvih i ranjenih. Počinje izvlačenje ranjenih i mrtvih.

14^{53} : Naše dvije granate direktno pogađaju četnike na Orlovači koji su se, poslije našeg povlačenja, grupisali.

Rujanac kaže da su gubici četnika, besumnje, veći nego naši. Jer, veli on, pored uništenih desetak četničkih bunkera i drugih vatrenih tačaka, te dva tenka, dvije naše granate pogodile su grupu četnika koji su ponovo zaposjeli Orlovaču kada su se naši borci povukli.

Iz Komande Prve brdske brigade otišli smo u bazu Prvog bataljona ove brigade, čiji su borci vodili tu žestoku, ali, na žalost, tragičnu bitku na Trebeviću. U bazi zatičemo komandanta Bataljona Fuada Abadžića, njegovog zamjenika Samira Muhića "Švabu", Suada Miladina, komandira voda, te borce Ibru Spahića, inače grafičara "Oslobođenja", Muniba Dedovića, Miralema Isovića i Nijaza Hasanpašića, koji su učestovali u ovoj bici. Tu je još dosta boraca, za koje je ovo dan odmora.

Drago im je što smo došli da pišemo o toj bici na Trebeviću, jer hoće da kažu istinu. Pored gubitaka svojih saboraca i prijatelja, veoma teško im padaju glasine koje kruže po gradu o izdaji, o gubicima, o tome da komandanti nisu bili s njima.

- Nismo "založeni" niti je bilo izdaje - kaže Fuad Abadžić, komandant bataljona. - Mi smo svi dobrovoljci, za odbranu naše zamlje spremali smo se i prije rata u "Bosni", ili kako su nas zvali "zelene beretke". Znali smo kuda idemo i šta nam se može dogoditi. Imali smo nesreću da te granate udare među nas. Ali, mi nismo izgubili rat. Naša zona odgovornosti je Trebević i mi ćemo ponovo na Trebević. Po gradu se priča da su zbog, navodne, izdaje na Trebeviću čekali četnici. Tačno je - oni nas gore čekaju od 6. aprila prošle godine. Ali, 30. maja sigurno nisu ni sanjali da ćemo baš preko Orlovače krenuti u kontranapad.

Samir Muhić "Švabo", koji je rukovodio jednim pravcem, veli da su se bili fantastično razvili i da su se brzo našli u blizini Doma invalida.

- Onda se od Doma pojavila četnička "praga" i počela da puca prema nama - kaže Muhić. - Jedan naš borac gađao ju je sa udaljenosti od 50 metara i, očito uzbuđen, promašio ju je. "Praga" ga je odmah pokosila i na mjestu usmrtila i ranila još dva borca. To je dovelo do male pometnje, ali smo, ipak, našem desnom susjeđu omogućili da pređe cestu. Četnici su

uvodili nove snage i žestoko nas granatirali... Tamo gdje su izginuli naši borci, moja jedinica se nije nalazila.

U toj zoni, na Orlovači, nalazila se druga jedinica ovog bataljona. A to su bili Spahić, Miladin, Dedović, Isović, Hasanpašić.

- Mi smo prosto jurišali uz one vrleti prema četničkim položajima - sjeća se Spahić. - Iako su nas gađali tromblonima, nisu mogli da nas zaustave i mi smo vrlo brzo razbili njihovu prvu liniju.

Miralem Isović je bio na prvom pravcu i u grupi iz koje je najviše stradalo boraca. Ovom grupom je komandovao Meho Karović, koji je u ovoj akciji ranjen.

- Granate su padale neprekidno oko nas i mi smo išli dalje - kaže Isović. - Baš sam bio tamo gdje su u našu grupu pale granate. Kad se digao dim, vidio sam mrtve i ranjene borce, a meni ništa. Naš sanitet im je ukazivao pomoć, a mi smo nastavili dalje... Onda je stigla naredba da se povlačimo i izvlačimo ranjenike.

Od granata je ranjen i Munib Dedović, ali lakše, pa je mogao da pomaže teškim ranjenicima.

Inače, operacijom spasavanja ranjenika rukovodio je komandir voda Suad Miladin. On kaže:

- Mi smo se, na nesreću, bili grupisali na jednom mjestu, i oni koji su ranije izašli i razbili četnike i oni koji su tek pristizali. Bio je to strašan prizor: okolo mrtvi i ranjeni. Iako je teren veoma težak, uspjeli smo da izvučemo sve ranjenike. Mrtve, nažalost, nismo mogli.

- Kad god smo krenuli, mi smo izašli na Trebević - kaže Hasanpašić. - I uvijek su zajedno u borbu išli i Muslimani, i Srbi, i Hrvati iz našeg bataljona. Ići ćemo ponovo gore i jednom ćemo sigurno ostati i pobiti zastavu sa ljiljanima, koja će tu lepršati zauvijek.

Ko umjesto Sefera

8. 5. 1997.

Nije prošlo ni dva mjeseca nakon izbora Sefera Halilovića za komandanta Štaba TO, odnosno Armije, a već je rađeno na njegovoj smjeni. Hasan Efendić, koji je tada bio savjetnik u Predsjedništvu RBiH, kaže da je u julu 92. formirana Komisija za praćenje i razvoj kadrova u Oružanim snagama RBiH, koja je sačinila prijedlog za izmjenu kadrova na nekim važnim funkcijama. Prema tom prijedlogu, trebalo je smijeniti ministra odbrane, dva njegova pomoćnika i komandanta Štaba Oružanih snaga Sefera Halilovića.

- Komandant Halilović je trebalo da bude smijenjen zbog neefikasnosti naših oružanih snaga na ratištu i nesporazuma između njega, ministra odbrane Jerke Doke i ministra MUP-a Jusufa Pušine - kaže Hasan Efendić. - Munir Jahić je naš prijedlog predočio predsjedniku Izetbegoviću i on se s tim složio. Predsjednik je, međutim, sugerisao da se sa smjenom pričeka, jer se za avgust pripremao proboj obruča oko Sarajeva, pa da se te izmjene regulišu poslije deblokade.

Efendić kaže da su u avgustu 1992. Rifat Bilajac, Fikret Muslimović i on otišli kod Sefera da mi predoče njihov prijedlog izmjena. Tada mu, veli, nisu namjeravali nagovijestiti njegovu smjenu, nego nekih drugih komandanata, u prvom redu Juke Prazine. Ali, Sefer im je, kaže, odmah rekao da mijenjaju koga hoće, ali da na svojim pozicijama ostaju on (Sefer), Mustafa Hajrulahović Talijan, Kerim Lučarević i Juka Prazina.

Kada sam o tome kasnije pitao Sefera, on je potvrdio da je tako odgovorio "jer je to bila realnost", mada nije bio siguran da je spomenuo Juku Prazinu.

U to vrijeme je u hrvatskim sredstvima informisanja vođena žestoka kampanja protiv Sefera. Uporedo sa tom kampanjom su spominjani mogući kandidati na njegovo mjesto, "jer su mu pozicije vrlo loše": Armin Pohara, Jasmin Jaganjac i Vehbija Karić, iako je i protiv Karića vođena kampanja u hrvatskim novinama.

U oktobru '92. godine zagrebački "Globus" je objavio vijest da su se u Splitu dogovorili predsjednik Alija Izetbegović i Mate Boban da umjesto Sefera Halilovića na čelo Glavnog štaba Oružanih snaga RBiH dođe Jasmin Jaganjac. A 17. i 18. oktobra '92. neke strane agencije su javile da

su Sefer Halilović i Ejup Ganić izvršili državni udar, što su oni odmah demantovali.

U novembru '92. godine, pored Jasmina Jaganjca, koga su forsirali Hrvati, kao drugi, ozbiljni kandidat za prvog čovjeka bosanske armije, bio je i Fikret Muslimović, koga je predložio Izvršni odbor Stranke demokratske akcije. Zapravo, tada je izgledalo da je dolazak Muslimovića umjesto Sefera gotova stvar, jer se, navodno, predsjednik Izetbegović složio s tim. Ipak, Sefer nije smijenjen.

Decembar '92. godine bio je mjesec velikih pobjeda Armije RBiH na Žuči, a i na drugim bojištima, pa su Seferove pozicije naglo ojačale. U januaru i februaru '93. nastavljene su borbe sa četnicima, ali i intenzivirane i sa HVO. Kampanja u Hrvatskoj protiv Sefera vođena je i dalje nesmanjenom žestinom, a takođe i u tzv. Herceg-Bosni. Hrvatska sredstva informisanja 28. februara '93. godine, kada se predsjednik Izetbegović nalazio u Americi, objavila su da su (opet) Ganić i Sefer izvršili državni udar, te je, zbog toga, rukovodstvo tzv. Herceg-Bosne tražilo od tadašnjeg ministra odbrane Bože Rajića, koji je formalno bio na toj funkciji, da smijeni Sefera Halilovića, a od predsjednika Izetbegovića je traženo da "jasno kaže ko sada vlada u Sarajevu".

Marta i aprila '93. naša armija je trpjela poraze u Cerskoj, Kamenici i Konjević Polju, a Srebrenica i Žepa dovedene u težak položaj. Nastavljena je diplomatska borba za spas Srebrenice i Žepe, koje su na kraju, proglašene "zaštićenim zonama".

U maju '93. Armija RBiH vodi bitke života na dva fronta. Teško stanje u Mostaru, centralnoj i istočnoj Bosni. Krajem maja Armija trpi i dalje poraze u istočnoj Bosni. Na kraju, četnici presijecaju "put života" za Goražde. U isto vrijeme borci Prve brdske brigade u Sarajevu doživljavaju tragediju na Trebeviću u kojoj je poginulo 29, a ranjena 64 borca.

U toj situaciji, juna '93. godine kod predsjednika Izetbegovića sastala se grupa ljudi iz političkog i vojnog rukovodstva zemlje, koja je raspravljala o stanju na ratištu - i šta činiti. I tada je, kako tvrdi Rifat Bilajac, predsjednik Izetbegović rekao:

"Pozovite Rasima Delića"![10]

---

[10] Odmah nakon tragedije na Trebeviću u "Preporodu" je održan sastanak na kome je učestvovalo četrdesetak političara iz državnog vrha, kulturnih radnika i komandanata. Sastanku je prisustvovao i predsjednik Izetbegović. Raspravljalo se o stanju u Oružanim snagama i o neophodnosti smjene na čelu Armije i MUP-a. Navedeno je više razloga za smjenu, a predsjednik Izetbegović je kasnije naveo tri.

Armijski general Rasim Delić kaže da mu nikad niko nije nagovještavao da bi mogao on biti komandant Armije, a niti je on razmišljao o tome. Taj Predsjednikov poziv zatekao ga je u Tuzli, gdje je predavao ratnu zastavu komandantu Vazduhoplovne grupe Tuzla Mevludinu Bešiću.

- Javljeno mi je tada da hitno dođem u Sarajevo - sjeća se Delić. Ali, ni tada nisam znao što me zovu. Vjerovatno je znao Stjepan Šiber, koji je bio sa mnom u Tuzli, i koji mi je rekao da "prihvatim ono što mi se nudi".

Delić je sa Sulejmanom Vranjem odmah krenuo za Sarajevo, ali su ih u Varešu zarobili bojovnici HVO, pa pustili za dvadesetak minuta.

- Predsjednik Izetbegović mi je obezbijedio prevoz UNPROFOR-om od Visokog do Tarčina - kaže Delić. – U noći 3. na 4. juna, šest puta sam pokušavao da pređem pistu i šest puta su me unproforci hapsili. Uspio sam da se prebacim na Dobrinju naredne noći. U Dobrinji su me sačekali ljudi Bakira Alispahića i odveli u njihovu bazu, koja se nalazila u zgradi današnje Američke ambasade. Tada mi je Alispahić nagovijestio mogućnost da budem izabran za komandanta Armije.

Ujutro, 5. juna '93. Delić se javio predsjedniku Izetbegoviću.

Drama poslije smjene

9. 5. 1997.

Nastavljajući svoju priču kako je postavljen za komandanta bosanske armije, armijski general Rasim Delić kaže da se 5. juna 1993. godine odmah javio predsjedniku Izetbegoviću.

- Predsjednik mi je tada rekao da je od ljudi čuo o meni sve najbolje, da me, eto, zna koliko me zna i da ja treba da budem komandant - veli general Delić. - Predložio sam predsjedniku Izetbegoviću da ja ne budem prvi čovjek, jer je rizično u ratu mijenjati prvog čovjeka. Pitanje je kako će to poslije funkcionisati. Jer, uspostave se relacije u sistemu rukovođenja i komandovanja. I predložio sam da ja budem drugi ili treći čovjek. Ovo sam ponovio kad nas je predsjednik Izetbegović pozvao 8. juna, zajedno Sefera i mene. Međutim, predsjednik Izetbegović je bio za promjene i od mene je tražio da to prihvatim, da je to obaveza, dužnost.

Delić kaže da mu predsjednik Izetbegović nije naveo razloge promjena na vrhu Armije, ali da mu je spomenuo deblokadu Sarajeva. Delić je, tvrdi, odgovorio Predsjedniku da, ako je deblokada Sarajeva razlog njegovog dolaska na čelo Armije, on to ne može obećati, jer, da se za to "moraju stvoriti vojničke i sve druge pretpostavke".

- Sefer Halilović tu odluku nije prihvatio, ja bih rekao, vojnički - nastavlja Delić. - Rekao je da ja nisam zaslužio, da nisam učinio toliko da bih mogao biti na čelu Armije. Ja nisam čovjek koji bi oponirao u tom momentu. Stvar je bila Predsjednika da procijeni jesam li ili nisam. Mada sam ranije Seferu Haliloviću, kada je pitao šta sam ja to uradio za tih godinu dana borbe, napisao pismo u kome sam naveo sve šta sam ja uradio za godinu dana, koliko je do tada trajala borba - u odnosu na sve druge, uključujući i Štab Vrhovne komande. Pitanje je šta je Štab Vrhovne komande tada mogao raditi, izuzev slati papire. A ja sve što sam radio, radio sam u ime Štaba Vrhovne komande.

Delić nije dao na uvid to pismo. Rekao je:

- Ne, ne! Ja ću ga objaviti kad budem pisao ono što sam ja radio.

- I neovisno od ovog Seferovog protesta - nastavlja Delić - održana je sjednica Predsjedništva, mislim u 16 sati, na kojoj je uvedena nova funkcija - komandanta Armije i odlučeno da ja budem postavljen za komandanta.

Tada je izvršena smjena i na čelu MUP-a. Umjesto Jusufa Pušine, postavljen je Bakir Alispahić.

Poslije te sjednice Predsjedništva, dogodila se drama. Naime, Predsjedništvo je formiralo komisiju u sastavu: Fikret Muslimović, Abdulah Konjicija i Jovan Divjak, koja je imala zadatak da odluku Predsjedništva sprovede u djelo i da se izvrši primopredaja dužnosti između Sefera i Delića. Iste večeri održan je sastanak užeg dijela Štaba Vrhovne komande kome su prisustvovali, pored članova Komisije, te Delića i Sefera, još i Meho Karišik Kemo, Sulejman Vranj, Mustafa Hajrulahović Talijan, Rifat Bilajac, Vahid Karavelić, Zićro Suljević... O tom dramatičnom sastanku razgovarao sam sa gotovo svim učesnicima. Fikret Muslimović je smatrao da je tada, u stvari, pokušan puč. Sefer, pak, da se željela samo skrenuti pažnja, da se tako ne radi i da je o ovoj odluci trebalo prethodno konsultovati Glavni štab, ali da nije dovedeno u pitanje izvršenje odluke Predsjedništva.

A šta kaže Rasim Delić?

- Taj sastanak počeo je u neprijatnom tonu s primjedbama zašto nije konsultovan štab Vrhovne komande da treba izvršiti smjenu - veli general Delić. - Negativna konotacija je počela dobivati prizvuk... da li izvršiti tu naredbu ili ne. Mislim da je taj negativni stav potrajao sve do diskusije Fikreta Muslimovića, koji je skrenuo tok diskusije i odlučno bio za to da se provede naredba Predsjedništva. Ja ne sumnjam da bi ona bila provedena, ali je način diskusije bio problematičán. Fikret Muslimović je nastupio oštro, vojnički, tonom koji je jasno govorio da je naredba - naredba Vrhovne komande, Predsjedništva Bosne i Hercegovine, da o njoj nema diskusije i da je treba ispoštovati. Odmah je, zatim, izvršena primopredaja dužnosti između Sefera i mene.

Delić smatra da to nije bio pokušaj puča, jer je, kaže, puč "mnogo ozbiljnija stvar nego što je diskusija pojedinaca". Mislim, zaključuje Delić, da je bila riječ "o nepromišljenoj diskusiji i, ja bih rekao, ponekad, i o nepoštovanju institucije Vrhovne komande".

Sa ove dramatične sjednice Glavnog štaba još jedan detalj je svima ostao u sjećanju. U jednom trenutku, naime, Sefer se okrenuo Fikretu Muslimoviću i rekao mu: "Sve si mi ti ovo spakovao!" Muslimović, blijed, zakleo se djecom da nije.

Poslije dramatičnog sastanka, između Sefera, koji je zadržao funkciju načelnika Glavnog štaba, ali izgubio prvu poziciju u Armiji, i komandanta Delića primopredaja dužnosti je izvršena korektno. Baš tako i piše u zapisniku o primopredaji. I još piše da je Halilović obećao punu

podršku komandantu Deliću, ali da je rekao da će, zbog nezadovoljstva, načinom na koji je smijenjen, podnijeti ostavku na funkciju načelnika Glavnog štaba, te da je zatražio nekoliko dana odmora.

Sefer mi je kasnije mnogo puta govorio da je napravio veliku grešku što tada ostavku nije podnio. On je, takođe, tvrdio da je njega i Delića 8. juna '93. predsjednik Izetbegović pozvao pola sata prije sjednice i obavijestio ga o smjeni. Delić to negira i kaže da je između tog susreta sa Predsjednikom i sjednice Predsjedništva prošlo više sati.

Narednog dana predsjednik Izetbegović je naveo tri razloga za smjene Sefera i Pušine. Prvo, "imali smo utisak da se njih dvojica ni o čemu ne mogu sporazumjeti". Drugo, "što je u zadnje vrijeme u Armiji BiH bilo očitih promašaja, koji su ostali nerasvijetljeni". Predsjednik je spomenuo nedavno stradanje boraca u Sarajevu i ranije na Igmanu. Zaključio je da se "počelo gubiti povjerenje vojnika u starješine: ne znaju da li ih vode u pobjede ili ih vode u smrt ili, u najmanju ruku, u vrlo rizične situacije". "Treće, osvježavanjem institucija novim kadrovima možemo samo dobiti."[11]

[11] Vidi šta Sefer Halilović kaže o ovom događaju u svojoj knjizi "Lukava strategija".

Dva kruga drame

17. 5. 1997.

Prof. dr Abdulah Konjicija, koji je bio član Komisije o primopredaji dužnosti na čelu Armije između Sefera Halilovića i Rasima Delića, vodio je pribilješke sa sjednice Predsjedništva RBiH 8. juna 1993, kada je smjena izvršena, ali i sa onog burnog sastanka o primopredaji dužnosti koji je održan odmah nakon sjednice Predsjedništva.

Po njegovim riječima, Sefer Halilović je pomjeren sa prve pozicije u Armiji iz više razloga. Prvo su bili porazi koje je trpjela naša armija u Podrinju, zatim se dogodila ona tragedija boraca na Trebeviću (poginulo 29, a ranjena 64 borca Armije RBiH), neki komandanti nisu bili u sistemu komandovanja (u prvom redu Caco, pa i Delalić Ćelo), te je zbog toga bio poljuljan moral boraca, "pa i njihovo povjerenje u starješine". Konjicija dodaje da su, uz to, stalno bili prisutni nesporazumi između Sefera i Jusufa Pušine, tada ministra MUP-a.

- Mislim, takođe, da je jedan od razloga Seferove smjene bio i taj što se on počeo da aktivno miješa u politiku - kaže Konjicija. - Sjećam se jednog sastanka Predsjedništva na kome je Sefer govorio kao političar. Predsjednik Izetbegović mu je rekao: "Sefere, bavi se ti Armijom, a Predsjedništvo će politikom".

Konjicija veli da je "osvježenje na vrhu Armije "bilo neophodno i nađeno je, kako se računalo, idealno rješenje da Delić, koji je imao stručne kvalifikacije i rezultate u organizaciji otpora u srednjoj Bosni, bude komandant, a Sefer načelnik Armije. Konjicija naglašava da je predsjednik Izetbegović insistirao da Sefer ostane načelnik Štaba, tako da on, faktički i nije smijenjen.

Konjicija objašnjava da Predsjednik nije sam donio odluku o smjeni, nego se konsultovao, a i Predsjedništvo je imalo kvorum i odluka je bila legalna. Prema pribilješkama profesora Konjicije, vidi se da je Predsjedništvo toga dana naredilo novom komandantu Deliću da sredi stanje sa Cacom i Ćelom. Posebno je na tapetu bio Caco, a, kako kaže Konjicija, Sefer je tražio da se Caco preda sudu. Konjicija dodaje da je on lično imao nekoliko primjedbi na Seferov način rada i ratovanja.

Zamjerio mu je što "nije bliže borcima" i što u ratu stvara "mirnodopski štab" sa kabinetima, ađutantima i slično, te mu je naveo

primjer Žukova koji se u Drugom svjetskom ratu u najvećim bitkama, nalazio dva kilometra od prve linije fronta.

Još je na jednoj sjednici Predsjedništva zamjerio Seferu što stalno ističe sebe govoreći: "Ja sam stvorio Patriotsku ligu, ja sam stvorio Armiju, ja sam odbranio Sarajevo". Konjicija mu je, veli, odgovorio: "Umjesto "ja" treba da kažeš "mi", jer sam nisi mogao ništa. Dok si ti bio u JNA, mi smo se ilegalno pripremali za odbranu".

Konjicija je pokazao svoje pribilješke sa sjednice Predsjedništva na kojoj je donesena odluka o smjeni na vrhu Armije. Tada je, kaže Konjicija, Sefer bučno reagovao što je obaviješten pola sata prije sjednice Predsjedništva o smjeni, te što nije konsultovan Štab Vrhovne komande. Predsjedništvo je formiralo komisiju za primopredaju dužnosti koja je odmah nakon odluke o smjeni trebalo da izvrši svoj posao u Štabu.

- Fikret Muslimović, koji je određen za predsjednika Komisije i Jovan Divjak su molili Predsjednika da ne budu u Komisiji, ali je Predsjednik insistirao, sjeća se Konjicija. U Komisiji sam bio i ja.

Konjicija potom iznosi do sada nepoznati detalj da su, "zbog nekih informacija koje su stizale da bi se zbog ove smjene nešto ružno moglo dogoditi", dodatno obezbijeđeni i Predsjedništvo i Štab Vrhovne komande. I on je ponio pištolj, koga je inače nosio tokom rata.

- Kad smo krenuli kod Sefera u Štab, Delić, Muslimović, Divjak i ja, Divjak je rekao: "Profesore, ja ću naprijed", priča Konjicija. "Ne, idem ja!", rekao sam. "Jer, ja idem ispred Predsjedništva, dakle Vrhovne komande, a vi, vojnici, ste potčinjeni Vrhovnoj komandi."

Konjicija kaže da su im malo dobacivali Ramiz Delalić Ćelo, koji se našao u Štabu, i Dika. Ali, Sefer ih je primio korektno. Kad su se okupili članovi Glavnog štaba, kaže Konjicija, održan je onaj mučni sastanak. On je, kaže, tražio da se svako od komandanata izjasni. "Primijenio sam im komunističke metode, iako nikad nisam bio komunista, a oni jesu", veli Konjicija.

U prvom krugu izjašnjavanja, većina je podržavala Sefera i stavljali primjedbe Predsjedništvu što njih nije konsultovalo. Konjicija tvrdi da je baš on, kao član Predsjedništva, a ne Muslimović, napravio taj preokret. Jer, veli, on je rekao komandantima da Predsjedništvo, kao Vrhovna komanda, nije dužno da svoje potčinjene, a to je Glavni štab, konsultuje kad donosi odluke.

"Pitate li vi borce hoće li ili neće krenuti na neki bunker kad im izdate tu naredbu, a znate da neki mogu i poginuti?", veli da im je rekao.

Konjicija kaže da bi uvijek, kad bi se za riječ javili komandant Delić ili Muslimović, Sefer bučno reagovao.

U "drugom krugu" diskusije, kaže Konjicija, svi komandanti su podržali odluku Predsjedništva, a Sefera je to još više naljutilo i rekao je da nikako neće prihvatiti ulogu načelnika Štaba, da će komandovati brigadom ili napustiti Armiju, te da u zapisnik nikako ne stavljamo da je on prihvatio mjesto načelnika Štaba.

"Ja sam mu", veli Konjicija, rekao "da je pametnije jutro od večeri" i da ćemo sutra napraviti zapisnik u kome mora stajati da on ostaje načelnik Štaba, jer je to odluka Predsjedništva". U Konjicijinim zabilješkama sa tog dramatičnog sastanka stoji i Seferova rečenica: "Ja odgovaram samo narodu i nebu!"

Kada je oko jedanaest sati noću Konjicija došao kući, telefonom ga je nazvao predsjednik Izetbegović i interesovao se kako je protekao sastanak. Konjicija je obavijestio Izetbegovića da su bila dva kruga diskusije, ali da je na kraju sve ispalo dobro. Alija me, veli on, pitao kako se ponašao Mirsad Čaušević Brada, koji je, inače, bio prvi predviđen kao zamjena Jovi Divjaku u ovoj komisiji. Rekao sam mu da je i Čaušević, kao i svi, na kraju prihvatio smjenu, kaže Konjicija.

Konjicija se sjeća da su se narednog dana opet svi okupili u Štabu da potpišu zapisnik. Muslimović je, veli on, donio zapisnik u kome je pisalo da je Sefer odbio da prihvati mjesto načelnika Štaba.

- Ja nisam pristao da potpišem takav zapisnik. Rekao sam da ga neću potpisati, dok u njemu ne bude napisano onako kako je Predsjedništvo odlučilo, dakle, da Sefer ostaje načelnik Štaba – veli profesor Konjicija. - Muslimović je otišao i nakon sat vremena donio novi zapisnik u kome je pisalo: primopredaja korektno izvršena, Sefer ostaje načelnik Štaba i obećava podršku komandantu Deliću. Još ću reći da je Delić rekao da je on za saradnju sa Seferom i da očekuje saradnju i od Sefera, jer je to u interesu odbrane zemlje. Mislio sam, zaista, da će njih dvojica dobro sarađivati.

"Tigrova" smrt

12. 6. 1994.

Bila je to velika bitka na Žuči. Gorio je front dug dvadesetak kilometara. Četničkim napadima su odolijevali junaci Druge viteške Safeta Zajke i Prve slavne Envera Šehovića. Pratio sam tu bitku na spoju između ovih brigada, sa prve linije fronta, odakle je komandovao još jedan junak - Zahir Panjeta. Bitka je počela tačno u pet popodne. Preko veze koju je održavao Šaban Panjeta ubrzo smo saznali da su Zajkini borci oslobodili Mijatovića stranu i dio Zabrđa.

Slušali smo komande tih slavnih komandanata - Safeta Zajke i Envera Šehovića. Bilo je nešto čudno u njima. Nije bilo one radosti svojstvene za obojicu, pogotovo poslije tako sjajnih uspjeha kao što je oslobađanje tvrđave koja se zove Mijatovića strana, pa još i dijela Zabrđa.

Pred ponoć vratili smo se u Šehovićevu komandu, gdje su već stigli Mustafa Hajrulahović Talijan, Vahid Karavelić, Alija Ismet, Enver Šehović, Ibro Dervišević... Svi su šutjeli. Bili su tužni.

- Poginuo je Safet Isović - rekao je Talijan.

Bilo je to 12. juna 1993. godine. Isović je imao tek dvadesetpet godina.

Isović je bio duša Druge viteške. Kao poručnik bivše JNA pobjegao je iz kasarne u Rajlovcu sa grupom drugih oficira. Njegov prvi ratni raspored bio je administrativne prirode, ali on je tražio novi - na ratištu. Od tada je učestvovao u mnogim bitkama.

Učestvovao je u svim bitkama na Žuči i zato je prozvan "Tigar sa Žuči". Iako je bio zamjenik komandanta Druge viteške, sve bitke i akcije pripremane u Štabu Brigade izvodio je "na licu mjesta" - na ratištu.

Bio je stručnjak za kompjutere i bitke je planirao i izvodio kompjuterskom preciznošću. I komande su mu bile takve. Referisanje, također: kratko, jasno, precizno. Bilo je gotovo nevjerovatno da on, gotovo dječijeg izgleda, naoko krhkog zdravlja, ima onoliko energije i hrabrosti.

Kad je dobio "Zlatni ljiljan", pripremao sam tekst o njemu. Ali, da nije bilo komandanta Zajke, malo bi mi šta Isović rekao o sebi.

- Pojedinac ne može ništa. Snaga je u Armiji, u borcima - obično bi odgovarao Isović.

A Zajko ga je više puta isticao kao čovjeka koji je presudno uticao na ishode bitaka. Bilo je to za vrijeme odbrane Sokolja 1. decembra '92, pa 27. januara i 18. marta '93. godine.

Isović je, možda, presudno uticao na ishod bitke za kotu Vis na Žuči, 8. decembra '93. Tada je otvorena serija prekrasnih pobjeda na Žuči. Narednog dana naši borci su oslobodili Kotu 850, a pet dana kasnije i Golo brdo.

- Ne, na žalost, Isović nije dočekao oslobađanje Mijatovića strane - rekao je Zajko. - Poginuo je odmah, na početku bitke.

Uz Saju Isovića, u trenutku pogibije bio je borac Juka Halimanović.

- Granata je pala blizu nas - pričao je kasnije Alimanović. Samo je rekao: "Juka..." i izdahnuo.

Isović nije ukopan ni kraj Alipašine džamije, niti na šehidskom groblju na Kovačima. Ukopan je noću na novom groblju u Buća Potoku. Tu, blizu živi njegova porodica: supruga Mirsada, sinčić Adi i kćerkica Anja. Još nisu pošli u školu. Kasnije će saznati da se jedna ulica u Gradu zove - Safeta Isovića.[12]

---

[12] Safet Isović je rođen 1966. godine u Bijelom Polju.

Hujkina posljednja bitka

4. 3. 1996.

Kad se 19. septembra 1991. godine rezervni policajac Midhat Hujdur Hujka javio u Stanicu policije Luka I u Mostaru, trebalo je da zaduži pušku. Ali, on je tražio i dobio puškomitraljez. Od tog puškomitraljeza nije se odvajao. Ponio ga je i 30. juna 93. kada je vođena bitka života za Mostar u kojoj je Hujka poginuo.

U bitku za odbranu Bosne i Hercegovine krenuo je kao kondukter mostarskog "Autoprevoza". Žene su ga zvale "kondukter sa lijepim očima". Za nepune dvije godine ratovanja Hujka je izrastao u legendarnog junaka i postao jednim od simbola mostarskog i bosanskog otpora.

I prije "zvanične" agresije na Bosnu i Hercegovinu, Midhat Hujdur Hujka se mjesecima "nosao" po Hercegovini sa srbijanskim i crnogorskim dobrovoljcima, pa Karadžićevim "SAO-policajcima".

Jednom su ga i uhapsili na Buni, ali ga je spasio prijatelj Safet Memić.

Iz tog predratnog Hujkinog ratovanja, valja spomenuti i onaj događaj kada je 250 Karadžićevih policajaca krenulo na Mostar. U Dračevicama su ih zaustavili mostarski policajci na čelu sa Hujkom.

Hujka je napustio policiju 6. aprila 1992. godine i u svojoj mahali - Luka I počeo da okuplja dobrovoljce. Tada se, zapravo, uključio u Teritorijalnu odbranu, odnosno Armiju Bosne i Hercegovine. Zajedno s njim bila su i njegova dva brata - Jasmin i Mirsad. Hujka je volio da ističe to "okupljanje po mahalama" i organizovanje mostarskog otpora na taj način. Borci, kojima je on komandovao od prvih dana bili su udarna snaga odbrane Mostara.

U Prvoj mostarskoj brigadi, čiji je komandant bio Arif Pašalić, Hujka je komandovao bataljonom koji je imao 1.200 boraca. Kada je Pašalić postavljen za komandanta tek osnovanog Četvrtog korpusa, Hujka je preuzeo komandu Prve mostarske, kasnije 41. slavne brigade.

Iz prve faze rata, kada su vođene borbe samo protiv četnika, Hujka je učestvovao u svim mostarskim bitkama. A najveća je bila ona 11. juna 92. kada su mostarski borci forsirali Neretvu i istjerali četnike iz istočnog dijela grada. Pa, onda, tjerali do Podveležja. Hujka je u toj bici vodio svoje borce prema Južnom logoru koji je i oslobođen dva dana kasnije.

Bilo je to i vrijeme kada su se u Mostar slijevale rijeke izbjeglih Bošnjaka. Hujka se trudio da niko od njih ne ostane bez hrane i smještaja.

A onda su izbili sukobi sa HVO-om . Devetog maja 1993. godine, kada je dosta komandanata i boraca Četvrtog korpusa palo u zarobljeništvo HVO-a, Mithat Hujdur Hujka i najveći dio njegove jedinice, bio je na istočnoj strani. To je bio i dan kada je otpočela žestoka borba sa ekstremistima HVO-a. Bile su to borbe koje su trajale - iz dana u noć.

Sabijeni u istočnom dijelu Mostara i uskom prostoru oko njega, odsječeni sa svih strana četnicima i ekstremistima HVO-a, mostarski ratnici su neviđenom hrabrošću vodili sudbonosne bitke, posebno u Šantićevoj i na Bulevaru. Uporedo, Hujka i njegovi saborci su nabavljali oružje i tajnim kanalima ga dopremali u Mostar.

Nakon majske agresije HVO-a na Mostar i totalnog okruženja i blokade jedinica Armije RBiH i stanovništva ovog dijela grada, komandant Četvrtog korpusa Arif Pašalić naređuje Miralemu Jugi, Šerifu Špagi i Draganu Malkoču da pripreme plan deblokade Mostara, odnosno oslobađanja Sjevernog logora i bjelopoljske kotline.

Priprema plana deblokade Mostara i priprema jedinica vršeni su u strogoj tajnosti. Posebna grupa izviđača svakodnevno je provjeravala obavještajne podatke. Bitka je planirana tako da nije postojala rezervna varijanta - šta ako se ne uspije? "Nismo ostavljali nikakvu mogućnost da nećemo uspjeti", kaže Šerif Špago. "Jer, to je bila bitka za život desetina hiljada ljudi koji su se nalazili u okruženju i akcija je morala uspjeti."

U toj bici života Mithat Hujdur Hujka je komandovao jedinicama koje su imale zadatak da oslobode gradsko jezgro - kasarnu Sjeverni logor i poligon kasarne prema Sutini. Dragan Malkoč i Šerif Špago su se nalazili u sklopu komandne grupe koja je vodila akciju oslobađanja Vrapčića i bjelopoljske kotline.

Oružja i municije su imali - koliko su imali. Dragocjen je bio konvoj municije koji je iz Bjelimića, preko četničke teritorije , tajnim kanalima, u Mostar doveo Hećim Demirović sa svojom grupom. Mostarci su imali i svoje "tajno oružje" - "bosanski lonac". Mostarski stručnjaci su, u nevolji, konstruisali improvizovano oružje, pa i taj "bosanski lonac".

Pašalić je izdao zapovijest da bitka počne 30. juna '93. u tri ujutro. Hujka je naredio da tri ispaljena "bosanska lonca" budu signal za početak napada na Sjeverni logor.

Za komandno mjesto Hujka je odabrao jednu zgradu, odmah na prvoj liniji - uz ogradu Sjevernog logora.

Bilo je tačno tri sata ujutro, 30. juna '93. Na Sjeverni logor ispaljena su tri "bosanska lonca". Eksplodirao je samo jedan. Zabuna je trajala kratko. Jer, Hujka je izdao naredbu da se krene u juriš. Brzo su jedinice kojim je komandovao Hujka oslobodile najveći dio Sjevernog logora. Ali, Komanda jedinice HVO u logoru još se držala, iako se nalazila u

okruženju. Mrtvih i ranjenih bilo je na obje strane. Da bi i zgrada Komande HVO bila oslobođena, valjalo je angažovati i pojačanje. Hujka je tražio da hitno u logor stignu novi borci. A, zatim, zajedno sa Esadom Humom, preskače ogradu i ulazi u logor kako bi na licu mjesta komandovao zauzimanjem Komande HVO-a u logoru .

Oko njih su odjekivale granate. Zalijegali su, pa se dizali i trčali preko čistine. Preskočili su jednu ogradu i nastavili da trče. Ali, Hujku je tada zauvijek zaustavila jedna granata, a Humo je teško ranjen.

Njegovi borci ubrzo su oslobodili Sjeverni logor, a oslobođeno je i Bijelo Polje. Hujka nije doživio onu ljepotu pobjede koju samo mogu doživjeti pravi ratnici. Njegova smrt u zoru 30. juna '93. pomutila je Mostarcima ljepotu pobjede u toj, za njih, bici života.

Dva dana kasnije, Mithatu Hujduru Hujki je bila dženaza na Šehitlucima, gdje je također ukopan veliki broj njegovih saboraca.

Mithat Hujdur Hujka je rođen u Mostaru 1953. godine. Njegov otac Husnija i majka Bahrija rano su umrli i nisu doživjeli da u borbu ispraćaju svoja tri sina, nisu doživjeli junaštvo svog Mithata, niti njegovu smrt. Iza Hujke su ostali supruga Ramiza i kćerka Elvina, Edita i Enita.

Tajna povjerljivog dokumenta

9. 10. 1997.

Zaim Imamović je neposredno pred pogibiju (poginuo je 9. oktobra 1995. godine) bio presrećan kada je saznao da postoji jedan važan dokumenat koji "crno na bijelo" rasvjetljava njegovu ulogu u tragičnoj igmanskoj epopeji '93. godine. Jer, zbog Igmana, a i nešto dužeg izbivanja u inostranstvu, početkom 93. godine, Imamović je izvjesno vrijeme bio u nemilosti. Čak je 9. oktobra 1993. godine u Sarajevu i uhapšen, doduše samo jednu noć (a četiri dana bio u kućnom pritvoru). To su zapravo bili osnovni razlozi zbog kojih za života nije dobio "Zlatni ljiljan", a imao je samo čin majora, iako je bio ovjenčan ratnom slavom i komandovao divizijom. Tek kada je 9. oktobra '95. poginuo na svom vječitom putu čežnje za Goraždem, dobio je čin brigadira.

"Kad sam Zaimu rekao da imam tu depešu i da ću mu je dati, on me poljubio", pričao mi je jedan od članova Komande odbrane Igmana. "Nažalost, Zaim je za nekoliko dana poginuo i ja mu taj dokumenat nisam stigao da dam."

Moj sagovornik bio je na Igmanu i prije četničke ofanzive, a i za vrijeme ofanzive i imao je važnu ulogu u Komandi odbrane Igmana, a i Komandi Šestog korpusa. Bio sam i sam tada na Igmanu. Valjda zbog toga moj sagovornik mi obeća da će mi dati taj dokumenat "o Zaimu". I održao je riječ.

To je, zapravo, depeša koju je 17. juna '93. godine sa Igmana poslao pomoćnik komandanta za bezbjednost Operativne grupe "Igman" Sabit Subašić Upravi za bezbjednost Glavnog štaba Armije RBiH "na ruke Fikreta Muslimovića". Depeša je pod naznakom "Vojna tajna - strogo povjerljivo" zavedena pod brojem 08-21-44/93.

Na početku depeše Subašić piše da je 17. 6. 1993. godine obavio razgovor sa Zaimom Imamovićem "jednim od dvojice najcjenjenijih komandanata u IBOG-u koji se trenutno nalaze na Igmanu, na povratku u Goražde, nakon dvomjesečnog odsustvovanja". U depeši dalje piše:

"Imajući u vidu situaciju u Goraždu i slijedeće namjere četničkih snaga, a u cilju direktne pomoći Goraždu, te izvođenja napadnih borbenih djejstava u zoni odgovornosti Šestog korpusa, Zaim Imamović predlaže slijedeće:

- Odmah izvršiti dotur MTS-a sa dva helikoptera u Goražde, čime bi se stvorili uslovi za uspješniju odbranu i uvjerenje kod boraca i naroda Goražda da i poslije 14 mjeseci herojske borbe nisu prepušteni sami sebi.

- Odmah pristupiti izmještanju dijela formacijskih cjelina iz Prve, Druge i 101. brigade i ostalih slobodnih snaga iz sastava 1. korpusa (najmanje formacijske cjeline treba da budu čete). Dio snaga izmjestiti sa ličnim naoružanjem, bez municije, a za ostale snage lično naoružanje obezbjedilo bi se na drugi način. Te snage bi trebalo biti jačine jedne brigade.

- Razmotriti mogućnost pregrupisavanja dijela elitnih snaga 3. korpusa, jačine bataljona, koje se mogu helikopterima prebaciti iz Zenice na Igman."

U depeši se navodi da na isti način, dakle, helikopterima, na Igman treba prebaciti i MTS - granate 152, 120, 82 i 60 milimetara. Prema ovoj depeši, Imamović predlaže da u saradnji sa Komandom Šestog korpusa treba "formirati štab za pripreme i komandovanje snagama koje će izvoditi napadna djejstva na pravcima koja budu procijenjena", te da prihvat i obezbjeđenje budu "u nadležnosti Šestog korpusa, odnosno štaba za pripreme i komandovanje tim snagama."

A sada dolazi "najubitačniji" dio depeše:

"Po ocjeni Zaima Imamovića", piše u ovom dokumentu, ukoliko se ne poduzmu navedene mjere, desiće se slijedeće:

"Agresor će nastojati da Goražde dovede u situaciju u kojoj se sada nalazi Srebrenica. Poslije toga, pregrupisaće snage sa goraždanskog ratišta sa ciljem okupacije Trnova i ovladavanja komunikacijom Sarajevo – Trnovo - Foča, a dalje će se nastojati izvršiti presijecanje puta Konjic - Pazarić - Igman i ovladavanje Igmanom".

"Zaim Imamović smatra", nastavlja Subašić u svojoj depeši, "da bi se preduzimanjem ovih mjera spriječila zamisao agresora u ovoj fazi i učinio preokret (posebno na psihološkom planu) koji bi snage Armije RBiH poveo u značajne vojničke pobjede na širem prostoru RBiH.

Na kraju depeše Subašić piše: "Cijenimo da prijedlog Z. Imamovića hitno treba razmotriti krajnje ozbiljno u najvišem vojnom vrhu, bez obzira na to da je situacija izuzetno ozbiljna i složena. Zaim Imamović na ovom prostoru, posebno u istočnoj Bosni, uživa ugled i autoritet, te važi kao izuzetan borac i poznavalac vojne strategije i načina ratovanja na tim prostorima".

Nakon toga, a prije četničke ofanzive na Trnovo, Bjelašnicu i Igman, Imamović je dva puta dolazio u Sarajevo i sigurno je armijskom vrhu i lično iznio sve to što stoji u depeši. Tada je postavljen za komandanta Operativne grupe "Igman".

Zaista, u junu '93. postojao je plan, ali je i ostalo samo na planu, da se ide u deblokadu Goražda, jer su mjesec dana ranije četnici okupirali veliki goraždanski prostor i "debelo" presjekli put Goražde - Grebak. Na Grepku je ostalo nekoliko stotina boraca i civila koji su došli po hranu i - ostali. Svi su oni gledali u Zaima kao čovjeka koji će deblokirati Goražde. A i Zaim kao da nije imao nikakvih drugih planova osim deblokade Goražda. Tada se na Igmanu nalazilo nekoliko članova Glavnog Štaba i Imamović je na svim sastancima vapio za hitnom kontraofanzivom kako bi se deblokiralo Goražde, dok se još četnici "nisu ukopali i utvrdili".

"Ako tu bandu koja ruši od Konjević Polja, Cerske, Srebrenice, ne preduhitrimo, evo je za koji dan ovamo", govorio je Zaim. Govorio je svaki dan, i to mnogo puta.

U ponedjeljak, 28. juna '93. u hotelu "Smuk", gdje su bili smješteni Goraždani, održan je sastanak svih ključnih ljudi odbrane Igmana. Tada sam zabilježio i ove Zaimove riječi:

"Još je samo četiri mjeseca do zime! Šta ako uđemo u zimu, a ne deblokiramo Goražde? Goraždani ne mogu preživjeti još jednu zimu. Ljudi tamo već sada ližu folije od humanitarne pomoći... Ne bih mogao živjeti u Bosni bez Goražda".

Ali, uzalud je govorio Zaim ... Mislim da je prije četničke ofanzive na Igman, samo jedan Zaimov prijedlog iz one depeše usvojen. Naime, na Igman je u junu '93. iz Sarajeva, bez oružja, izašla jedna jedinica 101. brdske brigade, kojom je tada komandovao Zaimov zemljak i prijatelj Nedžad Ajnadžić. Istovremeno, neke jedinice koje su bile na Igmanu, kao na primjer "Crni labudovi", l. jula su upućeni na ratište centralne Bosne.

Četnici su krenuli u ofanzivu. Pali su Rogoj, Trnovo, Grebak. Imamović je u selu Dejčići 12. jula '93. godine bespomoćno gledao kako se povlače i civili i vojska i kako iza njih gore bošnjačke kuće. Bio je to, kako je tada rekao, najnesretniji dan u njegovom životu. Tada su svi shvatili da je Zaim bio u pravu, ali je bilo kasno. Već je počinjala tragična bitka za Igman. A i Zaim je bio lakše ranjen.

Nesretan, i sam je povjerovao u priču koja je tada "obilno" kružila među Podrinjcima koji su prvo ostali na Grepku, pa sada morali da bježe još dalje od Goražda, a i trnovskim izbjeglicama - da su i Podrinje i Trnovo "prodani". A to je bio novi razlog da oni, koji su u ovom ratu "branili Bosnu" jedino tako što su istinskim ratnicima pomno bilježili "pluseve" i "minuse", Zaimu dodaju novi veliki "minus". U toku bitke za Igman Imamović će zaraditi još jedan "minus". Iznerviran načinom odbrane Igmana, napustiće komandu i nekoliko dana "zatočiti se" u "goraždanskoj kući".

Igman '93. je, inače, velika tajna i on je jadna od najnižih tačaka u našoj oslobodilačkoj borbi, pa i ratnoj karijeri Zaima Imamovića, nesuđenog komandanta odbrane Igmana. A Zaimove bitke za odbranu Bosne prije i poslije toga gotovo da ulaze u ratne bajke. A i bitka za Rogoj, Trnovo i Igman jula 93. možda bi takođe bila ratna bajka Zaima Imamovića da je vojni vrh "krajnje ozbiljno razmotrio prijedloge Zaima Imamovića" koji su navedeni u onoj depeši sa početka ove priče. Pardon, bitke za Igman tada, vjerovatno, ne bi ni bilo.

Jer, bila bi to bitka za deblokadu Goražda.

Posljednji šehid Rogoja

31. 3. 1994.

"Moj sin Naser je posljednji šehid sa Rogoja. Stigao ga je, možda, posljednji četnički metak koji je ispaljen 10. jula '93, kad je Rogoj padao... A u narodu se vjerovalo da Nasera metak neće, toliko je hrabar bio"...

Tako je počeo svoju priču o sinu Mustafi, zvanom Naser, Suljo Ramić, trnovski borac od 5. aprila '92, a još ranije pripadnik Patriotske lige. Ali, prije priče o pigibiji svog sina, posljednjeg šehida sa Rogoja, Suljo je po velikom stolu razastro mnogo dokumenata, pribilješki, Ratni dnevnik koji je povremeno vodio.

U hrpi dokumenata Suljo nalazi jedan s potpisom Medarisa Šarića, koji je bio komandant Teritorijalne odbrane Trnova i pod čijom je komandom Trnovo oslobođeno u julu '92.

- Suljo, sve što radiš, bilježi i čuvaj. To je istorija! - rekao mu je Medaris.

I, eto, sačuvao je.

Suljo Ramić među dokumentima pronalazi jedan blok i pod datumom 29. juna '92. godine pokazuje šta je, kao izviđač na Treskavici, zajedno sa drugim izviđačem Aljom Ibričevićem, vidio i zabilježio. A njih dvojica su vidjeli da iz pravca Kalinovika prema Gvoznu četnici dovlače četiri haubice 155 mm, šest haubica 105 mm i okreću ih prema Rogoju, te mnogo kamiona. U Dobropolju su primijetili dva tenka, te takođe dosta kamiona iz kojih je "nešto" istovareno.

- Aljo je sutra informisao MUP, a ja Komandu 81. brdske brigade - nastavlja priču Suljo Ramić. - Meni su u Komandi rekli da je to redovna smjena četnika.

Ujutro je krenula četnička ofanziva na Rogoj.

Trajala je deset dana i u tom vremenu se mnogo toga događalo što je Suljo zabilježio i zapamtio. On priča:

- Čitavo to vrijeme moj Naser je bio na Rogoju. Jedne noći dođe vojna policija i traži Nasera. Kažem da je na Karauli, na Rogoju. "Nije", kažu, "pobjegao je, a pobjeglo je još nekoliko Trebečana". "Znam da bi Naser prije glavu izgubio, nego što bi pobjegao. Ujutro krenem u Trnovo da vidim je li to moguće".

U Trnovu mi kažu da je greška. Istina je, pobjeglo je sinoć nekoliko boraca, a moj Naser je ostao na Karauli. A jutros mu stiglo pojačanje.

U noći, 6. jula izbi u Trebečaj Naser sa trojicom boraca, Trebečana. Došao samo da nas vidi i odmah pred zoru, kaže, idu. Otišao je u tri ujutro i više ga nisam vidio – kaže Ramić.

Suljo ponovo u svom bloku nalazi datum 9. jula '93. Tada je dobio zadatak da pripremi teren za našu haubicu 155 mm, koja je stigla sa Igmana na Čitluke.

"Slušam preko moto-role naredbe koje stižu komandiru posade na haubici: "Gađaj te Grapske šume, pa Delijaš, Govedoviće i Jelačiće!" Sve mi bi jasno! Kažem komandiru: "Pada Trnovo, a Rogoj i Grebak ostaju odsječeni". Odem u Trebečaj, a ljudi se spremaju da bježe. Svi tu, samo nema mojih sinova. Nema ih ni ujutro 10. jula. Nema ih, a prođe i dobar dio dana. Sretnem Mehu Terzu, bezbjednjaka, pitam ga zna li za moje sinove. Veli: "Eno ti Ramiza, a Naser ti je, sigurno, u Komandi u Rajskom dolu".

Odmah se zaputim Rajskom dolu. Sretnem sina Ramiza.

- Šta je sa Naserom? - pitam ga.

- Zar nije doš'o, babo?

- Nije!

- Onda je, babo pogin'o!

Dok ovo priča, Sulji udariše suze. Zavrti glavom...

Pred Rajskim dolom Suljo je ugledao neku vojsku, nikog nije poznavao. Bili su to četnici.

Povukao sam se prema Godinjskim barama i vidim bijeli golf juri prema Trnovu. To je bio golf našeg glavnog bezbjednjaka iz Trnova Asima Zulića. Nije znao da je Trnovo već palo i pravo je četnicima uletio u ruke - sa svom dokumentacijom.

Vraćajući se kući Suljo je svakog borca pitao za Nasera.

- Svi su znali, niko mi nije mogao da kaže! - kaže Suljo.

Tek kad je došao kući, saznao je istinu. Pred njega je izašao sin Ramiz i rekao mu:

- Babo, poginuo nam je Naser!

Posljednji su, nastavlja priču Suljo Ramić, sa mojim Naserom na Rogoju bili Fahro Ramić, Abid Brkić i Meho Kruščica. Fahro je još bio kod kuće, u Trebečaju. Odmah odem kod njega.

- Jes', Suljo, poginuo je danas - rekao mi je Fahro.

I ispričao mu kako je poginuo njegov sin Naser Ramić, posljednji šehid na Rogoju.

- Mi iz Naserove grupe smo se posljednji povlačili sa Rogoja - pričao je Fahro. - Pri povlačenju poginuo je Began Suljević. Naseru je, međutim, moto-rolom javljeno da mu stiže pojačanje i da se vrati nazad. Krenuli smo za Naserom nazad prema njegovom rovu na "Karauli". Ali, već su tamo bili četnici i iz njegovog, Naserovog rova, četnički snajperista ga je pogodio u glavu.

- Što ga ne izvukoste mrtva, Fahro? - pitao je, veli Suljo. A on odgovorio:

- Nosio sam ga, Suljo, trideset metara. A znaš kako je krupan i težak. Dalje nisam mogao.

- Smirio se nisam dok nisam razmijenio tijelo mog sina Nasera. Pokušavali su mi da pomognu i Edo Godinjak, i Fikret Prevljak, i Ismet Dahić, i Vahid Karavelić, ali nisu mogli da mi pomognu. Onda sam ja našao svoje kanale i razmijenio tijelo svog Nasera. I njegovo i njegova tri saborca: Jasmina Suljevića, Begana Suljevića i Šefke Beširevića. Dženaze smo im klanjali u Hrasnici, osamdeset i trećeg dana poslije pogibije na Rogoju.

Da je živ, njegov sin Naser sad bi imao 23 godine.

Sarajevski štitonoša

2. 8. 1994.

U toku žestoke četničke ofanzive na Igman jula '93. godine, legendarni borac 101. brdske brigade Osman Mrnđić je bio ranjen. Dok su mu u bolnici previjali rane, požurivao je ljekara "jer četnici ne čekaju". Ljekar mu je odredio tri dana ležanja u igmanskoj bolnici, a poslije nasavak liječenja u Sarajevu.

Ali, čim su mu previli rane, Mrnđić je otišao iz bolnice na bojište. Ratovao je sa svojim saborcima još nekoliko dana. Onda je, jednog dana, otišao u izviđanje i pao u klopku. Četnici su ga zarobili.

Poslije duge neizvjesnosti, u kojoj su se plele razne priče, kao što se pletu o svim junacima, tijelo Osmana Mrnđića je, ipak razmijenjeno. Juče mu je bila dženaza na šehitskom groblju Stadion u Sarajevu. Četnici su ga mučili i na kraju ubili, kako zvanično piše, 7. avgusta 1993. godine.

Inače, nakon izlaska na Igman u ljeto '93. Osman Mrnđić je dobio petnaestak dana odmora da ode u svoje rodno selo Dužane kod Konjica. Otišao je, ali je bio svega nekoliko dana. Tada je počela četnička ofanziva na Igman i Bjelašnicu i on je pohitio među svoje borce i odmah se uključio u borbu. Tako mu se ispunila velika želja da vidi majku Nedžu i rodni kraj.

Osman Mrnđić je junak Mojmila, Hrasna brda i mnogih sarajevskih bitaka. Pripadao je grupi od osam "ludo hrabrih momaka" 101. brdske brigade. Zvali su ih "štitovi", jer su uvijek prvi išli u proboj.

U decembru '92. ratovali su i danju i noću na Hrasnom brdu. Borili su se za svaku kuću, svaki sprat. I za tridesetak dana oslobodili oko 600 metara "grebena" Hrasna brda. Napokon, 28. decembra '92. godine u velikoj bici oslobodili su Kotu 648. Prvi su, naravno, u četničke rovove i bunkere, te u zloglasnu Čomaginu kuću, ušli "štitovi", odnosno Osman Mrnđić i sedmorica njegovih saboraca.

Dok su još trajale bitke za ovu kotu, sa tadašnjim komandantom 101. brdske Nedžadom Ajnadžićem stigao sam pod sam vrh kote, gdje su se "štitovi" odmarali poslije sjajne akcije. Pred njima je bio bogat ratni plijen. Tu je, naravno, bio i Osman, koji je pričao kako je ušao u Čomaginu kuću, kako je zaplijenio, između ostalog, i jedan četnički telefon koji je još bio u funkciji.

Osman je pričao i o tom "mjesecu punih pobjeda" na Hrasnu brdu i o borbama za svaku kuću, svaki sprat. U jednoj kući nadmudrivao se pola

sata sa jednim četnikom. Osman je ipak, bio sretniji. Četnik mu je, povlačeći se i očekujući protivnika s druge strane, gotovo sjeo u krilo.

Mrnđić je bio u naponu snage. Nosio je mitraljez, kome je odrezao nogare i iz njega pucao kao iz puške.

Ne bi on na Igmanu pao četnicima u ruke da nije bio ranjen.

Iza Osmana Mrnđića ostali su supruga Ćamila, sin Kemal i kćerka Larisa... Njihov Osman tek juče je, godinu dana poslije pogibije, otišao u vječnost i u legendu.

Sarajevska ratna priča neće moći bez junaka sa Mojmila i Hrasna brda Osmana Mrnđića.

Bosanski Đap i Napoleon

Juli, 1996.

"Kad Enver i ja pogledamo odavde, sa Žuči, sve ovo što su naši borci zajedno sa združenim vogošćanskim odredima oslobodili, čini nam se da smo dvostruko uvećali slobodnu sarajevsku teritoriju".

Ovo je rekao Safet Zajko kada smo dočekivali Novu 1993. godinu među njegovim borcima na ovom legendarnom brdu. A prva ratna godina bila je godina njihovih velikih pobjeda. Obojica, i Zajko i Šehović, su već bili slavni, legendarni komandanti. I to za samo osam mjeseci borbe. Naravno, oni će bitke na Žuči nastaviti i kasnije, sve do 17. juna '93. kada je poginuo Zajko i 27. jula iste godine kada je poginuo Šehović.

Bila je srećna okolnost da su se na čelu tih mudrih i hrabrih ratnika Prve mehanizovane i Druge motorizovane, koji su najzaslužniji za oslobađanje Žuči, našli baš njih dvojica - Šehović i Zajko. Njihovi borci i starješine su besprijekorno izvršavali zadatke, zadivljujuće se snalazili na terenu i, kao kruna svega, oslobađali, i to odozdo, stopu po stopu zlatne sarajevske zemlje na sada već legendarnoj Žuči. Njihove jedinice bile su komšije na terenu, a i njihove komande, baš komšijske, udaljene jedna od druge stotinjak metara. Zato su i njih dvojica svakog dana bili zajedno - i na Žuči, i u komandama. Također su redovno odlazili na sastanke i kod predsjednika Izetbegovića i tako učestvovali u donošenju ključnih odluka za odbranu zemlje.

Idealno su se slagali, jer su bili potpuno različiti. Zajko je tipičan primjer komandanta, bolje reći epskog junaka, koji je iznikao iz naroda. A Šehović je, opet, lik legendarnog komandanta, koji je izrastao iz reda školovanih oficira. Doduše, i Zajko je završio školu rezervnih oficira u bivšoj JNA, i to kao najbolji u klasi i imao je čin rezervnog kapetana. Ali, ipak, njegov posao, od koga je živio, bio je metalski zanat u preduzeću "Zrak".

Zajko se već '91. godine uključio u ilegalni rad Patriotske lige. On je stajao na čelu nekoliko stotina patriota Sokolja, Boljakovog i Buća Potoka, koji su se 2. januara 1992. postrojili pred džamijom u Boljakovom Potoku. U tom stroju su bili kasnije hrabri ratnici, kao rahmetli Smajo Šikalo, pa Sejo Čardaklija, braća Spahići i mnogi drugi. To će biti i okosnica brigade, kojom će kasnije, sve do smrti, komandovati Safet Zajko.

Neposredno pred agresiju i prvih dana agresije njemu i njegovim saborcima priključit će se oficiri koji će bježati iz bivše JNA: britki i hrabri Safet Isović, srce brigade, pa odmjereni i mudri Huso Imamović, Salko Muratspahić, te još neki. Ipak, neprikosnoveni autoritet Druge motorizovane bio je njezin komandant - Safet Zajko.

Jedna od prvih velikih pobjeda boraca, kojima je komandovao Safet Zajko, bila je blokada i oslobođenje kasarne "Jusuf Džonlić". Tada sam ga upoznao. Nosio je automat, blok, a na sebi je imao odjeću koja je više podsjećala na narodnu nošnju. Tada je bio nepoznat široj javnosti. A već je bio neprikosnoveni komandant boraca u podnožju Žuči.

Enver Šehović imao je drukčiji ratnički početak. Kao mlad poručnik, zadužen za vojnu muziku u kasarni "Maršal Tito" u Sarajevu, namjeravao je da se 5. i 6. aprila 1992. s kompletnom vojnom muzikom priključi narodu pred Skupštinom. Zbog toga je dobio - malo zatvora. Ipak, sa svojim prijateljem Alijom Ismetom, u aprilu, bježi iz kasarne i priključuje se braniocima Sarajeva. Prvi ratni zadatak mu je da blokira svoju dojučerašnju kasarnu.

U Pofalićkoj bici susrest će se sudbine Safeta Zajke i Envera Šehovića. I od tada će neprekidno ratovati zajedno ili jedan kraj drugog komandujući svojim jedinicama. Početkom jula 1992. godine obojica će biti postavljeni za komandante brigada. Poručnik Šehović je komandovao Trinaestom, kapetan Zajko Petnaestom. Od 1. septembra 1992. godine te brigade će promijeniti nazive u Prvu mehanizovanu i Drugu motorizovanu, ali komandanti će ostati isti. Borci ovih brigada, na čelu sa svojim slavnim komandantima, izvojevat će nekoliko blistavih pobjeda na Žuči. Poslije one prve, čuvene bitke 8. juna 1992. godine, slijedit će decembarska niska velikih bitaka i velikih pobjeda za Vis, Kotu 850 i Golo brdo.

Safet Zajko je i u ratu ostao dosljedan ilegali i konspiraciji iz vremena Patriotske lige. Pripremao je operacije sa najbližim saradnicima "krijući i od sebe", kako bi govorio. Zato su njegovi borci izvodili munjevite akcije i postizali munjevite pobjede. Bile su to, zapravo, diverzantske akcije. Za manje od sata njegovi vitezovi su oslobodili i Vis, i Mijatovića stranu.

Zajko je, također, zahtijevao od svojih boraca da naliježu na leđa četnicima. "Oni ne vole našu blizinu", govorio je. Tako su se borci Druge motorizovane pomalo primicali, a četnici pomalo uzmicali i kad borbi nije ni bilo. Četnici su se čak povlačili i u kasarni Nedžarići, prepuštajući Zajkinim borcima dio kruga kasarne. Diverzijama, a i "nalijeganjem na

leđa" njegovi borci su mnogo belaja zadavali četnicima i u kasarni u Rajlovcu.

Zajko je maštao da oslobodi obje kasarne, posebno onu u Rajlovcu. "Imam dosta ofocira iz ove kasarne, pa im se žuri da se vrate na posao", govorio je u šali. Nažalost, oslobođenja ovih kasarni poslije Dejtonskog sporazuma nisu dočekali ni bivši oficiri iz Rajlovca: Isović, Imamović i još neki.

Dok je Zajko, koji je imao 33 godine kad je izbio rat, nastupao donekle oprezno, 25-godišnji Enver Šehović je ratovao - prsa u prsa. Cilj mu je bio da potuče neprijatelja i zato su njegove bitke trajale i po više dana. Na primjer, za Golo brdo čak četiri dana. Javno je najavio bitku za Vogošću početkom 1993. Sad se zna da je to imalo efekta i da su četnici već, u strahu, bili otpisali ovaj dio Sarajeva. Ali, naši nisu ušli u Vogošću, jer je pucala linija u Doglodima i Azićima, pa je dio snaga sa Žuči prebačen na ovaj pravac. Šehović je tada nekoliko dana komandovao svojim borcima na ovom pravcu odakle je neočekivano zaprijetila velika opasnost Sarajevu. Na taj pravac dio snaga je prebacio i Zajko, a njegovi artiljerci uništili su nekoliko četničkih tenkova, što je presudno uticalo na zaustavljanje četničke ofanzive.

Zajko je volio da ide sa borcima u diverzije, a Šehović da komanduje i djejstvuje iz ZIS-a. Ni jedan ni drugi se nisu čuvali. Obojica su komandovali u blizini prve linije. Zajku su upoređivali sa vijetnamskim generalom Đapom, a Šehovića sa Napoleonom. Baš kao i general Đap, i Zajko je, ipak, glavne vojne škole završio kroz bitke. A Šehović je, kad bi stavio kapu na glavu, neodoljivo podsjećao na Napoleona.

Kao što je Zajko imao svoje najbliže saradnike i junake - Safeta Isovića, Smaju Šikala, Seju Čardakliju, Muzafera Mešića, Salku Muratspahića, Seju Spahića, Uzeira Sarača, Husu Imamovića, imao ih je i Enver Šehović. Zamislite te njegove saborce: Ibro Dervišević, Zahir Panjeta i brat mu Esad, Fehim Agić Aga, Juka Gojak, Mehemed Cero, Roki, Pelemiš, Zijo Kaimović, Žuta, Slaviša Šućur, Esnaf Muhović... Kakve su to sve legende sa Žuči. Čovjek samo dušu da izgubi što sve ne može da spomene.

Njihove komande bile su mjesta gdje su se okupljali i mnogi drugi, poznati komandanti. Tamo su dolazili i Nedžad Ajnadžić, i Ismet Hadžić, i Zaim Imamović, i Ferid Buljubašić, i Ahmet Sejdić... I jedan i drugi su danonoćno bili na ratištu ili u komandama. Ponekad bi ih od premora hvatao san u hodu. Šehović je, čekajući da se digne magla i da otpočne bitka za Vogošću, slatko zaspao na smrznutoj zemlji, a po njemu je padao

snijeg. A kada su Zajko, Šehović, Ajnadžić i Osman Džamalija otišli u posjetu ranjenom Ismetu Hadžiću, Zajko je od premora izgubio svijest. Kad su ga ljekari vratili u život, rekao je:

"Kako sam slatko spavao".

I otišao na Žuč.

Smrti se nisu plašili. Uostalom kao i njihovi borci. Djeluje gotovo nestvarno, ali na Žuči sam prve dvije ratne godine vidio samo pet, šest boraca kako su im blijede usne i kako se plaše dok iščekuju bitku ili u toku bitke. Takvo je bilo vrijeme. Uoči bitke za Perivoj, 20. decembra 1992, gledajući kako diverzanti Juke Gojaka počinju bitku, Šehović je rekao:

"Ovdje je šansa da se preživi svega dvadeset odsto".

To je rekao mirno, kao da se na njega ne odnosi. A oko nas je od granata i metaka svih kalibara gorjela zemlja. Šehovića su rijetko uspijevali utjerati u kakav rov dok je komandovao. Vjerovao je da će preživjeti i da će ići u lov. Zajko je, opet, očekivao smrt.

"Smrt je teška, ali je časno poginuti za Bosnu", rekao je u onoj novogodišnjoj noći 1993, dok smo bili na Žuči.

Zajkinoj smrti prethodila je pogibija njegovog prijatelja i duše Druge motorizovane Safeta Isovića. Teško je primio smrt svog odanog i sposobnog saborca. Isović je poginuo 12. juna 1993. godine kada je oslobađana Mijatovića strana, a Zajko pet dana kasnije, također na Mijatovića strani. Išao je u izviđanje zajedno sa Asimom Džambasovićem, Ibrom Derviševićem i Alijom Ismetom. Završili su izviđanje i krenuli nazad. Ali, Zajku je "pozvala smrt" i on je rekao Džambasoviću da se vrate na osmatračnicu i još nešto da vide. Dok je dvogledom ponovo osmatrao teren, četnički snajperista ga je uhvatio na nišan. Odmah je izdahnuo. Bez riječi.

Šehović je bliskost smrti osjetio dan uoči pogibije. Sanjao je ružan san i protumačio ga da bi mogao poginuti. I na dan pogibije također se "osjećao čudno", predosjećajući smrt. I poginuo je 27. jula 1993. godine, a zajedno sa njim i braća Panjeta. Tačno četrdeset dana poslije Zajke. Našla ga je granata na otvorenom na Žuču, dok je komandovao odbranom Golog brda.

Njihovom pogibijom glavna priča o Žuči je završena. Zajedno su ratovali, zajedno oslobađali zemlju, zajedno postali slavni, u kratkom razmaku otišli u legendu i jedan kraj drugog, sada i zauvijek, leže u mezarju Ali-pašine džamije u Sarajevu.

Žuč kao sudbina

Juli, 1997.

Na Žuči su se ispreplele mnoge ratne sudbine, pa su se ispreplele i Envera Šehovića i braće Panjeta - Zahira i Esada. Mnogo puta su zajedno ratovali na Žuči i zajedno poginuli 27. jula '93. godine.

Šeha je poginuo u 26-oj, Zahir u 33-oj, a Esad, koga su zvali Cero, u 25-oj godini.

Tako je u jednom trenu, od četničke granate, Prva slavna brigada izgubila svoga komandanta - Šehu, komandanta Prvog bataljona - Zahira i hrabrog ratnika - Esada. Zajedno s njima poginuo je i borac Zlatko Kalamujić, koji je bio pratilac Alije Ismeta. Tragedija se dogodila u jeku četničkih ofanziva na Žuč i Igman. Naše linije na Žuči su se bile poljuljale i Šehović i Zahir Panjeta su pokušali da ih uvežu i sačuvaju. Kada su poginuli, u Prvoj slavnoj je došlo do kratkotrajnog klonuća, pa i panike. Dobar broj boraca je napustio linije. Prvi su u pomoć pritekli borci komšijske Druge viteške, a ubrzo je stigla pomoć drugih jedinica i MUP-a. Žuč je, tako, spasena.

Ali, paralelno s dramom spasavanja Žuči, odvijala se i druga, ljudska drama. Valjalo je ocu i majci Zahira i Esada Panjete, Bajri i Sehiji, saopštiti da su izgubili dva sina. Ali, vijest o tragediji su dobro podnijeli. Otac Bajro je tražio da ode u Bakije i vidi mrtve sinove. Otišao je sa Habibom Idrizovićem. "Sinovi moji, sokolovi moji!" - rekao je samo dok im je maramicom nježno čistio krv sa lica.

Zahir i Esad - Cero Panjeta, zajedno sa ocem Bajrom, bratom Mustafom i sestrom Esmom, 10. juna '91. godine pristupili su Patriotskoj ligi, koju je u Pofalićima organizovao Habib Idrizović.

Zahir je bio komandir čete u Pofalićkom bataljonu PL-a, a Esad komandir voda policije. Kad je izbio rat, Esad je komandovao jednom četom Odreda TO Pofalići I, a Esad opet bio komandir voda policije u toj četi. Ali, iznad svega, oni su bili borci. U borbu su se uključili i brat im Mustafa i sestra Esma. U bici za "Loris" i "Elektroprivredu", 21. aprila '92, Zahir je prvi put ranjen.

U Pofalićkoj bici susrest će se sudbine braće Panjeta i Envera Šehovića koji je bio komandir Odreda TO Velešići. U toj bici lakše je ranjen Šeha. Iza toga sve bitke na Žuči bile su njihove zajedničke bitke.

U prvoj bici za Žuč, onoj čuvenoj 8. juna '92, kada je oslobođen najviši vrh - Orlić, braća Panjeta su bili i sretni. Zahirova četa je među prvima (Habib Idrizović tvrdi prva) izbila na Orlić.

Ubrzo nakon prve srećne bitke za Žuč, formirana je 13. pofalićko - velešićka brigada i za njenog komandanta postavljen je mlađani Enver Šehović. Zahir Panjeta je u ovoj brigadi dobio važan položaj - komandanta Prvog bataljona. Njegov brat Esad opet je bio komandir voda policije. Da ne bude zabune, to je bila policija koja je ratovala. I to uvijek ratovala. Mirne duše policajce ove brigade, kao i njihove "komšije" iz Zajkine brigade, mogli bi nazvati i diverzantima. Trinaesta je zatim preimenovana u Prvu mehanizovanu brigadu. Ali, komandanti i komandiri su ostali na svojim položajima.

U velikoj bici za Kotu 850, decembra '92, Zahir Panjeta je ranjen, i to teško. Ranjen je bio i njegov zamjenik Fehim Agić Aga. Međutim, obojica su brzo napustili bolnicu. Zov Žuči bio je jači od rana. Zahir se teško kretao, uz pomoć štake, a nosio je i ruku u gipsu.

Ta njegova hrabrost u sebi je, nažalost, nosila klicu tragične sudbine. Naime, kako se Zahir teško kretao i u mnogo čemu mu je trebalo pomoći, za svog pratioca je odredio brata Esada. Navikao na bitke, na svoj dobri PAM kojim je "derao" po Žuči, Esad je ovu bratovu "naredbu" shvatio kao privremenu. Uostalom, on je ranjenom bratu mogao najbolje, zapravo, bratski pomagati. Razumije se, obojica su bila svjesna opasnosti da mogu poginuti zajedno. Na to su i upozoravani.

Zahira Panjetu je teško bilo izbaciti iz takta. Sjećam se one čuvene bitke na Žuči 12. juna '93. kada je oslobođena Mijatovića strana. Bio sam na komandnom mjestu sa Zahirom Panjetom. A to "komandno mjesto" bio je najistureniji rov prema Perivoju. Zahir je u isto vrijeme i komandovao i navodio našu artiljeriju na četničke položaje ispred nas. A još je nosio gips na ruci. Četnici su ga primijetili i on se varakao sa njihovim snajperistima koji su ga uzalud hvatali na nišan. Bila je to paklena bitka u kojoj su neki Panjetini borci dobro odrađivali, a nekima nije išlo. Panjeta nije gubio hladnokrvnost. Jer, on je uvijek vladao i sobom i situacijom.

Šehović je imao na Žuči dobro urađeno i potpuno bezbjedno istureno komandno mjesto. Ali, on je 27. jula '93. godine izabrao baš IKM Komande Prvog bataljona, odnosno Zahira Panjete. Komandovali su odbranom Žuči potpuno nezaštićeni. Ranije su imali sreće, ali toga dana među njih je doletjela "njihova granata".

Hadžija iz Neretvice

1. 6. 1997.

Prije rata Hasan Hakalović je bio bogati kamiondžija iz Neretvice, a u ratu nezamjenjivi komandant 45. brigade i stvarni gospodar i hadžija Neretvice. Njegova borba za Neretvicu kod Konjica dugo je trajala i on ju je u julu '93. dobio. Još mnogi nisu načisto je li Haso oslobodio Neretvicu čisto vojnički ili kombinacijom borbe, lukavstva i novca.

A bila je to, zaista, neobična borba. S jedne strane bili su Bošnjaci, borci 45. brigade "Neretvica", sa Hasom Hukalovićem na čelu, a na drugoj strani njihove komšije Hrvati, bojovnici brigade HVO "Herceg Stjepan" kojom je komandovao Hasin prijatelj Zdravko Šagolj Piska.

Na početku rata Hasini borci i Pisketovi bojovnici bili su smješteni u istoj školi u Seonici. Dijelili su isti krov nad glavom, ali i vodili "hladni rat". "Ja sam pazio da njihovo dijete ne uvrijedim, a meni Piska uhapsi nekoliko ljudi", priča Haso. "Onda i ja uhapsim nekoliko njegovih, pa on oslobodi moje, a ja njegove."

Ali, nisu dugo dijelili "zajednički stan". Jer, postali su protivnici.

Zapravo, i ta njihova prava borba bila je "malo drukčija". Na primjer, kada su u Gornjem Vakufu vođene žestoke borbe između Armije i HVO i kada je borcima Armije BiH ponestajalo municije, Haso je naredio svojim logističarima da odmah natovare kamion municije i da hitno krenu prema Gornjem Vakufu. Ali, put za Gornji Vakuf vodio je preko teritorije koju je kontrolisala brigada HVO "Herceg Stjepan".

"Tada sam preko motorole nazvao Pisku i rekao mu da moj kamion s municijom odmah mora preći preko "njegove teritorije" za Gornji Vakuf, a ako ne dozvoli prolaz, krećem u napad na njegove položaje iz svih pravaca. I Piska je propustio kamion", priča Hakalović.

U proljeće i ljeto '93. Armija i HVO su u Neretvici vodili duge borbe. Naravno, Hasini borci, su pokrivali najveći dio ovog ratišta. Ali jedne kišne noći, jula '93, Piska je sa svojim bojovnicima i velikim brojem civila, Hrvata, tajnim planinskim putem napustio Neretvicu. Tridesetak sela iz Neretvice tako je preko noći postalo slobodno.

Tada je u bogatoj Neretvici smješteno oko šest hiljada izbjeglica iz Hercegovine, posebno Stoca i Čapljine. Hrvati koji su ostali, a većinom su to bili stari i bolesni, imali su neprijatnosti od tih izbjeglica. Ali, oni su se žalili Hasi i on ih je štitio.

Hakalović podsjeća da je u toku tih borbi između Armije i HVO u selu Trusina neko pobio dvadesetak civila, Hrvata."Neko, sigurno, zna ko ih je pobio, a ubice treba izvesti pred sud", veli Hakalović.

On je, radostan, govorio kako mu je najdraže kad vidi u jednoj avliji da zajedno kahvu piju nane i bake, odnosno Bošnjakinje i Hrvatice. Ali, bio je ljut kada je pričao da su zaplijenili arhivu HVO iz Neretvice i da su u njoj pronašli da je komanda HVO planirala iseljenje svih Bošnjaka iz Neretvice u Kakanj. "Čuj u Kakanj! Što ću ja u Kaknju kad imam svoju Neretvicu?", govorio je tada Haso ljutito.

Hakalović je postavljen za komandanta 45. brigade "Neretvica" u jesen 92. godine i bio je njezin komandant do 96. kada je brigada rasformirana. Dakle, sve bitke koje je ova brigada vodila protiv oba agresora, vodila je pod njegovom komandom. A njegovi borci ratovali su na Igmanu, Bjelašnici, u Bjelimićima, učestvovali u pokušajima deblokade Sarajeva, u oslobađanju Ljute, stradali su u onoj nesretnoj operaciji u Hercegovini, borili su se i na prozorskom i gornjovakufskom bojištu.

A među tim borcima bila su i njegova oba sina - Meho i Šerif. Meho je i teško ranjen na Ljeljenu. Neki prijatelji su mu, veli, savjetovali da povuče sinove sa prvih linija, ali je on to odbio govoreći: "Svi naši borci su nečiji sinovi".

Bogata Neretvica, i pored toga što je prihvatila 6.000 izbjeglica, mogla je da pruži pomoć i drugima. I pružala je. Posebno Mostaru. Hakalović kaže da je iz Neretvice s tovarima hrane i MTS-a u Mostar preko Prenja otpremljeno 2.760 konja. "Za to naoružanje i hranu nismo ni tražili, ni dobili marke", veli Hakalović. "Ali, Mostarci su nam zahvaljivali na taj način što su nam na konjima slali cigare i duhan".

U Neretvici je Haso Hakalović u ratu zaveo red. U tome mu je desna ruka bio Jusuf Hadžajlija Homeini, pomoćnik za bezbjednost. Po Neretvici se od Hase sve moglo dobiti, ali se po Neretvici nije moglo vršljati. Moralo se znati ko traži i zbog čega traži. Jednom su u Neretvici uhapsili i konje i konjovoce iz Mostara, jer su tovarili robu privatno. Homeini je uhapsio i jednog imama iz Visokog, koji je kupovao nešto u Neretvici, a nije imao odobrenje, zna se od koga.

Poznato je da je Homeini '93. U Neretvici "zadržao" i američkog ambasadora Viktora Jakoviča. Jakovič je bio zadržan toliko koliko je trebalo da iz Voljevca kod Gornjeg Vakufa dođe komandant Haso Hakalović, jer američkog ambasadora niko nije smio da pusti bez njega.

Nekoliko puta u ratu su pokušavali da smijene Hasu Hakalovića. Ali, uzalud. Četiri puta je, veli, neko na njega i atentat pokušavao. Ali, uzalud i to. Ostao je "doživotni" ratni komandant 45. brigade. Tek kada je brigada, kako kaže, "ugašena" '96. godine, i on se demobilisao.

Posljednji Kuduzov bijeg

27. 8. 1993.

Junuz Kečo, prema čijoj sudbini su Abdulah Sidran i Ademir Kenović napravili maestralni film "Kuduz", poginuo je 19. ovog mjeseca. Poginuo je nadomak svoje porušene kuće u Gornjem Žeželevu u Lepenici, zajedno sa svojom pastorkom Sanelom. Snajperista HVO-a bio je neumoljiv: pucao je prvo u Sanelu, a kada joj je Kečo pritrčao u pomoć i uhvatio za ruku da je izvuče, ubio je i njega. Nekoliko sati kasnije mještani su ih izvukli i jedva rastavili njihove ruke.

Junuz Kečo je pobjegao iz zatvora u Foči, zajedno sa petoricom zatvorenika. Bilo je to prvog dana napada četnika na Foču, gdje je Kečo izdržavao zatvorsku kaznu. U Lepenici je odmah formirao diverzantsko-izviđačku grupu kojom je komandovao i koju je vodio u mnoge akcije.

- Imao je fantastičan osjećaj za opreznost, - kaže njegov rođak Hasan Kečo. - Nikad ništa u ratu nije prepuštao slučaju. Ono iskustvo koje je stekao skrivajući se od vlasti, poslije ubistva svoje žene Raseme i ranjavanja njenog ljubavnika, Kečo je na najbolji način primijenio u ratu.

- Bio sam u svim akcijama sa Kečom - kaže Ifet Huseinović, član njegove izviđačko-diverzantske grupe. - Posebno su mi u sjećanju ostale tri posljednje bitke za Oštrik, Volujak i Košćan. Kečo je bio dva puta ranjen, posljednji put baš nedavno. Odvezli smo ga u bolnicu i ljekari su mu odredili strogo mirovanje i liječenje u bolnici. Ali, tek što smo se vratili na front, pojavi se i Kečo. Pobjegao je iz bolnice i pješice došao na položaj. Samo je rekao: "Ne volim miris lijekova!"

- Bio je veoma hrabar – kaže Mehmed Fišo. - Sjećam se jedne bitke na Košćanu. Tamo su se neki naši povukli, a moja jedinica je upućena kao ispomoć. Kad smo gore stigli, na ratištu je ostao samo Kečo. Raširio ruke i puca istovremeno iz dva automata. Pomislio sam da je poludio.

- Kud god bi Kečo sa svojom jedinicom prolazio, iskupljala se masa svijeta da ga vidi i pozdravi. Zauvijek su njega i njegovu Sanelu Fazlinović ispratili 20. ovog mjeseca na groblje Lokvine. On je imao 50, a ona 14 godina.

Njihova Rasema već odavno leži na groblju u Bioči, gdje se i dogodila tragedija. Svi vjeruju da je Kečo tajno odlazio na njezin mezar.

Tragično putovanje

2. 1. 1994.

Za vrijeme prošlogodišnjih velikih bitki na Žuči, nekoliko puta sam u izvještajima spomenuo člana Komande Druge motorizovane brigade Brku. Nekoliko puta ga je istaknuo komandant Brigade Safet Zajko. Ali, opet, samo kao Brku. A Brko je bio Huso Imamović, bivši oficir bivše JNA, koji je pobjegao iz kasarne u Rajlovcu i pridružio se sarajevskim patriotima, koji su kasnije napadali i tu "njegovu" kasarnu. Brko nije želio da mu se objavi ime, jer je njegova četvoročlana porodica bila, igrom sudbine, rasuta na tri strane. Iako je na razne načine pokušavao da se sastanu, porodica se nikada nije sastala i nikada više i neće. Jer, Huso Imamović je poginuo 7. septembra '93. godine, u saobraćajnoj nesreći, na opasnom putu od Bijelog Polja do Mostara.

U Drugoj motorizovanoj, kasnije viteškoj brigadi u Sarajevu, Imamović je, kao školovan oficir, i neobične radne energije, bio jedan od glavnih oslonaca Safetu Zajki, i imao je na njega veliki uticaj. U februaru 1993. godine bio je postavljen za načelnika Štaba Brigade. Na toj dužnosti ostao je kratko. Postavljen je za komandanta 49. brdske brigade, koja je trebala da pomogne i Husinom rodnom kraju Bjelimićima, te Glavatičevu, a više - Mostaru.

Dok su vršene pripreme za formiranje 49. brdske brigade i dok je Imamović bio samo jedan od kandidata za njenog komandanta, on nije pokazivao interes da napušta Sarajevo i Drugu motorizovanu. Jednostavno, bio je srastao sa ovom brigadom, borcima sa ratišta na Žuči, Sokolju, Briješću, Nedžarićima. Ali, kada je stigla naredba da ide u Hercegovinu, on se kao školovan oficir koji zna šta je naredba i ratni zadatak, svim žarom dao na posao.

Sa nekoliko članova te nove brigade napustio je, nažalost, zauvijek svoje saborce iz Druge viteške 5. marta ove godine. Padao je snijeg i bilo je hladno kada je te noći krenuo na opasni put preko aerodromske piste, gdje je od četničkog metka poginuo jedan od njegovih saputnika.

Nakon izlaska iz Sarajeva, Imamović je bio jedan od organizatora spektakularne akcije o kojoj će, možda, nakon rata neko snimiti uzbudljiv film. Zasad ćemo reći samo to da je nekoliko hrabrih Nevesinjaca, na konjima, srećno dotjeralo oružje i municiju do Mostara. A desetine kilometara su putovali kroz teritoriju koju kontroliše neprijatelj – od Bjelimića do Mostara.

Imamović je, isto tako kao što je doprinosio odbrani Sarajeva, svim žarom ratovao i u Mostaru. Voljeli su ga njegovi borci, a izuzetno cijenio i komandant Četvrtog korpusa Arif Pašalić. Imamović je preživio mnoge bitke u Mostaru i Sarajevu, a eto, poginuo je u saobraćajnoj nesreći, zajedno sa, isto tako hrabrim komandantom, Miralemom Jugom.

Brko je spadao u red onih patriota i boraca koji nisu voljeli da se ističu, a takvih je mnogo u našoj Armiji.

Ipak, uspio je da ostvari jedan san: poslije dugo vremena vidio je svoju djecu. Ona još ne znaju da su ostala bez oca. Od pečetka rata ne znaju ni za majku.

Pio je moju krv

22. 10. 1993.

O tome kako su ustaše u logoru Dretelj klale jednog Gačanina i krv mu pile, pričali su dreteljski logoraši, koji su u prvoj turi pušteni iz ovog mučilišta. U drugoj turi, odnosno 8. septembra ove godine, pušten je i taj Gačanin, koga su ustaše klale i krv mu pile. Pronašli smo ga među 350 logoraša koji su bili tek prispjeli u Jablanicu i mnogi, poput živih kostura, klatili se hodnicima jablaničke škole.

Gačanin koga su klali izgledao je dosta dobro, iako je smršao 25 kilograma za 72 dana robijanja. Na njegovim farmerkama još su fleke od vlastite krvi. Na vratu mu bijela tanka crta, odnosno ožiljak - zarastao. Tu su ga klali! Nema dva zuba, izbili mu u Dretelju. Zove se Sulejman Čaušević.

- Sve sam to lakše podnosio od udaraca. Najviše me bole bubrezi. Puno su me nogama udarali u bubrege - počinje ispovijest Sulejman Čaušević.

A evo kako su ga klali:

- Bilo je to u julu ove godine - počinje priču Čaušević. - U jedan sat poslije pola noći u naš logor je ušao ustaša Draženko Mikulić. Veli: "Gdje je onaj Gačanin, bradonja?" Ja šutim, prepao sam se, priznajem. Dakle, neko me odao da sam Gačanin. A u logoru najteže stradaju Gačani zbog boraca Gatačkog bataljona. U bataljonu sam bio i ja. Draženko me traži, a ja i dalje šutim. Postroji nas sve i, nema druge, izađem. On me uhvati za vrat i izbaci vani.

- Bila su četvorica ustaša - nastavlja Čaušević. - Izveli su me na osvijetljen krug, između baraka, i mučili. Glavni je bio Draženko, koji me najviše tukao. Među njima bio je i jedan Musliman, neki Senad Bešić, Trebinjac, koga smo svi po zlu zapamtili. On se liječio u nekoj sarajevskoj duševnoj bolnici. Udarali su me nogama u vrat, lice, najviše u leđa. Krv mi je tekla i na nos i na usta. Tri-četiri puta sam gubio svijest, ali su me nosili pod česmu, da se priberem. I onda ponovo tukli.

- Čuo sam, onda, kako Draženko, od one trojice traži nož, da me zakolje. Ali, ni jedan od njih nije imao nož. On je razbio armirano staklo na prozoru i njim počeo da me kolje. Evo, ovuda, sa strane. Krv je potekla, a Draženko je prislonio usta na moj vrat i počeo da pije moju krv. Ponekad bi prekinuo i rekao: "Uh, što volim balijsku krv."

Kad je prestao, izvadio je cigaretu, zapalio je i stavio meni u usta puna krvi. "Ne smiješ pušiti, jedi!" I ja sam pojeo zapaljenu cigaretu. Srećom, ona se odmah od krvi ugasila.

- Ne znam kad su me ubacili u baraku. Znam da su mi logoraši zaustavljali krv i stavljali obloge po glavi. Ne, nisam tražio ljekarsku pomoć, nisam smio. Tek poslije deset dana, kada su bolovi u bubrezima postali nepodnošljivi otišao sam ljekaru. Na ulazu je stajao Draženko. Pitao me: "Jesi li ti onaj što sam te klao?" "Jesam", velim. "Boli li te ?" opet će on. "Onako", kažem. "Pa, šta hoćeš! Gubi se da te ponovo..." Odmah sam se vratio u logor.

- Košulju sam nekako oprao od krvi, a bila je puna krvi. Pantalone mi nisu dali da operem. – A želio sam da ih operem, jer me je krv podsjećala na ono što su mi uradili. I sad me pomalo strah da se ono ne ponovi. Da me ne uhapse, pa ponovo na krug. Jeste, klali su još neke. Znam za nekog iz Ljubinja i jednog sa Tjentišta.

- Ne znam ništa za suprugu Sevdu i sinove Jasmina i Asima. Sad ću prvo da ih potražim. A i da pantalone operem. One me stalno podsjećaju na ono...

Sulejmana Čauševića sreli smo prije nekoliko dana u Sarajevu. Našao je porodicu. U drugim je pantalonama.

Ožiljci na vratu i duši zauvijek su ostali.

Dopodne Spasin, popodne Hasin

18. 11. 1997.

"Ma, ne mogu nam pera odbiti". To je bila uzrečica koju je u ratu mnogo puta koristio komandant 503. slavne brigade Muhamed Hamdo Delalić. Delalić ju je koristio za podizanje borbenog morala boraca i kada bi napadali, a i kada bi se povlačili.

Delalić je rođen 1946. godine u Cazinu, gdje ga je rat zatekao kao uspješnog biznismena. Bio je i rezervni major eks JNA i kada bi ga pozivali u rezervu, komandovao je bataljonom. I to će odrediti njegovu ratnu sudbinu.

Uoči agresije na našu zemlju, Delalić se stavio na raspolaganje ljudima u Teritorijalnoj odbrani Cazina. On i njegovi ljudi vidjeće krv već 21. aprila u bici za Bosansku Krupu. "Mi, Cazinjani, posljednji smo se povukli sa desne strane Une", kaže Delalić. Prvog maja Hamdo je postavljen za komandanta Združenog odreda TO, a zatim ga raspoređuju u Odred Ostrožac. Jer, već početkom juna '92. četnici su napali bošnjačka sela na grmuško-srbljanskom platou – Srbljane i Jezera, ali su zaustavljeni u Spahićima.

Čuvene bitke na srbljansko-grmuškom platou počele su na Bajram, 13. juna '92. godine. Prvo su oslobodili selo Jezera. Četnici su posljednji otpor pružali iz jezerske džamije. Na kraju su svi ti četnici stradali, a dobrim dijelom i džamija.

"Kada smo oslobodili džamiju, uzeli smo tespihe i stavili ih na ramena", sjeća se Hamdo. "Tespih je stavio i naš saborac Franjo Grgić, veoma hrabar ratnik, koji je kasnije dobio i "Zlatnog ljiljana".

Kuriozitet ove bitke je i u tome što je prije podne njom komandovao Sakib Butković, a popodne Hamdo Delalić. U tim bitkama oslobođena su sva bošnjačka sela na ovom platou, uglavnom sa spaljenim kućama. Delalić je kao komandant odreda Brekovica bio istovremeno i komandant zone odgovornosti grmuško-srbljanskog platoa. Ali, ne zadugo. Jer, ubrzo je formirana Unsko-sanska operativna grupa, sa Ramizom Drekovićem na čelu. U sklopu ove operativne grupe, u avgustu '92. formirane su tri brigade: Prva bihaćka pod komandom Mirsada Selmanovića, Druga (bihaćka) muslimansko-hrvatska sa Atifom Dudakovićem na čelu i Prva cazinska pod komandom Hamde Delalića. Delalić će ostati komandant ove brigade, koja je formiranjem Petog korpusa preimenovana u 503. brdsku, do kraja rata.

U istoriji ove brigade zapisane su i bitke za Hasin vrh. Ova važna kota mnogo puta je prelazila iz ruke u ruku, pa se već prve ratne godine rodila krilatica kako je taj vrh "do podne Spasin, popodne Hasin".

Ipak, u ratnoj biografiji Hamde Delalića, možda, važno će mjesto zauzeti događaji od 30. septembra '93. godine kada je Fikret Abdić preko svojih sljedbenika pokušao da "bez metka" uzme Cazin.

Rano ujutro 30. septembra Delalića je pozvao Nevzet Đerić Keđo, koji je ranije bio njegov zamjenik, a kasnije i komandant 504. brigade. Našli su se u restoranu "Papilon". S Keđom su bili još Mirsad i Zlatko Jušić. Sva trojica su tražili od Delalića da se sa svojim borcima priključi autonomiji. Odmah je odbio ponudu i rekao: "Ništa mi manje od BiH ne treba!"

Čim je iz "Papilona" stigao kući, Delalića je pozvao komandant Petog korpusa Ramiz Dreković da hitno dođe u Komandu Korpusa u Bihaću.

"Okupili smo se u kancelariji Mirsada Sedića, Drekovićevog zamjenika", kaže Hamdo Delalić. "Bili smo tu: Dreković, Sedić, Duda-ković, Selmanović i ja. Dreković nas je pitao: "Bre, znate li šta se dešava?" Ja sam mu rekao da znam i ispričao moj susret u "Papilonu". Tada je Dreković svima postavio pitanje: "Jeste li za Bosnu?" Razumije se, svi smo bili za Bosnu. Tada smo svi zaplakali. Znali smo da nam se sada valja svim boriti za Bosnu i protiv svoje braće."

Dreković je tada obavijestio Hamdu Delalića da će mu u 14 sati u kasarnu u Cazin doći novopečeni Abdićevi političari s narodom da traže lojalnost Abdiću, te naredio da se oni ne puštaju unutra. Delalić je sačuvao kasetu koja svjedoči o tom dramatičnom susretu sa "Abdićevim političarima i sljedbenicima" kraj ograde cazinske kasarne. Abdićevu delegaciju predvodio je Ibrahim Đedović.

S jedne strane ograde je Hamdo Delalić sa svojim borcima, sa druge Đedović sa Abdićevim pristalicama. Abdićeve pristalice uzvikuju: "Babo, Babo! Živio Babo!" Đedović preko ograde govori Delaliću da se od 1. oktobra cjelokupni sistem odbrane u Krajini rješava u okviru "autonomne pokrajine Zapadna Bosna" i ultimativno traži od Delalića da se izjasni: "Da li vi podržavate autonomnu pokrajinu ili ne?" Delalić odgovara: "Ja sam vojnik i izvršavam naređenja svoje komande, Komande Korpusa."

Đedović saopštava da su lojalnost autonomiji izrazile 521. i 527. brigada. Delalić odgovara da se te jedinice "do sada i nisu baš borile". Masa Abdićevih pristalica pokušava da provali u kasarnu, ali ih borci 503. vraćaju nazad. Delalić dramatično saopštava kako, dok su oni sad tu, četnici napadaju Hasinu kosu, da već ima ranjenih, te da je najvažnije da

se borimo protiv četnika. Neko od njegovih boraca dodaje: "Ovi što su došli ovdje nemaju dan linije!"

Delalić nije popustio i Abdićevci su se vratili u Kladušu neobavljena posla.

"Dimplomatska borba" sa autonomašima trajala je još petnaestak dana. Početkom oktobra Hamdo Delalić i Izet Nanić su na Skokovima pregovarali sa Abdićevcima, jer su borci Petog korpusa zarobili nekoliko njihovih policajaca, a autonomašima je prešlo 200 policajaca Petog korpusa. Na tom sastanku, sjeća se Delalić, bio je i Nevzet Đerić, kome je Nanić predlagao da "ne pucamo i da ne dođe do masakra". Nanić je, veli, bio ljut na Đerića. Rekao mu je da zna da je tajno odlazio Abdiću i ironično ga pitao šta je dobio od Abdića. Tada je izbjegnuto prolijevanje krvi. A onih 200 policajaca se predomislilo i vratilo pod komandu Petog korpusa.

Ipak, autonomaši su napali Cazin 15. oktobra '93. godine. Uspjeli su i da razoružaju stražu u kasarni 503. brdske brigade. Upali su u Komandu brigade i s uperenim cijevima Delaliću rekli: "Komandante, vi ste uhapšeni!" Pojavio se i Nevzet Đerić koji je želio da razgovara sa Delalićem. "Ti si izdajnik svoga naroda", rekao mu je Hamdo. Autonomaši su putem Radio-Cazina objavili da je Komanda 503. brdske brigade, zajedno sa komandantom, zarobljena i da je potpisala lojalnost autonomiji. Delalić je tada telefonom nazvao Amira Avdića, koji se nalazio u Bihaću, a bio je komandant jednog bataljona 503. brigade, i rekao mu da nije potpisao lojalnost i tražio da se to objavi preko Radio-Bihaća. "Avdić je putem Radio-Bihaća to i saopštio i meni poslao poruku: "Komandante, ne daj se! Eto nas s vojskom!"

Autonomaši su samo 24 sata vladali u Cazinu. Grad su okupirali oko četiri sata ujutro 15. oktobra '93. Na čelu njihovih snaga bio je Nevzet Đerić Keđa, koji je uspio da, uz pomoć petokolonaša 503. brigade, zarobi Komandu Brigade i zauzme grad.

Komanda Petog korpusa odmah je isplanirala kontraudar, koji je i izveden narednog dana – 16. oktobra, takođe u zoru. U bici za oslobađanje Cazina učestvovali su dijelovi brigada: 501. na čelu sa Mirsadom Selmanovićem, 505. pod komandom Izeta Nanića, 511. kojom je komandovao Mirsad Crnkić, te četa 503. brdske kojom je komandovao Amir Avdić. Borci 502. brigade, pod komandom Atifa Dudakovića, takođe su indirektno učestvovali u ovoj bici, zatvarajući neke važne linije odbrane. Bila je to efektna pobjeda, tako da su Cazinjani, kako su govorili u šali, "zanoćili u Abdićevoj, a probudili se u Alijinoj državi".

Od tada je Delalić imao dva isturena komandna mjesta. Prema četnicima - u Srbljanima, a prema autonomašima - u selu Tržac.

"Imali smo velike gubitke u slamanju autonomije", kaže Delalić. "Samo prvog dana bitke za slamanje "prve autonomije" u aprilu '94. imali smo 12. mrtvih". Ginuli su Cazinjani i u drugom oslobađanju Kladuše u avgustu '95. Lomili su autonomaše na Skokovima, u Vidovskoj i ušli u Kladušu. A onda se brzo vratili istim putem i nastavili borbu sa četnicima.

Borci 503. slavne brdske brigade za tri i po godine rata odolijevali su svim četničkim napadima i učestvovali u svim operacijama Petog korpusa. U posljednjoj operaciji "Sana" napredovali su više od stotinu kilometara. Sa borcima 505. viteške brigade, 11. oktobra '95. godine oslobodili su Kamengrad, kod Sanskog Mosta i izbili na liniju Brda - Ovanjska - Stari Majdan. I tu dočekali mir.

Hamdo Delalić se demobilisao 30. maja '96. godine u činu brigadira i sa Ordenom "Zlatnog ljiljana sa srebrnim vijencem". Njegova brigada je prevedena u rezervni sastav i Delalić je ostao njezin komandant.

Tragedija na Sokolju

15. 12. 1997.

U Velikom parku u Sarajevu, kraj mezara boraca koji su stradali u obračunu sa Cacom, nalazi se i mezar Senada Spahića Seje, borca Druge viteške brigade Prvog korpusa bosanske armije i dobitnika "Zlatnog ljiljana". Spahić nije 26. oktobra '93. učestvovao u obračunu sa Cacom, ali je dan kasnije poginuo gotovo na isti način kao što su u Cacinoj Komandi poginuli borci i policajci kraj kojih je i sahranjen. Seju Spahića ubio je njegov saborac Rafet Smajlović, koji je, iako osuđen na devet godina zatvora, pobjegao u inostranstvom.

U Muzeju Prvog korpusa naše armije u kasarni "Ramiz Salčin" u Sarajevu, izložene su fotografije poginulih boraca ovog korpusa koji su dobili "Zlatni ljiljan". Među njima je i fotografija Seje Spahića, ispod koje piše da je rođen u Sarajevu 7. 6. 1962. godine i da je nesretnim slučajem poginuo 27. novembra '93. na Sokolju. Sačuvane su samo nekolike Sejine ratne fotografije, te nekoliko minuta TV-snimaka u kojima ovaj hrabri ratnik sa Žuči s nevjerovatnom mirnoćom i skromnošću govori o bitkama i pobjedama u kojima je on igrao ključne uloge.

A o onom što je Sejo Spahić radio prije rata kao pripadnik Patriotske lige u Boljakovom Potoku u Sarajevu još manje ima dokumenata, ali ima dosta preživjelih svjedoka. Zajedno sa svojom braćom Salemom i Suljom on se odmah, pod komandom tada malo poznatog Safeta Zajke, uključio u ilegalnu jedinicu u Boljakovom Potoku. A ta jedinica kasnije će biti kostur one već proslavljene Druge viteške koja je pod Zajkinom komandom prve i druge ratne godine vodila one velike, istorijske bitke na Žuči. U svim tim bitkama učestvovao je i Sejo Spahić. Mnogo puta zajedno sa svojom braćom. Kada su njihovom ocu Ćamilu na početku rata prijatelji savjetovali da "bar jednog sina ostavi kod kuće", on je odgovorio: "Neka se bore svi. Ako neki od njih i pogine, poginuće za Bosnu!"

Sejo je bio ratnik poput Smaje Šikala, Čupe Bublina, Safeta Isovića, Uzeira Sarača, s kojim je bio nerazdvojan, pa Fehima Agića Age, braće Panjeta i mnogih drugih junaka sa Žuči i drugih sarajevskih bojišta. Nezaboravne su bile njegove bitke na Stupu '92. i na Sokolju '93. godine. Komandujući svojim vodom dva puta je '93. godine spriječio prodor četnika preko Sokolja. Čuvena je Sejina bitka za "crvenu kuću" u Sokolju 18. marta '93, kada su se borbe vodile bombama i automatima.

Iako je bio i komandir čete, pa neposredno pred pogibiju, određen i da preuzme i komandu jednog bataljona Druge viteške, Sejo je uistinu bio prvenstveno borac. Pratila ga je ratna sreća sve do 27. novembra '93. godine, kada se sa svojim borcima, sa položaja na Žuči, vraćao kući.

Uvod u tragediju bio je bizaran. Dežurni policajac Druge viteške, dakle i saborac Seje Spahića, Rafet Smajlović na punktu u Sokolju zaustavio nekoliko boraca iz Spahićeve čete koji su se vraćali kući i pregledao im ruksake. Jer, Komanda Brigade izdala je naredbu da njihovi borci ništa sa ratišta ne smiju da nose kući. Zbog toga je prvo došlo do sukoba između Spahićevog borca Asima Hatibovića i Rafeta Smajlovića, poslije kojeg je Smajlović "priveo" Hatibovića u garažu gdje se nalazio punkt Vojne policije. Tada je naišao Sejo Spahić sa još nekoliko saboraca.

Spahić je pokušao da nasamo sa Rafetom riješi nesporazum između njega i Hatibovića. Ali, Rafat je to odbio. Poslije toga dolazi do prepirke između Smajlovića i Spahića, pa i psovki. Na kraju je Smajlović nasrnuo na Spahića. Nažalost, ni jedan od Spahićevih saboraca nije bio naoružan, pa i nije imao hrabrosti da pokuša zaštititi Spahića.

Prema onom što su kasnije na suđenju izjavili Spahićevi saborci, koji su sve gledali - Asim Hatibović, Džemal Fazlagić, Dževad Zorlak, Hasib Čoko i Ramiz Herak - bio je to užasan prizor. "Zaštićen" otkočenom puškom, koju je držao "na gotovs", a još naredivši drugom policajcu da ga "pokriva", Smajlović je mogao da radi šta hoće. Oborio je Seju Spahića i tukao ga, neprekidno držeći uperenu pušku u njega. Bespomoćni Spahić nije se branio.

Smajlović tada, kako su na suđenju izjavili očevici, podiže Spahića i, držeći ga lijevom rukom za prsa, gura ga prema garaži. Pri tome je u desnoj ruci držao otkočenu pušku uperenu u Spahićevu glavu i prijeteći da će mu ugurati cijev u usta. I onda je odjeknuo pucanj. Spahić je, pogođen u glavu iz blizine, pao, mrtav!

Okružni vojni sud u Sarajevu 18. novembra '95. godine osudilo je Rafeta Smajlovića zbog ubistva Seje Spahića na devet godina zatvora. Mjesec dana kasnije Smajlović je pobjegao iz zatvora

Iza junaka sa Žuči, "Zlatnog ljiljana"Seje Spahića ostali su kćerka Irma, sin Asim i supruga Azra. Preživjeli su mu i braća Salem i Suljo. Živi su i majka Raza i otac Ćamil, koji se hrabro držao na sinovljevoj dženazi.

Tri mahrame majke Haše

27. 3. 1995.

Tri puta u ovom ratu majka Haša Mršo prekrivala je svoju kosu. Prvi put - 25. maja '92, kada su joj četnici u Vogošći zaklali muža Asima, drugi put - 28. decembra iste godine, kada joj je na Žuči poginuo sin Hakija i posljednji put - 3. februara '94. kada je na vareškom bojištu poginuo njen najstariji sin Suad.

Sada u Sarajevu živi s najmlađim i jedinim preživjelim sinom Seadom, za koga je takođe mislila da je poginuo zajedno sa Hakijom na Žuči. Ali, Sejo je tada bio samo teže ranjen.

- Ta majčina mahrama, kojom se uvijek prekrivala, kada bi neko iz porodice poginuo, pogađala me koliko i ta tragedija - veli Sead Sejo Mršo. - Kad sam, poslije Suadove smrti, vidio kako majka treći put uzima onu istu mahramu, mislio sam...

Suze koje nisu potekle, nego mu ovlažile oči, završile su tu misao. On nije.

- Kad je Hakija poginuo, a ja ranjen, pročulo se da sam i ja podlegao ranama - nastavlja on. - Čim sam to čuo, odmah sam, iako teže ranjen, iz bolnice otišao kući da me vidi majka. Rekla mi je da je mislila da sam i ja poginuo sa Hakijom, ali da neće da joj kažu. A oni, moji ratni drugovi, koji su išli majci da joj saopšte vijest o Hakijinoj pogibiji, mislili su, zaista, da sam i ja podlegao. Ali, odlučili su da odmah ne kažu za obojicu...

Pogibija Hakije Mrše u bici za Kotu 772 na Žuči, jedna je od najpotresnijih scena kojoj sam bio svjedok u ovom ratu.

Vođena je nova bitka za tu kotu, poznatu i kao Mujkića brdo. Dan ranije naši borci su je bili gotovo oslobodili. Hakija se čak bio popeo na Kotu, ali ona sasvim nije bila očišćena. U noći su, međutim, četnici vratili izgubljene položaje i valjalo je sve ispočetka.

- Sutra ću se ponovo popeti na Kotu ili poginuti - rekao je Hakija kada su naši krenuli ponovo u bitku za Mujkića brdo.

Sve do dva sata po podne vođen je artiljerijski dvoboj na Žuči. Enver Šehović je komandovao operacijom, a zajedno s njim nalazio se i Meho Košarić, komandant združenog vogošćanskog odreda.

U blizini četničkih položaja na Koti 772 nalazili su se vogošćanski diverzanti, sa Hakijom Mršom na čelu i njegovim bratom Sejom. Hakija je davao koordinate našoj artiljeriji.

On je imao šifru "Nora", Meho Košarić i komandant jednog bataljona Vogošćana Remzija Vejo, takođe, su imali svoje šifre. Odjednom je razgovor prekinut u pola riječi.

Slutnje su se, nažalost, obistinile. Ubrzo se moto-rolom javio Hakijin brat Sejo i dramatičnim glasom, pozvao Košarića: "Moramo se vidjeti, moramo se vidjeti! Hitno!"

- Gdje je "Nora"? - pitao je Košarić za Hakiju.

- Kraj mene! - oglasio se uzbuđeni Sejo. Potom je otvoreno rekao:

- Izgubio sam brata!

Onda je pozvao sve borce da krenu prema Koti, da zajedno osvete Hakiju.

Košarić i Vejo su smirivali Seju, ubjeđivali ga da ne ide dalje, da ostane tu gdje je. Drama je dostigla vrhunac kada je Sejo javio da je i on ranjen i da ide na Kotu "na jednoj nozi."

Prema njemu je krenuo Remzija Vejo. Ali, veza je sa Vejom brzo prekinuta. I on je poginuo....

Tako je ova drama izgledala na komandnom mjestu na Žuči. A kako na licu mjesta, u podnožju Kote 772?

- Do dva popodne Hakija je uspio da iz jedne zgrade ručnim bacačem uništi četnički rov - priča Sejo. - Jedan od naših boraca je već bio ranjen kad je krenuo da baci bombu u četnički rov i moj brat ga je izvukao do svog zaklona. Tražio je od mene moto-rolom da krenem sa diverzantima, ali mu nisam mogao otvoreno da kažem da ne mogu jer me pokriva četnički "sijač smrti". Požurio sam do njega da mu to neposredno kažem.

Zatekao sam ga kako moto-rolom razgovara sa Košarićem. Ja sam mu govorio da ne možemo krenuti na tom pravcu, nego na drugom, ali me on nije slušao. Zadnje što je rekao bilo je: "Odradio sam ovaj dio posla!" Tada je tenkovska granata pogodila zgradu ispred koje smo bili. Kad sam došao svijesti, vidim Hakiju pokraj mene, izdiše... Tad sam se javio moto-rolom Košariću...

Iako je i sam bio teško ranjen (imao je šest gelera u tijelu), Sejo je krenuo uz Mujkića brdo... Puzio je, ići nije mogao... O tome priča:

- Čuo sam Košarića i Veju kako mi govore da stanem, da ne idem, ali ja sam išao, iz zaklona mi je pritrčao borac Emir Kahriman i bacio se na mene. Ja sam već bio na čistini. Rekao sam mu: "Pusti me, hoću da idemo svi gore. Inače, aktiviraću bombu". "Hoću da poginemo zajedno", odgovorio je Kahriman i ipak me izvukao do zaklona, odnosno do zgrade pred kojom je ležao mrtav Hakija, a umirao onaj ranjeni borac koga je on izvukao... Vidio sam kako nam se primiče Vejo i gine… Tu smo bili do noći, kada su nas naši izvukli, prvo ranjene, pa mrtve...

- A kako vam je poginuo otac? - pitam Seada Mršu.

- Njega su četnici zaklali u našem selu Uglješići kod Vogošće 25. maja '92. - Kada su postavili ultimatum Muslimanima da svi napuste selo, svi su mještani pobjegli, a on je ostao sa četvoricom komšija. Rekao je: "Ja neću da idem od kuće. Sačekaću ih i ubiti bar dvojicu, pa neka onda oni mene ubiju". Imao je pušku, sačmaricu, koju je Hakija napravio u "Pretisu". Ali, četnici su ih svu petoricu zarobili. Mi smo saznali za to, pa smo Hakija i ja sa grupom boraca upali u selo gdje su četnici lješkarili - kaže Sead.

Nisu uspjeli da oslobode oca i zarobljene komšije, ali su pobili oko četrdeset četnika. Što se, potom, dogodilo?

- Četnici su zaklali našeg oca i četvoricu zarobljenih komšija - veli Sejo - Kad su tijela razmijenjena očeve glave nije bilo. Tako smo ga ukopali bez glave.

Poznato je da je ta potresna scena – dženaza oca bez glave - žestoko motivisala braću Mršo, koji su neprekidno ratovali na Žuči, oko Vogošće, pravili diverzije, čuda činili. Hakija je bio strah i trepet za četnike. Sejo se od njega nije odvajao...

Trećeg brata, Suada, četnici su zarobili u Svrakama i držali ga u logoru "Kod Sonje". Kad su ga sa grupom zarobljenika poveli na strijeljanje, uspio je pobjeći. Ratovao je u 126. brdskoj brigadi. Bio je u grupi najhrabrijih boraca - diverzantima.

- Sa Suadom sam bio u Brezi dan uoči njegove pogibije - priča Sejo Mršo. - Ispratio sam ga u tu akciju iz koje se nije vratio. Naime, ja sam bio u Ratnoj oficirskoj školi u Zenici i krenuo sam za Sarajevo. Svratio sam u Brezu do brata i mislio da noćim. Ali, on je krenuo u akciju. Mogao je da ostane, ali nije htio. Ja sam mu predlagao da ne ide te noći, da se ispričamo... Ali nije htio da ostavi saborce.

Tek što je stigao u Sarajevo, Seju su pozvali u Komandu Prvog korpusa i saopštili mu da je Suadova grupa naišla na četničku zasjedu i da je Suad poginuo.

- Sa mnom je pošao i ljekar da pomogne majci kad joj budemo saopštili tu treću tragičnu vijest. Ali, majka je odbila njegovu pomoć. Uzela je samo onu svoju mahramu. Treći put.

Hakija je dobitnik "Zlatnog ljiljana", a i Suada su predlagali njegovi saborci. Otac Asim je imao 55, Suad 31, a Hakija 29 godina.

Imali su do maja '92. godine tri porodične kuće i lijepo živjeli. Hakija i Sejo su zajedno igrali fudbal u vogošćanskom "Unisu". Onda zajedno ratovali.

Iza Hakije su ostali supruga Mina i dvije djevojčice - sada već osmogodišnja Mirela i petogodišnja Amela. Iza Suada supruga Fikreta,

jedanaestogodišnja kćerka Suada i četvorogodišnji sin Edin. Sead - Sejo je jedina odrasla muška glava u tri porodice.

Živimo i imamo snage da živimo. Trudimo se da mislimo o lijepim stvarima, a pokušavamo da ne mislimo o onom što nam se ružno dogodilo. Mene su povukli sa prve linije poslije ranjavanja. Ali, ja bih tako rado ponovo u borbu - kaže Sejo.

Prije mjesec dana oženio se. Na Dan šehida, drugi dan Ramazanskog bajrama, sva se porodica okupila kraj Hakijinog mezara na Kovačima. Kad bude prilika otići će i na Suadov mezar u Brezi. Na mezar oca Asima ne mogu otići. Još su tamo četnici...

Specijalci kao ratnici

12. 2. 1994.

Bivši MUP-ov Odred za specijalne namjene sada je dobio novi naziv i novog komandanta. Sada je to Odred za protivteroristička djejstva. A novi komandant je, kao što se zna, Kemo Ademović, koji je došao umjesto Dragana Vikića.

Kemu Ademovića ne treba posebno predstavljati, jer je on dobro poznat, ne samo među policajcima nego i borcima i široj javnosti, koja ga ne pamti po novinskim člancima, radio i televizijskim emisijama, koje je od početka rata izbjegavao, nego po onome što je uradio na časnom zadatku odbrane.

Rođen je u Srebrenici prije 32 godine, a školovao se u Sarajevu, gdje je završio Pravni fakultet. U "Specijalnoj" MUP-a BiH je od 1980. Sa 16 godina počeo je da se bavi sportskim streljaštvom i tu je postigao značajne uspjehe i zvanje majstora - strijelca.

Kad se zna da je u Specijalnoj jedinici uspješno savladavao vještine skijanja, plivanja, alpinizma, pa borilačke sportove, onda bi se moglo reći da je on, na neki način, idealan tip MUP-ovog specijalca.

Kemo Ademović, kao komandir čete, uspio je, poslije raskola među specijalcima na početku rata, da organizuje dislociranje jedinice iz Krtelja u Grad sa dobrim dijelom naoružanja. Prije rata je, takođe, bio uključen u rad "Zelenih beretki" i " Patriotske lige".

Od početka rata je bio zamjenik komandanta Specijalne jedinice i učestvovao u planiranju i izvođenju gotovo svih borbenih djejstava ove jedinice, baš neposredno ratujući. Kao zamjeniku komandanta, događalo mu se da se nađe u ulozi običnog borca, pa komandira voda, komandira čete, do komandanta čitave linije (To je, na primjer, bilo u septembru 1992. godine, kada je uspio da konsoliduje liniju odbrane na Stupu i Azićima. Tada je dva puta ranjen, drugi put teže).

Dobitnik je "Zlatnog ljiljana" Armije RBiH, Zlatne policijske značke MUP-a BiH i još niza priznanja.

- Odlaskom Dragana Vikića i Vašim dolaskom na čelo MUP-ovih specijalaca, te promjenom naziva jedinica u Odred za protivteroristička djejstva, da li se nešto suštinski mijenja u ulozi jedinica u ratu? – pitamo Ademovića.

- Sam naziv jedinice nije važan i on podliježe promjenama. Vjerovatno će još jednom pretrpjeti izmjenu. Neće biti nekih bitnih

promjena u ulozi jedinica u ratu. Jer, ona će i dalje učestvovati u izvođenju borbenih djejstava, a izvršavaće i druge policijske poslove koje ne mogu da izvrše policijske stanice. Međutim, promjena će biti u kvalitetu i brojnosti sastava. Bitno će se povećati kvalitet i broj onog dijela jedinice koji neposredno učestvuje u borbenim djejstvima. Dakle, nastojaćemo da povećamo borbeni nivo, da popravimo kvalitet obuke, da se opremimo novim materijalno - tehničkim sredstvima. U tome očekujemo podršku MUP-a, ministra Alispahića, vlasti...

- Rat u Sarajevu počeo je poslije raskola među MUP-ovim specijalcima 4. aprila 1992. godine, odnosno poslije izdaje većine specijalaca srpske nacionalnosti. Vi ste se, zajedno sa MUP-om, te Patriotskom ligom, "Zelenim beretkama" i ostalim patriotima prvi oduprli agresoru. Možete li nam malo bliže predstaviti vašu jedinicu nakon 22 ratna mjeseca: borbenu gotovost, nacionalni sastav, snagu i sve ostalo što nije vojna tajna?

- Jedinica je od početka rata doživjela značajnu transformaciju. Prije svega, povećala se nekoliko puta. Nacionalni sastav je šarolik i naša orijentacija je da i dalje bude tako. Što se tiče borbene gotovosti, jedinica je u svakom trenutku spremna da, u sadjejstvu sa jedinicama Armije Republike BiH, izvrši i najsloženije zadatke. Isto tako smo spremni da, kada je u pitanju suzbijanje kriminala, dakle čisto policijskih poslova, samostalno izvedemo bilo kakvu akciju.

- Počeli ste hvatanjem onih snajperista u Holidej-inu, na početku rata. Sada snajperista u gradu više nema...

- Ima ih još uvijek. Doduše, oni nisu u gradu, ali djeluju sa agresorskih položaja, i to permanentno. Mi i sada neutrališemo neprijateljske snajperiste sa sređenom vatrom naših strijelaca.

- Koje su najvažnije bitke u kojima su učestvovali MUP-ovi specijalci?

- Na početku hoću da istaknem jednu od prvih naših akcija, a to je izvlačenje protivoklopnih sredstava iz "Pretisa", što je, po meni, značilo prekretnicu za sam tok rata u Sarajevu. Ta protivoklopna sredstva su nam pomogla da 2. maja 1992, kada je bivša JNA krenula u okupaciju grada, uništimo jedan tenk na Vrbanji, te još nekoliko drugih vozila na Skenderiji. Tada su ustuknuli, jer su shvatili da imamo čime da se odupremo. Učestvovali smo u svim važnijim bitkama za odbranu grada, na Žuči, Dobrinji, Hrasnu brdu, Azićima, Stupu... Da ih ne nabrajam. U malo kojim nismo. Učestvovali smo takođe, više puta u akcijama za deblokadu grada...

- Ima li neka bitka koju po nečem izdvajate?

- Sve su mi ostale u sjećanju. Ne mogu reći da sam učestvovao u svim bitkama, ali sigurno jesam na svim dijelovima sarajevskog ratišta. Možda onu kad sam u Azićima ranjen dva puta u samo dva sata. Prvo ranjavanje sam "zanemario", pa sam izvlačio teško ranjenog kolegu Zgodića. A onda me "našao sijač" i teško ranio.

- Vaša jedinica učestvovala je u obračunu sa kriminalcima iz Devete motorizovane i Desete brdske brigade. Jeste li zadovoljni onim što je i kako uradila Vaša jedinica u toj akciji?

- Taj zadatak ne bi bio uspješno realizovan bez Specijalne jedinice. Ali, iskreno da vam kažem, tim se ne ponosim nešto posebno. Nije lahko kada čovjek mora dići ruku na svoje sunarodnike, iako se radi o kriminalcima i o kriminalnim pokušajima iskakanja iz sistema rukovođenja i komandovanja. Ali, to se moralo uraditi. I zato, da bismo napravili državu u kojoj vladaju zakoni, mi ćemo i dalje obavljati zadatke kao što je ovaj, koji se uradi teška srca.

- Vi ste specijalna jedinica MUP-a naše zemlje. Znači li to da imate specijalne jedinice van Sarajeva i koliko ste prisutni na ratištima van glavnog grada?

- Nemamo svoje jedinice stalne, van Sarajeva. Ali, obavljamo ratne zadatke van glavnog grada. Ratovali smo više puta izvan Sarajeva.

Drama u minskom polju

Maj, 1997.

Izviđajući duboko u neprijateljskoj pozadini četničke artiljerijske položaje, trojica pripadnika Izviđačko-diverzantske čete 43. brdske (čajničke) brigade - Atif Omerović - Pinda, Vejsil Hasović i njegov brat Mustafa Hasović - nagazili su na minu. Eksplozija je bila stravična i tragična: poginuli su Pinda i Vejsil. Mustafa je preživio.

Tragedija se dogodila 9. februara 1994. godine na Jelahovoj ravni, iznad sela Milijeno, kod Čajniča. Mustafa Hasović je uspio da se vrati na Trebeško brdo, gdje su bile i linije odbrane i IKM 43. brigade i obavijestio Ramiza Durakovića, komandanta i Ferida Dizdarevića Dizdara, načelnika Štaba Brigade, o nesreći. Duraković i Dizdarević donose odluku da se odmah na Trebeško brdo pozovu članovi Izviđačko-deverzantske čete i iste noći upute na Jelahovu ravan da izvuku tijela dvojice šehida.

I oko ponoći na Trebeškom brdu okupili su se svi pripadnici IDČ na čelu sa komandirom Murisom Džananovićem. Bilo ih je 64. Sve su to prekaljeni ratnici, “žiške”, kako Podrinjci nazivaju ljude-munje, spremne i sposobne za sve. Inače, sa Pindom i Vejsilom, koji su toga dana poginuli, bilo ih je 66 diverzanata. Dva voda po 33. borca. Ferid Dizdarević je još ’91. godine iznad Milijena formirao prvu jedinicu “po tespihu” - od 33. člana. “Po tespihu” je formirao i ovu četu - dva puta po 33. I uvijek je ova dva voda popunjavao u ratu samo do 33 borca. Noćas nisu našli zamjenu za Pindu i Vejsila. To su naumili uraditi kada se vrate sa Jelahove ravni.

Ferid Dizdarević je odlučio da komanduje akcijom izvlačenja tijela dvojice saboraca sa Jelahove ravni. Krenuli su iste noći.

Dobro poznajući teren, srećno su prošli kraj četničkih položaja i sve dublje išli okupiranom teritorijom. U zoru su stigli na Ćetiništa, nadomak Jelahove ravni. Negdje je bilo snijega, negdje nije. Na Ćetiništima su vidjeli sedam četničkih tragova u snijegu.

- Lahko ćemo se obračunati s njima! - rekao je Dizdar.

Muhameda Heraka Kalku sa grupom boraca, među kojima je bio i Dizdarev brat Bahudin, zadužio je da ostane tu kao obezbjeđenje. Ostalim naredio pokret. Već su bili petnaestak kilometara u dubini okupirane teritorije. Ali, sve su to bili dragi brežuljci i proplanci po kojima su se većina njih mnogo puta igrala. I Ferid Dizdarević, koji je rođen u Batovu

1958. godine, živio je sa porodicom u Milijenu. Radio je u Čajniču sa Ratomirom Savićem u Opštinskom štabu TO i bili su prijatelji. Kada je izbio rat, postali su neprijatelji.

Dizdar je imao tajni znak "Oskar", a njegov bivši prijatelj, a od početka rata četnički komandant Ratomir Savić, "Oskar dva". Dva "Oskara" su mnogo puta motorolama kontaktirali. Više puta Dizdar je zvao Savića i govorio mu da ne granatira Goražde, da ne ubija žene i djecu, nego da krene s vojskom, pa da se viteški dvije vojske sudare. Jedanput je sa Trebeškog brda Dizdar moto-rolom nazvao svog bivšeg radnog kolegu Savića i rekao mu: "Rato, poznaješ li mog sina Harisa?" - "Poznajem!", rekao je Rato. "On je u Goraždu, a ti danas granatiraš Goražde! Naredi svojim artiljercima da prekinu paljbu". I granatiranje Goražda je toga dana prestalo.

Ali "Oskar" i "Oskar dva" su jedan drugom slali mnogo puta ljute poruke. Dizdarev poziv Saviću na viteški dvoboj bio je stalno otvoren i obnavljan. Ali, Savić je ipak drukčije ratovao. Dizdar bi mu, onda, slao poruke druge vrste: "Oskar dva, zapamtićeš me za ovo". I uvijek je održao riječ. Njegovi saborci su poslije svake diverzije ostavljali pismene poruke četnicima. Neka znaju ko je i zašto uradio.

Sada, kada su krenuli na Jelahovu ravan, Dizdar je imao tajni znak "Sava". Na koti Okolišta, kod sela Klaka, Dizdar je napravio raspored. Jedna grupa, na čelu sa Rizom Dacićem, imala je zadatak da obezbjeđuje teren, a druga grupa, na čelu sa Dizdarom, krenula je ka Jelahovoj ravni. Nadomak Jelahove ravni, Dizdareva grupa se podijelila. Grupa boraca sa Vesafom Čolakom Tafom ostala je kod seoskog mezarja da obezbjeđuje glavni put, a Dizdar je sa svojom grupom krenuo na Jelahovu ravan.

Ali, iznenada su se pojavili četnici razvijeni u strijelce. Čolak je moto-rolom javio Dizdaru da se prema njima kreću četnici i da on, Čolak, nije u situaciji da puca. Dizdar je hitno rasporedio svojih petnaestak boraca i oni su zalegli, čekajući u busiji četnike. Ali, četnici se nisu pojavili. Tada Dizdar sa četnim sanitetlijom Bajrom Kostićem odlazi do Tafe da utvrdi u kom su pravcu otišli četnici. Dizdar i Kostić su otišli i vratili se kroz minsko polje, gdje će se kasnije dogoditi tragedija.

Kad se Dizdar vratio svojoj grupi, rekao je da će on sam na Jelahovu ravan, ali svi su pošli s njim. Na Jelahovoj ravni nije bilo tijela dvojice šehida Arifa Omerovića Pinde i Vejsila Hasovića.

Još je bilo mnogo svježe krvi Pindine i Vejsilove po razbucanoj zemlji i polomljenom granju.

- Đubrad, odnijeli su ih! - rekao je Dizdar.

Dizdar je moto-rolom javio komandantu Durakoviću "da nisu potrebne čizme". A "čizme" su bile tajni znak za nosila. Zatim je na ceduljici napisao poruku četnicima: "Đubrad, zapamtićete me za ovo, kao što ste me zapamtili i '93. godine. Oskar". Ceduljicu je stavio kraj šehidske krvi i pritisnuo kamenom. I naredio pokret.

Sa Jelahove ravni borci iz Dizdareve grupe vidjeli su saborce iz Tafine grupe kraj seoskog mezarja i jedni drugim su mahali. Dakle, povratak!

Zborno mjesto Dizdareve i Tafine grupe bilo je na proplanku ispod seoskog groblja. A bilo je to - minsko polje. Zborno mjesto u minskom polju! Petnaestak kilometara u dubini četničke teritorije! I dvije su se grupe sastale u tom minskom polju. Prilazeći sa svojom grupom, Dizdar je usput pričao Tafinoj grupi kako su četnici odnijeli Pindino i Vejsilovo tijelo, pa kakav je gore prizor, da su vjerovatno nagazili na mrud ... Huso Bašić je pokazivao Murisu Džananoviću, Rogatičanu, gdje su bila vrata na ogradi groblja, a sad ih nema. Pričali su glasno i Dizdar je poviknuo na njih:

- Komentarišite na bezbjednijem mjestu!

A onda komandiru čete Murisu Džananoviću naredio:

- Murise, formiraj kolonu! Vojnički raspored!

U desnoj ruci je nosio pušku, moto-rolu držao u džepu.

- Idemo, momci! - rekao je Dizdar i krenuo naprijed. Prvi korak i - nagazio je na minu.

Bila je to eksplozija koja se čula do Trebeškog brda. Od te prve mine sedmorica boraca su bila ranjena.

Dizdar je pao, ali se pridigao i sjeo. Lijeva noga mu odbijena, desna visi. Stavio je ruke na svoje stradale noge i rekao:

- Ljudi, šta uradih! Jeste li nastradali? Muris Džananović je pritrčao Dizdaru da ga previje, a Husi Bašiću naredio da pomogne Sabahudinu Teroviću Teri. Muris je poslao i poruku Rizi Daciću:

"Rizo, kod mene je haos! Šalji što više ljudi!"

A ubrzo je poslao posljednju poruku:

"Hoćete li, Brko, brzo stići?"

Tada je uslijedila nova eksplozija. Poslije nje je ostao jeziv prizor... Samo su na nogama bili Huso Bašić i Vesaf Čolak Tafo. Svi ostali su ležali: neko bez glave, neko bez ruku, neko bez nogu, neko bez očiju, neko bez svega... Bolni krici, dozivanja upomoć... Lakše ranjeni su se pridizali i pomagali teže ranjenim.

Iako je u novoj eksploziji izgubio oko, Dizdar je naredio Husi Bašiću da postavi obezbjeđenje prema pravcima iz kojih bi mogli doći

četnici, da bacaju puške, a izvlače mrtve i ranjene. Tafo i Bašić su iznijeli Dizdara iz minskog polja i vraćali se po ostale.

Tada se začuo četnički helikopter koji je počeo da kruži iznad planine. Čulo se i kako četnici pale motore kamiona. Tafo, Bašić i Hamdija Tutić su izvlačili ranjene, ali je Hamdija brzo klonuo, jer je bio ranjen u prsa, a da nije znao. Meho Dizdarević i Dževad Karović su iznijeli dvojicu ranjenika, a onda je i Karović gubio snagu. I on je bio ranjen, u nogu.

U minskom polju sa mrtvim i ranjenim su, na kraju, ostali samo Huso Bašić i Tafo Čolak. Bašić je iznosio ranjene, Tafo osmatrao. U minskom polju drama se nastavljala.

Salem Omerović, raskomadan, a živ. Raskomadana mu i puška. Moli Husu Bašića: "Rođak, daj mi svoju pušku i na rafal je. Pucaće Salem kad dođu četnici. I nemoj mi ostaviti ni jednu kost Dizdarevu". Bašić mu daje pušku i "prebaci je na rafal". Izlomljen je i mali Nijaz Karović. Ostala mu zdrava samo jedna ruka i on uzima pušku i ubija se.

Muris Džananović, krvav, sjedi, a "noge mu za leđima". Stomak raznesen. Iz leđa mu šišti krv. Bašić misli da šišti bomba... Muris kaže Bašiću: "Huso, rahmeta ti tvoga brata Himze, ubij me!"

Kada je 19. jula 1992. godine na Trebeškom brdu Huso nosio smrtno ranjenog brata Himzu, a četnici htjeli da obojicu uhvate žive, Muris Džananović ih je spasio: pobio je četnike koji su ih tjerali.

Sada ga Muris zaklinje rahmetom brata Himze.

"Murise, ja ne mogu to učiniti! - kaže mu Huso.

Iznad njih se pojavljuje četnički helikopter.

"Ubij me, Huso, rahmeta ti Himzina, da me živa četnici ne nađu". Opet govori Muris. I kamioni četnički sve bliži. Tafo kaže: "Evo ih!"

Huso Bašić uzima Murisovu pušku i odluči da ubije i Murisa i sebe... Prišao je Murisu i umjesto jednog "ugledao deset Murisa odjevene u žuta odijela".

- Ne mogu, Muriseee! - kriknuo je.

A Salem Omerović, kome je maločas Bašić dao pušku "na rafal", kaže Bašiću sa bolnim smiješkom: "Rođak! Nemoj! Četnik je počeo, neka i završi."

I onda - treća eksplozija!

Ona dotuca Teru. A Tafi i Bašiću opet - ništa. Tafo je mislio da je sada na minu nagazio Bašić, a Bašić da je Tafo. Tada nisu znali da su se, nakon što je Dizdar nagazio prvu minu, ostale same aktivirale u određenim razmacima.

- Pogibe Tera! - rekao je Bašić Tafi.

Tada Muris Džananović ranjenom rukom uzima cijev puške, lagano klizi krvavim prstima niz nju, nalazi obarač i - ubija se.

Bašić teško ranjenog Salema iznosi iz minskog polja. Ali, Dizdar, koji je ležao na deci ispod bukve, uzima pištolj i hoće da se ubije. Donio je šehadet i pritisnuo cijev na sljepoočnicu.

- Nemoj - Feride! - viknuo je Bašić i Dizdar je spustio pištolj.

- A moje oko? Izgubio sam i oko! - rekao je Dizdar.

- Nisi! Od krvi ne vidiš - tješio ga je Bašić.

Sve ranjenike i dvojicu šehida naši borci uspjeli su da izvuku iz minskog polja. Pet šehida je ostalo, jer su se četnici već primicali.

Drama je nastavljena. Borci Izviđačko-diverzantske čete koji su bili na obezbjeđenju van minskog polja, te Bašić i Tafo, odabrali su opasnu strminu da se uz nju izvlače sa ranjenicima. Hvatajući se za žile i granje primicali su se Trebeškom brdu, odakle su im u pomoć krenuli borci njihove brigade.

Ferid Dizdarević Dizdar je živio nekoliko sati. Kada su ga iznijeli do Kalčovih bara, nije mogao da više govori, ali je bio pri svijesti. Nosila su ga četvorica i Zahid Habibović je vidio da umire i tražio je da Ferida spuste kako bi umro na zemlji. Borci su sklonili Dizdarevo mrtvo tijelo i pokrili ga lišćem. Jer, morali su se vraćati po druge ranjenike. Poslali su poruku na Trebeško brdo: "Save" više nema.

Nekoliko sati je živio i Salem Omerović. I njega, krupnog i teškog, nosili su bespućem. Stalno je pitao za Ferida i Husu. Ali, shvatio je da umire i rekao je Bašiću: "Rođak, okreni me na stranu, hoću da umrem". Okrenuli su ga i ubrzo je umro.

Tada su u ispomoć stigli i borci sa Trebeškog brda.

A dole, kod seoskog mezarja, gdje je ostalo pet šehida, četnici su pucali i slavili.

Pred komandom 43. brdske brigade u Goraždu su se poslije tragedije ponovo postrojili borci Izviđačko-diverzantske čete. Opet ih je bilo dva puta po 33. Uvijek su se tu i postrojavali pred akciju. Ali, sada u stroju nije više bilo Arifa Omerovića, Vejsila Hasovića, Sabahudina Terovića, Salema Omerovića, Amira Pašića, Nijaza Karovića, Bajre Kostića, Murisa Džananovića. Nije bilo ni Dizdara... Nije bilo mnogih koji su ranjeni.

Za komandira je postavljen Huso Bašić, ali, on se sjetio Tere, sjetio Murisa, Salima,Vejsila, Nijaza, sjetio se svih koji su tu bili do prije koji dan i uvijek u stroju pravili šale. Sjetio se i - zaplakao.

U tom stroju oni su se zakleli da će osvetiti devet svojih šehida. I osvetili su. U stroj i bitke brzo se uključili i većina od dvanaest lakše i teže ranjenih tog tragičnog dana.

Ferid Dizdarević Dizdar ukopan je 12. februara '94. godine na mezarju Kolijevka u Goraždu, s desne strane Drine. Iza njega su ostali sin Haris, kćerka Adisa, supruga Šemsa, majka Sadika, pet sestara i četiri brata, svi borci. U bici za Tovarnicu kod Goražda 1. juna 1995. godine poginuo je njegov mlađi brat Bahrudin Bari, koji je učestvovao s bratom i u onoj tragičnoj akciji 10. februara 1994. godine. On je ukopan na mezarju Glamoč, s lijeve strane Drine.

Petorica boraca Izviđačko-diverzantske čete 43. brigade dobili su "Zlatni ljiljan": Ferid Dizdarević, Muris Džananović, Vejsil Hasović i Amir Pašić - svi posmrtno, te Husein Huso Bašić.

Kasnije, u avgustu 1994. godine su razmijenjena i tijela šehida koji su poginuli 9. i 10. februara '94. Toga dana Husi Bašiću se rodio sin. Dao mu je ime - Muris. Prema Murisu Džananoviću.

Pet kilometara do Drine

23. 7. 1994.

Brigadni general Hazim Šadić, komandant Drugog korpusa naše Armije, nije samo dobar komandant nego i veoma zahvalan sagovornik. Bila je dovoljna samo jedna duža pauza zasjedanja Drugog bošnjačkog sabora u sarajevskom hotelu "Holidej in" i da nastane ovaj razgovor. A razgovor je počeo uobičajenim pitanjem o stanju u zoni odgovornosti Drugog korpusa?

- Stanje je stabilno, vojnički dosta dobro. Prije dva, tri mjeseca iz jedne opšte defanzive, prešli smo u opštu ofanzivu na više pravaca i oslobodili znatnu teritoriju koju je agresor bio okupirao...

- Na primjer, šta ste oslobodili?

- Između ostalog, u posljednjim bitkama oslobodili smo Vijenac. A to je prostor od oko petnaest, šesnaest kvadratnih kilometara između Lukavca i Banovića, koji je važan ne samo sa vojnog nego i privrednog gledišta. Na Vijencu je rudnik koji omogućava rad Fabrike sode Lukavac, jedine ove vrste na Balkanu. A odbacivanjem neprijatelja sa ovog prostora omogućen je rad i Rudnika Banovići, Rudnika "Škulj" u Lukavcu, kao i ostalih fabrika u Banovićima i Lukavcu, koje nisu mogle da rade dok su četnici na Vijencu bili.

S druge strane zauzimanjem Vijenca stvoreni su izuzetno povoljni uslovi za probijanje četničkog koridora na Vozućoj i spajanje tuzlanske regije sa zeničkom dolinom rijeke Krivaje. Ta operacija je bila u toku, a onda je potpisano primirje, pa je prekinuta.

- I kakva je sada situacija kod Vozuće? Malo se o tome zna...

- Situacija na Vozućoj je, da vojnički kažem, smirena - zbog potpisanog primirja. Međutim, oslobađanjem Vijenca sa naše strane i još nekoliko sela i dvadesetak kvadratnih kilometara prostora koje su oslobodile, s druge strane jedinice Trećeg korpusa, stvoreni su uslovi da se Vozuća potpuno odsiječe, te da mi dobijemo tu dragocjenu asfaltnu komunikaciju...

- Kakvo je stanje na gradačačkom dijelu bojišta? Kao da su četnici ponovo krenuli na ovaj grad?

- Posljednjih mjesec dana, iako je na snazi prekid vatre, srpski agresor je ponovo oživio djejstva i atakuje na Gradačac, a zadnjih petnaest

dana izveo je i više pješadijskih i tenkovskih napada na ovaj grad. Tako, izgleda, ponovo oživljavaju četnički planovi o zauzimanju Gradačca. Ali, mi znamo da je Gradačac ključ odbrane srca Bosne i Hercegovine i spremni smo da ga i dalje uspješno branimo.

Inače, srpski agresor se poslije pada Bosanskog Broda i Modriče, svom žestinom sručio na Gradačac. I mi kažemo da su četnici Gradačac rušili i napadali svim i svačim osim brodovima i podmornicama. Nisu uspjeli da ga zauzmu, a mi smo im zadali teške gubitke u ljudstvu i tehnici, pa i oslobodili dobar dio okupirane teritorije... Nakon godinu dana mirovanja, četnici, eto, ponovo kreću na ovaj grad.

- Nezaobilazno je pitanje koridora. Jeste li pokušavali da ga presiječete i da izbijete na Savu i kakvo je sada stanje na tom dijelu bojišta?

- Mi smo jedanput, zajedno sa Četvrtom operativnom grupom Orašje, pokušali da presiječemo koridor. Primakli smo se bili na kilometar i po jedni drugima. Međutim, baš u to vrijeme je došlo do promjene politike u Hrvatskoj prema Bosni i tada se sa tim probojem stalo. Uglavnom, srpski agresor sada ima taj koridor širine tri kilometra, koji mi kontrolišemo vatrom. Svaku kolonu, pa i svako vozilo koje se kreće koridorom, mi možemo gađati. No, po našim, a i procjenama Štaba Vrhovne komande, na koridoru bi se mogla odigrati najpresudnija bitka za Bosnu i Hercegovinu. Naravno, ako se prije ne nađe mirno rješenje.

- Koje su najznačajnije bitke koje ste vodili do sada?

- Drugi korpus od početka agresije na našu zemlju nije imao predaha. Mi svakodnevno ratujemo od 14. maja 1992. godine i nema dana, a da na nekom dijelu ratišta ne vodimo borbe sa četnicima. Međutim, za mene, kao komandanta, najznačajniji uspjeh Korpusa je odbrana Gradačca. Jer, šta bi se desilo da je, poslije pada Broda, Orašja, Modriče pao i Gradačac? Automatski bi pala cijela Posavina i bez većeg napora bi se četnici našli pred Tuzlom. A najžešća bitka za odbranu Posavine i Gradačca odigrala se 17. jula 1993. godine kada su četnici organizovali najveću ofanzivu sa 60 tenkova, 20 transportera, toliko, otprilike praga... I nisu prošli.

- Više puta spominjete pad Bosanskog Broda. Koliko je taj pad uticao na daljnji tok borbe u zoni odgovornosti Drugog korpusa?

- Mnogo je uticao. Mi smo prije pada Broda bili jedinice usmjerili prema Drini. Oslobodili smo Kalesiju, pa još dosta prostora. Oslobodili bismo, sigurno, 1992. godine i Zvornik. Ali, padom Broda situacija se u Drugom korpusu strahovito komplikuje. Agresor svoje oklopne snage

koncentriše na Posavinu, na Gradačac i morali smo da sa pravca prema Drini prebacimo snage u Posavinu i branimo je.

- Da li je to bio uzrok pada Cerske i Konjević Polja?

- Pad Cerske i Konjević Polja posljedica su pada Broda. Da je naš korpus tada imao ovu snagu, sve bi drukčije bilo. Ali, mi smo tada imali jednu brigadu koju smo mogli pomjerati s položaja na položaj. Bila je to Prva tuzlanska brigada koju smo poslali da brani Gradačac. Dakle, nismo imali snaga da branimo Gradačac i vršimo proboj prema Cerskoj.

- Kako je izvršena deblokada Maglaja? A izgledalo je da će Maglaj pasti?

- Kada se nalazio u blokadi, Maglaj je bio u našoj zoni odgovornosti. Prva jedinica koja je izvršila proboj i ušla u Maglaj bio je Izviđačko-diverzantski odred "Srebreni vukovi" Drugog korpusa. Maglajski borci dobili su novo samopouzdanje kada su vidjeli kako je ta jedinica opremljena i obučena. Jer, zaista, tada je bilo takvo stanje kao da će Maglaj pasti. Mene je i predsjednik Izetbegović zvao i pitao: "Hoće li to Maglaj pasti?" "Neće, Predsjedniče, budite sigurni" - rekao sam mu.

Krajina "jedan kroz jedan"

17. 7. 1994.

O 17. slavnoj krajiškoj brigadi, kao i hrabrim Krajišnicima u drugim brigadama Sedmog korpusa, dosta je pisano. Međutim, malo se zna o čovjeku koji je vojno organizovao Krajišnike u inostranstvu, pa onda i u zemlji i koji, eto, ratuje sa njima po bojištima Bosne i Hercegovine već treću godinu. Riječ je o Fikretu Ćuskiću, sada zamjeniku komandanta Sedmog korpusa. Povod za razgovor sa Fikretom Ćuskićem bile su posljednje pobjede boraca Sedmog korpusa na vlašićkom platou, kojima je on neposredno komandovao. A u tim bitkama ponovo su izuzetnu hrabrost pokazali borci 17. slavne krajiške, kao i borci drugih brigada...

Životna priča Fikreta Ćuskića sve do 15. januara 1991. godine je obična priča. Rođen u Kozarcu 1956, oficir bivše JNA, koju napušta na početku '91, kada bivša armija postaje agresor. Stavlja se odmah na stranu žrtve - Hrvatske i hrvatskog naroda. Komanduje jednim bataljonom Prve mehanizovane brigade Hrvatske vojske.

Hrvatsku brani sve dok nije napadnuta njegova rodna zemlja - Bosna i Hercegovina. U maju '92. u Hrvatskoj i Sloveniji organizuje Krajišnike - dobrovoljce i u Plani kod Rijeke obučava ih za rat. U julu '92. nekoliko stotina Krajišnika, pod njegovom komandom, stavljaju se na raspolaganje Glavnom štabu Armije Bosne i Hercegovine i - postaju 7. brigada Armije RBiH.

- Sada, kad god nađemo vremena za odmor i razgovor, sa sjetom se vraćamo tim danima - priča Fikret Ćuskić. - Nažalost, dosta tih naših saboraca nije više među živima. Većina njih je u zapadnoj Evropi ostavila dobro plaćena radna mjesta, porodice, automobile i Bosni stavili na raspolaganje - svoje živote...

Kažem Ćuskiću da sam juče, na Vlašiću sreo dvojicu novajlija u 17. slavnoj krajiškoj koji su, kao dobrovoljci, stigli iz inostranstva i priključili se borcima na prvoj liniji...

- Nisu u pitanju samo dvojica - veli Ćuskić. - Ima ih dosta i stalno novi pristižu. Neki dan nam je iz Holandije stigao momčić od osamnaest godina. Pobjegao od roditelja i priključio nam se... - Nema boraca bez dobrovoljaca! - veli Ćuskić. - I zato nije ni čudo što su krajiški dobrovoljci

Jablanica, 4. septembra 1993. godine: Komandant bosanske armije Rasim Delić i načelnik Štaba Sefer Halilović. U sredini Zulfikar Ališpago Zuka

Jablanica, 28. septembra 1993. godine: Grupa mostarskih ratnika, polaznika prvog kursa Ratne oficirske škole, na putu za Zenicu

Huso Imamović

Miralem Jugo

Jablanica, 28. septembra 1993. godine

Muris Džananović

Ferid Dizdarević Dizdar

Kraj mezara Ferida Dizdarevića Dizdara u Goraždu. Prvi zdesna Huso Bašić

Bužim, februara 1994. godine: (zdesna, prvi red) Ferhat Đulkić Feri, Izet Nanić, Mirsad Sedić, Zijo Nanić, Atif Dudaković i Senad Šarganović Šargan sa saborcima

Todorovo, 4. februara 1994. godine: Izet Nanić sa "Hamzama"

IKM Generalštab Armije RBiH, Ponjeri kod Kaknja 1994. godine: Predsjednik Izetbegović sa komandantima bosanske Armije

Bugojno, 17. avgusta 1994. godine: (zdesna) Faruk Aganović Jupi, Salih Fuka Sliško, Selmo Cikotić i Tahir Granić

Nad ratnom kartom: (slijeva) Hašim Spahić, Ramiz Šuvalić, Vahid Karavelić, Nedžad Hasanović i Nisad Balta

Mirza Humo

Ahmed Sejdić

Prijatelji i saborci: Hamid Bahto i Nemir Šenderović. Šenderović (desno) je poginuo 1995. u udesu helikoptera u Goraždu

Husar, 1994. godine: Džemal Merdan (prvi slijeva) i Mustafa Cerovac (prvi zdesna) sa članovima komande 202. viteške "garave" brigade

Obronci Treskavice, jula 1994. godine: Predah boraca 82. brdske (fočanske) brigade

Bijela kod Konjica, 15. septembra 1994. godine: Nezim Halilović Muderis sa grupom saboraca

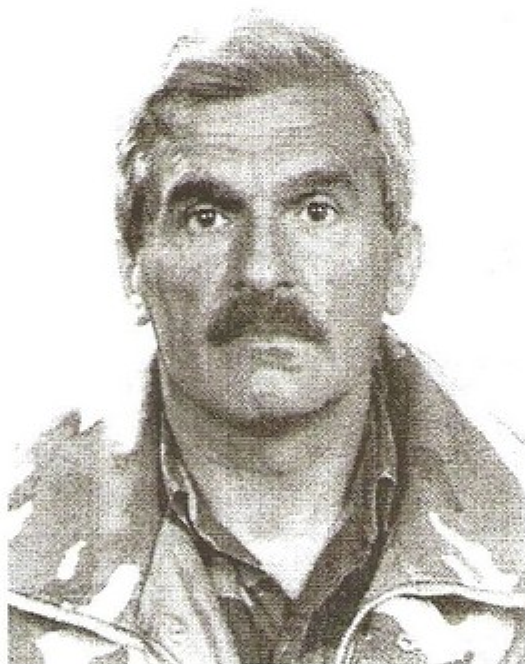
Nabožić, 1995. godine: (zdesna) Halid Čengić Hadžija, Rasim Delić, Halil Brzina, predsjednik Izetbegović i (sasvim lijevo) Sakib Mahmuljin

Glavatičevo, oktobra 1995. godine: Grupa boraca 450. brdske brigade. Asim Didik treći slijeva u prvom redu, a Emin Tucaković Kikilo treći slijeva u drugom redu

Senad Spahić Sejo

Uzeir Sarač Dedo

Zenica, 5. decembra 1995. godine: Sead Rekić (lijevo u prvom planu) i Nedžad Bublin Čupo

Bužim, 4. avgusta 1995. godine: Izet Nanić, dan uoči pogibije, vrši posljednju smotru "Hamzi"

Tarčin, 18. septembra 1995. godine: (zdesna) Ramiz Beić, Rifat Bilajac i Zaim Imamović. (Vjerovatno posljednji snimak Zaima Imamovića)

Vlašić, 19. septembra 1995. godine

Glamočko polje, 20. septembra 1995. godine: Fikret Ćuskić (treći zdesna) i Sead Ćirkin (drugi zdesna) za vrijeme manevra 17. viteške krajiške brigade u Bosansku krajinu

Bosanski Petrovac, 21. septembra 1995. godine: Postrojavanje boraca 17. viteške krajiške brigade nakon manevra iz srednje Bosne

Bosanski Petrovac, 21. septembra 1995. godine: Fikret Ćuskić raportira komandantu 5. korpusa Atifu Dudakoviću o uspješnom manevru 17. viteške krajiške brigade iz srednje Bosne u Krajinu

Jasenice, septembra 1995. godine: Komandant 505. brigade Sead Jusić (prvi slijeva) i komandant 503. brigade Muhamed Hamdo Delalić (drugi slijeva)

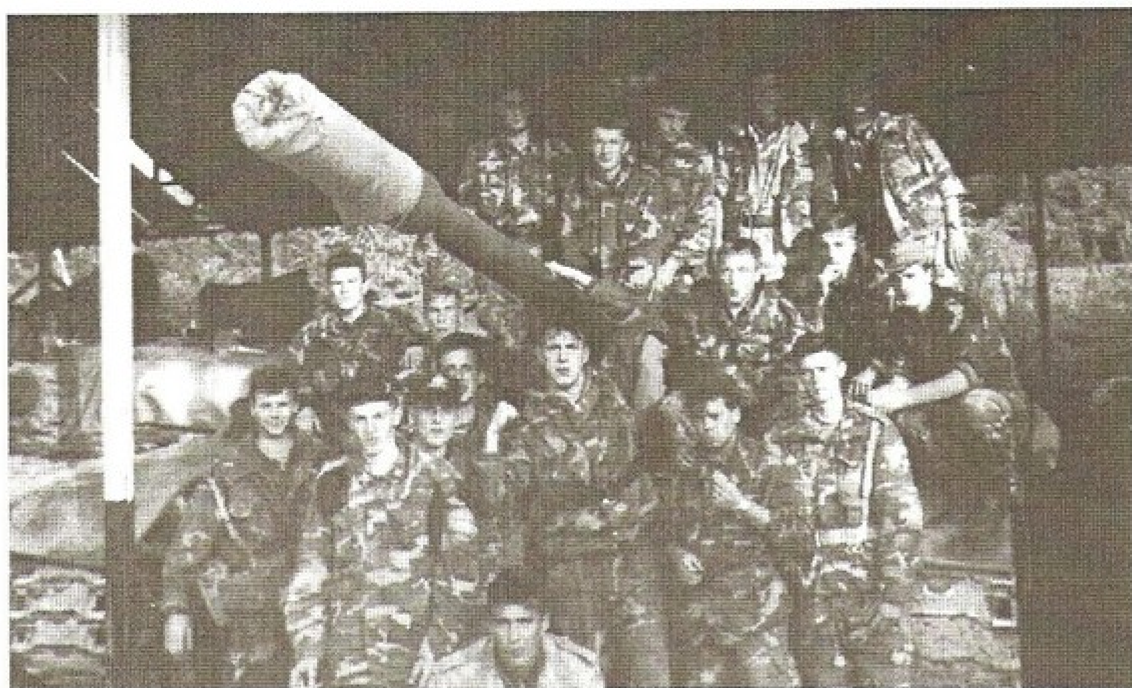
Aerodrom Ćoralići, 14. oktobra 1995. godine: Erdin Hrustić (lijevo) i Nedžad Suljić kraj maskiranog aviona

Kamengrad, 12. oktobra 1995. godine: Mirsad Selmanović (drugi zdesna) sa saradnicima

Sanski Most, novembra 1995. godine: Borci Gardijske brigade

- Kraj rata. Sanski Most, 14. oktobra 1995. godine: (zdesna) Mehmed Alagić, autor, Atif Dudaković i Vahid Karavelić

Mostar, 1996. godine: Kolektivna dženaza

svugdje gdje su ratovali i gdje ratuju jurišali tako silovito da su nekad naši neprijatelji mislili da ih napada brigada, a bio je bataljon, ili četa...

(U toku razgovora Fikreta Ćuskića je nazvala iz Norveške supruga pokojnog majora Mihajla Petrovića - Ana. – "Sve ćemo učiniti, budi bez brige" - rekao joj je Ćuskić. A onda objasni:

- Iako Srbin iz Srbije, stavio se na čelo Bošnjaka sa Vlašića, organizovao ih, obučavao. Dugo je ratovao i, nažalost, poginuo. Sjećam se da je govorio: "Dok je rat biću veći Musliman od Muslimana. A kad prestane, biću Srbin kakav nikad neće moći biti ni jedan od četnika").

Malo je poznato da su Krajišnici, dobrovoljci iz inostranstva, prve prave bitke sa četnicima imali u ljeto '92. godine i to na goraždanskom bojištu! Ratovali su kod Grepka i Kacelja. Pravcem je komandovao upravo Ćuskić, tadašnji komandant 7. krajiške brigade.

- Mi smo imali zadatak da deblokiramo put za Goražde i deblokirali smo ga u onom smislu da se u Goražde moglo na konjima dopremati oružje, municija, hrana, lijekovi, mogli su ući borci, hirurzi - kaže Ćuskić. - Bio je tu još odred Fočaka, borci sa Igmana i iz Hrasnice, pa stotinjak boraca onog Daidže, od kojih je nekoliko bilo i dobrih boraca. Tu mi je mnogo pomogao sadašnji komandant IBOG-a Ferid Buljubašić, prekrasan čovjek i komandant.

Ćuskić kaže da su Krajišnici vodili teške bitke na tom dijelu goraždanskog bojišta. U jednoj noći, na primjer, bez sredstava veze izvodili su istovremeno akcije na velikom prostoru i oslobodili šest sela - od Jamica, Stojkovića, pa prema Podgradu. I - nisu imali nijednog poginulog.

- Kasnije, kad smo u bici za oslobođenje Trnova zarobili nekoliko četnika, oni su nam pričali da su mislili da su ih one noći na Grepku - napali američki marinci.

- Naš izviđački odred, pod komandom Ilfada Ićanovića, pravio je čuda i zalazio na Jahorini i trideset kilometara u četničku teritoriju - prisjeća se Ćuskić. - Srušili su most u Podgrabu, zatim, presreli nekog četničkog vojvodu i likvidirali ga zajedno sa pratnjom, pa uništili čitav kamion sa četnicima...

Krajišnici su, zatim, nastavili ratni put u lašvanskoj dolini i iz lašvanske doline.

Do kraja 1992. godine Krajišnici su se ustrojili i prestrojili. Od 7. i 1. krajiške nastala je kasnije 17. slavna krajiška, a onda su formirane 27. u kojoj je dosta Krajišnika i 305. brdska odnosno Jajačka, koju, veli Ćuskić, on smatra Krajiškom.

Ćuskić je branio Hrvatsku, ali se našao u situaciji da u srednjoj Bosni ratuje protiv Hrvatske vojske i HVO-a.

- Ovdje je situacija bila jasna - kaže Ćuskić. - Kao što sam se uključio u odbranu Hrvatske i hrvatskog naroda od srpskog agresora, sada sam branio Bosnu i bosanski narod od novog agresora, ustaša, i jedne politike koja je doživjela poraz. Ni jednog trenutka nisam pomislio da ratujem protiv hrvatskog naroda. Svojim borcima sam uvijek govorio: "Ruke boraca mogu biti krvave, ali ne smiju biti krvničke". I tako je bilo. Vodili smo čistu, vojničku bitku protiv HVO-a i Hrvatske vojske i prema prostoru koji smo oslobodili vidi se kakav je ishod bio.

Svugdje gdje su prolazili Krajišnici, veli Ćuskić, ni jedna hrvatska kuća nije spaljena, ni jedan civil ubijen, ni jedan zarobljenik maltretiran.

Formiranjem Sedmog korpusa, aprila ove godine, sve krajiške jedinice su ušle u sastav ovog korpusa. A od tada do danas vodili su mnoge bitke sa četnicima i izvojevali, eto, značajne pobjede. Naravno, najveće su one na Vlašiću, koje su vođene od aprila do 10. juna ove godine. U ovim bitkama borci Sedmog korpusa, odnosno Armije Bosne i Hercegovine, oslobodili su oko 30 kvadratnih kilometara okupirane teritorije i zakoračili u Bosansku krajinu, što je izuzetno važan psihološki momenat. Ovim operacijama, kao što rekosmo, neposredno je rukovodio Fikret Ćuskić.

- Prema zaplijenjenoj četničkoj dokumentaciji na komarskom pravcu vidi se da su četnici počeli planirati ofanzivu na naše položaje na Vlašiću 6. marta ove godine, a s njom su krenuli 24. aprila - priča Ćuskić. - Cilj im je bio da ovladaju našim položajima na Meokrnju, Javorku, Parića gredi i Ljutoj gredi, čime bi popravili taktički položaj, prvenstveno radi odbrane repetitora, za koji neprekidno strahuju. U prvoj fazi bitke uspjeli su da na dva mjesta probiju linije naše odbrane. Ali, za dva dana smo povratili izgubljene položaje, a onda krenuli i u kontranapad. Tako je četnička ofanziva, pripremana mjesec i po dana, doživjela ne samo slom, nego smo u kasnijim fazama bitke, posebno maju i junu, oslobodili veliki prostor i na platou Vlašića, zatim preko rijeke Ugar i potok Pašinac, oslobodili znatan dio kotorvaroške opštine, a to znači zakoračili u Bosansku krajinu.

- To je veliki motivacioni faktor - nastavlja Ćuskić. - Mi kažemo da je taj dio Bosanske krajine naš "jedan kroz jedan" i nikad više neće biti četnički. Svi mi maštamo o povratku u svoj zavičaj. Daj Bože da to bude moguće političkim sredstvima!

Ćuskić veli da je život Krajišnika u srednjoj Bosni bio težak. Protjerani bez ičeg, muhadžiri, doživljavali su razne neprijatnosti. Sada je,

međutim, drukčije. Jeste, da mnogi od njih nemaju gdje da odu i odmore se kad dobiju slobodan dan, pa i dalje ostaju u svojim jedinicama. Neki, ipak, ovdje imaju roditelje koji su savili nova porodična gnijezda, a neki ne znaju za sudbinu najbližih, jer su ostali u Bosanskoj krajini na milost i nemilost četnika.

- Mi, Krajišnici, postali smo poznati ne samo u Bosni i Hercegovini kao hrabri ratnici nego i širom Evrope - kaže Ćuskić. - A tamo je dosta radnika na privremenom radu i dosta muhadžira iz Krajine. Oni su naša baza za obnavljanje i popunu jedinica. I, vidjeli ste, Krajišnici iz zapadne Evrope i sada ostavljaju svoje porodice, poslove, ugodan život i stavljaju Bosni na raspolaganje svoje živote. Baš kao i ona prva grupa na početku rata koja je stigla iz Rijeke.

Gromiline bitke

21. 8. 1994.

U Ratnoj bolnici u Bugojnu liječi se ranjeni komandant Prvog bataljona 305. brdske brigade Abid Gromila. Ovo je njegovo treće ranjavanje. Ni jedna od tih rana nije sama po sebi Gromili predstavljala nešto posebno. Rana ko rana, i ne osjetiš kad si ranjen. Ali Gromila ima drugih muka, i to golemih. Valja njemu svaki dan dočekati ljekare, pa medicinske sestre i, napokon, doživjeti ono najstrašnije - injekciju! Kad vidi te ljude u bijelim mantilima, znoji se od muke, blijedi... Zna da ga čeka ta strašna - injekcija!

- Takvog pacijenta, da se toliko boji injekcije, a kažu tako hrabar borac, ja nisam vidjela - kaže jedna doktorica u Ratnoj bolnici u Bugojnu.

Sa Borom Džakovićem, članom Komande Sedmog korpusa, inače bivšim poznatim rukometašem, idem u Ratnu bolnicu do ranjenog Gromile. Džaković i Gromila su zajedno ratovali u Jajcu do pada ovog grada.

Gromilu zatičemo u prostranoj, čistoj sobi u kojoj je još nekoliko pacijenata. Raspoložen je. Rane, "svega tri" na nozi, zamlađuju. A za danas je prošlo i ono najgore - injekcija!

Ali, ovo nije priča o Abidu Gromili koji se plaši injekcija, nego Gromili koga se plaše četnici, a koji se ničega na svijetu ne plaši: ni metka, ni granata, ni bombi, ni neprijatelja. Osim, naravno, injekcije!

- Ranjen sam u ovoj posljednjoj bici sa četnicima - priča Gromila. - Mislio sam da ćemo u ovim operacijama stupiti na tlo jajačke opštine, ali mi se želja ne ispuni. Akobogda, ispuniće se brzo. Nek se četnici pripaze: eto Gromile uskoro na ratište.

A počeo je ratovati kad se moralo ratovati u njegovom rodnom selu Ipeta kod Jajca. Ratovao je na području Vinca, gdje je imao svoju diverzantsku grupu "Kobre". "Kobre" su čuda činile u pozadini četničke teritorije. Hrabro su se borile i za odbranu Jajca, uoči pada. Ali, morali su sa ostalima da se povuku.

- Meni ni sada nije jasno što je palo Jajce - kaže Gromila. - Nije da nismo imali oružja. Dva dana prije povlačenja dobili smo dosta i oružja i municije. Ne znam ko je naredio povlačenje i zašto. Mogli smo da se utvrdimo na rezervnim linijama u gradu. Kad smo se povlačili, plakali

smo. Plakali su i neki bojovnici HVO. Istorija će reći je li bila u pitanju izdaja. Ipak, ja mislim da smo Jajce izgubili zato što još nismo bili vojska kao sada.

- Da li se nadaš da ćeš se vratiti u Jajce?

- Naravno - veli. - Inače, ovdje ne bih bio. Bio bih negdje drugo.

Padom Jajca razočarali su se mnogi njegovi saborci iz "Kobri". "Otišli su vani, najviše u Švedsku", kaže.

- Sada su se tamo svi okupili i ja ih ovih dana očekujem da nam se pridruže - veli Gromila.

A šta je uradio Gromila poslije pada Jajca? Uključio se u borbu, i to, na njegovu radost, sa većinom svojih Jajčana. Jer, osnovana je 305. brdska brigada, odnosno jajačka brigada. Gromila je komandant njenog Prvog bataljona...

- Naša brigada je pola Bosne prepješačila i na 17 ratišta bila - priča Gromila. - I svugdje smo obraz osvjetlali. Sad smo, napokon, na pravcu koji nas vodi ka Jajcu.

Gromila zna napamet mnoge kote, sela, rijeke, izvore gdje se borio i kuda je hodio. Ali, nikada neće zaboraviti trodnevni marš krajem decembra '93. prema Privoru, kod Gornjeg Vakufa. Bio je snijeg velik, zima jaka, a oni procijenili da je Privor blizu i da im je dovoljna jedna konzerva za ručak, a u Privor će stići za večeru. Išli su, gladni, tri dana.

- Ja sam išao na čelu i prtio snijeg - priča Gromila. - Onda me obavještavaju da borci padaju od umora. Naredio sam da ih nose logističari. Ali, kad, ni to nije išlo, malo smo se odmorili i onda sam naredio da se svi držimo za ruke i da maršujemo kroz snijeg po sistemu "voza". Tako smo stigli u selo i sudbinski pomogli odbrani Gornjeg Vakufa. Bio je to marš prema kome je onaj igmanski bio pjesma.

U Privoru je Gromila drugi put ranjen.

Gromila, inače, u svim bitkama ide naprijed, kao borac.

- Tako je u nas u 305. - veli on. - Komandanti naprijed uvijek, a posebno u borbi.

Kao i svi junaci, i Gromila ne voli da u detalje priča o borbama koje je vodio i vodi gotovo dvije i po godine i za koje je odavno dobio "Zlatni ljiljan".

- Ono što smo mi sada uradili na vrbaskom pravcu, u bici prema Donjem Vakufu, to ne bi uradili ni američki marinci - veli Gromila, a na licu mu uvijek vedar, samouvjeren osmijeh. - Srušili smo one silne četničke tvrđave. Čini mi se da smo ih mogli tjerati do Donjeg Vakufa. U ovoj bici oslobodili smo veliku teritoriju, zaplijenili dosta oruđa, oružja,

minicije. Ali, mene je naročito obradovalo kad smo oslobodili deset Bošnjaka koji su bili prisiljeni da kopaju četnicima rovove. Sada su oni u našim jedinicama.

Gromila je nabijen snagom. Kada je na visočkom ratištu preko brisanog prostora izvlačio jednog ranjenika, taj ranjeni borac ga je molio da malo predahnu. "Pa, ne nosiš ti mene, nego ja tebe", rekao mu je Gromila i nastavio da trči sa ranjenim saborcem na leđima.

- Gromila je poznat po tome što ga u borbi ništa ne može zaustaviti. Eto, imao je sreću: samo je tri puta ranjavan - kaže Boro Džaković.

Gromilu u bolnici svakog dana posjećuju saborci. On, međutim, očekuje još dvije posjete. Iz Švedske treba da stignu njegovi ratni drugovi iz "Kobri". A iz Italije - supruga i osmogodišnja kćerkica. Čuli su da je ponovo ranjen. Gromila će ih vidjeti prvi put od početka rata.

Od diverzanta do komandanta

18. 9.1994.

Čuvar bugojanske robne kuće u predratnom periodu Faruk Aganović imao je dvije strasti: ribolov i - jupi. Po soku koji je tako strasno volio dobio je i nadimak - Jupi. Danas je Jupi komandant 307. brdske brigade i jedan od bugojanskih junaka. A odavno je dobio i "Zlatnog ljiljana".

Iako je njegova brigada, zapravo, bugojanska, a on jedan od "zaštitnih znakova" odbrane Bugojna, Jupi ne dozvoljava da se tako kaže. On veli:

- Ovo je 307. brdska brigada Armije Bosne i Hercegovine i ja sam borac ove armije. Sada branimo Bosnu i Hercegovinu ovdje, a ko zna gdje ćemo sutra.

Iako nije vojno lice, Jupi ima vojno znanje. Od malih nogu, ne zna ni sam, veli, zašto, volio je tu vojnu literaturu, posebno o diverzijama.

- Iz tih knjiga sam mnogo naučio, a i jednu važnu stvar: u ratu je najvažnija priprema bitke. Pripremaj akciju mjesec dana ako treba, ali je temeljito pripremi. Pa, i onu koja će trajati sat-dva - kaže on.

Jupi se te ratne logike pridržavao od početka rata. Pardon, i od prije rata. Jer, i prije rata u selu Kotezi uključio se u jedinicu, koja je radila u pripremi na odbrani zemlje. Bilo ih je, kaže, 45 i prva im je akcija bila da otjeraju četnike koji su na brdu Karalinci pripremali položaje za minobacače 120 milimetara.

- Da to nismo uradili, Prusac bi na početku rata bio odsječen i, vjerovatno, pao - veli Jupi.

Na početku četničke agresije Jupi sa svojim prijateljima Senadom Abazovićem i Murisom Kalajdžićem Murgom organizuje, u okviru Teritorijalne odbrane Bugojna, prvu diverzantsku jedinicu. Bilo je to 30. maja 1992. godine. On i Murga su, inače, na Kalinu zarobili prvi četniki minobacač 82 mm i 160 mina.

- Ostavili smo taj minobacač mještanima sela Rovna koji su isto veče gađali četničke položaje – priča Jupi. - Ali, gađali su odoka i podbacili, pa umalo nisu neke naše ljude pobili.

Čim je formirana ova jedinica, Jupi je naturio ubitačan tempo u obuci. Dnevno - 12 sati. Obuku je izvodio – Jupi.

- Mislim da je to bila najbolja diverzantska jedinica u našoj zemlji - veli on.

Kasnije će ova jedinica postati antidiverzantski odred, čiji je prvi komandant bio Senad Abazović, a kasnije Jupi.

- Mi smo tako postali jaka jedinica, dobro organizovana i uvježbana jedinica da smo u jednom danu, sjećam se, izveli 20 diverzija u četničkoj pozadini.

On veli da nikada nije strijeljao ili udario ratnog zarobljenika, da nikada nije dozvolio bilo kakve gluposti prema civilima.

- Meni je, zaista, teško pao sukob sa HVO-om - veli on. - Ja sam im često govorio da nam daju oružje, ako neće da ratuju protiv četnika. A sve ćemo dijeliti popola, "i vlast i slast". Ali, džaba, oni čak s četnicima krenuli na nas. Na Maloj Šuljagi su im četnici davali tenkovsku podršku.

- Kasnije, kad smo vojno porazili HVO i kad su Hrvati, civili, masovno napuštali Bugojno, ja sam ih odvraćao i govorio: "Ne idite! Vi ostavljate veliko bogatstvo - kuće, imanja i još nešto što je vaše najveće bogatstvo: komšije Muslimane". Ali, uzalud im je bilo govoriti. Većina ih je otišla. A ustaše su prije povlačenja još u selu Vrbanja napravili onaj masakr nad Muslimanima, uglavnom civilima...

Kada je 21. oktobra prošle godine formirana 307. tada motorizovana brigada, Jupi je postao njen prvi komandant. To je i danas. Pod njegovom komandom ova brigada je na više ratišta u našoj zemlji vodila mnoge bitke.

Posljednja, u kojoj su potukli četnike je ona koja je planirana mjesec dana, a izvedena za jedan dan, bila je bitka na kupreškom pravcu.

- U toj bici oslobodili smo 36 kvadratnih kilometara okupirane teritorije - veli Jupi. - Akciju smo prvo dobro isplanirali i krenuli. Nismo izgubili ni jednog borca, a iz stroja smo izbacili dosta četnika.

Poslije svake bitke u kojoj, uglavnom, oslobađaju nove prostore, "luđački" se radi na utvrđivanju linije. Tako su poslije jedne bitke za 48 sati napravili 200 bunkera i, naravno, zadržali liniju.

Borci 307. brdske su, uglavnom Bugojanci, mada ih ima i iz Gornjeg Vakufa, Jajca, Kupresa, Donjeg Vakufa. Iz Donjeg Vakufa je i Jupi...

- Borci ove brigade su veoma dobro naoružani. A oružje i municiju dobijaju iz "raznih izvora" - veli Jupi. - Najdraže je ono što se zaplijeni. A zaplijenili smo mnogo i od četnika i od bojovnika HVO-a.

Jupi kaže da bi bilo lijepo da im se jednog dana u borbi protiv četnika pridruže i bojovnici HVO-a, "kojima je Bosna, a ne "Herceg Bosna, na srcu". Valjda zato ni tenku, koji su zarobili od HVO u prošlogodišnjim sukobima, nisu mijenjali ime.

- Oni su ga nazvali "Jure" i tako mu ostavismo ime. Sada "Jure" puca po četnicima. Kad bi ponovo u ovaj tenk sjeli i iz njega pucali po četnicima bojovnici HVO-a! Zajedno s nama - veli on.

Plač života i smrti

3. 8. 1994.

"Naši borci imaju dodatnu hrabrost, jer znaju, ako budu ranjeni, da će im život spasiti naši ratni hirurzi, doktorica Melika i doktor Eniz!" To mi je, dok sam se na Koprivnici nalazio među borcima, rekao Adem Duraković, komandant jednog bataljona 307. brdske brigade.

Doktor Eniz Rujanac i doktorica Melika Mahmutbegović, ratni hirurzi iz bugojanske Ratne bolnice, već su postali junaci poput najhrabrijih boraca ovog kraja. Dovoljno je reći da su samo njih dvoje od početka rata izvršili preko hiljadu operacija i spasili ko zna koliko života! Oni su, zapravo, "hirurški tandem snova". Dok jedno operiše, drugo asistira i tako naizmjenično - od početka rata.

Mlada doktorica Melika, koja je bila tek završila specijalizaciju u Zagrebu, došla je uoči rata u Bugojno, za Bajram, kod roditelja. U Zagrebu joj je ostala kćerka Nejra. Zadugo se više nisu vidjele. Već 8. aprila '92. počela je da, u tandemu sa doktorom Rujancem, operiše u Ratnoj bolnici u Bugojnu.

Igrom sudbine, prvi pacijent nad kojim je doktor Rujanac izvršio operaciju, i uopšte prvi pacijent koji je u Ratnoj bolnici u Bugojnu operisan, bio je Rujančev školski drug iz klupe Besim Učambrlić. On je ranjen u bici za odbranu Prusca. Kasnije će Učambrlić postati hrabar borac i sjajan komandant. Dobitnik je "Zlatnog ljiljana" i sada komanduje 370. slavnom brdskom brigadom.

Na početku rata Ratnu bolnicu u Bugojnu napustilo je osoblje srpske nacionalnosti. Ostali su Bošnjaci i Hrvati koji su radili zajedno sve do 18. juna prošle godine. Tada su bolnicu napustili svi ljekari i medicinsko osoblje hrvatske nacionalnosti. Ostao je samo doktor Hrvoje Lučić.

Iz tog perioda zajedničkog rada dr. Rujanac je doživio neprijatnost. Naime, dok je operisao ranjenog bojovnika HVO, u operacionu salu je ušao drugi bojovnik i uperio u njega cijev, prijeteći: "Ako mu se šta desi, ovo te čeka..."

- Nisam obraćao na njega pažnju, nego na pacijenta - veli dr. Rujanac. - Možda su bili dobri prijatelji, pa je tako postupio. Kasnije je, međutim, i taj bojovnik, koji mi je prijetio, bio ranjen i došao je na moj operacioni sto. Operisao sam i njega. Obojica su preživjeli. Kasnije mi se taj momak zahvalio.

- Najteže nam je bilo raditi za vrijeme sukoba između Armije i HVO – kaže dr Rujanac. - Tada smo neprekidno radili 12 dana, naizmjenično operišući i asistirajući.

- Sad, kad pomislim na te dane, uopće ne mogu da objasnim otkud smo imali toliku snagu – kaže doktorica Melika. - Valjda zato što smo znali da nismo smjeli biti umorni, i nismo bili. Izdržali smo neprekidno operišući dvanaest dana i noći. Jer, kako da kažeš "ne mogu više raditi", kad te pred operacionom salom čeka toliko ranjenih, kad čuješ toliko bolnih jauka, kad toliko očiju očekuje od tebe spas?

U bolnicu su tada dovoženi istovremeno i borci Armije BiH, i bojovnici HVO, te civili raznih nacionalnosti, djeca...

- Mi, naravno, nismo gledali ko je ko, nego smo u operacionu salu unosili ranjenike, one najteže... Mi imamo termin – trijaža. To je kad vi određujete ko će prije biti operiran. Uvijek nam je presudno bilo – težina povrede, a ne ko je taj pacijent, borac Armije BiH ili bojovnik HVO – kaže doktorica Melika.

- I, je li se događalo da borac Armije BiH čeka na red dok vi operišete bojovnika HVO?

- Naravno! Jer, bio je lakši ranjenik! I mi se time ponosimo. Ovdje je bilo predstavnika raznih međunarodnih humanitarnih i drugih organizacija. I svi su nam odali priznanje za rad – kaže dr. Rujanac.

Njih dvoje se sjećaju mnogih potresnih scena iz operacione sale. Dr. Melika nikad neće zaboraviti jednog mladog borca koji je dovežen u stanju dubokog šoka.

- Razmišljali smo da li da ga uopće i obrađujemo, jer su povrede bile tako teške, a njegovo stanje bezizgledno – kaže ona. - Međutim, kako ima ona u narodu, da se čovjeku pred smrt razbistri, i on je iz duboke kome došao svijesti. Pričao je kako ima ženu koja treba da se porodi. Onda me je pogledao i upitao: "Djeteta ti, doktorice, hoću li ostati živ?" To me potreslo, ta njegova zakletva djetetom, kao da ja darujem život. Operisali smo ga i u toku operacije smo govorili kako mu nade nema. Dok je trajala operacija, dali smo mu jedanaest transfuzija... Čudo, jače od medicine, dogodilo se. On je preživio.

- Meni je, pored tih, a i drugih scena, u sjećanju ostala ona situacija kada je od četničke granate bilo teško ranjeno šestoro civila – priča dr. Rujanac. - Među njima su bili i majka i sin. Sinu smo morali amputirati obje noge, a onda operirati i majku. Ali, kad je operacija završena, majka nikako da se povrati u život! Druge nije bilo, svi mi, koji smo se našli u operacionoj sali, pa i transfuziolog, dali smo toj ženi krv. I gledali smo kako se žena budi, dolazi sebi. I sad je vidim često u gradu.

Samo pet metara od operacione sale, pred kojom su se često čuli jauci i plač ranjenika, od kojih su neki i umirali, nalazi se sala za porođaje. Iz te sale dopirao je plač novorođenčadi, koji se miješao sa plačem onih koji umiru.

- To je bila simbolična slika – pobjeda života nad smrću – kaže dr. Melika. – Plač života i smrti.

- Ne, nikad se nismo plašili, iako su granate udarale u bolnicu ili oko bolnice dok smo operisali – kaže doktorica Melika. - Čak i kad su geleri fijukali po operacionoj sali. Nismo imali kad da se plašimo. Samo smo mislili na pacijente.

Nikad nisu zapali u krizu sa materijalom. Jer su u Bugojnu prije rata bile ratne rezerve, pa i medicinske. Onda, bilo je dosta materijala i iz bolnice Asima Kurjaka koja se nalazila u Titovoj vili "Gorica".

Doktor Rujanac i doktorica Melika imali su gotovo identično školovanje. Oboje su završili medicinu u Sarajevu, a specijalizaciju u Zagrebu. Doktor Rujanac rođen je 1956. godine u Donjem Vakufu, a doktorica Mahmutbegović 1959. u Bugojnu. Doktor Rujanac je prije rata znao šta se sprema u Bosni i pripremao se za odbranu, jer je bio član Patriotske lige. Doktorica Melika nije to znala i slučajno se zadesila u Bugojnu 4. aprila '92, kada je počela agresija na Bosnu i Hercegovinu.

Ne, nemaju, kažu, nikakvih drugih planova dok rat traje, osim da operišu i liječe. I čude se da su neki ljekari, u toku ovog rata, mogli da napuste zemlju, kad se toliko strada, a posao i zakletva im nalažu da liječe.

"Nana" na medenom mjesecu

29. 8. 1994.

Sjećate li se "nane"? To je ona stara, dobra haubica 105 mm koja se nalazila ispred bivšeg Muzeja bitke za ranjenike u Jablanici - kao trofej iz Drugog svjetskog rata. Znate da je ona na početku četničke agresije na našu zemlju "proradila" i prokrstarila mnoga naša ratišta. Za "nanu" su tada naši artiljerci morali da skraćuju granate. Danas ne moraju. Jer "nana" je postala "djevojka". Podmlađena je u jednoj našoj poznatoj fabrici i sada je to prava haubica: cijev joj je nova, mehanizam za okidanje novi, nišanske sprave takođe.

Sada se "djevojka iz Jablanice" nalazi u zoni odgovornosti Sedmog korpusa i još nije učestvovala u bitkama. Prekrivena ceradom, čeka naređenje načelnika artiljerije Sedmog korpusa Saliha Fuke Sliše, starog artiljerca i starog bugojanskog "vuka". On joj je naredio da se odmara do "medenog mjeseca".

Slišo kaže da ima mnogo interesantnijih položaja od ovog na kome se nalazi "djevojka iz Jablanice". A to je vatreni položaj jedne haubice 122 mm koja na nišanu sada drži četnike na kupreškom bojištu. No, kad zatreba, cijev okrenu prema Donjem Vakufu. U velikim bitkama koje su nedavno vođene na komarsko-vrbaskom i kupreškom pravcu ova je haubica odradila pravu stvar. Mnogo puta ova posada je gromoglasno uzvikivala: "Ura!" Jer, sa osmatračnica su im stizala obavještenja: "Pogodak - direktno u cilj!"

Posada haubice pokazala nam je koliko joj je vremena potrebno da zauzme "svoje mjesto", da se izdaju naredbe, zauzmu elementi, donesu granatu, nanišane i opale. Naredbe je izdavao Salih Bećar, komandir voda, nišanske sprave je podešavao komandir odjeljenja Asim Opardija, a punilac je bio Esad Imamović. Posla nije imao računač Enes Karadža, jer je on odavno izračunao elemente jednog četničkog položaja na Kupresu. Haubica je bila spremna za djejstvo manje od minute.

Ovo je bila prilika da nam ovi artiljerci ispričaju ratni put njihove artiljerije od ničeg do danas, kada su postali moćna jedinica naše Armije.

A, zapravo, priča o bugojanskim artiljercima, pa i artiljercima Sedmog korpusa, počinje 9. maja 1992. godine, kada su se pred hotelom "Akvarijum" u Bugojnu postrojili budući artiljerci. Tada nisu imali ni jedno oruđe i ni jednu granatu. Imali su samo želju da brane svoju zemlju.

- Prvu granatu, zapravo minu, ispalili smo 21. maja prve ratne godine – kaže Salih Fuka Slišo, koji je, u neku ruku, "zaštitni znak"

bugojanske artiljerije, pa i artiljerije Sedmog korpusa. - Ispalili smo je iz minobacača 82 mm, koji smo zaplijenili na brdu Zijamet.

Tih prvih minobacačlija sada, naravno, ovdje nema. Oni su uz minobacače u raznim jedinicama Sedmog korpusa. "Žao nam je što ih nema, jer su oni žive legende naše artiljerije", kaže djevojka artiljerac Feriha Muratbegović.

- Ovo je mješoviti artiljerijski divizion, koji je jedan od najmoćnijih artiljerijskih jedinica u našoj Armiji, baš kao što je artiljerija Sedmog korpusa jedna od najjačih u zemlji – kaže Slišo. - Eto, mi sada imamo haubice raznih kalibara, minobacače raznih kalibara, tenkove, više baterija ZIS-ova, lahkih raketnih lansera, protivtenkovskih raketnih lansera, višecijevnih bacača raketa...

- S ponosom mogu reći da smo više od 50 odsto ovog oruđa zarobili od neprijatelja – kaže Slišo. - A to nam je i najslađe oruđe. Jer, time smo oslabili vatrenu moć neprijatelja, a svoju povećali. Dalje, nešto oruđa smo nabavili preko "naturalne razmjene", zatim ovdje je postojala jedna moćna fabrika u kojoj je bilo oruđe bivše JNA. Prije bivše JNA mi smo ta oruđa izvukli i sklonili na sigurno.

Od početka rata je i artiljerac Rasim Seferović, zamjenik komandanta MAD-a. On kaže da su uporedo sa narastanjem artiljerije radili na obrazovanju artiljeraca, jer ih dobar broj nije imao nikakvog znanja iz ove vojne nauke. Ali, imali su volju i kroz vatrena krštenja izrasli u prave artiljerce.

Najviše su ratovali, a ratuju i sada, protiv četnika. Međutim, vodili su bitke, kako kažu – nažalost i sa HVO.

- Njihovi i naši vatreni položaji bili su udaljeni svega tri, četiri kilometra – kaže Opardija. - Oni su znali za naše, mi za njihove položaje, jer smo na početku rata, zajedno djejstvovali protiv četnika.

- Da su htjeli da nastavimo zajedno protiv četnika, da nisu okrenuli protiv nas, sve bi drukčije bilo na ovom prostoru – kaže Slišo.

Većina ovih artiljeraca su Bugojanci i Donjovakufljani. U posljednjim bitkama dogodilo se da su morali da gađaju četničke položaje kraj svojih kuća, u donjovakufskoj opštini. To je, između ostalih, morao da radi Hasib Kosović, bivši zarobljenik iz logora Manjača, sada artiljerac.

Sanjao je povratak kući i jedan od njihovih ratnih drugova, talentovani artiljerac Miralem Selimović. Kad je u ovaj divizion stigla prva haubica 122 mm, s njom je došao i Selimović. Lijepo je pjevao i pobijedio na takmičenju pjevača amatera u Bugojnu prošle godine. Pjevao je pjesmu: "Kad se vratiš kući, sine". Na žalost, poginuo je. Njegovi artiljerci, saborci, svakog dana, ko zna koliko puta, otpjevaju ovu pjesmu.

Danka i 17. krajiška

19. 7. 1994.

U Komandi Trećeg korpusa u Zenici poznati glumac Josip Pejaković i ja dobijamo kola i vozača i krećemo za Travnik. Usput, iznenada, saznajem da Pejaković prvi put poslije dvije godine i tri mjeseca odlazi u svoj rodni Travnik, gdje mu živi majka Danka, koju tako dugo nije vidio.

- Je li ti sama majka u Travniku? - pitam Pejakovića.

- Nije sama, s njom je cijela 17. krajiška - veli Pejaković i smije se slatko onim dobro poznatim smijehom. I ispriča kako je, za vrijeme jedne bitke tadašnji komandant Trećeg korpusa Enver Hadžihasanović Đedo zvao komandanta 17. krajiške i rekao mu da je tamo, u Travniku, sama majka Josipa Pejakovića, da je pripaze, a ovaj mu odgovorio: "Nije sama, s njom je cijela 17. krajiška!"

Pejaković veli da su mu mnogo pazili majku, posebno komandanti i borci, a, ipak, najviše Omer Pobrić.

- On je posjećivao moju majku, pomagao je, a ja njegovu sestru u Sarajevu. Dakle, kao što su mnogi prijatelji radili u ovom ratu – kaže on.

- Eto, putujući od Sarajeva vidio sam dosta Bosne i vidim da je Bosna tamo gdje je i bila - veli Pejaković.

- A on tebi - nema Bosne.

- Jeste, to sam ja napisao prije dvadeset godina. I pored ovog zla koje je zadesi, opet Bosne ima i biće je dok teku Drina, Sava, Bosna, Una, Neretva... Jer, Bosna nije ranjika da je prevrneš i prospeš Savu, Drinu, Bosnu, Neretvu, Unu...

- Šta je glumac Josip Pejaković radio u ratu?

- Već 6. aprila, od one gungule pred Skupštinom, uoči rata ja sam stao na pravu stranu, tamo gdje mi je i mjesto. Jedan sam od osnivača Umjetničke čete pri Armiji BiH, a sve do februara ove godine bio sam načelnik Štaba za zaštitu kulturnog blaga naše zemlje... Sada sam se vratio svom pozivu - glumi i u Narodnom pozorištu igram u predstavi "Hasanaginica". Da sam, dakle, igdje drugo otišao, iznevjerio bih sebe.

- Uoči rata volio si da kažeš: "Plaha vakta za pogana čovjeka!"

- Neki dan sam otišao kod jednog dede i kažem mu: "Pomozi mi, reci mi neku pametnu". A on veli: "Sine, Bosna je kad ti neko pljune u lice, a ti – zapamtiš". Razmišljao sam cijelu noć šta mi je taj dedo rek'o i shvatio: "Zapamtiti ne znači uvijek i vratiti! Ali - zapamtiti!"

On podiže onaj svoj glas kojim je govorio i čovjek i glumac Pejaković: "Ti pod moju kapu sa mnom više nećeš, niti ćeš sjedati za moju sofru, jer ti si rušio moj grad, ušao u moje pelene, i moje albume, ti si pucao na moje dijete... Samo sekund-dva prije moja je žena iznijela dijete iz sobe u koju je drmnula četnička granata... I mnogo šta ćeš morati uraditi da ti ponovo povjerujem, da sjednemo ponovo za istu sofru. Sad su sve maske spale i svi se znamo ko smo i gdje smo."

Vozač Rušid Mahmić kaže da moramo zaobilaznim putem. Ne smije preko Viteza, iako je Federacija. "Ne smijem ni ja!" – kaže Pejaković.

Stigosmo u Travnik. Josip uze neke poklone majci, a prolaznici zastajkuju i sa smiješkom ga gledaju.

Penjemo se uz stepenice zgrade gdje stanuje njegova majka.

- Kako se osjećaš, Josipe? - pitam ga..

- Kako da se osjećam?... Još prije rata izgubio sam oca, brata, a majka mi ovdje sama...

Stižemo pred vrata stana na kome piše: "Anto Pejaković, penzioner!" Dakle, na vratima je još ime njegovog pokojnog oca.

Pejaković zvoni. Malo kasnije polahko se otvaraju vrata. Pojavljuje se Josipova majka... Josip se smije onim karakterističnim smijehom koji ste slušali toliko puta.

- Je li moguće, je li moguće!? - šaptala je njegova majka. Dugo su bili u zagrljaju, bez riječi.

Onda smo kod Danke Pejaković popili kafu. I pričali. Očito, smisao za lijepu riječ i pronicljivost Pejaković je naslijedio od majke.

- Nikad me niko nije uznemirio, pokucao na vrata nezvan, ili telefonom – kaže ona. - A zvali su me i dolazili mnogi da pomognu. Zvao me Đedo, pa Mehmed Alagić, Ćuskić, pukovnik Imamović... Iz 17. krajiške dobila sam veliki paket hrane...

- Ovdje, u komšiluk - nastavlja ona - dođoše "Crni kojoti" za koje se pričalo da su strogi. Odem kod njih i odnesem im kafu, sutra oni mene pozovu na kafu. Tako se sprijateljismo i sad smo veliki ahbabi.

- Ipak, veli Danka (koja će navršiti 72. godine, za bivši Dan ustanka u BiH, kad je, kako kaže Josip, cijela Bosna slavila njezin rođendan) najviše me pazio Omer Pobrić. Zvao me i kod sebe u Visoko, ali ja nisam htjela. Meni su sada Josip i Omer isto.

Jednom su je posjetili muzičari, pjevači, bio ih je pun autobus.

- Ja taj svijet dobro ne poznam. Doveo ih je Omer, a poznala sam Hanku Paldum, Zaima Muzaferiju... Tražili su da ja izađem, jer vele da nije zgodno da oni svi, čitav ih autobus, ulaze u kuću. I izašla sam i poljubila se sa svima.

- To su sve snimali kamerom i meni kasnije pokazali kasetu – kaže Josip. "Evo, vidiš Josipe, da ti je majka živa!" - veli u kameru Omer, a zagrlio mi majku.

Josip veli da je mogao majku dovesti u Sarajevo, ali ona nije htjela i, evo, dobro je ispalo, jer ko zna bi li je našla neka granata.

- Mene je zvala sestra iz Zadra, a ja sam rekla: "Nikud ne idem iz mog Travnika, od mojih Travničana, od mojih grobova!" Ni kasnije ne mislim ići - sve dok mogu skuhati kafu, čaj i supu.

- A kako vas je zdravlje služilo? - pitam.

- A kako! Hrana jednolična: grah, makaroni, riža – riža, makaroni, grah, a ni od koga nisam tražila pomoć dok sam imala posljednje kilo brašna. Onda sam se upisala u "Merhamet" i svaki dan primamo hljeba koliko je dovoljno da se preživi. Kasnije je došao "Karitas". Dijele nam penzioneri, civilna zaštita, pa vojska... A najviše - Omer Pobrić... Ali, rat je i ja sam srećna kad znam da su moji… (i tu ona tapše Josipa) golubovi živi!

Među konjičkim ranjenicima

6. 10. 1994.

Šefiku Kajaniju, 24-godišnju djevojku iz Bjelimića, nedavno je teško ranila četnička granata. Tek nakon 24 sata dovežena je u Ratnu bolnicu u Konjicu. Davala je slabe znake života, jer je toliko iskrvarila da u njoj "praktično krvi više nije bilo"...

Konjički ljekari su joj, ipak, spasili život. Sa doktorom Seadom Buturovićem, direktorom Ratne bolnice u Konjicu i glavnim, a nažalost i jedinim hirurgom Bolnice, odlazim do ranjene djevojke. Sama je u intenzivnoj njezi i dobro se osjeća.

- Sjedila sam pred kućom s komšinicama i onda je od Kalinovika stigla četnička granata i pala blizu nas - priča ona. - Znam da mi je ruka bila nemoćna, da sam mnogo krvarila i onda više ništa nisam znala. Ovdje, u bolnici, došla sam sebi.

- Život joj je bio u opasnosti, a i ruka - veli dr. Buturović. - Sad možemo reći da je van životne opasnosti, ali za ruku nisam siguran. Pokušavamo da je spasimo...

Od početka agresije na našu zemlju nekadašnji Dom zdravlja prerastao je u pravu ratnu bolnicu, moderno opremljenu. Dr. Buturović je sam izvršio oko 1.500 operacija.

- Zahvaljujući dobrim ljudima iz svijeta, koji su nas snabdijevali najmodernijom opremom, mi možemo, a i vršimo najsloženije operativne zahvate - veli dr. Buturović. - Najviše su nam pomogli Norvežani, a među njima moram spomenuti velikog dobrotvora - Hansa. Takođe su nam pomogli i Konjičani koji su nam preko svog Udruženja u Štutgartu poslali dosta opreme, lijekova, sanitetskog materijala.

U bolnici se liječi i nekoliko boraca Četvrtog korpusa, koji su ranjeni u posljednjim bitkama na ovom dijelu bojišta.

Mladi Edin Duračić, inžinjerac, leži na krevetu i smješka se. Uz njega je i njegova djevojka Belma. Edin je izgubio nogu, ispod koljena. Ali, veoma dobro se osjeća.

- Ja sam psihički bio spreman da mi se ovo može dogoditi - kaže on. - I dogodilo se, eto...

Poslije oslobađanja Ljubine i šireg rejona Bijele, i on je sa drugim inžinjercima, među kojima je bio i njegov otac Šaban, razminirao minska polja.

- Zaplijenili smo šemu minskih polja, ali jedna mina bila je van te šeme - priča Edin. - Ta je mina velike razorne moći i ubija u prečniku od 30 metara. Mene je samo Bog spasio.

- Edo nas sve ohrabruje - kaže njegova djevojka Belma Letić. - Kad sam uz njega, sretna sam. Vidim da on ovo prihvata kao da se ništa nije dogodilo. Kad dođem kući, samo plačem.

Edinovu ranu, mnogo teže od Edina, nosi njegova majka Đula.

- Kad mu vidim u kući cepele, plačem, kad pogledam svoje noge, plačem - kaže ona.

Ovdje se liječi i mladić, borac, Nermin Džajić. Nadomak Boraka nagazio je na minu i ostao bez stopala. I on je, poput Edina, potpuno sabran i djeluje kao da je došao na sijelo, a ne u bolnicu. Dok razgovaram sa Nerminom, u sobu ulazi 11 - godišnja djevojčica Alma Zahirović. Došla je s kolicima da Nermina povede u šetnju po bolnici.

- Ulazi! Šetnja – naređuje mu ona "strogo".

Dio stopala je izgubio Husein Jazvin, borac iz Glavatičeva.

- Ja nisam vjerovao da smo svi mi, borci iz Glavatičeva, ovako hrabri - veli on. - Diverzantski smo na više pravaca prošli kroz četničke položaje u Glavatičevu. Negdje i četiri, pet kilometara po dubini.

Grupa u kojoj se nalazio Jazvin likvidirala je jako četničko uporište na koti Krstac. Jedan kamion pun četnika, koji je kao pomoć stizao iz Nevesinja u Glavatičevo, odletio je u vazduh. Imali su i bliski susret sa trojicom četnika i bili srećniji.

- Najljepši trenutak je bio kada smo čuli eksplozije i vidjeli plamen od zapaljenog četničkog tenka na Tjemenu, iznad Glavatičeva. A do Tjemena se valjalo peti satima i to kroz četničku teritoriju - kaže on.

Jazvin je nagazio na minu kada se primicao rodnom selu Biskup, koje je već bilo slobodno... A u bici za oslobađanje Biskupa i Krupca učestvovao je i njegov brat Kemo...

- U ovim bitkama za Glavatičevo, kad smo ušli doboko u četničku teritoriju, bilo je još braće koji su se zajedno borili. A bilo je zajedno i očeva i sinova. To je bilo milina pogledati. Tu hrabrost, odlučnost našu...

Smrt na Moševačkom brdu

21. 1. 1995.

Hašim Spahić, bio je komandant Operativne grupe "tri", Prvog korpusa naše Armije, kada je 11. oktobra prošle godine poginuo na Crnoriječkoj visoravni, na Moševačkom brdu. Poginuo je, kao što su poginuli mnogi komandanti - junaci: u toku borbe, na prvoj liniji fronta. Kada su se naše i četničke linije izmiješale.

Četnici su, naime, u onoj velikoj oktobarskoj ofanzivi na Nišićku visoravan potisnuli naše borce sa Moševačkog brda i Spahić je pokušavao da vrati izgubljene položaje na ovoj važnoj koti. Taj trenutak nije doživio. Ali, njegova smrt, kaže komandant 126. brdske brigade Mehmed Mešetović, toliko je "ponijela" naše borce da su oni Moševačko brdo oslobodili za četiri dana. Tako su, zapravo, ispunili naredbu komandanta Spahića.

O Hašimu Spahiću šira javnost malo zna, iako je bio jedan od ključnih ljudi za odbranu slobodnih ilijaških teritorija, Breze, Vareša, Olova... On je, zapravo, bio, uz svu hrabrost i sposobnost, izuzetno skroman čovjek. Kao komandant je više puta neposredno učestvovao u bitkama. Tako je zapamćena bitka koja je vođena 21. januara '93. za Kotu Nabožić. Tada je Spahić, koji je bio komandant Opštinskog štaba Ilijaš, učestvovao u ovoj bici kao običan borac. A bitka je bila - prsa u prsa.

Hašima Spahića upoznao sam ljetos, nakon naše uspješne kontra-ofanzive na Crnoriječkoj visoravni. Vaha Karavelić je komandovao tom operacijom, ali je i Hašim Spahić dao veliki doprinos njenom trijumfa-lnom ishodu.

Sa Spahićem sam više puta razgovarao, a nikako razgovor nismo stigli da završimo. Ali, na kaseti, ipak, imam glas Hašima Spahića... Taj nezavršeni intervju...

Sada, poslije Spahićeve smrti, i ovaj nezavršeni razgovor ima značajnu vrijednost... Dakle, ponovo slušam Hašima Spahića, komandanta Operativne grupe "tri".

Prvo govori o tek završenoj kontraofanzivi na Crnoriječkoj visoravni. Sjećam se, tada mi je pokazivao na karti šta je sve oslobođeno, kako...

- Oslobodili smo mnogo sela, zaselaka, brda i kota - govori on. - A najvažnije je što smo oslobodili bastione četništva: sela Brgule, Okruglicu, Šikulje. Oslobodili smo oko 40 kvadratnih kilometara i ušli u dubinu i do sedam kilometara.

Nabraja šta je sve od oružja i oruđa zaplijenjeno: tačno 103 stavke. Da se naoruža jedna brigada.

- To će nam dobro doći za nastavak borbenih djejstava - kaže Spahić.

Hašim Spahić je bio komandant jednog pravca za vrijeme oslobađanja Vareša. Pitam ga o toj operaciji.

- Dobro se sjećam tog 23. oktobra '93. kad su ekstremisti HVO počinili onaj masakr u Stupnom Dolu - kaže on. - Tada sam bio načelnik Štaba Operativne grupe "Istok" i nalazio sam se na Budeželjinama, u Opštinskom štabu Vareš. Odmah sam preduzeo hitne mjere da spasimo stanovnike druga dva sela koja su se nalazila u okruženju: Mijakoviće i Dragoviće. Sela smo deblokirali, a kasnije, kad smo oslobodili Vareš, u zaplijenjenoj arhivi HVO našli smo dokumente iz kojih se vidi da je mještanima i ova dva sela bila namijenjena sudbina Stupnog Dola.

- Operacija oslobađanja Vareša dobro je isplanirana i izvele su je združene snage naše Armije - nastavlja Spahić. - Prvo smo oslobodili Liješnicu i Kopjare, pa diverzantskim akcijama ovladali Perunom i Karahasanom. Time smo stvorili povoljne uslove da 4. novembra '93. uđemo u Vareš.

- Tada je Vareš napustio veliki broj Hrvata, jesu li, baš morali?

- Nisu. Ja sam kontaktirao prije toga sa zapovjednicima HVO i predlagao im da se otarase ekstrema, kao što su Dužnović i Pejčinović. Oni nisu mogli da ih se oslobode. Civili, Hrvati, morali su ih poslušati i napustiti Vareš. Između šest i sedam hiljada Hrvata je preko Daštanskog napustilo Vareš.

- A kakvi su sad odnosi sa HVO poslije Vašingtonskog sporazma? - pitam ga.

- Naši odnosi sa HVO, odnosno sa '96. pukovnijom HVO "Bobovac", izvrsni su - veli Spahić. - Prije ove operacije na Crnoriječkoj visoravni ova jedinica HVO je, praktično, bila u sendviču između nas i četnika. Sada, kada smo mi oslobodili veliki prostor na Crnoriječkoj visoravni, oni su ostali u našem, uslovno rečeno, okruženju. Jer, više nemaju liniju prema četnicima. Mi, međutim, ne držimo liniju prema HVO i oni odlaze u Kiseljak, nesmetano, preko teritorije koju mi kontrolišemo. Dobro sarađujemo i nema čak ni jednog incidenta između nas.

Pitao sam ga i o mobilizaciji u opštinama koje se nalaze u zoni odgovornosti OG3. Je li zadovoljan?

- Sve opštine u našoj zoni odgovornosti su dale i daju koliko moglu za odbranu zemlje - kaže on. - Mogu reći da je mobilizacija između 95 i 100 posto.

Razgovor nije bio završen. Trabalo je da ga isti dan nastavimo. Nismo ga nastavili. Spahić je otišao na teren. Tako ga još mnogo toga nisam pitao, pa i ono redovno pitanje, koje postavljam sagovornicima da mi nešto kažu i o sebi.

O Spahiću sam, opet, od Mehmeda Mešetovića saznao da je rođen 1957. godine u selu Popovići, opština Ilijaš, da je završio Fakultet opštenarodne odbrane.

Od početka agresije na našu zemlju, pa do smrti, komandant Spahić je samo tri dana stigao da obiđe porodicu - suprugu Minku i kćerkice Lejlu i Nejru. Brat mu je u Armiji, sestra takođe.

- Je li dobio "Zlatni ljiljan"? - pitam.

- Nije – kaže Mešetović. - On se uvijek zalagao da to priznanje dobiju borci ratnici. Ali, mi ćemo predložiti da mu se posmrtno dodijeli "Zlatni ljiljan". Takođe ćemo predložiti da naša 126. brdska brigada dobije naziv "Hašim Spahić".

Mešetović kaže da takva sahrana, kao što je bila Hašima Spahića, nije zapamćena. Hiljade ljudi je bilo i svi su plakali. Jer, on je bio oličenje poštenja i hrabrosti.

Složene operacije

19. 10. 1994.

Borci i starješine Trećeg korpusa naše Armije u posljednje vrijeme nižu pobjede na više bojišta, posebno na onom najatraktivnijem - teslićkom. Ovi uspjesi Trećeg korpusa bili su i povod za razgovor sa brigadirom Sakibom Mahmuljinom, komandantom ovog korpusa.

- Ove dvije zadnje operacije, koje su izvodile jedinice Trećeg korpusa, odnosno operativne grupe: "Tri-Sjever" i "Sedam-Jug", imali su jedan cilj - stvaranje preduslova za oslobađanje Teslića. Sve snage su tome podređene. Dakle, postignuti su početni rezultati u oslobađanju jednog grada – kaže Mahmuljin na početku razgovora.

- Koliko ste, zaista, blizu tog cilja? Ili, koliko smo blizu Teslića?

- Mi gledamo Teslić. On je udaljen svega kilometar i po od naših novih položaja. Već smo na nekim dijelovima sasvim blizu gradskih naselja.

- Dakle, došli ste do nove faze - gradske borbe?

- Jeste, došli smo. Međutim, naša procjena je da su gradske borbe veoma složena operacija i za to hoćemo da se dobro pripremimo. I, mogu vam reći - mi se uvijek ponašamo prema devizi i zahtjevu predsjednika Izetbegovića koji od nas traži da čuvamo ljude. Ne želimo da imamo puno gubitaka, kojih, nažalost, mora biti u tim operacijama. Ali, hoćemo da se pripremimo tako da žrtava bude što manje. Baš, kao što smo se pripremali za posljednje dvije operacije u kojima nismo imali poginulih!

- Koji su najvažniji objekti koji su oslobođeni u ovim operacijama?

- To su za nas strateški važni objekti kao što je Kikić, koji dominira onim dijelom koji je radila Operativna grupa "tri", zatim kompletno oslobođenje Husara, koji jedini dominira nad Teslićem... Dakle, time su stvoreni uslovi da se intenzivnije, bez većih prepreka, nastupa prema Tesliću. Takođe, mi smo u ovim operacijama ubili oko stotinu četnika. Toliko smo, naime, njihovih leševa izvukli na slobodnu teritoriju.

- Da se malo vratimo drugom dijelu vašeg bijišta - Vozućoj. - Kakvo je tamo sada stanje?

- Nakon naših uspjeha početkom ovog ljeta, pa u kontinuitetu nastavili tokom ljeta, linije koje smo dostigli su veoma čvrste. Mi se i tu pripremamo za odbranu oslobođene teritorije i nastavak ratnih djejstava.

- Pomalo smo zaboravili na Maglaj, gdje su za ovaj grad vođene sudbinske bitke. Šta se tamo događalo poslije odbrane i deblokade grada?

- Heroji Maglaja zaslužuju sve pohvale. Sada su linije oko Maglaja veoma čvrste i stabilne. Branioci Maglaja su smogli toliko snage da su oslobodili i nove teritorije. Na nekim dijelovima ovog bojišta potisnuli su četnike od tri do pet kilometara. Tako su stvoreni povoljni uslovi za odbranu i onog dijela Maglaja koji se nalazi na desnoj obali rijeke Bosne. Ovi uspjesi naših boraca kod Maglaja nisu najbolje medijski određeni, ali su oni veoma značajni.

- Pa, koliko su to borci Trećeg korpusa oslobodili okupirane teritorije u posljednjim bitkama?

- Između trideset i četrdeset kilometara.

- A kakav je bio ratni plijen?

- Samo borci Operativne grupe "Sedam-Jug" od početka agresije su uništili 88 neprijateljskih tenkova. Takođe smo i zarobili dosta tenkova i to najsavremenije koje četnici imaju - M-84. Imamo, takođe, dosta tenkova T-55, a imamo i tenkova T-34, koje smo takođe zarobili od četnika. Dakle, mi tenkove i uništavamo i zarobljavamo...

- A imate li tenkista?

- Kako da ne. Evo, ovog časa imamo spremnih deset novih tenkovskih posada. Ali, da nastavim o ratnom plijenu. Naime, zaplijenili smo dosta artiljerijskog oruđa, protivoklopnih raketa, mnogo oružja, municije. Mnogo municije za sva ova oruđa. I, zaista, mogu reći da se mi sada nigdje četnika ne bojimo. Neću reći, može se dogoditi da nam četnici zauzmu neku kotu, ali ja znam da je mi lahko možemo ponovo osloboditi. Jer, Treći korpus je dobro ustrojen vojni organizam, sposoban da ispuni sve zadatke koje pred nas postavi Štab Vrhovne komande, odnosno Predsjedništvo i Predsjednik države...

- Kakva je sad saradnja Trećeg korpusa sa HVO-om?

- U zoni odgovornosti našeg korpusa nalaze se dvije brigade, odnosno sada dvije pukovnije HVO-a – 111. pukovnija u Žepču i 110. pukovnija HVO u Tešnju. Uvijek se 110. pukovnija borila rame uz rame sa borcima naše Armije i tu nikada nije bilo problema, niti ih ima sada. Problem je bila ova 111. pukovnija, koja je u jednom periodu sarađivala sa četnicima. Međutim, potpisivanjem Vašingtonskog sporazuma i deblokadom Maglaja, stvaranjem zajedničke komande, saradnja postoji i sa ovom pukovnijom. I ne samo to: u ovim operacijama koje smo mi izvodili, svojim topništvom je učestvovala i 111. pukovnija HVO-a. Oni još s nama ne učestvuju s pješadijom, ali se nadamo da će i to ubrzo...

Diverzant jači od rana

31. 5. 1995.

Sedam puta je ranjavan od početka rata. Nadam se da više nije od posljednjeg našeg susreta u Tešnju.

Svi ga zovu Guldži i svi u dobojskom kraju znaju ko je diverzant Guldži. Edin Ibrahimović Guldži ima 26 godina i već petu godinu ratuje. Nije greška - petu godinu.

Jer, Guldži je 18. maja '91., kao mladi poručnik bivše JNA, pobjegao iz kasarne "4. juli" u Doboju i otišao na ratište u Hrvatsku. Bio je borac Treće gardijske oklopnomehanizovane brigade Hrvatske vojske.

Četnici su saznali za Guldžijevo ratovanje u Hrvatskoj i, kada su okupirali Doboj, među prvima su objesili njegovog oca Alagu.

Razumije se, čim je izvršena agresija na Bosnu, Guldži je napustio Hrvatsku vojsku i priključio se braniocima svoje domovine. Iako je poručnik, dakle školovan oficir, on nikad, kako kaže, nije težio da bude starješina.

"Ja sam borac, diverzant i to je najljepše", kaže on. "Diverzant sam bio od prvog dana, a diverzant sam i sada, nakon sedam ranjavanja i gubitka vida na jedno oko".

U oko je ranjen u bici prošle godine, kada su četnici u njega sasuli šest metaka. Poslije zaliječenih rana, opet ide na ratišta, kao diverzant. Eto, tukao se poslije na Vozući, Zmajevcu, pa prema Doboju...

Kao borac, diverzant 373. slavne brigade, prošao je mnogo bojišta oko Doboja, Teslića, Tešnja, Zavidovića...

"Sve su te bitke, uglavnom, iste", kaže on. "Ipak, jedna od težih bitaka bila je ona na Bijeloj ploči, kod Maglaja. Maglaj je bio u okruženju i četnici su pokrenuli veliku ofanzivu. Pukla je naša linija na Bijeloj ploči. Tada je ranjeno sedamnaest mojih saboraca, diverzanata. Neki su ostali invalidi, bez nogu. Liniju smo, ipak, vratili.

U sjećanju će mu zauvijek ostati i legendarna bitka kod Karuše, na ušću Usore u Bosnu. Četnici su krenuli tenkovima. Tada je ušao iza leđa četnicima sa 30 diverzanata. Napravili su darmar.

Oko Doboja je Guldži više puta ratovao. U avgustu '93. u jednoj žestokoj bici za tri okupirana sela, u kojima su prije rata živjeli isključivo Bošnjaci, diverzanti, na čelu s njim, ponovo su odigrali glavnu ulogu.

U jesen prošle godine, Guldži je u bici na dobojskom ratištu ušao u četničku pozadinu sa četiri svoja saborca.

"Nažalost, njih četvorica su poginula, a ja sam se, teško ranjen, izvukao", priča Guldži. "Imao sam još šest metaka u cijevi i puzao sam oko 150 metara kroz četničku teritoriju. Kasnije, u tešanjskoj bolnici, kad sam o svemu hladno razmišljao, nisam mogao da objasnim sebi kako sam se uspio izvući.

Svakog dana Guldži gleda rodni Doboj.

"Ući ćemo mi u Doboj. Oslobodićemo ovaj grad. Samo treba imati volju da ga oslobodimo", kaže on.

"A imamo je. I to silnu želju imamo", dodaje.

Guldži između bitaka ide u Tuzlu da posjeti majku i sestru. Od početka rata suprugu je vidio jednom. A sinčića Mehmeda, koji živi s majkom u inostranstvu, još nijednom.

"Ali, svi ćemo se mi, akobogda, okupiti u slobodnom Doboju", veli on.

Mezari u očevoj avliji

10. 6. 1997.

U avliji kuće Hase i Emine Mašinović, u kladuškom selu Crvarevac, dva su mezara. Na jednom piše: "Mašinović Nihad Maći 1971-94.", a na drugom: "Mašinović Ismet Roki 1964-95". To su Hasini i Eminini sinovi koji su u ovom ratu poginuli boreći se za Bosnu i Hercegovinu. Maći i Roki poznati su krajiški ratnici. A Roki je dobio i "Zlatnu policijsku zvijezdu".

Hase i Emina su uvećali više fotografija mrtvih sinova. Fotografije su lijepo uokvirili i postavili na zidove svog doma.

"Sve su ovo moj Maći i moj Roki", veli izmučenih očiju, bez suza, majka Emina pokazujući fotografije. "Tu su da ih majka gleda. Ali, slike ne govore".

Majka Emina kaže da često razgovara sa svojim sinovima, posebno kad se sa njive umorna vrati kući.

- Odem do njihovih mezara i govorim im: "Sinovi moji, kako sam umorna! A znam da biste majku odmijenili da ste živi".

Maći je poginuo od četnika, a Roki od "autonomaša".

"Mnogo bi mi laše bilo da je i Roki poginuo od četnika, a ne od naših", kaže majka Emina.

Za vrijeme "prve autonomije", kada je došlo do međubošnjačkih podjela, i u dijelu sela Crvarevac, gdje isključivo žive brojni Mašinovići, došlo je do raskola između rođaka. Čak 32 Mašinovića su uzela "Fikretovu pušku", a samo četvorica su ostali vjerni Petom korpusu, odnosno Bosni i Hercegovini. Među tom četvoricom su bili - braća Maći i Roki.

Obojica su se, inače, na početku rata uključili u odbranu zemlje. Kao diverzanti ratovali su u čuvenom bihaćkom Izviđačko-diverzantskom odredu kojim je komandovao Senad Šarganović Šargan.

"Pored naših četvorice Mašinovića, još četvorica boraca iz Crvarevca nije prihvatilo autonomiju", priča Hase Mašinović. "Njih osmorica su se tada zatekli u selu i 17. novembra '93. okupili su se ovdje, u našoj kući. Odlučili su da se pokušaju tajnim putevima probiti do položaja Petog korpusa. Njih osmorica, jedna puška. Rekao sam sinovima

da idu, iako znam da ću ispaštati zbog njih, ali neka ću. Krenuli su dvojica po dvojica tačno u podne.

Više Maćija nisu vidjeli. Majka Emina pokazuje kako ju je Maći, na polasku, bez riječi pomilovao po kosi. I zauvijek otišao. Srećno su, kaže Hase, stigli do Izeta Nanića u Bužim. (Nanićevu uvećanu sliku, kraj sinovljevih, takođe drže Hase i Emina). Nanić im je dao kola i oni su se prebacili do komande svog odreda u hotelu "Sedra".

Maći je poginuo 16. februara '94. na Grebenu, kada su četnici pokrenuli čuvenu ofanzivu "Sedra". On i njegova tri ratna druga, takođe diverzanti, "osom" su uništili jedan četnički tenk ("osu" je ispalio Maći). Ali, tenkovski projektil tačno je pogodio njihov rov. Teško ranjen, Maći je podlegao.

Iako je njegova porodica, zbog sinova, bila izložena svakakvim nevoljama, Hase Mašinović je ipak od lokalnih autonomaških vlasti dobio odobrenje da Maćija ukopa u rodnom selu. "Nisu nam dozvolili da sina ukopamo u groblje, ali mi nismo puno ni molili", kaže majka Emina. "Odlučili smo da ga ukopamo u našoj avliji i za to smo dobili odobrenje".

Maći je poginuo u dvadesettrećoj. Maštao je da studira informatiku, jer je volio kompjutere.

Roki je poslije pada "prve autonomije" dolazio kući. Tada je i otac Hase bio uključen u 505. vitešku brigadu iz Bužima i Roki ga je u šali zvao "Hamza". Jer, "Hamze" su bile najhrabriji ratnici 505. bužimske. Hase ispriča kako je Roki s još jednim prijateljem dolazio u selo i počeo da priča o "prelasku" nekih jedinica Petog korpusa Abdiću. Rekao sam mu, kaže Hase: "Volio bih da pogineš, nego da uzmeš Fikretovu pušku". Roki mu je u povjerenju odgovorio da je to samo igra, ali da šuti. Kasnije je Hase saznao da mu je sin Roki bio uključen u čuvenu operaciju "Tigar".

U bici sa autonomašima, kod Kladnje, 25. januara '95. godine poginuo je i Roki, koji je 1994. prešao u MUP.

"Ubile su ga naše komšije, autonomaši, koji su tada upravo bili na liniji kod Kladnje", priča Hase. "Ispalili su svjetleću raketu i osvijetlili put kojim su se kretali Roki i Samir Abaz. Poznali su Rokija i sa udaljenosti od tridesetak metara iz elpidžija pucali u njega i Samira."

Hase kaže da sve do avgusta '95. nisu znali za Rokijevu pogibiju. A kružile su razne priče: da je u zatvoru kod autonomaša, pa da je ranjen i da se liječi, te da je uzeo "Fikretovu pušku". U avgustu su saznali istinu. Roki je prvo sahranjen u Bihaću, a nakon pada i "druge autonomije", njegovo tijelo je preneseno u Crvarevac i roditelji su ga ukopali kraj brata Maćija.

"Zbog toga što su mi ubili sina i za ono što su mi uradili dok je ovdje bila autonomija, moje komšije, a to su mi svi rođaci, za mene su mrtvi i mi ne kontaktiramo", veli Hase. Majka Emina, međutim, kaže da oni ne znaju ko je od rođaka ubio njihovog sina, a neko od njih, sigurno, jeste. "Ja im ne želim zlo, ali ih ne mogu ni voljeti kad su mi ubili sina", veli ona.

Iza Rokija je ostala supruga Zinka, desetogodišnji sin Amel i petogodišnja kćerkica Almina. Oni su u selu živjeli i za vrijeme autonomije.

"Tada nam niko od rođaka autonomaša nije pomagao", kaže Hase. "A dotle su nas bili dotjerali da sam ponekad i u šumi noćivao, a ni snahu nisam smio slati na vodu". On veli da je slične nevolje, pa i veće, imao njegov rođak Husein Mašinović, čiji je sin Asim takođe bio borac Petog korpusa. Asim je preživio rat, baš kao i Omer Mašinović koji je onog dana tajnim putem sa Rokijem i Maćijem stigao do Nanića u Bužim.

Hase veli da su na strani autonomaša poginula dva njihova rođaka - Suad i Senad Mašinović. Suad je sin njegovog stričevića Ćamila koji je, kaže, sa sinovima otišao za Fikretom u izbjeglički kamp u Hrvatskoj. "Kada je pala autonomija, nije u selu ostalo pet odraslih muškaraca", veli Hase. "Jer, ovo je selo autonomaša", dodaje on.

Njegov stričević Ćamil se vratio iz kampa. Ćamilova kuća se nalazi veoma blizu Hasine. Ali, njih dvojica ne kontaktiraju.

Hase i Emina imaju još dvojicu sinova - bolesnog Nisveta i trinaestogodišnjeg Damira.

Ali, čitav njihov život odvija se oko ona dva mezara u avliji. I svaki dan im počinje isto. Poslije ranog sabaha, majka Emina, otac Hase i snaha Zinka izlaze u avliju i kraj mezara uče Ja'sin ili Fatihu Rokiju i Maćiju.

A danju umorna majka i razgovara s njima...

Vitezov povratak

16. 4. 1995.

Jedan čovjek u invalidskim kolicima bio je u centru pažnje prekjučerašnje svečanosti Prvog korpusa, povodom Dana Armije. Borci i komandanti, poznati ratnici, prilazili su mu i ljubili se s njim. Kad je na svečanosti spomenuto njegovo ime, uslijedio je dugi, dugi aplauz.

Bio je to "Zlatni ljiljan" Ibro Dervišević, junak sa Žuči koji je, kao komandant Prve viteške brigade, 1. novembra prošle godine teško ranjen u podnožju Treskavice. Poslije liječenja u Italiji, što je trajalo kako kaže, "pet mjeseci i sedam dana", Dervišević se prošlog četvrtka vratio kući. Na ulazu u Sarajevo dočekala ga je Komanda njegove Prve viteške...

- Dok sam bio na liječenju u Italiji, moji saborci iz Prve viteške, kao i Komanda Korpusa, veoma su pazili i mene i moju porodicu - kaže Ibro. - Slali su mi i novac u Ankonu, a to sam uglavnom trošio na telefonske razgovore sa porodicom i saborcima.

- Jesi li zadovoljan liječenjem u Ankoni? - pitam ga.

- Nisam. Kad su me smjestili u bolnicu dvanaest sati me nisu okretali. Ležao sam na jednoj strani i dobio rane. Praktično, liječenje se svodilo na ublažavanje rana nastalih od ležanja.

Ali, veli, doživio je izuzetnu pažnju i njegu dviju italijanskih porodica, posebno gospođa Gabrijela i Marijane. Sve što je zaželio, a i što nije, one su mu donosile u bolnicu. A kada je krenuo za Sarajevo, ispratile su ga na trajekt.

Sačuvao je neobičnu dohovnu snagu i svježinu. U stvari, ništa čudno za jednog viteza sa Žuči.

- Često sam razmišljao o sudbini - veli on. - Koliko sam proveo paklenih dana na Žuči, tamo prošao sve bitke. Oblaci granata zastirali su to brdo, a nisam ogreban. I, eto, na Treskavici... Bio je miran dan i krenuo sam da obiđem naše nove linije, jer smo već bili oslobodili nekoliko sela i kota i utvrđivali se. Htio sam da osmotrim i nove četničke položaje. I onda ta granata... Da je barem kakva, nego ona od 60 milimetara. Mene je geler pogodio u kičmu. Mesara (Elvedina Čauševića, tadašnjeg komandanta bataljona Prve slavne) u glavu.

U velikim bitkama za Žuč, Dervišević je bio jedan od glavnih junaka. Bila su zapravo dva strašna tandema na čelu vitezova sa Žuči:

Enver Šehović, komandant i Ibro Dervišević, načelnik Štaba, odnosno zamjenik komandanta Prve mehanizovane, te Safet Zajko, komandant i Safet Isović, zamjenik komandanta Druge motorizovane. Živ je samo Ibro.

Isović i Dervišević su u jeku borbi, kada se Žuč nije vidjela od četničkih granata, išli od borca do borca, od jedinice do jedinice, da na licu mjesta iznađu rješenje za ono što bi borci nazivali - "tvrdo". Sjećam se jedne takve bitke kada je Derviševiću Šehović naredio da hitno ide "u vatru", dok su na sve strane odjekivale granate najtežih kalibara. Ibro se uvijek vraćao živ i zdrav, i neobično miran.

Sjećam se i bitke za Golo brdo. Naši su tri dana pokušavali da oslobode i ovu, posljednju u niski važnih kota na Žuči: Orlić, Kota 850, Vis i - Golo brdo. Noć uoči četvrtog dana bitke, Dervišević je dobio zadatak da na terenu vidi šta bi još trebalo učiniti. Narednog dana, prema Ibrinoj šemi, Golo brdo je glatko oslobođeno.

"Ovaj čovjek je "krivac" za današnju pobjedu!" - rekao je tada Šehović pokazujući na Derviševića.

- Ma, ništa. Napravio sam samo malu korekciju, i to je bilo sve - objasnio je mirni, neobično mirni Ibro. A kako je bila blagorodna ta njegova mirnoća u kriznim trenucima bitke!

Ibrina opasna "šetnja" u toku bitki od jedne do druge jedinice da rješava stvari na licu mjesta, spasila mu je život 27. jula '93. godine, kada su poginuli Šehović i braća Panjeta. Šehović mu je prije toga dao zadatak da na jednom pravcu, gdje nije "štimalo", uvede pojačanje. Kad se Ibro vratio, tragedija se već dogodila tamo gdje bi i on bio da nije dobio taj zadatak.

Pogibija komandatna Envera Šehovića uzdrmala je borce. Trebalo je u svemu tome ostati čvrst i pribran.

- Pala je noć i bio sam u selu Jezera, ispod Golog brda - pričao je Ibro. - Četnici su i dalje tukli granatama po Žuči, a kad bi nastalo malo zatišje, čuo sam jauke naših ranjenih boraca koje nismo uspjeli izvući. Gledao sam stotinjak metara iznad sebe obrise Golog brda i svakog časa očekivao kada će se na horizontu pojaviti četnici u vojnom poretku koji sam mnogo puta gledao u ratnim filmovima.

Tada je jedinom preostalom telefonskom vezom obavijestio Komandu Prve slavne da hitno šalju pojačanje, jer je linija na Golom brdu ugrožena. Međutim, četnička granata je prekinula i tu vezu. Ubrzo je s borcima stigao Asim Džambasović, a još ranije su u pomoć pritekle i "komšije" iz Druge viteške. Golo brdo je spašeno.

Neobičan je bio odnos Envera Šehovića i njegove desne ruku Ibre Derviševića. Obojica su bili starješine bivše JNA, obojica su pobjegli iz jugo-armije, obojica su prošla kroz sve najvažnije sarajevske bitke. Znalo je među njima biti žestoke "vatre", a za koji minut bi se smijali kao da se ništa među njima maločas nije dogodilo. Ni jedan ni drugi, baš kao i mnogi junaci sa Žuči, nisu odveć vodili računa o svom životu, ali su mnogo polagali na vojničku čast. Desilo se i to da su ih obojicu napali pripadnici jedinica Juke Prazine i bivše vojne policije. Šehović je otrpio kad su napali njega, ali nije kad su napali i Ibru. Zato je naredio tenkistima da na ulice izvedu tenkove i transportere. Bila je to noć kada su Sarajevom tutnjali naši tenkovi, a niko nije znao zašto. Jedan je stao pred komandu ondašnje vojne policije i podigao cijev prema njoj. Bila je to prva, ali prava prijetnja lažnim junacima koji su pravili tvrđave i rovove oko svojih baza.

Sutradan su mnoge svjetske agencije prenijele vijest o "državnom udaru u Sarajevu". Jedne januarske noći '93. godine, uz peć, u Komandi Prve viteške, Šehović i Dervišević su mi detaljno pričali o toj akciji.

Dervišević je bio jednako dobar kao borac i komandant u romantičarskoj fazi naše Armije, i kasnije, u njenom modernom periodu. Prva viteška je pod njegovom komandom bilježila briljantne pobjede, posebno na Bjelašnici, Treskavici, Igmanu.

Bunkeri letjeli u nebo

2. 3. 1997.

Iako se odmah, na početku agresije na Bosnu, prijavio kao dobrovoljac, tenkista, ipak u njega neko vrijeme nisu imali povjerenja. Jer, svakodnevno su sarajevski mediji javljali kako "četnici djejstvuju od Šućura kuća", a on se preziva - Šućur. Kasnije su borci postavljali uslov da će krenuti u akciju samo ako ih bude tenkom "pokrivao" Slaviša. Dakle, Slaviša Šućur.

U prvom sarajevskom Mješovitom artiljerijskom divizionu, kojim je komandovao Vehbija Karić, nekoliko mjeseci je Slaviša obavljao sporedne poslove. "Vodonoša" je bio do jeseni '92. godine, kada je na Vitković Brdo, gdje su se nalazili naši tenkovi, dovezao akumulatore. Tada je vođena bitka za Kožaru, a četnici su nadirali tenkovima i transporterima. Naše linije su se poljuljale. U tim dramatičnim trenucima Rifat Canović Rifko je naredio Šućuru da ulazi u tenk i pokuša uništiti četnički transporter koji se kretao prema Kožari. Udaljenost oko dva kilometra. Slaviša je prvim projektilom pogodio četnički transporter u pokretu. Sve je to posmatrao Enver Šehović, koga je Slaviša fascinirao, koliko preciznošću, toliko i skromnošću.

Tada je "rođen" jedan od najpoznatijih tenkista bosanske Armije, Slaviša Šućur. "Zahvalan sam Rifku koji mi je ukazao povjerenje u toj bici", priča Slaviša. Međutim, mnogo važnije je bilo što se tu našao Enver Šehović, koga je Slaviša naprečac osvojio: Šeha je naredio da se Šućur odmah uključi u tajne pripreme bitke za Kotu 850 i da pred njim ne treba da bude tajni. Bitka za Kotu 850 bila je, možda, bitka života Slaviše Šućura. Sa svojom posadom iz tenka u nebo je poslao desetine četničkih bunkera i rovova na Žuči. U toj "strašnoj" posadi su, uz njega, još bili Ljubo Jakovljević (koji je bio nišandžija na drugom tenku, ali se za tu bitku javio kao dobrovoljac i radio kao poslužilac), Dino Duhović i Nermin Kunić. Pogađali su nepogrešivo, iako je padala kiša i spustila se magla. Ali, Slaviša je znao napamet svaki četnički rov i mogao je, kaže, pucati zavezanih očiju i ne bi promašio. "Dobićeš "Zlatni ljiljan", rekao mu je tada komandant Šehović. I dobio je.

Neobičan je bio odnos između Envera Šehovića i Slaviše Šućura. Šeha je u zanosu bitke znao zagalamiti ne samo na potčinjene nego i na

pretpostavljene. Samo, nikada ga nisam čuo da povisi glas na - Slavišu Šućura. "Nikad, zaista, nije povisio glas na mene", potvrđuje i Slaviša. Šeha se, jednostavno, uvjerio da Šućur uradi uvijek bolje i više od onog što mu se naredi. Za Slavišu, opet, Šeha je bio najupečatljivija ličnost ovog rata, čovjek sa nadljudskom energijom.

Dok su se sarajevski tenkisti nalazili pod komandom Šehine Prve slavne, vodili su još nekoliko bitaka na Žuči. Ali, malo su imali granata. Velika stvar je bila, kaže Šućur, kada su majstori iz "Pretisa" počeli da proizvode tenkovske granate. Spominje majstore s kojima su u tajnosti vršili probe tih granata: Omera Kozadru, Envera Robovića, Bakira... "To što su ti ljudi uradili za odbranu grada proizvodeći granate - veliko je", kaže Šućur.

U bici za Vogošću početkom '93. godine naši tenkisti su prvi put na ratištu ispaljivali te "Pretisove" granate. Tada su nišandžije bile Ljubo Jakovljević i Mustafa Talijan. Šućur je poslije kratke tenkovske kanonade, podnio Šehoviću izvještaj na Žuči: osam projektila pogodilo cilj, deveti nije eksplodirao. "Čestitam, Slaviša", kratko je rekao Šeha. Bio je to jedan od sretnih dana na Žuči.

Slaviša spominje još neke svoje saborce, tenkiste na Žuči: Adnana Bečića, koji je teško ranjen, Semira Hastora Koleta, koji je poginuo, pa Fikreta Mujkića, svog prvog komandira tenka, koji je također poginuo, Edu Carinika, Fuada Sarajkića...

Slaviša i njegovi tenkisti će se još nekoliko puta proslaviti u bitkama izvan Sarajeva. U bici za Kukove, na Treskavici, borci su tražili da ih "pokriva" Slaviša Šućur djejstvujući iz tenka. I Slaviša je gađao četničke položaje na Kukovima, a naši borci, pod komandom Šefke Maravca, su bili sedamdesetak metara niže. Bilo je to veliko priznanje Slaviši, ali i njegova velika odgovornost, jer bi svaka greška bila kobna po naše. Gađao je nepogrešivo, a i naši borci su hrabro uradili svoj dio zadatka poslije Slavišine tenkovske pripreme.

Slaviša još spominje izvlačenje onih šest tenkova, koje su diverzanti Čupe Bublina zaplijenili na Treskavici. Četnici su ih napadali, pa su se izvlačili na Bijelu lijesku i djejstvovali. Sa Treskavice nosi i bolne uspomene, kao, na primjer, onu kada je vidio da voze teško ranjenog Ibru Derviševića... Onda je sa Treskavice uslijedio usiljeni marš tenkista dobrovoljaca na Crnoriječku visoravan. Među njima bio je i Slaviša. I, čim su stigli, odmah su, bez odmora, ušli u bitku.

Šućur je u ratu dobio nekoliko nagrada i priznanja, a eto, i ono najviše – "Zlatnog ljiljana". Ali, kaže on, kad je pošao da brani zemlju,

nije očekivao ništa, a i ne traži ništa. Smatrao je to svojom dužnošću i u rat je ušao čistih motiva.

- Nisam nasilan - kaže on. - Ali, ako na tebe neko krene tenkom, onda je jedini način da mu odgovoriš - tenkom. Vjerujem da ljudi mogu živjeti zajedno, bez obzira na vjeru i naciju. To je civilizacijsko pitanje, a ne pitanje Bosne. Kad sam krenuo u rat, bio sam svjestan opasnosti koja mi prijeti od četnika. Ali, nisam se plašio. Ideš za onim što misliš da je ispravno, pa šta bude, bude...

Tajni kanali preko Drine

23. 2. 1995.

Istina je: postoje tajni kanali preko Drine kojim Bošnjaci iz Srebrenice bježe u Srbiju, pa dalje u Makedoniju. Posljednje bjekstvo preko Drine oko 150 Srebreničana četnička sredstva informisanja, kao i sredstva informisanja iz tzv. Jugoslavije, maksimalno propagandno eksploatišu. Jer, eto, Muslimani iz "Alijine države", među njima čak i poneki borac, spas traže preko - Srbije!

Posljednji bjegunci iz Srebrenice smješteni su u Užicu i tamo će biti dok ih srpska tajna policija dovoljno ne ispita, a onda će im obezbijediti odlazak u Makedoniju. Čak će im obezbijediti, preko radioamatera, vezu sa Srebrenicom da svoje najbliže obavijeste kako su "sretno stigli" u Srbiju, a kasnije i u Makedoniju. To je omogućeno i ranijim grupama prebjeglim iz Srebrenice.

Može se, dakle, očekivati novo bjekstvo iz Srebrenice u Srbiju zbog "rata, gladi i bijede". I ponovo će toj grupi bjegunaca iz Srebrenice biti "omogućeno" da idu dalje, kud žele. Naravno, samo ne u Bosnu.

Zašto Bošnjaci bježe iz Srebrenice i zašto su vlasti tzv. Jugoslavije blagonaklone prema njima? Vlasti iz tzv. Jugoslavije, u tijesnoj saradnji sa bosanskim četnicima i organizuju ova bjekstva Bošnjaka iz Srebrenice. Sjećate li se kako je sličnu blagonaklonost pokazivala bivša JNA, koja je Sarajlijama u aprilu '92. na raspolaganje stavljala čak i avione samo - da sele iz Sarajeva, iz Bosne, da u Bosni ostane što manje Bošnjaka? A zna se kad ih je manje, slabiji je i oružani otpor... To je, inače, jedan od puteva realizacije plana osvajanja Bosne i Hercegovine i nestanka Bošnjaka iz ove zemlje. Prvi je - genocidom, drugi – protjerivanjem, treći - tihim etničkim čišćenjem, odnosno omogućavanjem Bošnjacima da napuštaju svoja ognjišta i Bosnu. Ovaj posljednji način osvajanja Bosne i uništavanja bošnjačkog naroda, koji je uoči rata dobro razrađen u Beogradu, baš kao i ona prethodna dva, sada se događa u Srebrenici.

I taj plan, eto, daje određene razultate, baš kao što je na početku srpske agresije na našu zemlju davao i u glavnom gradu naše zemlje.

Srebrenica se već gotovo tri godine nalazi u potpunom okruženju. Psihološki je teško podnijeti stanje kad "neprekidno vidiš samo nebo i

kamen". Nekima su na početku rata porodice otišle u inostranstvo, pa je razumljiva i njihova želja da vide svoje najbliže.

Ipak, sve bi se to u Srebrenici nekako podnijelo da je "zaštićena" Srebrenica, zaista zaštićena. Nažalost, nije! Naprotiv, UNPROFOR ovdje, umjesto da pomaže Srebreničanima, ide naruku srpskom agresoru, te je, na određen način, direktni saučesnik ovog "tihog pražnjenja Srebrenice". Četnici su, na primjer, naočigled pripadnika Holandskog bataljona pomjerili svoje linije kilometar i po naprijed, i to u zoni razgraničenja. Zaposjeli su brdo Osoje, odakle na nišanu drže sva naselja Mjesne zajednice Sućeska. Osim toga, oni sada koriste put između okupiranih Skelana i Vlasenice, te im je tako olakšana eksploatacija Rudnika boksita. Četnicima svakodnevno iz Srbije stiže helikopterima hrana, oružje i municija. UNPROFOR se oglasio samo jednom. Sve ostale prelete agresorskih helikoptera preko Drine i narušavanja državne granice Republike Bosne i Hercegovine nije vidio. U Srebrenici, baš kao i Žepi, nema osnovnih životnih namirnica, a posebno soli, čija je cijena u Srebrenici sada 50 maraka po kilogramu. A ništa tako ne razara ljudsku psihu kao - nedostatak soli. Svjetska zajednica se baš ne trudi da doturi Srebreničanima so.

Uz sve to, pripadnici Holandskog bataljona često odlaze na naše linije odbrane i povremeno oduzimaju oružje od naših boraca.

U takvoj situaciji srpski agresor neprekidno vrši propagandno - psihološku presiju na Bošnjake iz Srebrenice i Žepe. I zato, ne treba se čuditi što neki Srebreničani, čije su porodice vani, kojima su i živci popustili, spas nalaze u tajnom kanalu preko Drine... Pogotovo kad ih tamo čekaju ponekad autobusi, ponekad taksisti i "ljubazno" voze - što dalje od Bosne.

Mensurova golgota

4. 1. 1996.

Kada je Mensur Memić, 27-godišnji borac iz Srebrenice, poslije pada ovog grada, teško ranjen u obje noge, ostao sam na četničkoj teritoriji, sjetio se riječi svog saborca Mehdina Jakubovića, džudiste, koji je govorio: "Dok god imate kontrolu nad sobom, postoji nada". Sedam dana Mensur nije gubio kontrolu nad sobom, iako je mnogo iskrvario, iako nije imao hrane, iako je mogao samo puziti. Tek kada je dopuzao do slobodne teritorije, odnosno, do naših boraca u Nezuku, izgubio je kontrolu i svijest. Za tih sedam dana izgubio je, također, mnogo krvi i smršao 24 kile. A šta je tek sve doživio!

Jedini datum kojeg se Mensur sjeća je 11. juli '95. godine, kada je njegova 283. manevarska brigada, nakon pada Srebrenice, krenula u proboj ka slobodnoj teritoriji. Na čelu kolone išla su 74 borca koji su se zvali "Mudžahedini". Ali, čim su krenuli sa Buljima kod Srebrenice, morali su da se bore. I neprekidno su se probijali pod borbom. Stigli su do Baljkovca, odnosno oko petsto metara do slobodne teritorije. Tada se nisu uspjeli probiti. Četnici su ih vratili nazad. Mensur je u bici dva puta ranjen - u glavu i noge. Teško ranjen. Njegov brat Mirsad i nekoliko rođaka pokušavaju mu pomoći. Ali u blizini ugledaju četnike i ...

- Tada sam uperio pušku u svog brata i naredio mu da ide, kako bi bar postojala nada da jedan od nas preživi - priča Mensur.

Tako je ostao sam. Čekao je četnike, ali su oni promijenili pravac i nisu ga našli.

- Naša slobodna teritorija je bila blizu, ali su ispred mene bila jaka četnička utvrđenja. Vidio sam da nemam šansi da se na ovom pravcu dokopam slobodne teritorije. Puzeći, napravio sam manevar prema dubini okupirane teritorije - kaže Memić.

Taj njegov manevar "između smrti i života" bio je dug oko pet kilometara.

- Puzio sam samo noću, a danju se krio - priča on. - Zbog minskih polja, veći dio puta puzio sam niz neku rijeku. Taj moj put me vodio preko jednog četničkog artiljerijskog položaja. Čekao sam da četnici napuste položaj, pa sam onda prepuzio preko lafeta jedne haubice.

Pet dana ništa nije jeo. A prolazio je ispod jabuka koje su rodile. Nije mogao da se uspravi i ubere ih.

- Više glad nisam mogao izdržati - kaže Mensur. - I jeo sam šta sam nalazio. Najviše puževe i neku slanu travu. Jeo sam i crve.

Jednog dana, u šumi, na njega je nabasao jedan njegov ratni drug iz Srebrenice, koji je, takođe, pokušavao da se probije do slobodne teritorije. Bio je bez puške. Rekao je Mensuru da ga neće napustiti, da će zajedno nastaviti dalje.

- Zatražio mi je pušku, pa da ode malo i izvidi teren - kaže Mensur. - Dao sam mu pušku, ali me on ostavio. Ostavio i bez puške.

Mensur Memić je, ipak, uspio da dopuzi do Nezuka, gdje su mu naši borci pružili svu njegu i pažnju. Poslije je dugo liječen u bolnici.

Nakon dvije i po godine vidio je petogodišnjeg sina Fahrudina i suprugu Azru. Svi sada žive u Živinicama. Njegov brat Mirsad se, takođe, nakon 36 dana "svoje golgote" probio na slobodnu teritoriju. Borac koji mu je uzeo pušku i ostavio ga, nije uspio.

Mensur Memić je prije rata radio u Švajcarskoj. Tamo je kupio pušku i kao dobrovoljac se pridružio patriotama Konjević-Polja i Cerske. Odmah je pocijepao svoj pasoš - ako se slučajno pokoleba, da se ne može vratiti u Švajcarsku. Nijednom se nije pokolebao.

- Kad bih se vratio u Švajcarsku, onda ova moja borba ne bi imala smisla - kaže Mensur.

A bio je pravi borac, koji je prošao sve bitke u tom dijelu Podrinja. Sada je pripadnik 287. brdske brigade 28. divizije naše Armije.

Bitka života

16. 12. 1996.

Sejdić je već prve ratne godine, kao komandant Prve višegradske brigade, postao slavan, baš kao i njegov ratni prijatelj Zaim Imamović. Sad, dok sjedimo u njegovom direktorskom kabinetu u Sarajevu, Sejdić ističe nekolike bitke, ili kako ih on naziva "partije šaha", sa četnicima. Prva je ona na Moremišlju 16. oktobra 1992, a druga, zajedno sa Zaimom Imamovićem, još blistavija, ona na Strgačini 25. januara '93. Tada su izbili na kapije Višegrada.

Baš poslije tih bitaka, Sejdić je došao u Sarajevo i pred komandantima Prvog korpusa izložio plan oslobađanja Višegrada. Sjećam se kako je Enver Šehović bio oduševljen, koliko tim planom, toliko i samouvjerenim Sejdićevim izlaganjem. Činilo se, tada, da je pitanje dana kada ćemo osloboditi Višegrad.

Ali, Sejdićeve "bitke života" bile su one za odbranu Goražda, aprila '94. I sam veli da su mu te bitke najdraže. Zapravo, pobjede. Prva se odigrala u predgrađu Goražda koji se zove Obarak 17. aprila '94., kada su četnici tenkovima pokušali da uđu u grad. U gradu je zavladala panika, jer je masa svijeta izašla na ulice i ljuljala se, ni sama ne znajući kuda će. I tu je blagorodna bila Sejdićeva racionalnost, ili, možda, još više, Sejdićeva naglašena samouvjerenost. Kažem Sejdiću kako su mi u Goraždu pričali da je on bio jedini koji je u tim kritičnim trenucima mogao da zaustavi te nesrećne ljude.

- Ja nisam zaustavljao te ljude, zaustavljao sam četnike - veli.

I onda objasni kako su tada borci Prve slavne višegradske na Obarku oštetili tri četnička tenka i zaustavili četnički prodor u grad na tom pravcu.

Nekoliko dana kasnije, Sejdić je sa svojim borcima, koji su inače imali zadatak da djeluju interventno, gdje su pucale linije, ponovo branio i odbranio Goražde od četnika koji su, pod neposrednom komandom Ratka Mladića, nadirali u pravcu "Pobjede", pa bili i uzeli neke njezine objekte. Poslije te bitke, u Goraždu je nastao slogan: "Ko brani Goražde? Goraždani! A ko brani Goraždane? Višegrađani!"

Kada je 1994. godine izvršena transformacija jedinica Istočnobosanske operativne grupe, Sejdić je postavljen za komandanta 808.

oslobodilačke brigade i s njom je, takođe, odigrao nekoliko dobrih ratnih "partija šaha".

U ratu je Sejdić izgubio brata Adema koji je poginuo, sestru Fahriju, gluhonijemu inače, koju su četnici odveli na početku rata i nikakvog glasa više o njoj nema, i oca Ibru, koji je umro. U Goraždu su, takođe s njim sudbinu dijelile supruga Dževada i kćerkice Amela i Dinela i majka Zemka.

Dejtonski mir Sejdić je dočekao ovjenčan ratnom slavom, "Zlatnim ljiljanom" i - sa činom majora. Isti čin dobio je i drugi slavni goraždanski ratnik Zaim Imamović.

U Goraždu, kaže Sejdić, to je bio visok čin. Ali, kada je došao u Sarajevo, uvjerio se da isti čin nose i oni "koji u ratu nisu postrojili ni jednu jedinicu." Tada je čin majora doživio "kao veliku grešku" što je napravljena prema njemu. Otvoreno je to rekao pretpostavljenim, pa su ga po "kratkom postupku" unaprijedili u čin pukovnika.

- Pukovnički čin sam prihvatio kao djelimično korigovanje greške - kaže Sejdić, a objektivno, zaslužio sam barem čin brigadira.

Parče slobodne Drine

18. 12. 1996.

U sretnoj noći 22. januara 1993. godine u Komandi Prve mehanizovane brigade u Sarajevu, kod domaćina Envera Šehovića, okupilo se nekoliko komandanata koji su bili u usponu ili na vrhuncu slave: Enver Šehović, Safet Zajko, Vahid Karavelić, Nedžad Ajnadžić, Ibro Dervišević, Rifati Tirak, Ferid Buljubašić... Zajkini su baš toga dana upali u četnički Depo u Rajlovcu i napravili dar-mar, a borci Istočno-bosanske operativne grupe (IBOG) u bici za Strmicu i Strgačinu oslobodili ogroman prostor i izbili nadomak Višegrada... "Sve je urađeno kako smo planirali", rekao je Buljubašić, koji je bio komandant IBOG-a, a iz Goražda je doputovao u Sarajevo samo nakratko.

O Buljubašiću se u to vrijeme pričalo i kao o bivšem oficiru JNA koji je uvijek bio najbolji u klasi, najbolji na Vojnoj akademi i Komandno-štabnoj školi. Uistinu, tako je i bilo.

Buljubašić je raščistio sa bivšom JNA prije agresije na našu zemlju, a 24. aprila '92. godine u Visokom je zajedno sa Rašidom Zorlakom i Huseinom Paravlićem postrojio Odred TO, što je imalo širokog odjeka, jer je taj čin prikazan i na televiziji. Tajnim kanalima, zatim, ulazi u Sarajevo i postaje jedan od prvih sarajevskih komandanata brigada. On je komandovao Prvom podrinjskom, ali zakratko, jer početkom jula '92. godine od predsjednika Izetbegovića i načelnika Glavnog štaba Sefera Halilovića on, rahmetli Fadil Đozo, i još četiri-pet oficira dobijaju nalog da tajnim kanalima izađu na Igman i s druge strane pripremaju deblokadu Sarajeva.

- Otišli smo samo Đozo i ja, ostali nisu, jer su zbog nečeg, kad je trebalo krenuti, "padali u nesvijest", ili oni ili njihove žene. Sada su neki od njih generali - priča Buljubašić.

Buljubašić je na Igmanu trebalo da ostane petnaestak dana. Ali, gore mu je stigla naredba da ide prema Grepku i Goraždu. (Igrom sudbine, u Sarajevo se definitivno vratio tek uoči Nove 1995. godine, gdje su ga čekali supruga Suada i kćerkice Elma i Belma).

Tih prvih dana na Igmanu, Buljubašić je saznao i za porodičnu tragediju: četnici su mu 26. maja te godine u rodnom selu Zebina Šuma ubili oca Fehima i majku Pembu. Saznao je i da su naši borci pod

komandom Zaima Imamovića oslobodili njegovo rodno selo i roditelje mu ukopali tamo gdje su ubijeni. Ubrzo je poginuo i njegov ratni drug Fadil Đozo, pod misterioznim okolnostima. "Da je Đozo ostao živ, mislim da bi i sudbina Podrinja bila drukčija", veli Buljubašić.

Treba zabilježiti da su u ljeto naše jedinice pod njegovom komandom i komandom Fikreta Ćuskića deblokirale put od Grepka do Goražda. Buljubašić s poštovanjem govori o Ćuskiću, baš kao što i Ćuskić govori o njemu.

Više od dvije godine Buljubašić je bio komandant Istočnobosanske operativne grupe koja je pod njegovom komandom vodila uspješne i srećne bitke, kako one male, tako i velike - ali doživljavala i poraze. Najveća vrijednost IBOG-a, veli on, bila je u tome što je objedinjavao sve naše snage od Višegrada, Čajniča, Foče, Pala do Rudog, Rogatice i Goražda, pa su oslobađanje Podrinja vršili zajedničkim snagama. Goraždani su, tako, najviše izginuli braneći slobodne prostore Rogatice, a Višegrađani su, opet, dali veliki doprinos odbrani Goražda. Tako su stigli i do prilaza Višegrada, Rogatice, Čajniča... I prema Foči su vodili boj, prvi u našem ratu. Samo da su imali više podrške, možda bi neki od tih gradova i oslobodili, tvrdi on.

U martu i aprilu '94. godine, uslijedila je i ona četnička ofanziva na Goražde. IBOG je izgubio velike slobodne prostore, ali i sačuvao poprilično Podrinja oko Goražda. Majkl Rouz je indirektno optužio Komandu IBOG-a da nije dovoljno utvrdila linije. Civilne vlasti su izašle s tezom da "komande nije ni bilo", a i goraždanski muftija je javno optužio Komandu za grijehe poslije čega je poraz bio logičan. Buljubašiću, kao komandantu, zamjereno je što je dozvolio "dvojno komandovanje". Naime, Zaim Imamović je uporedo bio i komandant brigade i njegov zamjenik, a Ahmet Sejdić, takođe, komandant brigade i načelnik Štaba IBOG-a.

Neposredno nakon te ofanzive 14. maja '94., sa Hasanom Muratovićem, Amorom Mašovićem i Omerom Stambolićem našao sam se u Komandi IBOG-a u Goraždu. Tu su bili svi proslavljeni goraždanski komandanti: Buljubašić, Imamović, Sejdić, Pelam, koji su govorili otvoreno o svemu. Sve je, zapravo, bilo jasno poslije činjenica koje je iznio Buljubašić: četnici su sa snagama od oko 60.000 ljudi, te sa nekoliko stotina artiljerijskih oruđa, pa više od stotinu tenkova i drugih oklopa, udarili na desetak hiljada goraždanskih ratnika koji su imali svega nešto više od tri hiljade cijevi. Buljubašić i sada tvrdi da je to bila najveća četnička ofanziva u ovom ratu, kojom je komandovao Mladić, a pojedinim

pravcima komandanti četničkih korpusa. I tada, a i kasnije Buljubašić je govorio kako su u to vrijeme iz Sarajeva Goraždu uglavnom upućivani "selami" i dobre želje, a malo pomoći.

Ipak, Goražde i još dosta slobodne teritorije je tada sačuvano. I zato će istorija naći pravi odgovor na pitanje koliko je u ovom ratu ko pomogao, koliko ko odmogao Goraždu i Podrinju i kolika i kakva je bila u svemu uloga prvog čovjeka IBOG-a Ferida Buljubašića. Dužan sam zabilježiti ono što mi je, pripremajući se za ovaj tekst, rekao kolega Fahrudin Bečić. On je bio kategoričan: Buljubašić je u najkritičnijim trenucima bio veoma pribran i hrabar, on odlazi na najpaklenije linije kad je bilo najteže i hrabri ratnike. A što se tiče "dvojnog komandovanja", Buljubašić veli da je to u Goraždu bilo neminovno i da je sve potvrdila pretpostavljena komanda.

- Ja sam zaista ponosan što je jedino parče slobodne Drine odbranjeno pod mojom komandom - kaže danas Buljubašić. - I ponosan sam što sam bio komandant takvim gazijama kakve Bosna nije imala - Zaimu Imamoviću, Ahmetu Sejdiću, Abduselamu Pelamu, Feridu Dizdareviću, Hasi Turčalu, Ahmetu Vražalici Drini, Almiru Karahodži, Begi Mrši, Bekti Gaciki, Sofi, Ruždi, Zengi, Heći, Čimburu, Prljači, Muratspahiću, Adiloviću, Kuzmiću i drugim.

Poslije povratka iz Goražda, Buljubašić nije obavljao više nijednu komandnu funkciju. Bio je, doduše, postavljen za zamjenika Komande Prvog korpusa, čak se u toj ulozi obratio i članovima svoje nesuđene komande. Ali, dobio je sedam dana odmora. A za tih nekoliko dana ukinuta je funkcija zamjenika komandanta korpusa.

Korektno je i, čini se, s voljom, obavljao funkciju šefa kabineta komandanta Delića i veoma uspješno vodio konferencije za štampu. Početkom 1995. dobio je čin pukovnika. Taj čin nikad nije stavio na ramena, niti je htio da potpiše ijedan dokument na kome je pisalo "pukovnik Ferid Buljubašić".

Neretva nije granica

31. 8. 1996.

Kroz prekrasne predjele Visočice inžinjerci Četvrtog korpusa naše armije grade put kojim će biti spojeni Bjelimići i Ljuta, dva velika sela, prvo na padinama Visočice, drugo na obroncima Treskavice. Ovo je, ujedno najsjeverniji dio zone odgovornosti Četvrtog korpusa i ovdje su od početka do kraja rata vođene velike i sudbinske bitke za odbranu gornjeg toka Neretve. Blizu je Kalinovik, a još bliže linija razdvajanja dva entiteta. Put je zakratko "zaustavljen" na jednoj litici, odakle puca pogled na Treskavicu, Visočicu, Bjelašnicu...

Na ovo uzvišenje su, koje bi, da je rat, bilo idealna osmatračnica, stigli prvi i sadašnji komandant Četvrtog korpusa - brigadni general Arif Pašalić i brigadir Mustafa Polutak. S njima je i Fatima Leho, predsjednica Neretvanskog kantona. A tu su i rukovodioci federalnog dijala opštine Kalinovik: načelnik opštine Sead Đipa i načelnik Stanice javne bezbjednosti Džemo Imamović. Njihov dolazak ovdje je u funkciji daljnje izgradnje puta za Ljutu, te druge pomoći narodu ovog kraja koji se vraća svojim, uglavnom porušenim kućama. Ali, ovo je bilo i idealno mjesto da od komandanata Četvrtog korpusa - Pašalića i Polutka čujemo onu pravu priču o ratnicima Četvrtog korpusa koji odbraniše najveći dio doline Neretve. Ali i priču o ulozi boraca Bjelimića, Župe i slobodnog dijela kalinovačke opštine koji su u minulom ratu odigrali ulogu mnogo važniju od lokalne.

General Pašalić je istakao istorijsku ulogu Bjelimića u odbrani Mostara! I to kada se Mostar, kako kaže, poslije agresije HVO, našao u potpunom okruženju. Tada su, veli on, mostarski ratnici imali samo - 2.700 metaka. Dakle, Mostar je bio u dramatično teškoj situaciji. Ali, tada je u ovaj grad, iz Bjelimića, tajnim stazama, preko okupirane nevesinjske opštine, stigla municija. Zna se da je taj spasonosni karavan municije preko okupirane nevesinjske teritorije sretno do Mostara doveo Hećim Demirović, ali malo se zna da je tu municiju u Bjelimićima prihvatio i za Mostar otpremio Huso Imamović, jedan od komandanata naše Armije koji je, nažalost, početkom septembra '93. godine poginuo u saobraćajnoj nesreći, zajedno sa takođe hrabrim hercegovačkim komandantom i legendarnim junakom Miralemom Jugom.

- Mi smo dugo iščekivali taj Husin konvoj municije i on je stigao - kaže general Pašalić. - To je Mostar spasilo. Mislim da je i Safa Oručević jednom rekao: "U velikom smislu, to nas je spasilo". I zaista, bez te municije bitka na život i smrt juna 1993, kad smo deblokirali Mostar, ko zna kako bi se završila.

Mustafa Polutak, opet, podsjeti na veliku hrabrost boraca bjelimićkog platoa za vrijeme četničke ofanzive na Igman i Bjelašnicu. Oni su svoje linije, nadomak Kalinovika branili i odbranili i kada su pali Bjelašnica, dijelovi Igmana, Glavatičevo i oni ostali kao "slijepo crijevo", duboko uvučeni u okupiranu teritoriju.

- Ova slobodna teritorija biće kasnije jedna od glavnih baza za naša ofanzivna djejstva za oslobađanje Treskavice, a jedina baza za oslobađanje šireg prostora Glavatičeva, odnosno Župe u jesen 1992. godine, kada smo četnike na Borcima i Boračkom jezeru doveli u poluokruženje - kaže Polutak. - To je u Dejtonu bio najjači adut da Federacija dobije i Borke i Boračko jezero.

Brigadir Polutak smatra da je to i najznačajnija pobjeda Četvrtog korpusa otkako mu je on na čelu. A za komandanta Korpusa je postavljen 17. avgusta '95. Dakle, nekoliko mjeseci prije mira. General Pašalić, koji je bio komandant Korpusa od 17. novembra '92, pa do novembra '93. ističe nekoliko presudnih bitaka iz tog perioda. Prije nego je formiran Korpus, Mostarski bataljon, kasnije brigada, izvojevao je dvije važne bitke protiv četnika: oslobodili su južni dio Heliodroma i protjerali četnike sa lijeve strane Neretve, te otjerali neprijatelja iz Podveležja. A što se tiče bitki sa HVO, Pašalić ističe oslobađanje Sjevernog logora i Bijelog polja.

I Pašalić i Polutak naglašavaju da je istorijska uloga Četvrtog korpusa za odbranu naše zemlje u tome što je očuvao najveći dio prostora Hercegovine i opstanak Bošnjaka na ovim prostorima. Pašalić kaže da je dolina Neretve "arterija Bosne i Hercegovine i politička, i vojnička i ekonomska", te ne zna kako bi mogao zamisliti BiH bez Neretve. "Da ovaj prostor Četvrti korpus nije odbranio, ne bi bilo potrebe za Dejtonom", dodaje general Pašalić. Polutak veli da je Neretva bila zacrtana granica i jednog i drugog agresora za podjelu BiH. Zato im ni željeznička pruga, pa ni put M-17 ništa nisu značili, te su ih nemilosrdno rušili. Samo je, kaže on, Armija RBiH čuvala i sačuvala i put, i prugu u dolini Neretve.

Na pitanje da li se Stolac mogao sačuvati, Pašalić kaže da "nije - jer se nije sačuvao", te da on nije od onih koji vole da raspravljaju o tome "šta bi bilo da je bilo". "Nismo odbranili Čapljinu, Stolac, Dubravsku visoravan, jer se nismo dobro organizovali", kaže Pašalić. "A nismo se

organizovali", dodaje on "jer nismo imali vremena u poređenju sa dva agresora, od kojih se prvi spremao od Kosova, drugi od 1972." Međutim, Pašalić kaže da mladim generacijama Bošnjaka kao opomena treba da bude činjenica da je na ovim prostorima oko 4.800 Bošnjaka ratovalo u HVO, a da mnogi od njih koji su se, kad su počeli sukobi, priključili Armiji, nisu došli s naoružanjem nego praznih ruku. Od tih Bošnjaka koji su iz HVO prešli u Armiju, formirali su nekoliko brigada i oni su, zajedno sa Prvom mostarskom, naoružani zaplijenjenim oružjem, a municijom koja je stigla iz Bjelimića, deblokirali Mostar. A šta li bi tek učinili da su odmah stupili u redove Armije!? Kao što je, na primjer, učinila mala, hrabra Drežnica.

Pašalić navodi podatak da je Četvrti korpus, kada je osnovan, imao 9.000 boraca i da je svega 30 odsto boraca imalo lično naoružanje. Imali su dva topa, nekolika minobacača, ali bez projektila, te jedan lanser. Dvije haubice su iz Novog Travnika upućene u Mostar, ali ih je uzeo HVO.

Pašalić i Polutak su istakli i brzinu vojničkog ustrojavanja Četvrtog korpusa. Fantastično brzo je rastao i funkcionisao i u njegovo vrijeme, kaže Pašalić. Polutak, opet, podsjeća da je Korpus kraj rata dočekao kao izuzetno jaka formacija naše Armije, a da je i sada, u profesionalizaciji, išao prije donošenja Zakona o odbrani.

Govorili su i o hrabrosti njegovih boraca. Pored legendarnog Mithata Hujdura Hujke spominjali su i druge borce. Pašalić je, ipak, želio da istakne za njega "jednog od najvećih naših boraca svih vremena o kome se malo zna - Mirzu Humu. Bio je, kaže, veoma obrazovan, inteligentan, vanredne fizičke kondicije. Teško je u Šantićevoj ranjen u glavu. Možda je, veli, mogao preživjeti, ali HVO nije dozvolio njegovu evakuaciju u inostranstvo, na liječenje.

Naši sagovornici vele da su obojica mnogo puta bili "na ivici života i smrti". Polutak je u borbi doživio i udes, pa je bio tri mjeseca van stroja, a preživio je i direktne pogotke u kola kojim se vozio. Za Pašalića su najteži trenuci bili oni kada su na početku rata vodili bitku za Podveležje sa četnicima, a dogovorenu podršku im uskratio HVO. "Bili smo", kaže on, "izdani i poginulo nam je 14 boraca zbog toga". Teško ga je pogodilo i stradanje hercegovačkih boraca u nesretnom pokušaju deblokade Sarajeva decembra '92, kada je izgubio 58 saboraca.

Ipak, obojica su, reklo bi se, zadovoljni učinkom Četvrtog korpusa u odbrani zemlje. Jer, Neretva nije postala granica, nego je ostala ono što je uvijek i bila - jedna od najljepših bosanskohercegovačkih rijeka.

Muderis kao ratnik

17. 12. 1996.

Glavni imam u Konjicu Nezim Halilović prije rata nije bio muderis (profesor), ali su ga svi u ovom gradu tako zvali. Jer, običaj je u Konjicu da glavnog imama nazivaju "muderisom", bez obzira što on nema veze s nastavom. Tako je, eto, i on, Nezim Halilović 1991. godine, nakon što je završio studije na Al Azharu i dobio mjesto glavnog konjičkog imama, postao i - muderis.

Ali, ta titula u ratu je postala najvažniji dio njegovog imena. Jer, Nezim Halilović, glavni imam iz Konjica, ratnu slavu je stekao upravo pod imenom - Muderis.

Muderisa sam upoznao jula '93. godine za vrijeme bitke za Igman. Već je bio ovjenčan slavom ratnika i komandanta. Do tada su on i njegovi borci već prošli mnoge bitke oko Konjica, a učestvovali su i u onim za deblokadu Sarajeva. U tim sudbonosnim danima na Igmanu proslavili su se u bici kod Bijele lijeske, gdje su četnici, prije njihovog dolaska, probili naše linije.

Tada je na Igmanu bilo nekoliko Arapa i Iranaca, dobrovoljaca, bilo ih je i u njegovoj jedinici. Međutim, jedino je on, Muderis, izgledao kao pravi mudžahid. Obučen u crnu nošnju, koja je tradicionalna muslimanska ratnička nošnja, sa crnom šamijom na glavi i trakom na kojoj je arapskim jezikom pisalo "La-ila-he illelah" (Samo je jedan Bog-Alah), pa dugom crnom bradom, onako stasit, s pištoljem i nožem ili sabljom oko pasa, djelovao je impozantno. Takav je izgledao kada je komandovao i pucao, kada je pripremao akcije, kada je ispred svojih boraca klanjao, kada je sa stranim novinarima razgovarao, sa unproforcima...

A komandovao je gotovo šapatom i nikada u ratu nije povisio glas. Zapravo, kako i sam kaže, on i nije komandovao u klasičnom smislu, nego se - dogovarao s borcima. I oni su u bitkama bespogovorno izvršavali te dogovore - komande. Muderis je imao svoja isturena komandna mjesta, ali je još češće neposredno komandovao i ratovao. Kad bi vidio da se bitka razvija prema dogovoru, on je postajao obični borac i pucao.

U početku je "Muderisova jedinica" imala samo 27 boraca, njegovih džematlija. A u tu jedinicu nije se baš moglo bez "prijemnog". Svi borci njegove jedinice morali su da se u ratu pridržavaju islamskih normi: da su

vjernici, da klanjaju, da ne piju, ne kradu i slično. "Nisam tražio gotove muslimane", kaže. "Mijenjali su se u jedinici, ostavljajući ružne navike".

Vremenom su mu prilazili mnogi dobrovoljci, tako da je njegova jedinica porasla u Četvrtu slavnu lahku muslimansku brigadu. Muderis je dozvoljavao dobrovoljcima, koji ne ispunjavaju njegove uslove, da u sklopu Četvrte muslimanske učestvuju u pojedinim bitkama. Ali, to su bili dobrovoljci, a ne članovi njegove jedinice. A mnogi su željeli da baš ratuju pod njegovom komandom. Na primjer, u bitkama za Ljubinu, Bijelu i Prenj, septembra '94, u Četvrtoj muslimanskoj, koja je tada odigrala ključnu ulogu u uspjehu operacije, kao obični borci dobrovoljci, ratovali su jedan bivši komandant brigade, pa direktor "Igmana", koji je u toj bici i poginuo.

Čuvena je bitka na Požiljku kod Bjelimića. Muderisovi borci su oslobodili Požiljak i tada je Muderis došao u sukob sa generalom Drekovićem, tadašnjim komandantom Četvrtog korpusa. Jer, povukao je svoje borce bez generalovog naređenja. Naime, uoči bitke Drekovićev zamjenik Alija Ismet je rekao Muderisu: "Ako oslobodiš Požiljak, povuci vojsku, a ja ću tebe na leđima odnijeti u Konjic". Muderis je oslobodio Požiljak i povukao vojsku. Zbog tih i takvih Muderisovih povremenih iskakanja iz vojničke šeme ponekad je trpio "žestoku vatru" nadređenih. Međutim, bez njega nisu mogli.

Mnogo je Muderis bitaka vodio sa svojom Četvrtom lahkom muslimanskom. Glavatičevo, Treskavica, Ljuta, Igman, Kijevo, Kotorac, Bjelimići, Vlašić... Svugdje je on bio sa svojim borcima, jer je smatrao da "bi bilo besmisleno druge pozivati u borbu, a čuvati svoju glavu". Dva puta je ranjen, jednom teško.

Zanimljivo je da je Muderis posljednje ratne zime, kada su Prvi i Četvrti korpus vodili bitke od Kalinovika do Igmana, krenuo sa svojom jedinicom da oslobodi sada već čuvenu "Malu Ćabu" na Treskavici. Muderis oslobodio "Malu Ćabu" - motivacija je bila i logična i jaka. Ali, veli Muderis, Zaim Imamović je to iskoristio da motiviše svoje borce i oni su prije Četvrte lahke muslimanske izbili na ovaj vrh. Tako, eto, ako nije direktno, jeste indirektno pomagao oslobađanju - "Male Ćabe".

Muderis je '94. dobio "Zlatni ljiljan", a ima i čin pukovnika. Sve vrijeme rata, takođe, na papiru je bio glavni imam u Konjicu. Priznaje da je taj posao najmanje obavljao. Poslije dejtonskog mira imao je onaj čuveni nesporazum sa iforovcima koji su pretresli kasarnu njegove jedinice. Tražili su mudžahedine. Sreća da se Muderis nije tu zatekao. Neki misle da su tražili njega.

Poslije Dejtona podnio je zahtjev za demobilizaciju.

-Kada je napadnuta moja zemlja i moj narod, uradio sam ono što mi je bila dužnost - kaže Muderis. - A kada je rat okončan, ja sam se demobilisao i vratio svom pozivu glavnog imama u Konjicu.

Nezim Halilović Muderis rođen je 1965. godine u Žepi. Završio je Gazi Husrevbegovu medresu u Sarajevu i studije na Al Azharu u Kairu. On i njegova hanuma Fatima imaju dvije kćerkice. Sadžida ima sedam, a "ratna" Nudžejma dvije godine. Otac Abid, majka Ajka, sestra Mirsada i sestrična Enisa sve vrijeme rata i sve do pada - proveli su u Žepi. Evakuisani su i srećno stigli na slobodnu teritoriju. Izvjesno vrijeme su živjeli sa Muderisom u Konjicu, a sada su kod drugog sina Ahmeta, takođe muderisa Medrese i čovjeka koji se, kao i njegov brat Nezim, od prvog dana rata stavio u odbranu zemlje. Muderis ima i tri sestre: Mirsadu, Eminu i Mejru. A imao je i daidžu Zulfu, neobično hrabrog čovjeka na koga se, kažu, hrabrošću "bacio" junak ove priče.

Minskim poljem do "Zlatnog ljiljana"

9. 8. 1996.

Njih dvojica su mnogo dana i noći proveli u četničkoj pozadini. Više puta su sa četnicima imali bliske susrete i uvijek bili sretniji od njih. Preživjeli su. Čak ni ogrebani nisu. Preživjelo je i 15 njihovih saboraca, takođe diverzanata.

Prvi diverzant se zove Asim Didik, drugi Emin Tucaković Kikilo. Asim ima 37, a Emin 28 godina. Obojica su iz Glavatičeva i obojica su ratnu slavu stekli u bitkama i diverzijama u zavičaju, kraj Neretve. Dobili su "Zlatne ljiljane", a Kikilo je još proglašen i "gazijom".

Rat im je presjekao velike planove. Asim, inače, diplomirani agronom, imao je u Glavatičevu veliko porodično imanje, lijepu kuću i bio je cijenjen poljoprivredni stručnjak u konjičkom kraju. Kikilo je sa dvojicom braće kraj Neretve bio napravio veliki ribnjak. Za dva dana je trebalo da u ribnjak "posije" ribu, ali za dva dana je izbio rat.

Prvu godinu i nešto rata obojica su bili na linijama i nisu se bavili deverzijama. Asim je više od 100 dana i noći proveo na najopasnijoj, ali za Glavatičevo najvažnijoj koti Tjeme na Žljebini. Kikilo na Ćetkovom kuku i drugim linijama prema Nevesinju.

Iz njih će junaštvo progovoriti tek u ljeto '93. kada je Glavatičevo palo "u paketu" sa Bjelašnicom i Igmanom. Obojica su četvrtog avgusta te godine gledali kako četnici pale njihove kuće. A narednih dana kako ruše i pale i sve ostale zgrade: džamiju, školu, robnu kuću, ambulantu, fabriku, pa redom porodične kuće.

"Tada se u meni nešto prelomilo", veli Kikilo. "Shvatio sam težinu tog četničkog zla koje je na nas krenulo. Valjalo mu se jače suprotstaviti".

I momci sa Neretve su mu se suprotstavili. Odmah je, u okviru tadašnje 649. brigade (kasnije i sada 450 lahka brdska brigada), formirana diverzantska jedinica na čijem je čelu bio Asim Didik. Bilo ih je sedamnaest i za 35 dana prošli su ubitačnu obuku.

Svako od njih je imao u četničkoj pozadini svoju "zonu odgovornosti". Noću su gazili Neretvu i "radili". Prvi krupniji plijen je donio Kikilo iz svoje "zone odgovornosti"- sa Biskupa. Zaplijenio je PAM "broj jedan". Kako je to bio prvi PAM u jedinici, niko nije znao njim rukovati. Nagađali su kako da ga upotrijebe, rastavljali i sastavljali i na

kraju pokvarili. Onda, šta će, nego vele Kikilu: "Daj, Kikilo, bogati, vrati četnicima ovaj PAM, a donesi drugi". I Kikilo je zaista za izvjesno vrijeme sa istog mjesta donio četnički PAM "broj dva". Zaplijenio je kasnije i PAM "broj tri".

Didik je imao "zonu odgovornosti" nešto bliže Glavatičevu, a vrlo često i na pravcu prema Nevesinju. On je, kako za njega kaže Kikilo, bio najbolji izviđač u Četvrtom korpusu. Duša mu je bila da prisluškuje četničke razgovore, prati njihove pokrete i raspoređuje diverzante koji će im prirediti "dobrodošlicu". Često se nalazio oči u oči sa četnicima.

Najveću akciju diverzanti Glavatičeva su izveli na putu prema Nevesinju, gdje su napravili malo drukčiji raspored četničkih mina. Onda je naišla kolona kamiona punih četnika...

Pored Didika i Kikila iz ove grupe su još dvojica diverzanata dobili "Zlatne ljiljane" - Asim Tucaković Čoče i Miralem Pintol. Ostali su dobili razna druga priznanja. Didik nam je često ponavljao da je najbolji diverzant među njima bio Kikilov mlađi brat Ramo, koji je i u najtežoj situaciji bio - nasmijan i pribran. A srce lavlje. "Zlatni ljiljan" nije dobio, vjerovatno, zato što je dodijeljen njegovom bratu Kikilu. Valjda, previše dvojici braće.

Didik i Kikilo su više puta spavali kraj svojih spaljenih kuća, duboko u četničkoj pozadini. Jedanput je grupi svojih diverzanata Asim Didik kraj svoje kuće priredio ugodan konak, a počastio ih i sokom. A za "gosta" iz Bjelimića Semu Pobrića našao je nagorjeli jogi - dušek.

- Mi smo bili kao braća - kaže Didik. - Imali smo moto-role i uvijek smo znali gdje se ko nalazi.

A jednom se dogodilo da su se Kikilu u vezu umiješali četnici, pa su njegovi saborci diverzanti pomislili da je zarobljen. I svi su tajnim stazama krenuli ka Kikilovoj zoni da ga oslobode. Ali, nije bilo potrebe.

Razumije se, obojica su učestvovali i u bici za oslobođenje Glavatičeva 29. septembra '95. Samo su oni, diverzanti, ušli ranije. Iako je već bio komandant bataljona, Didik se u toj bici našao u ulozi diverzanta. A bez "odobrenja" se priključio na četničku telefonsku vezu i saznao je uoči bitke da četnici pojma nemaju šta im se sprema.

Kako su preživjeli? Kažu da su slijedili intuiciju ili trag životinja kako bi izbjegli mine. Jednom su ušli u minsko polje i - svi preživjeli. Jedan od njih nagazio je na minu, ali, srećom, ne i na upaljač. Naprosto, imali su sreću. Ili, kako reče Kikilo, sadaka ih je spasila.

Vodič, a ne gonič

9. 12. 1995.

"Borci Posavine, Brčkog, Doboja, Podrinja vratiće se, sigurno, na svoja ognjišta. Vratiće se milom, odnosno implementacijom Dejtonskog sporazuma, a ako tako ne bude moguće, onda s puškom u ruci. Nema te sile koja će ih u tome spriječiti". To su riječi brigadira Seada Delića, komandanta Drugog korpusa naše Armije. Izgovorio ih je vojnički kategorično na početku našeg razgovora, koji je trajao više od tri sata "u dvije ture". Slično su mi govorili i borci Drugog korpusa, čiji su domovi ostali "tamo" i poslije Dejtona. Sead Delić, doduše, uz veliki rizik može i sada da dođe na svoje spaljeno ognjište u Goraždu, gdje je rođen 1954. godine. Ali tamo ga nema ko dočekati, jer su mu četnici '92. spalili oca Edhema i majku Razu. Ni mezari im ne postoje. Dakle, tipična podrinjska bošnjačka sudbina.

Sead Delić je u bivšoj JNA završio Vojnu akademiju kopnene vojske, završio je i Komandno-štabnu akademiju, pa još podosta dodatnih kurseva. Braniocima Bosne i Hercegovine u Tuzli pridružio se početkom aprila '92, nekoliko dana prije Šadića i Kneza. Igrom slučaja, on se prijavio Opštinskom štabu TO Tuzle, Knez i Šadić Okružnom štabu. Okružni štab je kasnije davao komandante Drugog korpusa, Opštinski komandanta Operativne grupe 5.

Sead Delić se rijetko pojavljuje u javnosti. Nedavno, za vrijeme one sjajne operacije na Ozrenu, zabranio je da ga snimaju dok je bukvalno komandovao sa prve linije. Njegova ratna deviza je, kaže, da komandant "mora biti vodič, a ne gonič". Delić je zadovoljan stanjem na linijama fronta. Četnici Dejtonski sorazum mnogo više poštuju nego prethodnih dvadeset šest, dvadeset sedam "mira i primirja". Njima ovaj mir mnogo više odgovara nego nama. I sada se pribiraju od poraza, vidaju rane.

- A šta sada rade borci i starješine Drugog korpusa?

- Naši borci i starješine, te komande svih nivoa, obučavaju se i osposobljavaju za eventualni nastavak ofanzivnih borbenih djejstava.

- Jer, mi smo ušli u fazu ofanzivnih borbenih djejstava, odnosno u fazu oslobađanja okupiranih dijelova naše zemlje. Nažalost, Dejtonski sporazum nas je zaustavio u tome. Šteta! A da nam je svijet dozvolio da nastavimo djejstva, pa nas još i naoružao, mogli smo osloboditi brzo cijelu

Bosnu i Hercegovinu i da u našoj zemlji najmanje stotinu godina zavladaju mir, demokratija, sloboda i pravda. Ja sam imao predosjećaj da će velike sile obustaviti rat u Bosni i Hercegovini kada mi oslobodimo 51 odsto teritorije. To su, eto, i učinile. Faktički, pomogle su četnicima. A mislim da bismo cijelu Bosnu i Hercegovinu oslobodili do ljeta naredne godine. Četnici su bili na koljenima.

- Jeste li zadovoljni onim što je Drugi korpus, otkako ste mu Vi na čelu, učinio za odbranu i oslobađanje naše zemlje?

- Po mojoj ocjeni, Drugi korpus je i u odbrani i u oslobađanju zemlje učinio mnogo. Nas su neprekidno napadala tri četnička korpusa, a nama je sve ovo vrijeme u pomoć došla samo jedna četa "Crnih labudova". Međutim, borci našeg korpusa učestvovali su u borbama u svim dijelovima zemlje. Prvo, naš je uspjeh u tome što smo sačuvali, odnosno odbranili najveći dio slobodne teritorije naše zemlje, a četnici su samo ove godine pokretali na nas šest, sedam ofanziva. Nismo dozvolili četnicima da prošire koridor, pa im je on i dalje ostao kao "Damaklov mač" za vratom. Odbranili smo teočanski džep, odbranili Gradačac... Samo u ovoj godini oslobodili smo oko 300 kvadratnih kilometara okupirane teritorije. A ovdje je, zbog koncentracije četničke žive sile i MTS-a, te upornosti njihove odbrane, teže osloboditi jedan kvadratni kilometar nego stotinu na drugom nekom mjestu. Ne zaboravite, pobjedama na Ozrenu i oslobađanjem Vozuće, te spajanjem sa Trećim korpusom, mi smo prvi četnicima nanijeli teške gubitke, uništili nekoliko elitnih jedinica i tako, praktično, napravili prekretnicu u ovom ratu. Poslije su uslijedile one sjajne pobjede Petog i Sedmog korpusa, a i drugih korpusa.

- Dobro, ima li negdje gdje je, prema Vašem mišljenju, bilo teže braniti i oslobađati našu zemlju?

- Ima! To je - Sarajevo. U Sarajevu je, po meni, teže bilo osloboditi jedan kvadratni kilometar nego kod nas nekoliko desetina kvadratnih kilometara.

- U javnosti se postavlja pitanje: da li je Drugi korpus stvarno mogao pomoći Srebrenici i Žepi?

- Drugi korpus ama baš nije imao nikakve šanse da pomogne Srebrenici i Žepi iz jednostavnog razloga što je najkraća vazdušna linija između naših prvih linija s ove strane i srebreničkih bila tridesetak, četrdeset kilometara. Po zemljištu je to i oko 80 kilometara. Dakle, mi nismo imali nikakvo artiljerijsko oruđe kojim smo mogli da im pružimo podršku, a kamoli neku drugu vrstu sadjejstva. Kada su borci Srebrenice i Žepe krenuli prema slobodnoj teritoriji, s ove strane smo im pomogli

probijajući četničke linije. Još ću ovdje reći da sam četiri, pet mjeseci prije pada Srebrenice i Žepe, na jednom sastanku Generalštaba i komandanata svih korpusa, kome je prisustvovao i predsjednik Izetbegović, predlagao da Srebrenica i Žepa budu neposredno pod komandom Generalštaba, jer je on jedino bio u stanju da im pomogne na način kako im je, inače, i pomagao.

- A da li se ikada razmišljalo o deblokadi Srebrenice i Žepe - borbom?

- Jeste. Bili su planovi da se pokušaju vojno deblokirati Srebrenica i Žepa. Bilo je to na istom sastanku kada je donesena odluka da se ove godine krene u deblokadu Sarajeva. Dakle, postojala je dilema da li krenuti ka Srebrenici i Žepi ili Sarajevu. Odlučeno je da se pokuša deblokada Sarajeva. Razlozi za ovakvu odluku su bili: Srebrenica i Žepa su zaštićene zone, a Sarajevo je od strategijskog značaja za našu zemlju i njegova deblokada je prioritetna.

- Osjećate li ličnu odgovornost za pad Srebrenice i Žepe?

- Pazite, svi mi Podrinjci, na određen način, osjećamo odgovornost za pad ne samo Srebrenice i Žepe nego i svih ovih gradova koji su pali u Podrinju. Međutim, ja ponovo kažem - Drugi korpus sam, zaista, nije mogao vojno pomoći Srebrenici i Žepi. To govorim za ovaj period otkako sam mu ja na čelu. Međutim, ovdje hoću još jednu stvar da kažem. Srebrenica je pala na psihološkom planu. Četnici su davno otvorili Srebreničanima koridor za napuštanje Srebrenice i oni su je napuštali. Čak se događalo da su četnici tim bjeguncima mahali rukama sa udaljenosti, dvadeset, trideset metara. Iz Srebrenice se moglo lahko izaći, ali niko nije mogao ući. Još su lani postojali planovi o iseljenju Srebrenice i Žepe. Mislim da je bilo i izdaje.

- Možete li konkretno reći ko je radio na izdaji?

- Ne mogu, bar sada, dok nadležni organi ne završe svoj posao.

- Ali, neki misle da Srebrenica i Žepa ne bi pale da su tamo ostali Naser Orić i one starješine koje su povučene na školovanje?

- Dogodilo bi se isto. Ali, ja pravim razliku između Srebrenice i Žepe. Prva je poklekla Srebrenica, a vojnički se još mogla braniti, možda i petnaest, dvadeset dana. Da se Srebrenica odbranila, Žepa bi sigurno.

Osuđenici na smrt

26. i 27. 12. 1995.

Ovo je prvi intervju koji je u ratu dao Halid Čengić Hadžija, komandant Glavnog logističkog centra (GLOC) naše Armije. Razgovor smo vodili u Komandi GLOC-a u Visokom. Na početku razgovora Hadžija želi da se predstavi:

"Bismillahi-r-Ra hmani r-Rahim. Odmah ti želim reći dvije svoje dileme. Sve što radim, radim u Allahovo ime i sve poslove počinjem Bismillom, pa sam, evo, počeo i ovaj razgovor, iako to, možda, "Oslobođenje" neće objaviti. Drugo, ja u životu nikad nisam slagao, a ima još dosta toga što je vojna tajna i što ti ne mogu reći, a ti ćeš me, sigurno, pitati".

Na gotovo sva pitanja Hadžija je odgovarao sa karakterističnim osmijehom, koji odslikava njegovu sretnu dušu. On kaže da ga je i predsjednik Izetbegović pitao: "Kako se to ti, Hadžija, smiješ stalno?" Odgovorio mu je da se smije zbog toga "što zna da ćemo, akobogda, imati svoju državu".

Halid Čengić je rođen 1933. godine u Odžaku, kod Ustikoline, u uglednoj porodici koja vuče lozu od Turaka Seldžuka. Pohađao je gimnaziju u Foči, ali je prekinuo školovanje da bi se zaposlio i izdržavao porodicu. Gotovo čitav radni vijek je proveo kao službenik u "Žitoprometovom" Mlinu u Ustikolini, kraj Foče. Uoči rata penzionisan je.

U Drugom svjetskom ratu četnici su mu u Foči zaklali oca Hasana, koji je završio fočansku medresu, ubili dedu Ahmedbega, a poginuli su mu brat Avdo, dvojica amidža, dok su ranjeni majka Sedika i sestra. Halid Čengić sada sa Mejremom-hanumom živi u Visokom. Imaju troje djece, koji su zasnovali svoje porodice: Hasana, koji je, kaže, vječiti putnik, Nedžmiju koja živi u Bihaću i Edibu u Sarajevu.

Nekoliko godina pred rat, predviđajući raspad Jugoslavije, Hadžija je ubjeđivao Bošnjake kako smo mi, Bošnjaci, po tom projektu osuđeni na smrt, da nam prijeti veći belaj nego u Drugom svjetskom ratu, te da nam se valja pripremati za borbu...

Hadžija nije samo ubjeđivao Bošnjake da se valja spremati za borbu, nego je, po svemu sudeći, prvi u Bosni i Hercegovini formirao vojnu jedinicu.

- Mi smo u Ustikolini formirali tu jedinicu 2. avgusta 1990. godine - priča Hadžija. - Nas 18 se zaklelo na Kur'an da ćemo se boriti za svoju vjeru, za svoj narod, za svoju državu i da nećemo jedan drugog izdati. Izdao je samo jedan. Čim je zapucalo, pobjegao je u Austriju. Sad me telefonom zove, došao bi, grize ga savjest: zakleo se na Kur'an, a izdao. Od te grupe, petorica-šestorica su samo živi. Ostali su poginuli, među njima i komandir te jedinice Husein Čavrk, junak nad junacima. Ta naša jedinica je prvo bila jačine voda, pa ubrzo i čete. Kad je kod mene došao Kemo Karišik, godinu i nešto kasnije, da me ubjeđuje kako nam se valja organizovati, ja sam mu u avliji pokazao postrojenu jedinicu pod punom ratnom spremom, dobro naoružanu.

On misli da su se Fočaci dobro borili za svoj grad. Borili su se desetak dana. Više nisu mogli, jer je domaćim četnicima došlo još oko hiljadu dobrovoljaca iz Crne Gore i Srbije, arkanovaca i drugih zlikovaca, dok je bivša JNA iznad Foče rasporedila moćnu artiljeriju.

Halid Čengić Hadžija otišao je krajem aprila 1992. godine u mehadžirluk u Visoko, jer je, kaže, u Visokom, kao predstavnik predsjednika Izetbegovića, radio njegov sin Hasan.

Pored Hasana, tu su još bili, ili nešto kasnije došli, Rasim Delić, Rašid Zorlak, Senahid Memić, Asim Džambasović, Fahira Fejzić, Sejo Duraković, Ramiz Šuvalić, Muhamed Lemeš, Mithat Limo, Mithat Hadžimahović, Salih Lemeš, Hamdo Sušić, Mustafa Polutak.

Drugog maja 1992. godine, dakle baš na dan kada je u Lukavici bio zatočen predsjednik Alija Izetbegović, iz Visokog je organizovana akcija za deblokadu Sarajeva.

- Imali smo nekoliko haubica raznih kalibara, minobacača, a i jedinice su već bile dosta dobro organizovane - kaže Hadžija. - Borbe su vođene čitav dan, ali naši nisu uspjeli. Tek tada je postalo jasno koliko su se četnici utvrdili oko Sarajeva.

Ali, ako nije uspjela deblokada Sarajeva iz Visokog, ipak se, kako Hadžija kaže, iz Visokog pomoglo njegovoj odbrani. Naime, Hasan je preko Sulejmana Vranja prebacio u Sarajevo neka oruđa, između ostalog i lanser, kojim su branjeni zgrada Predsjedništva, odnosno grad.

- Hasan je koordinirao sve aktivnosti kao predstavnik predsjednika Izetbegovića. A kakvu je ulogu tada imao Rasim Delić? Je li bio komandant tog isturenog odjeljenja Glavnog štaba? – pitamo Hadžiju.

- Nije, nije! Još nije. On je bio najstručniji i, jednostavno, svi smo uvažavali njegovu stručnost. Onda smo Hilmo Neimarlija i ja predložili Predsjedniku da se u Visokom formira jedno odjeljenje Glavnog štaba. Predsjednik je dao nalog Seferu Haliloviću da vidi šta to mi tražimo, pa je tako ovdje i zvanično formirano istureno odjeljenje Štaba Vrhovne komande. Za komandanta je postavljen Delić, a za zamjenika Rašid Zorlak.

- Vjeruje se da ste Vi predložili Rasima Delića za komandanta Armije?

- To nije tačno. Predsjednik je više puta bio ovdje, razgovarao sa Delićem. Zapazio je njegovu stručnost, širinu... Doduše, bilo je i sa strane prijedloga za Rasima. Ali, Predsjednik je sam procijenio njegovu stručnost i sam ga odabrao.

Kako je Hadžija postao komandant Glavnog logističkog centra u Visokom?

U početku je to bio, kaže Hadžija, Logistički centar, a kasnije je prerastao u Glavni. Prvi komandant je bio Džemo Čabaravdić, direktor "Vispaka", a Hadžija mu je bio zamjenik.

- Kada je Čabaravdić otišao za ministra, čini mi se 1994. godine, mene su postavili za komandanta - priča Hadžija. - Nisam bio za to zbog godina. Govorio sam Rasimu da nađemo nekog mlađeg. Ali, dragi Allah mi je pomogao. Dao mi je zdravlje, pa mogu izdržati. Bilo je dana kada sam radio i po 24 sahata. Svi smo ovdje tako radili i izdržali smo.

Podsjećam Hadžiju na razne priče o tome kako on malo više pazi one jedinice koje su "muslimanskije". On, međutim, o "tim glupostima" neće da razgovara.

- Raspodjela MTS se vrši po naredbama, koje izdaje komandant Delić - veli on. - Hvala Bogu, mi smo došli u fazu da planiramo ofanzivna djejstva, pa je uz naredbe o tim djejstvima Delić izdavao i naredbe za isporuku MTS. Razumije se, imam i ja određena ovlaštenja. Istina je da mi nešto više dajemo muhadžirskim jedinicama, odnosno onim jedinicama čije su matične opštine okupirane. Jer, druge jedinice imaju logističku podršku svojih opština, a muhadžirske je nemaju.

Hadžija kaže da se GLOC u toku rata najviše punio iz domaće namjenske proizvodnje. Jer, veli, "domaća tehnička pamet u ovom ratu je briljirala, pa smo proizvodili od tromblona do najkompliciranijih granata". "A što se tiče uvoza oružja i ostalog MTS, na čemu radi Hasan, uvozili smo, kaže, "nešto oružja, nešto repromaterijala, ali će dugo vremena proći dok kažemo kako smo to radili".

- Zbog sukoba Armije i HVO-a i blokade puteva, od 15. novembra 1992. do 20. aprila 1994. godine u Glavni logistički centar naše armije sa strane nije ništa ušlo, ni jedan jedini metak – kaže Hadžija. - Tad sam mislio: "Pogledaj kakvo je vrijeme došlo. Ja sam želio da se ovo desi, da se borimo. Evo, ljudi dolaze, traže, hoće da se bore, a ja im mnogo ne mogu pomoći". Ali, hvala Bogu, imali smo domaću pamet, domaću proizvodnju, a i štedjelo se. Preživjeli smo i tu krizu.

S obzirom na to da njegov sin Hasan radi na logističkoj podršci iz vana, a da je on komandant GLOC-a, odnosno da taj MTS iz inostranstva sin šalje ocu, pitam ga kakav je odnos između njih dvojice.

- Ovo nije rat ni moj ni sinov, nego je ovo rat najviše bošnjačkog naroda, koji je trebalo da bude uništen - kaže Hadžija. - Naš je odnos, kad je u pitanju posao, službeni i nikako drukčiji.

- Obojica raspolažete velikim sredstvima i u vas se ima veliko povjerenje. Je li teško nositi to breme i povjerenja i odgovornosti?

- Ja živim skromno, pa mi puno i ne treba. Sve što trošim - trošim svoju ušteđevinu koju sam ponio iz Odžaka. Ne primam ni vojničku platu, niti sam ikad primao humanitarnu pomoć. Ja sam se zarekao na početku rata da, dok rat traje, neću ni dinara, ni marke zaraditi. Niti ću otići na neki teferič, niti gdje se ražnji okreću. Tako radi i moj sin Hasan. I opet nisam siguran hoću li na Sudnjem danu Allahu dž.š. položiti račun, hoće li mi priznati da se u njegovo ime borim za svoju zemlju i svoj narod.

Suza na čekanju

11. 12. 1995.

"Drago će mi biti da se upoznamo, da popričamo, ali vam ne mogu obećati da ćemo i za novine razgovarati". Tako mi je odgovorio Sead Rekić kad sam ga nazvao telefonom i predložio mu da prvi svoj intervju poslije "onog" da baš "Oslobođenju". Rekao sam mu da sam već o tome razgovarao sa generalom Mahmuljinom i da je on rekao: "Nema problema".

Dva dana kasnije čekao sam ga u njegovoj kancelariji u Komandi Izviđačko-diverzantskog bataljona Trećeg korpusa, čiji je komandant upravo on - Sead Rekić. Sa mnom su i dva Rekićeva diverzanta - Kula i Samir. Pitam ih imaju li podozrenja prema komandantu Rekiću, s obzirom na onu aferu.

Vidim - uvrijedio sam ih tim pitanjem. "Da mi, bogdo, imamo još dosta ovako sposobnih oficira kao što je on", kaže Samir. "Kako nećeš imati povjerenja u komandanta koji te kompletno pripremi za borbu, a onda u borbi ide prvi", dodaje Kula. Na stolu pozamašna skripta "Ratni plan i program borbene obuke i vaspitanja diverzantskih jedinica", čiji je autor Sead Rekić.

Onda ulazi Sead Rekić. Kula i Samir munjevito ustaju i staju mirno. Dakle, to je taj Rekić. Visok, mršav, gotovo neupadljivog lica. Brzo završava posao sa Kulom, koji je jedanaest puta ranjavan, pa i sa Samirom. Rekić sjeda preko puta mene. "Ovako smo bliži", kaže. "Razumije se, pitao sam generala Mahmuljina i on je odobrio da odemo među borce, da odemo i na naš poligon gdje se obučavamo. Ali, borci su sada ovdje, a ne na poligonu. Ovdje obavljamo neke druge zadatke."

Dok smo razgovarali, dugo razgovarali, više puta su ulazili borci, pozdravljali, kratko, vojnički, tražili od komandanta Rekića naredbe i dobijali ih kratke i jasne. Svi ti dogovori nisu trajali duže od pola minute, minut najviše. Rekića je telefonom zvao i general Mahmuljin. Izgovorio je samo dvije kratke rečenice: "Izvol'te, gospodine generale", i "Razumijem, gospodine generale". Razgovor je bio završen. Onda je Rekić telefonom izdao drugu naredbu, u vezi sa onom koju je maločas dobio od Mahmuljina. Ali, i taj razgovor nije trajao više od dvadesetak sekundi.

Šest puta je ranjavan, posljednji put u nedavnoj operaciji na Ozrenu, gdje su se proslavili i on i borci bataljona kojim komanduje. Još mu na ruci zavoj od rane koja nije zarasla.

- Bilo je to prvi put da su me četnici otkrili prije nego ja njih - priča Rekić. - Išao sam naprijed, desno i lijevo od mene Keza i Leptirica. Četnici su nas otkrili i otvorili vatru iz "sijača smrti" sa udaljenosti od petnaestak metara. Sva trojica smo preživjeli. Doduše, bili smo ranjeni. Metak koji je mogao biti smrtonosan pogodio je u pušku i ona mi je spasila život. Dakle, nije bilo suđeno da poginem.

Ima na Rekiću posljedica one afere u kojoj je on optužen za izdaju za kakvu do sada niko nije optužen u našoj zemlji otkako rat traje. Naprimjer, ne vjerujem da je prije afere imao onako vlažne oči. U njegovim očima, jednostavno, stalno postoje suze "na čekanju", koje i kad kanu, recimo, za izgubljenim borcem, dolaze druge i - čekaju. Možda danima, mjesecima. U aferi i kroz aferu, zbog koje je u zatvoru proveo godinu i nešto, ni on tačno ne zna koliko zbog, kako kaže, "svjesne amnezije", došao je do prave i istinske duhovne spoznaje - postao je istinski vjernik u Allaha dž.š.

Rekić je bio optužen da je od početka rata bio tajni agent četnički, agent KOS-a, da ih je obavještavao o svemu, pa da je, dakle, krivac za sve one poraze koje smo doživljavali do njegovog hapšenja. Mnogo se pisalo o tome. Na kraju je oslobođen i povjerena mu je komanda Izviđačko-diverzantskog bataljona Trećeg korpusa. I prije i poslije afere Rekić se mnogo puta uvlačio u, kako kaže, PZT (privremeno zaposjednutu teritoriju) odnosno na četničku teritoriju. Da je bio ono što su mu pripisivali, imao je bezbroj mogućnosti da tamo ostane. Ali, on je tamo, sa svojim borcima ubijao četnike.

- Da nisam uhapšen, sigurno bi još mnogo četnika poginulo - kaže Rekić. - Ali, valjda, dragi Allah je htio da oni ostanu živi.

- Znate li ko vam je "zapakovao" aferu?

- Znam. Četnici. Jednostavno, dugo sam se sa svojim borcima tukao sa njima, nanosili smo im velike gubitke. Znali su s kim su imali posla i ovo su mi sve oni pripremili.

- A znate li ljude, ovdje, kod nas, koji su to realizovali?

- Znam, ali njihova imena ne bih sada spominjao.

- A ko vas je spasio?

- Istina. I to me raduje, jer to znači da pravna država postoji i u ratu, da se istina može dokazati. Možda je mojim oslobađanjem spaseno nekoliko novih Rekića, koji bi, takođe, lažno bili optuženi.

Rekić mi je još dosta toga pričao o aferi, o njegovim "priznanjima", o tome kako se to odrazilo na njegovu porodicu, ali je na sve to stavio "embargo". Nekoliko puta je ponovio da bi volio da jednom neki novinar tu aferu svestrano istraži, jer bi imao šta da nađe. Zamolio me i da ne zloupotrijebim ovaj njegov trenutak slabosti, kad otvara dušu.

Rekić je rođen 1956. godine u Bihaću. Završio je Vojnu akademiju kopnene vojske, pa Komandno-štabnu akademiju. Završio je mnoge kurseve za diverzante i važio je za "možda najbljeg diverzana u bivšoj JNA". Bio je i komandant bataljona Vojne policije. Njegova, visoka inteligencija je "izmjerena", kaže, a ona je vrlo, vrlo visoka. Dakle, pripremajući se u bivšoj JNA za ratnika, dobio je na papiru "čistu" desetku.

Kad je izbio rat, krenuo je, veli, da "čistu" desetku, dokaže na terenu - odnosno u ratu. Još kaže da se njegova velika ljubav prema bivšoj JNA, koja je bila velika, u oktobru 1991. godine transformisala u veliku mržnju. Tad je shvatio da je, iako obrazovan, i s takvim ocjenama, takvom i takvom inteligencijom, više od 20 godina vučen za nos. Shvatio je da je on sin Huseina Rekića, da je Musliman i da mu se valja boriti zajedno sa Muslimanima. I počeo je da se bori već od oktobra 1991. A kakve je tada zadatke izvršavao, to zna gospodin Avdo Hebib.

Za njega riječ gospodin ima višestruko značenje. Kad za nekog kaže "gospodin", to otprilike u isto vrijeme znači da ispred tog gospodina treba ustati na noge - zbog njegovog doprinosa odbrani zemlje. Gospodin je i predsjednik Alija Izetbegović, gospodin komandant Delić, gospodin general Mahmuljin, gospodin je Rifat Bilajac, pa general Alagić i dosta drugih.

Inače, Rekića, zbog njegove nevjerovatne hladnokrvnosti u toku bitke, zovu Ledeni. On od svojih boraca zahtijeva kompjutersku tačnost, nepogrješivost i da zaborave na emocije. Sve o čemu tada treba da razmišljaju je borba.

- Kako se dogodilo da se na početku rata nađete u Mostaru? - pitam ga.

- Ja sam radio u MUP-u i službeno sam otišao u Mostar. Ali, nisam se mogao vratiti u Sarajevo. U Mostaru sam formirao, u okviru MUP-a, Izviđačko-diverzantsku jedinicu, koju sam dobro pripremio za borbu i koja se dobro borila. Do oslobođenja Mostara od četnika niko od njih nije poginuo. Tada sam se sprijateljio sa Mithom Hujdurom Hujkom, sa Himzom Đonkom, Salkom, pa sa gospodinom Safetom Memićem, koji je jedan od ključnih ljudi odbrane Mostara.

- Poslije ste stigli na Igman i tu se borili?

- Ne, ja sam imao bazu u Pazariću. Tamo sam stigao iz Mostara, sredinom maja 1992. Sa mnom su došla tri borca Semir, Senad i Muća. U Pazariću sam formirao Izviđačko-deverzantski odred "Dido". Naziv "Dido" sam dao odredu po nadimku svog oca. Znao sam da će moj otac, ako ikad čuje da postoji ova jedinica, saznati da sam živ. To sam rekao borcima i oni su se složili. Otac je, zaista, kad je na radiju čuo za odred "Dido", saznao da sam tu ja i da sam živ. Mi smo ratovali protiv četnika na Igmanu, oko Trnova, Konjica, svugdje i vraćali se u Pazarić. Naravno, i odred "Dido" je neprekidno ratovao i izvodio obuku. Nažalost, dok sam ja bio sa njima, izgubili smo četiri borca.

- Bili su to zaista junaci. Četnici su nas često spominjali. Jednom su objavili preko radija da su razbili odred "Dido", da su mnoge borce ovog odreda pobili i zarobili, a da će i "njihov komandant Rekić" uskoro biti uhapšen. Smijao sam se toj njihovoj podvali i "nestručnosti". Zaista sam kroz nekoliko dana bio uhapšen - od naših.

- Uhapšeni ste na Igmanu?

- Ne, u Sarajevu, gdje sam došao preko piste da se borim - kao stručnjak za gradsku borbu. Kad sam pretrčao pistu i ušao u grad, poljubio sam sarajevsku zemlju.

- A sad malo predstavite ove borce Izviđačko-diverzantskog bataljona kojim komandujete?

- Ja, da to ne ispadne hvala, jesam kompletan ratnik i od ovih boraca hoću to da napravim. Oni to, zapravo, i jesu. Napadamo i s čela, a još više iza leđa četnicima. Majstori smo za bliske borbe. Kao rezultat neprekidne, svakodnevne obuke imamo i, moram reći, fantastične rezultate. Kad bih vam rekao koliko smo četnika na Ozrenu sada ubili za četiri minute, ne biste mi vjerovali. Za koliko vremena smo oslobodili Bliznu, takođe ne biste vjerovali. U prosjeku smo ranjavani bar jedanput. A 90 odsto ranjavanja je od ručnih bombi. Niko od nas nije još nagazio na minu. Do sada smo izgubili četiri borca.

- Dakle, samo osmoricu ste boraca izgubili iz ove tri jedinice kojima ste komandovali u ratu?

- Nažalost, jesam i to je zaista mnogo.

Sudbonosne tri minute

22. 5. 1996.

Brigadir Hamid Bahto, komandant 81. divizije naše Armije, 27. aprila ove godine stigao je iz Goražda u Sarajevo tek osposobljenim makadamskim putem kroz koridor. U septembru '94. Bahto je, zajedno sa generalom Sulejmanom Vranjom i grupom boraca, dugom, opasnom i tajnom stazom, otišao u Goražde. Između ta dva njegova putovanja u Goraždu su se događale velike stvari.

Odmah da kažemo da je Bahto "stazom života i smrti", koja je vodila preko okupirane teritorije, 1994. otputovao u Podrinje da bi preuzeo komandu tadašnjeg IBOG, a sada 81. divizije. Na tom putu imali su i mrtvih i ranjenih. Jednog ranjenika, po naređenju generala Vranja, nosili su kilometrima kroz četničku teritoriju. I - čovjek je preživio. Drugi je uspio da prepješači svu tu opasnu stazu, da uđe na slobodnu teritoriju, ali je od umora, ili sreće, umro petsto metara od porodične kuće gdje su ga čekali roditelji.

Ta opasna putovanja do Goražda i nazad su za istoriju. Sada se, eto, koridorom putuje kolima. Ipak, taj put još nije kako valja osposobljen za saobraćaj i samo najjača vozila nekako preguraju.

Koliko je put, odnosno, koridor bezbjedan?

- Ne može se reći da je potpuno bezbjedan - veli Bahto. - Jer, uvijek postoji mogućnost diverzije. Što se tiče koridora, opasan je i zbog minskih polja. Mi smo uklonili više desetina mina sa koridora, kao i drugih mjesta koja su pripala Federaciji. Mine je trabalo da ukloni IFOR, ali nije.

Bahto kaže da tim koridorom više putnika ima iz Goražda, nego prema Goraždu. Goražde napuštaju izbjeglice iz Višegrada, Čajniča, Rudog, Foče, koji pokušavaju naći sreću u centralnoj Bosni.

Komandant 81. divizije zadovoljan je implementacijom Sporazuma u Podrinju. Sporazuma se drži i srpska strana. Nema, dakle, nikakvih provokacija. Odstupanje je, dakle, jedino u tome što Goraždani moraju sami da uklanjaju mine. Bol u duši Goraždana je i zbog toga što su Kopači, koji su industrijska zona Goražda, pripali srpskom entitetu. U Kopačima, a i nekim drugim selima, sada se naseljavaju Srbi koji su napustili, prije Dejtonskog sporazuma, okupirane dijelove Sarajeva.

Ali, kad se sve sabere, dobro je ispalo. Bosna je ostala na Drini, Goražde i Podrinjci su odbranili ovaj grad i on im je "potvrđen" u Dejtonu. Jer, pored najvećeg dijela goraždanske opštine, Federaciji je pripalo 60 odsto paljanske, kao i dijelovi rogatičke i fočanske opštine. A, da oni nisu imali srca i petlje, ko zna šta bi bilo.

- Prije napada na Srebrenicu i Žepu, četnici su planirali napad na Goražde - priča Bahto. - Mi smo saznali za njihove planove, saznali smo kada će nas napasti i - preduhitrili smo ih. Dobili smo sudbinske bitke za dominantne visove na desnoj strani Drine - Bisernu, Samare, Kolijevke, Tovarnice, Mujovo brdo i Pargansku kosu. Kasnije smo oslobodili i dominantne objekte na lijevoj strani rijeke - Vranovinu, Konjbabe i Poljigovin.

Bile su to bitke u maju i junu 1995. Bile su velike bitke, kaže Bahto, kada je moral i boraca i civila bio poput plime.

Bahto misli da je ključna bila bitka za Bisernu kada su borci 843. brigade, tri minute prije četnika, zaposjeli ovu kotu. Munjevite su bile i akcije na lijevoj strani Drine. U ovim bitkama naši su oslobodili oko 40 kvadratnih kilometara. Bahto ističe da su tada ove viteške pobjede izvojevali borci i starješine 843. lahke brigade, 808. oslobodilačke brigade, Izviđačko-diverzantska četa, Četa vojne policije Komande 81. divizije, te dijelovi 802. lahke brigade. U ovim bitkama 81. divizija tijesno je sarađivala i sa goraždanskim MUP-om.

Sada je, kaže, u toku transformacija jedinica 81. divizije, a gradimo i objekte za smještaj jedinica, naoružavamo se i opremamo u skladu sa Dejtonskim sporazumom. Imaju, kaže, dovoljno kandidata za profesionalnu vojsku. Nedostaju, doduše, artiljerci, inžinjerci, vezisti za elektronsko izviđanje. Ali, biće ih.

Bahto je rođen 1961. godine u rogatičkom selu Vragolovi, koje je pripalo srpskom entitetu. Završio je prije rata smjer opštenarodne odbrane na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i bio je rezervni starješina. Prije rata bio je načelnik Regionalnog štaba PL, te zamjenik komandanta TO Pale. Komandant Opštinskog štaba TO Stari Grad postao je 8. aprila '92. On je 2. maja 1992. godine naredio jedinicama TO Stari Grad oslobađanje Doma Armije i Komande bivše JNA na Bistriku. Tako je počela ona čuvena bitka za Sarajevo koja je ušla u istoriju naše oslobodilačke borbe.

"Igman" iz Bužima

29. 10. 1995.

Da li je komandant 505. viteške bužimske brigade predosjetio svoju smrt? Njegova supruga Sefija vjeruje da jeste, jer je nekoliko dana uzastopno, prije onog kobnog 5. avgusta, odlazio na mezar svog brata Nevzeta, takođe šehida i dugo tamo ostajao. Nikad se neće saznati šta je Izet govorio mrtvom bratu, takođe bužimskom junaku.

Ali, pouzdano se zna o čemu je komandant Nanić razmišljao noć uoči pogibije. Ostale su njegove pribilješke... Iz njih se vidi da je komandant Nanić to veče, 4. avgusta ove godine, izdao sudbinski važne zadatke za sutrašnje bitke.

I onda je u Komandi 505. viteške ostao sam, počeo da bilježi svoja "Razmišljanja". Sada su to bilješke koje borci i komandanti Petog korpusa znaju napamet. U svojim "Razmišljanjima", koja je počeo da bilježi tačno u 21.30, naveo je pravce sutrašnjeg napada 505. viteške brigade, naveo je imena svojih starješina kojima je te zadatke maločas izdao. Pravac je bio: Previja - Vratnik - Glina. Zadatak: spoj sa Hrvatskom vojskom.

A onda je komandant Nanić zabilježio ono što je već postalo legenda:

"Sve je u igri. Nadam se da će uspjeti i ja sa njima - a onda i narod. Pobjeda je blizu. Ako Bog da, bit će moja BiH. Osjećam se da mogu uraditi zamišljeno. Daje mi snagu i sve sam uložio. Nestalo je struje. Sretno."

Alija Osmanović, starješina 505. viteške, bio je 4. oktobra sa komandantom Nanićem kada je postrojio jedinicu "Hamze", a bio je s njim narednog dana, bio svjedok njegove pogibije. Toga dana komandant je postrojio borce i rekao im: "Ne smijemo dozvoliti da Hrvatska vojska izgubi ovu bitku. Mi se moramo spojiti s njima. Ako se ne susretnemo s njima u Dvoru, borbu nastavljamo do Kostajnice, odnosno dok se sa Hrvatskom vojskom ne spojimo".

Igrom sudbine, Nanić je, 5. avgusta, izabrao svoje komandno mjesto na Ćerkovači. Tu su bužimski borci izvojevali prvu veliku bitku protiv četnika 7. oktobra 1992. godine. A Ćorkovača je bila simbol četništva.

A između Ćorkovače 1992. i Ćorkovače 5. avgusta 1995. bile su mnoge sudbinske bitke, ne samo za bužimske vitezove i njihovog

komandanta, nego i za sudbinu ovog dijela naše zemlje. Bužimljani su, predvođeni svojim komandantom, vodili, razumije se, bitke i prije one prve na Ćorkovači. Ali, sa Ćorkovače su počeli da oslobađaju.

U čuvenoj četničkoj ofanzivi "Munja '93" Nanićevi vitezovi su 2. januara druge ratne godine do nogu porazili četnike. Poznata je uloga bužimskih boraca u slamanju četničke ofanzive "Breza '94", u kojoj je Mladić jedva izvukao živu glavu, ali sa popriličnim ranama.

Abdić i njegovi autonomaši najveći su poraz doživjeli upravo od boraca 505. viteške. U onoj duhovitoj operaciji, koju je osmislio Nanić, zarobljeno je 1.200 autonomaša. Smisao te operacije, koju je, kako kaže sadašnji komandant 505. viteške Sead Jusić, razradio Nanić, bio je u tome da su autonomaši uvučeni duboko u našu teritoriju i činilo im se da su Peti korpus potpuno porazili. Komandant 4. autonomaške brigade Nevzad Đerić Keđa, čak je tada pozivao na predaju Dudakovića i Nanića. Ubrzo je shvatio da su i on i njegovi autonomaši u klopci.

Nanić je sa svojom 505. viteškom prvi ušao u Veliku Kladušu kada je srušena "prva autonomija"

Za Nanića njegovi saborci kažu da je uvijek nalazio neočekivana rješenja. Kada je u jednom trenutku prijetila opasnost da četnici uđu u Bihać, jer je bilo nestalo municije, jedan poznati komandant iz Petog korpusa rekao je Naniću da se priprema za nove uslove ratovanja - poslije pada Bihaća. "Ali, prvo da vidimo kako ćemo odbraniti Bihać. A ako ga ne odbranimo, razmišljaćemo o tome što predlažeš", rekao je Nanić.

Ali, vratimo se posljednjoj Nanićevoj bici u kojoj je on imao tajni znak "Igman". Jer, sanjao je da sa oslobodiocima preko Igmana uđe u Sarajevo.

I - vratimo se ponovo na Ćorkovaču, vratimo se 5. avgustu ove godine. Na Ćorkovači se još nalazi junak ove priče.

Specijalna jedinica 505. viteške "Hamze" već je bila probila četničke linije i bez većih teškoća napredovala kroz Hrvatsku u susret Hrvatskoj vojsci. "Tada je", sjeća se Alija Osmanović, "komandant Nanić donio odluku da pođemo i mi ka Dvoru. U međuvremenu uspostavili smo vezu sa Komandom 511. koju je trebalo da uvedemo na pravac. Nanić je zadužio Seada Jusića, sadašnjeg komandanta 505., da sačeka borce 511. i uvede u bitku, a mi smo krenuli ka Dvoru".

Osim Alije Osmanovića sa Nanićem je krenuo i komandant bataljona Suljo Mirvić, koji je poginuo 27. septembra u operaciji "Sana".

- Kretali smo se ka Dvoru, kroz šumu, u rejonu Vijenca, ispod kote Hleb - priča Osmanović. - Ispred nas, istim putem, koji minut ranije prošla

je grupa naših boraca. Putem smo stizali naše borce. Odjednom smo začuli glasove iz šume i pucnjavu. Komandant Nanić je iz stojećeg stava otvorio vatru, a onda odskočio u stranu, zamijenio okvir i nastavio da puca iz klečećeg stava. Tada sam ga vidio kako pogođen pada. Ja sam se nalazio s druge strane puta i odmah mu nisam, zbog četničke vatre, mogao prići. U njegovoj blizini našao se borac Zahid Makić, koji mu je prišao prvi i povukao ga za drvo.

- Komandant je bio pogođen u glavu i vrat i mnogo je krvario - priča Zahid Makić. - Vidjelo se da umire. Pokušao sam mu zaviti ranu, ali sam bio veoma uzbuđen. Tada nam je pritrčao Osmanović i naslonio komandantovu glavu na svoje krilo. Komandant je umirući gledao u Osmanovića i uspio samo da ga zovne: "Crni..." I izdahnuo je.

- Kraj komandanta odmah je poginuo i borac Ismet Isaković, a malo dalje smrtno je ranjen, i za nekoliko dana je podlegao, njegov brat Suljo - nastavlja priču Osmanović. - Stotinjak metara ispred nas poginuo je tada i Meho Bašić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove. Tada smo rasporedili preživjele borce u okviru lijevka i pod borbom izvlačili tijelo mrtvog komandanta.

Osmanović je, nakon što su Nanićevo tijelo izvukli tri kilometra dalje, poslao poruku generalu Dudakoviću. Poruka je glasila: "Komandant 505 poginuo".

- Dva minuta nije bilo odgovora - nastavlja priču Osmanović. - Onda je stigao generalov odgovor: "Neka najstariji među vama preuzme komandu". Najstariji je bio Sead Jusić. Poslao sam generalu Dudakoviću novu poruku i predložio mu da dođe do nas. On je odgovorio da ne može jer se nalazi u Ličkom Petrovom Selu. Ali, rekao je, da odmah šalje načelnika Selmanovića. Selmanović je ubrzo i došao i saopštio da je Sead Jusić v.d. komandant 505.

Komandant Izet Nanić, brigadir, nosilac "Zlatnog ljiljana", mozak svih pobjeda 505, a i mnogih koje je vodio Peti korpus, ukopan je na bužimskom mezarju. Takvu dženazu cazinska krajina odavno nije zapamtila. Njegova kćerka Lejla promijenila je ime u - Izetu. Iza njega su još ostali sinovi Nevzet i Ibrahim, supruga Sefija. Ostali su saborci koji ga i dalje smatraju svojim komandantom.

Istorijski manevar "ljiljana"

10. 5. 1997.

Kao simbol narastanja bosanske Armije i njezine snage na kraju rata, svakako je onaj istorijski manevar naših jedinica iz srednje Bosne u Bosansku krajinu u septembru i oktobru '95. godine. Prva je 20. septembra na taj "dugi marš" u Krajinu krenula 17. viteška krajiška brigada na čelu sa Fikretom Ćuskićem i Sakibom Forićem. Imao sam sreću da krenem s njima. Bila je to kolona vozila duga petnaestak kilometara.

Sutra je smotru tih ratnika na Petrovačkoj visoravni izvršio harizmatični komandant Atif Dudaković i - uputio na ratište. Jer, Krajišnici su već bili oslobodili Kulen Vakuf, Krupu, Petrovac i Ključ i, umorni i premoreni, stali. A četnici su pripremali kontraofanzivu, u koju su i krenuli početkom oktobra '95. Naše linije su na lijevom i desnom krilu fronta popustile. Ali, nastavljen je manevar naših jedinica iz ostalih dijelova zemlje u Bosansku krajinu. Ukupno je, tim istorijskim manevrom, u Bosansku krajinu prebačeno 11.000 boraca. I sada, uporediti, takođe istorijski manevar legendarnog Hajrudina Mešića na početku rata, sa njegovih 32 borca, preko Zečije kose ili prebacivanje grupe boraca, takođe legendarnog Mithata Hujdura Hujke s jednog na drugi dio Mostara, ili prebacivanje na ispomoć bilo koje sarajevske grupe iz aprila i maja '92. sa ovim manevrom u Krajini i imaćete sliku narastanja i moći bosanske Armije na kraju rata.

Zahvaljujući tom manevru odbranjeni su Ključ i desna obala Sane. Jer, borci Sedmog korpusa, pod komandom generala Mehmeda Alagića, koji su tek stigli iz srednje Bosne, u "bici života", odbranili su ovaj grad. Za vrijeme te odsutne bitke za Ključ, jedan visoki američki zvaničnik je svakih pola sata telefonirao predsjedniku Izetbegoviću ubjeđujući ga da odmah potpiše primirje, jer "Ključ pada". General Alagić je ovu bitku za Ključ nazvao svojim "najtežim danom u ratu".

Odmah nakon odbrane Ključa, uslijedila je naša snažna ofanziva i - oslobađanje Sanskog Mosta. Pravcem prema Sanskom Mostu komandovao je general Atif Dudaković, koji je ušao u grad i iz hotela "Sanus" izdavao naređenja još dok su se vodile borbe sedamdesetak metara dalje oko glavne Pošte. Sa borcima Petog korpusa u Sanski Most

ušli su i borci Gardijske brigade, kojom je komandovao Dževad Rađo, a koja je odmah nakon manevra iz Sarajeva uključena u bitku.

Evo šta mi je o ovom manevru naše Armije, nekoliko mjeseci kasnije, rekao general Delić:

- Taj manevar je izraz zrelosti Armije. U momentu kada su Karadžićevi Srbi trpjeli najveće gubitke u zoni odgovornosti Petog korpusa, sigurno je da su morali izvesti ono što je vojnički bilo potpuno logično - da sve snage grupišu na taj prostor i da kontraudarom pokušaju vratiti izgubljenu teritoriju. Kako su naše snage bile razvučene i izmorene dugotrajnom borbom, izgubili smo dio oslobođene teritorije. Onda smo i mi odgovorili adekvatnim vojničkim potezom - manevrom naših snaga iz centralnog dijela Bosne, ali i drugih korpusa.

Za kratko vrijeme u Bosansku krajinu doveli smo veliki broj jedinica i uveli ih u borbu. Rezultat je poznat: četnicima smo nanijeli velike gubitke, odbacili ih i, što bi se reklo, u devedesetom minutu oslobodili Sanski Most.

Poznato je da je taj "devedeseti minut" istekao 12. aprila '95. godine kada je potpisano primirje. Poznato je, takođe, da je predsjednik Izetbegović od Amerikanaca dobio "dva dana produžetka" da naši oslobode Prijedor i Omarsku. Ali, naši umorni ratnici više nisu imali snage. General Dudaković mi je kasnije rekao da mu je tada nedostajao jedan bataljon odmornih boraca da oslobodi Prijedor. A kada su istekla i ta dva dana "produžetka", u hotelu "Sanus" u Sanskom Mostu našli su se: "ljuti Krajišnici" - generali Dudaković i Alagić, koji su i bukvalno bili ljuti što moraju prekinuti ratna djejstva, zatim general Vahid Karavelić koji im je donio naredbu o prekidu djejstava i - autor ovog teksta. Na kraju su, ipak, njih trojica nazdravili. Rat je bio završen.

Naravno, naši su planirali i da oslobode Banjaluku. (Čak je i general Alagić, na početku manevra 17. viteške krajiške u Krajini, ovom autoru rekao: "Ne propusti istorijski trenutak ulaska naših jedinica u Banjaluku"). Kada sam 1. novembra '96. godine razgovarao sa predsjednikom Izetbegovićem o ovim bitkama u Bosanskoj krajini, Predsjednik je rekao i ovo:

- Ja sam ovdje pitao Dudaka: "Reci mi, molim te, jesi li mogao ući u Banjaluku?" On mi je rekao: "Nisam!" Kažem: "E, sad mi je lakše!"

Borci i na nebu i na zemlji

17.12.1995.

Pukovnik Erdin Hrustić načelnik je Štaba našeg Ratnog vazduhoplovstva. Kao pilot u bivšoj JNA nanizao je oko 1.500 sati letenja, a kao borac i starješina naše Armije tridesetak sati. Hrustić je rođen 1958. godine u Vitezu. Završio je Vazduhoplovnu gimnaziju u Mostaru, a Vazduhoplovnu akademiju u Zadru. Čitavo vrijeme službovao je, kao pilot i oficir bivše JNA, u Petrovcu kod Skoplja, odakle ja aprila 1992. godine pobjegao i stavio se na raspolaganje Teritorijalnoj odbrani države Bosne i Hercegovine. U ovom ratu je, kao i većina naših pilota, bio i vazduhoplovac, a i borac u drugim jedinicama naše Armije.

Pukovnika Hrustića našao sam na aerodromu Ćoralići kod Cazina, gdje je došao u obilazak Vazduhoplovne grupe Bihać. S njim je bio i brigadir Nedžad Suljić, komandant ove vazduhoplovne grupe, te još nekoliko oficira. Na aerodromu se nalazio samo jedan avion, mali klipni, maskiran, pored kojeg smo vodili ovaj razgovor.

- Da Vas, na početku razgovora, pitam o ovom avionu pored kojeg se nalazimo?

- Ne bih mogao mnogo o njemu da kažem. Znam da je klipni, da ga je grupa naših patriota, pilota iz Bihaća, pred rat "ukrala" i sakrila negdje u šumu. Sad je tu. U ratu nam je valjao. A valjaće još, jer smo ga dovezli tek sa "renoviranja" iz Zagreba.

- Imamo li još aviona?

- Pa, imamo. To su avioni koje smo uoči, ili na početku agresije na našu zemlju oteli od četnika, odnosno od bivše JNA i razmjestili ih po livadama i šumama. Tu su bili skriveni, dok se nisu stekli uslovi da ih prebacimo na aerodrome na slobodnoj teritoriji...

- A jedan od tih aerodroma je i ovaj - Ćoralići. Kad je izgrađen?

- Prve ratne godine. Za vrlo kratko vrijeme izgradili su ga Krajišnici vlastitim snagama i vlastitom pameću. Preko njega je održavan vazdušni most sa Bihaćem do deblokade. Ovaj aerodrom značio je život za Bihaćki okrug, odnosno Unsko-sanski kanton do avgusta ove godine.

- Šta je sve slijetalo na ovaj aerodrom u toku "vazdušnog mosta"?

- Avioni i helikopteri.

- Može se samo pretpostaviti kakav je bio rizik letenja. Postoje razne verzije koliko su nam četnici oborili aviona i helikoptera. Koja je prava?

- Ona koja kaže da su nam oborili jedan avion i jedan helikopter. Radi se o helikopteru u kojem su poginuli ministar Irfan Ljubijankić i drugi članovi Vladine delegacije. Takođe bih rekao da još nismo dobili zvanični izvještaj o rušenju tog helikoptera. Pretpostavljamo da je srušen, jer se čula eksplozija kad je letio iznad četničkih položaja.

- U koju kategoriju spada ovaj aerodrom? Pista je poširoka, duga...

- Ovaj je aerodrom C kategorije. Poletno-slijetna staza nije betonska, ali je stabilizovana za prilaz aviona određene težine.

- Jeste li vi slijetali na ovaj aerodrom?

- Nisam avionom, a jesam helikopterom, i to poslije deblokade. I još ću reći da se, zaista, čovjek veoma lijepo, srećno osjeća kad se spušta. Znaš da slijećeš na naš aerodrom, slobodan, u našim rukama, bezbjedan, koji može zadovoljiti mnogo toga.

- Kako je nastalo naše Ratno vazduhoplovstvo?

- Ratno vazduhoplovstvo Armije počelo se stvarati na početku agresije na našu zemlju. Prvi zadatak je bio - okupljanje kadra. Kadar je okupljen kroz tada formirane vazduhoplovne grupe u Mostaru, Sarajevu, Bihaću i Živinicama. Kako je naša zemlja jačala, pristizala su i sredstva, pa su polahko u funkciju stavljani dijelovi našeg ratnog vazduhoplovstva. Danas smo daleko od tih početaka. Imamo Komandu Ratnog vazduhoplovstva sa svojim jedinicama, imamo pilote, tehničare, letjelice... Zadaci koje je naše ratno vazduhoplovstvo izvršilo u ratu zaista su veliki.

- Šta ste, na primjer, uradili što nije vojna tajna?

- Za sada mogu navesti one humane zadatke: prevoz ranjenika i bolesnika, spasavanje njihovih života, prevoz hrane i lijekova u enklave, razni zadaci za potrebe privrednih organizacija, izgradnja infrastrukture, izgradnja releja itd, itd... O onim drugim ne bih govorio, nije vrijeme. Ali, sigurno je, doći će jednom i to vrijeme kada ćemo moći sve da kažemo. A za sve to što smo uradili imamo brojna priznanja, usmena i pismena. Dobili smo priznanja od naroda, a i priznanje od predsjednika Izetbegovića.

- Šta imamo od letjelica u okviru našeg ratnog vazduhoplovstva?

- Od letjelica - osnova vazduhoplovstva su helikopteri. Imamo i avione.

- I imamo velika srca naših pilota, koji su, znamo, letjeli u enklave preko četničkih položaja...

- Nije tajna da su naši piloti helikopterima letjeli u enklave. Ali, to je samo jedan zadatak koji su oni izvršavali. Malo se zna da su naši piloti, i uopšte vazduhoplovni kadar, aktivno učestvovali u borbama kao pripadnici jedinica kopnene vojske. Piloti su bili komandiri izviđačko-diverzantskih jedinica, komandanti brigada i opertivnih grupa. Neki od njih su i poginuli na tim dužnostima, neki i kao obični borci. Na primjer, čitava jedna jedinica ove bihaćke Vazduhoplovne grupe u posljednjim velikim bitkama u Krajini, imala je svoj pravac napada i zonu odbrane.

- A ginuli su i u vazduhu... Leteći za Srebrenicu, Goražde, Bihać...

- Nažalost, jesu. Bez obzira na to što su svi ti letovi bili izuzetno rizični, a, eto, bili i neki tragični, svi naši piloti i tehničari uvijek su izvršavali te opasne zadatke.

- Počelo je školovanje prve generacije naših pilota. Potpisano je primirje. Ako, zaista, zavlada mir, pa nabavimo i najmodernije avione, imamo li kadrova, pilota i tehničkog osoblja, koji će moći upravljati tim letjelicama, navoditi ih i slično?

- Ma, imamo mi pilota i imaćemo ih još. Međutim, vazduhoplovna tehnika je specifična. Piloti moraju ići na preobuku za svaki tip aviona na kojima ranije nisu letjeli. Takođe, velika je razlika između istočne i zapadne tehnike. Dakle, biće potrebno dodatno školovanje pilota, odnosno preobuka, kako kod nas tako i u inostranstvu. Imamo kadra, a imaćemo, akobogda, i najmodernije avione. I vjerujem da neće proći dugo vremena kada će naši piloti upravljati našim najmodernijim letjelicama, spuštati ih na naše aerodrome i polijetati s njih.

Opstanak i pobjeda

12.11.1995.

Dok sam ga, na jednom isturenom komandnom mjestu na prijedorskom pravcu, pratio kako komanduje grupom jedinica "Sjever", brigadir Mirsad Selmanović, načelnik Štaba Petog korpusa naše Armije, onako stasit i elegantan, sa pištoljem oko pasa koji mu je savršeno pristajao, podsjećao je na nekog holivudskog glumca koji igra glavnu ulogu u nekom ratnom filmu. Takav dojam je ostavljao i rahmetli Zaim Imamović. Samo, ovo nije film, nego rat, u kome Mirsad Selmanović, od početka agresije na našu zemlju, igra jednu od glavnih uloga. On je, u stvari, jedan od krajiških junaka - Bošnjaka, kakvih je bilo mnogo u istoriji i pjesmi ovog dijela naše zemlje. Sada ih ima najviše... U pravo vrijeme, u najsudbonosnijem trenutku za Bosnu i Bošnjake.

Selmanović je rođen 1952. godine u jednom zaseoku kod Bihaća. U bivšoj JNA završio je srednju vojnu školu kopnene vojske, pa Vojnu akademiju, opet pješadijskog smjera. U Beogradu je završio i Komandno-štabnu akademiju, razumije se, kopnene vojske. Položio je i kurs za komandante bataljona, bio načelnik štaba jednog puka, pa nastavnik stručnih predmeta u Srednjoj vojnoj školi u Sarajevu. Imao je čin majora kada je napustio bivšu JNA, "koja više nije bila to, ali nas je naučila kako da je pobjeđujemo" i priključio se patriotima Bihaća.

Dok je Ramiz Dreković bio komandant Petog korpusa, Selmanović je komandovao tadašnjom Prvom bihaćkom, sada 501. slavnom brigadom. Dudaković je tada komandovao Drugom bihaćkom, odnosno sada 502. viteškom brigadom. Kada je Dudaković postavljen za komandanta Petog korpusa, Selmanoviću je povjerena dužnost načelnika Štaba Korpusa. Na toj dužnosti je i sada.

- Mnogi ne mogu da objasne fenomen Petog korpusa, njegove nevjerovatne uspjehe. Kako ih Vi objašnjavate? U čemu je, zapravo, snaga Petog korpusa?

- Snaga je u narodu Unsko-sanskog kantona. Svi mi, i naoružani i nenaoružani Bošnjaci Krajišnici dali smo sve od sebe, a dajemo i dalje, da ovako uspije naoružani dio ovog naroda, odnosno Peti korpus naše Armije, naša policija... A neiscrpna je snaga ovog naroda, koji se bori za državu Bosnu i Hercegovinu. Cijelu, razumije se.

- Šta se promijenilo u koncepciji borbe poslije deblokade Unsko-sanskog kantona?

- Dok smo bili blokirani, naš motiv borbe je bio - borba za opstanak. Poslije spajanja sa Hrvatskom vojskom i deblokade Kantona, pojavio se novi motiv - oslobađanje države Bosne i Hercegovine od ovih zlotvora. I, kao što se vidi, radimo to dobro, baš kao što dobro rade i drugi korpusi, odnosno naše Oružane snage u cjelini. Mi smo već takve gubitke nanijeli četnicima na čitavom bosanskom ratištu da oni, čini mi se, nemaju više snage da igdje pokrenu veliku ofanzivu. Evo, zar se i ova njihova posljednja ofanziva u Bosanskoj krajini nije završila katasrofalno po njih? Uzalud su im bili i arkanovci, i specijalci MUP-a iz Srbije, i ruski avanturisti. Da taj srpski narod zna koliko im je sinova ovdje poginulo, Karadžiću ne bi bio potreban Hag, presudili bi mu sami Srbi.

- Gdje su najveće bitke vođene u ovoj posljednjoj našoj operaciji "Sana"?

- Bilo je dosta bitaka, ali izdvojio bih onu prvu bitku i pobjedu prvog dana operacije - 13. septembra, kada su borci 502. viteške probili četničke linije na Hrgaru. A onda su u neviđenom tempu napredovali za dan i po pedesetak kilometara. To se u istoriji ratova rijetko događa. Bio sam sa komandantom na osmatračnici, s koje smo komandovali tom bitkom. Razumije se, sve jedinice našeg korpusa dale su veliki doprinos uspjehu operacije "Sana". Na primjer, 501. je dogurala nadomak Mrkonjić Grada, 511. nadomak Bosanskog Novog, 505. viteška je pregazila Grmeč, oslobodila najveće četničko uporište u Krajini - Lušci Palanku i da više ne nabrajam. Sada su naše jedinice, u okviru združenih snaga Armije i MUP-a oslobodile Sanski Most i Kamengrad, primakle se Prijedoru i Ljubiji. Ali, morali smo stati zbog primirja.

- Računalo se da će i Bosanski Novi biti oslobođen. Zašto nije?

- Mi nismo išli na oslobađanje Bosanskog Novog, jer nam je trebalo još snaga. Nismo ih imali.

- Vi ste komandovali ovim pravcem - Bosanska Krupa, Grmeč, Lušci Palanka, Kamengrad, pa Bosanski Novi. Imali smo minimalne gubitke, a četničkih leševa je bilo svukud...

- Jeste. Na primjer, Krupu smo oslobodili uz samo dvije žrtve, a poginule četnike teško je izbrojati. Imali smo i minimalne gubitke u lomljenju pet četničkih linija od Jasenice do Lušci Palanke. Kasnije smo oslobodili i Kamengrad i primakli se Ljubiji i Prijedoru.

- Sada imate municije, oružja, oruđa, svuda. Niko to ne skuplja. A čuo sam da je čitav Korpus u jednom kritičnom trenutku imao svega 1.200 metaka...

- Bilo je to u februaru prošle godine kada su četnici krenuli u ofanzivu sa ciljem da odsijeku Bihać od Cazina. Krenuli su sa Grabeža, ali su takav poraz doživjeli da su tada Grabež nazvali "zonom sumraka".

- U jedinicama Petog korpusa bore se i bivši Abdićevi autonomaši. Kakvi su borci?

- Dobri su borci. Oni treba da operu obraz.

- Kako vi tumačite izdaju Fikreta Abdića i ovaj bošnjački bratoubilački rat?

- Mislim da nije tu bila suština ni u autonomiji, niti u političkom prestižu. Mislim da je suština u tome da su četnici, koristeći se slabostima Fikreta Abdića, išli na to da pogine što više Bošnjaka. Oni su ga dobro naoružali. I ovi topovi i haubice - sve je to iz Srbije, a mi smo zaplijenili kod autonomaša. Bio sam tamo sve vrijeme, kad smo rušili autonomiju.

- Kakva je Vaša "filozofija ratovanja"?

- Najvažnije je neprijatelju nanijeti gubitke u živoj sili. Onda imaš teritorije koliko hoćeš.

- Imate li, možda, neku ratnu želju?

- Razumije se, moja želja je da oslobodimo cijelu Bosnu i Hercegovinu. Međutim, imam i drugu želju i ona će se brzo ostvariti, ako ne bude potpisan mir. Naime, kad smo bili u blokadi, kada su četnici sprječavali prolazak za Bihać humanitarnih konvoja, kada su granatirali našu bolnicu, ubijali našu djecu, pojavila mi se ta intimna želja.

- Koja?

- Kad dovedemo Banjaluku u okruženje, želim da im pokažemo da nismo kao oni. Propuštaćemo im humanitarne konvoje, nećemo im granatirati bolnicu ni civilne objekte, nećemo im ubijati djecu. A poslaćemo im snimke naše mrtve djece koje su oni ubijali u Bihaću, naše bolnice koju su granatirali, slike ljudskog mozga na plafonu bolnice... Ima još slika koje ćemo im poslati da vide...

Četnici nam sjedili u krilu...

13. 11. 1995.

Nakon oslobađanja Bosanskog Petrovca, naši borci nisu dozvoljavali četnicima predah. Nastavili su da ih tjeraju. Svima se tada žurilo prema Ključu. Žurilo se i dvojici ratnika koji su, naoružani, stajali na Putu Avnoja i zaustavljali vozila koja su jurila - prema Ključu. Vozač jednog autobusa, u kome su bili borci 501. slavne brigade Petog korpusa Armije RBiH zaustavio je vozilo i primio tu dvojicu mladića. Mladići su ušli u vozilo, pa odmah, kako je bila gužva, sjeli našim borcima u krilo. Vožnja je nastavljena. U neko doba komandir čete je počeo vozaču da daje misteriozne znake da zaustavi i pri tome gladio svoju bradu.

Naši borci su tada stupili u neobičnu akciju i zarobili dvojicu ratnika koji su maločas ušli u njihov autobus.

- Braćo, šta to činite?! Mi smo srpski vojnici - reagovala su dvojica mladića.

- A mi smo borci Petog korpusa - objasnili su im domaćini.

Istog dana i na istom putu takođe je stopirala grupica boraca, ali za Bosanski Petrovac. Napokon, kada su "ustopali" neko vozilo, shvatili su da su u klopci. I to su bili četnici koji su krenuli u Petrovac po stvari.

Nisu znali da su već izgubili i Petrovac, a kamoli stvari.

I general Atif Dudaković imao je zanimljiv susret sa četnicima kod Laništa. U jelovoj šumi našli su se on i njegovi pratioci oči u oči sa nepoznatim borcima.

- Ti si Turčin! - rekao je Dudaković jednom od tih ratnika.

- Nijesam, vjere mi, ja sam srpski specijalac - odgovorio je srpski specijalac.

Borci Petog korpusa i četnici pomiješali su se i za vrijeme bitke za Čojluk. U opštem haosu koji je nastao, jedan od četničkih komandanata dao je svoju motorolu starješini 511. slavne brigade Edinu Eziću naredivši mu: "Od sada mi ti odgovaraš za Čojluk".

Ezić je, zaista, bio komandant jedinice koja je oslobađala Čojluk.

Kada su naši oslobodili Petrovac, Krupu, Ključ, Lušci-Palanku i Kulen-Vakuf, došlo je do kratkotrajnog zatišja. U pozadini je ostalo mnogo razbijenih četnika koji su tumarali Grmečom, ili se skrivali po seoskim kućama. Neki su se predavali, a neki napadali da bi došli do

hrane. Kod Lušci-Palanke tako je grupa Generalštaba naše Armije, koja se ovdje nalazila na terenu, zarobila tri četnika, koji, ipak, nisu pružali otpor.

U selu Benakovac, jednog četnika je zarobio borac Mensud Čizmić. Do Bihaća ga je dovezao na motoru. Bila je to neobična slika. Četnik je sjedio naprijed, podignutih ruku, a Čizmić pozadi, vozeći.

Inače, svaki zarobljeni četnik imao je istu priču - da radi u logistici, da nije Srbin, nego Jugosloven, da mu se sestra udala za Bošnjaka i slično.

"Uuu, kud ćeš Jugosloven. To ti je gore nego da si Srbin. Mi u Korpusu imamo Srba, ali Jugoslovena nemamo", komentarisali su to naši borci.

Naši su zaplijenili mnogo četničkih dokumenata i četničkih ratnih dnevnika. Jedan četnik u svom dnevniku tzv. Republiku Srpsku naziva baš tako, "takozvana". On na jednom mjestu postavlja i pitanje: "Zašto je pala takozvana Republika Srpska? "I odgovara: "Zbog krađe i korupcije!"

General Mladić je 12. oktobra ove godine, kad su združene snage Armije i MUP-a napredovale prema Prijedoru, na to pitanje možda imao drukčiji odgovor. Jer, toga dana naši su ga uhvatili kako panično traži da se mirom zaustavi Armija BiH, "jer propade sve".

Krajišnici ne mogu pričati o ratu, a da ne spomenu i borbu protiv Abdićevih autonomaša. Pa, nije red da i ovaj tekst prođe bez autonomaša. I ovdje je, opet "glavni junak" jedan četnik. Naime, u Abdićevim logorima u Velikoj Kladuši, a to su bili logori u kokošinjcima, odnosno u njegovim peradarskim farmama, neka vrsta "supervizora" bio je neki četnik Božo. Zatočene Bošnjake i Hrvate tukli su stražari autonomaši, ali, i taj Božo, kad bi mu se prohtjelo. Ali, kako je za Božu bilo isto, Bošnjak zatočenik ili Bošnjak autonomaš, on bi, s vremena na vrijeme, tukao i stražare.

Sve dok u Kladušu nisu stigli borci Petog korpusa.

Na kraju, da se vratimo ponovo u Bosanski Petrovac. Tog dana kada je grad oslobođen, dogodilo se i ovo. Dvojica naših boraca bahnuli su u neku kuću i probudili nekoliko mladića.

- Ma, pobogu brate, što nas budite? - rekao je jedan bunovni ratnik.

Dva borca Petog korpusa su se izvinila i otišla. Nešto kasnije, kad su već bili odmakli od Petrovca, jedan od njih reče: - Pa, ono su bili četnici, a mi ih ostavismo da spavaju!"

- Ama, ja se ne vraćao zbog dvojice četnika. Ne mogu daleko - odgovori drugi.

Bili su četnici i nisu otišli daleko.

Četiri paklena dana

10. 11. 1995.

Svaka čast gardistima i svaka čast njihovom komandantu Rađi! Tu pohvalu borcima i starješinama Gardijske brigade više puta sam čuo za vrijeme posljednjih bitki u Bosanskoj krajini. Hvalili su ih podjednako i general Dudaković, i načelnik Štaba Petog korpusa Mirsad Selmanović, i Hamdija Abdić, komandant 502. viteške, koja je zajedno sa gardistima ušla u Sanski Most, i mnogi drugi. Gardisti su, jednostavno, oduševili Krajišnike hrabrošću, disciplinom i viteštvom. Komandant Gardijske brigade pukovnik Dževad Rađo bio je i pravi džentlmen kada je 10. oktobra raportirao generalu Dudakoviću o oslobađanju Sanskog Mosta. Prvo je naveo 502. vitešku brigadu, pa bataljon Vojne policije Petog korpusa i na kraju - Gardijsku brigadu.

Razumije se, general Dudaković je znao koga je trebalo staviti na prvo mjesto. I zato je to on uradio nekoliko dana kasnije. "Ističem da je Gardijska brigada prva ušla u Sanski Most i činila glavninu snaga koje su oslobodile Sanski Most", rekao je general Dudaković i pri tom pohvalio komandanta Rađu kao "uzor starješine naše Armije".

Gardisti su, po naređenju komandanta Delića, ratovali u Bosanskoj krajini 15 dana, devet dana defanzivno, četiri ofanzivno. U Krajinu su stigli 5. oktobra, a istim su se putem vratili za Sarajevo 20. oktobra. U povratku im je put bio duži za 45 kilometara, jer su za ona četiri dana ofanzive toliko napredovali - od Sanice prema Prijedoru. Sva naređenja su za tih 15 velikih krajiških dana izvršili, sve planove ostvarili. Jednu želju, ipak, nisu - da se kući vrate preko Brčkog. Ima vremena...

Za ona četiri paklena ofanzivna dana gardisti su prosto lomili četnike. Pravi krš su od njih napravili 9. i 10. oktobra u širem rejonu Sanice. Prosto su rasturili četničke brigade - 17. ključku, 6. sansku, 15. bihaćku, te 7. odred specijalne brigade MUP-a. Naravno, nisu to radili sami. Desno su im bili takođe sjajni ratnici 117. brdske i 510, a lijevo vitezovi 502. i policajci Petog korpusa.

Pukovnik Rađo kaže da su tada na glavnom pravcu napada, zajedno sa dijelovima 502. viteške i vojnim policajcima, postigli operativno-taktičko iznenađenje, da su izvršili klasično rasijecanje četničkih položaja.

Onda je uslijedilo gonjenje četnika prema Sanskom Mostu, pa i kroz Sanski Most.

Gonjenje četnika, međutim, nije bila pjesma. Jer, četnici su pokušavali da uspore naše napredovanje djejstvujući maljutkama iz helikoptera, te tenkovima i pragama. Hasan Zerdo, starješina Gardijske brigade, se sjeća kako je naš tenkista iz prve pogodio jednu četničku pragu koja je odmah s posadom izgorjela.

Ulične borbe u Sanskom Mostu vođene su oko pošte i zgrade MUP-a. Ali, gardisti se baš i ne hvale tim bitkama. Bilo je to, kažu, klasično čišćenje grada.

Neka se i to zna da je grad "zvanično" oslobođen 10. oktobra 1995. u 20^{40} sati. U to vrijeme je, naime, pukovnik Rađo raportirao generalu Dudakoviću da je Sanski Most slobodan. I dobio novo naređenje da gardisti krenu prema Prijedoru i Omarskoj. Prijedoru su se primakli na deset, petnaest kilometara, Omarskoj sasvim blizu - na pet, šest kilometara.

Na tom putu vodili su borbe i sa arkanovcima.

- Manju grupu arkanovaca razbili smo u Sanskom Mostu - kaže Hasan Zerdo. - Međutim, glavninu Arkanovih snaga razbili smo u rejonu Sasine. S njima smo se tukli skoro cijeli dan na liniji Aganovići – Poljak - Šehovići.

I Rađo i Zerdo kažu da su se arkanovci tu dobro borili, ali su, ipak, poraženi. Mnogi su poginuli, mnogi ranjeni, a gardistima su ostavili lijepo naoružanje i lijep džip. Toliko su ih gardisti "namarali" da su zaboravili da dignu u vazduh most u selu Poljak, ispod kojeg su stavili velike količine dinamita. Naši su bili brži i razminirali most, pa su tenkovi sa oznakom ljiljana prešli preko mosta i nastavili prema Prijedoru.

Gardisti su imali više neobičnih susreta sa četnicima. Najdramatičniji je bio onaj u zaseoku Zdene. Naime, četa vojne policije Gardijske brigade zalutala je u noći 10. oktobra među četnike. Na punktu su ih zaustavili četnici i pitali ko su. "Mi smo gardisti", odgovorio je Rusmir Letić Rus. "A mi smo 17. ključka", odgovorio je četnik.

- Pomislio sam u prvi mah da su to naši iz 17. viteške - priča Rus. - Međutim, svjetlo je u isti mah obasjalo i njegovu kokardu i moju beretku. Mi smo, ipak, bili brži.

Na tom punktu bilo je i dosta civila - Srba. Na jednom traktoru bila su djeca, na drugom stariji ljudi i stvari. Kada je bio završen kratki, žestoki obračun između gardista i četnika, čuo se plač djece, a jedan starac se

obratio gardistima: "Braćo Turci, nećete, valjda, pobiti braću Srbe, žene i djecu?"

- Nećemo! - odgovorio je jedan gardista. - Slobodno idite kud ste i pošli.

Naši su krenuli nazad, prema tek oslobođenom Sanskom Mostu. Srbi, civili, prema još okupiranom Prijedoru.

Nedžad Alidžikovac je, opet, na ulazu u Sanski Most, zajedno sa svojim saborcima oslobodio osmoricu zatočenih Bošnjaka - mještana. Povlačeći se, četnici su ih zatvorili u baraku, pa onda na njih ispalili zolju. Srećom, nisu dobro gađali.

U selu Božići starješina Gardijske Dudo Hamid na prevaru je od četnika oslobodio grupu zarobljenih Hrvata, a onda se razvila bitka. Jedan četnik je, opet, bio vodič grupi gardista do Sanskog Mosta, misleći da pokazuje put - četnicima.

Eto, tako su u Bosanskoj krajini ratovali naši gardisti.

Nadomak Omarske

10. 8. 1997.

Sead Čirkin je bio poručnik bivše JNA, koju je napustio 1991. godine. Uoči agresije na našu zemlju bio je komandant TO Kozarac i nije izvršavao zadatke pučističke srpske vlasti u Prijedoru, nego Predsjedništva RBiH. Izvršio je mobilizaciju Teritorijalne odbrane i sve ostalo uradio što je bilo u skladu sa odlukama Predsjedništva RBiH kao Vrhovne komande.

"Četnici su napali Kozarac 24. maja '92. i borbe su trajale tri dana", sjeća se tih dana Čirkin. "S jedne strane nas je napadao Pero Čolić sa Petom kozarskom, s druge Arkan sa "belim orlovima", sa treće Radmilo Zeljaja sa 43. prijedorskom brigadom. Po Zeljaji su Srbi jedno vrijeme Kozarac nazivali Radmilovo, a sada ga zovu Srpski Kozarac. Nakon tri dana mi smo se povukli u Kozaru i četnici mjesec dana nisu smjeli da uđu u ovu planinu".

Čirkin kaže da je malo Kozarčana, boraca, poginulo u borbi. "Stradali su civili", objašnjava on. "Od 27.000 Bošnjaka iz Kozarca poginulo ih je više od 2.000, ali kao civilne žrtve rata - u logorima i drugim mučilištima".

Sa grupom boraca Čirkin se pokušao sa Kozare prebaciti u Hrvatsku, ali su u selu Orahova upali u zasjedu i zarobljeni. Čirkina je četnički vojni sud zbog "oružane pobune" osudio na šest godina robije". U logorima Keraterm i Manjača proveo je nešto više od godinu. U avgustu '93. razmijenjen je na Turbetu i odmah se uključio u 17. vitešku krajišku brigadu. U ovoj brigadi je bio borac, operativac, a 1994. i njezin komandant.

U septembru '95. on se, u onom čuvenom manevru 17. viteške krajiške, vratio iz srednje Bosne u Krajinu. Kao i svi Prijedorčani, i on je bio uvjeren da će sa saborcima - oslobodiocima, umarširati u Prijedor. U toj posljednjoj i najvećoj operaciji koju je bosanska armija vodila, Čirkin je bio načelnik Štaba grupe "Jug".

"Naš pravac je bio prema Omarskoj", kaže Čirkin. "Kad smo stigli na osam kilometara od ovog našeg najvećeg mučilišta, dobili smo naredbu da stanemo. Moj brat Sulejman mučen je i ubijen u "bijeloj kući" u Omarskoj i to sa Omerom i Nagibom, braćom Sakiba Mahmuljina. Druge naše jedinice na drugim pravcima su se bile primakle Prijedoru isto tako na sedam, osam kilometara. Nažalost, mir nas je, tako, zaustavio nadomak Prijedora".

Umor i "pješčani sat"

14. 10. 1996.

Predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović je, u razgovoru sa Bernarom Anri Levijem (Bernard Henri Levu) prije nekoliko dana u Parizu, otkrio "tajni djelić istorije" o posljednjim fazama operacije oslobađanja Bosanske krajine.

Upravo o tome je Levi pisao u francuskoj štampi. Dakle, 11. oktobra prošle godine, neposredno pred potpisivanje primirja, Izetbegović je, navodi Levi, tražio još malo vremena da bi naša Armija oslobodila Prijedor i Omarsku ("ta dva simbola grozote kroz koji ste prošli, ta dva svetišta vašeg bola", kako su se tada izrazili Amerikanci) i za to dobio - samo dva dana. Kako za dva dana naši nisu uspjeli da oslobode Prijedor i Omarsku, predsjednik Izetbegović je, piše Levi, tražio još vremena, ali je njegov zahtjev odbijen. Tako se Izetbegović, kako se izrazio Levi, s bolom u duši priklonuo i potpisao primirje.

Kao reporter "Oslobođenja" pratio sam te posljednje vojne operacije koje je vodila naša Armija, djelimično u sadjejstvu sa Hrvatskom vojskom i HVO, u Bosanskoj krajini septembra i oktobra prošle godine, odnosno sve do potpisivanja primirja, pa i dalje. Pratio sam i šta se na ovom dijelu ratišta događalo, ta "dodatna dva dana" kad nismo uspjeli da oslobodimo Prijedor i Omarsku, a i ta dan-dva nakon što se predsjednik Izetbegović" s bolom u duši, priklonuo i potpisao." Igrom sudbine, tog istorijskog 14. oktobra 95. dakle "dan poslije", bio sam jedini novinar, a i svjedok, burnog susreta u hotelu "Sanus" u Sanskom Mostu ključnih ljudi u tom trenutku i na tom mjestu - generala Atifa Dudakovića, Mehmeda Alagića i Vahida Karavelića.

Kad sam krenuo u Bosansku krajinu 18. septembra 95. sa generalom Rifatom Bilajcem otišao sam na Vlašić, gdje se na IKM-u nalazio komandant Sedmog korpusa general Mehmed Alagić. On mi je odobrio da u Krajinu putujem sa 17. krajiškom viteškom i dijelom Komande Korpusa koji su se, sa Fikretom Ćuskićem na čelu, spremali za svoj "dugi marš" u Krajinu. Tada mi je Alagić sugerisao da se u Krajini zadržim duže i ne propustim istorijsku priliku - smotru Sedmog i Petog korpusa u Banjaluci. On je u tu smotru bio apsolutno uvjeren.

Tri dana kasnije, 21. septembra divizijski general Atif Dudaković izvršio je na Petrovačkoj visoravni veličanstvenu smotru nekoliko hiljada vitezova iz 17. krajiške, koji su prethodne noći stigli iz centralne Bosne.

Tada je on održao zatvoreni sastanak sa dijelom Komande 7. korpusa i Komandom 17. viteške. Dudaković je i meni dozvolio da tom sastanku prisustvujem. Za priču o "tajnom djeliću istorije" karakteristične su ove Dudakovićeve riječi koje sam zabilježio, a koje su, razumije se, tada bile vojna tajna.

- Mi imamo još na raspolaganju 27 dana - rekao je, između ostalog, on. - Što uradimo i koliko oslobodimo zemlje za tih 27 dana, uradili smo i oslobodili. Poslije toga nam svjetska zajednica neće dozvoliti da bilo šta učinimo. Doduše, tu još možemo dobiti dva dana kao na "neposlušnost" generala, pa još nešto na "neposlušnost" nižih starješina, ali sve to skupa ne može mnogo izmijeniti stvar.

I onda su uslijedile one već poznate velike bitke u Bosanskoj krajini. Prvo, četnička ofanziva, pa naša kontraofanziva. U međuvremenu, u Bosansku krajinu, je po naređenju komandanta Rasima Delića, prebačeno nekoliko brigada iz više korpusa, a u Ključ se preselila i Komanda Sedmog korpusa sa generalom Alagićem na čelu. U Krajinu je više puta dolazio i komandant naše Armije, armijski general Rasim Delić, koji je na terenu rješavao mnogo šta, posebno za vrijeme četničke ofanzive. U Zagrebu je, takođe, održan sastanak na najvišem državnom i vojnom vrhu između naše zemlje i Hrvatske kada su dogovorene zajedničke vojne operacije Armije BiH, Hrvatske vojske i HVO, pa je formirana i zajednička komanda za oslobađanje zapadne Bosne! Sjedište te zajedničke komande bilo je u Novom Travniku.

Do sada šira javnost nije znala da je u ime Armije RBiH u ovoj zajedničkoj komandi svim našim snagama koje su se borile u Bosanskoj krajini (jedinice 7. i 5. korpusa, te druge jedinice) komandovao general Vahid Karavelić, a snagama Hrvatske vojske i HVO general-pukovnik Ante Gotovina.

Što se tiče rasporeda jedinica naše Armije, u operaciji "oslobađanja zapadne Bosne", odnosno Bosanske krajine, bile su formirane tri grupe: "Sjever", pod komandom brigadira Mirsada Selmanovića, "Centar", pod komandom generala Atifa Dudakovića i grupa "Jug", pod komandom generala Mehmeda Alagića. Do 12. oktobra, kada je trebalo da stupi na snagu primirje, združene snage Armije BiH, Hrvatske vojske i HVO oslobodile su Mrkonjić-Grad i Sanski Most, te dosta manjih i većih mjesta, planina i prevoja.

Primirje je "na papiru" stupilo na snagu 12. oktobra, ali su borbe i dalje nastavljene. Baš tog dana vidio sam jednu od najljepših slika u ratu: dugu, dugu kolonu tenkova, transportera, borbenih vozila, haubica raznih kalibara, VBR-ova, minobacača, PAT-ova, kamiona, autobusa i drugih vozila punih bosanskih ratnika, koji su, vidjelo se to, bili umorni i

premoreni od danonoćnih borbi. Sve je to ubrzo krenulo ka Prijedoru i Omarskoj.

Za borbe koje su nastavljene 12. i 13. oktobra prema Prijedoru i Omarskoj mislio sam da su to one koje vode "neposlušni generali", o čemu je govorio Dudaković. Sada znamo da su i ta dva dana bila legalna i da ih je predsjednik Izetbegović dobio na poklon od Amerikanaca.

A šta se na ovom ratištu događalo poslije isteka i ta dva dana u kojima nismo oslobodili Prijedor i Omarsku i kada je, kako piše Levi, predsjednik Izetbegović 13. oktobra, s bolom u duši, potpisao (primirje)?

Prvo je, 14. oktobra, rano ujutro, oko šest i trideset, u Bihać stigao general Karavelić koji je generalu Dudakoviću prenio naredbu o obustavljanju borbenih djejstava, a zatim je istu naredbu u Ključu prenio i generalu Alagiću. Kasnije sam saznao da je 13. oktobra, dakle dan ranije, oko osam uveče, generala Karavelića pozvao komandant Delić i izdao mu usmenu naredbu za Dudakovića i Alagića o obustavljanju ratnih djejstava.

Ipak, i 14. oktobra borbe su nastavljene. Toga dana, oko dva popodne, u Sanski Most su stigli sa ratišta generali Dudaković i Karavelić. Dudaković je mnogobrojnim novinarima dao kratku izjavu i ljut otišao u hotel "Sanus". Pitao sam Karavelića, koji je inače tih dana često bio na ovom ratištu, hoće li borbe prestati ili će se nastaviti. "Prestaće", rekao je kratko i otišao Dudakoviću u dugu, prizemnu salu hotela "Sanus". Sjedili su u dnu sale, ispred koje je stajao naoružan borac i nikom nije dozvoljavao pristup njima dvojici.

U međuvremenu, pojavi se komandant Gardijske brigade, pukovnik Dževad Rađo koji kaže kako su njegovi gardisti otišli predaleko, te da ih jedan susjed ne može da prati. Dodao je da su, inače, i gardisti, a i drugi borci "popadali s nogu" od umora. S njim i majorom Hilmijom Suljićem kratko sam iz centra veze, postavljenog u kolima ispred hotela, pratio borbena djejstva. Na jednom pravcu četnici su čak i probili naše linije.

Znao sam da se, ipak, najznačajnije stvari događaju u dugoj sali hotela "Sanus", gdje su se nalazili generali Dudaković i Karavelić. Našao sam načina da se i ja nađem sa njima. Ubrzo dođe i general Alagić, mrk i ljut. Tako su se u ovoj sali, prvi put zajedno nakon naredbe o prekidu borbi, našli u tom trenutku tri ključna čovjeka u ovom dijelu naše zemlje. Dva "vatrena sata" provedoh i ja s njima.

U početku su i Dudaković i Alagić bili spremni da izigravaju "neposlušne generale", po cijenu da budu smijenjeni sa položaja komandanata korpusa - samo da oslobode Prijedor i Omarsku. General Dudaković je ponovio nekoliko puta da se oni "danas, po svaku cijenu, bilo gdje moraju sastati sa predsjednikom Izetbegovićem". Planirao je da od predsjednika Izetbegovića, kao vrhovnog komandanta, traži odobrenje

za nastavak borbi, jer su im, očito, dva dana "generalske neposlušnosti" bila nedovoljna za oslobađanje Prijedora i Omarske. Ali, toga dana helikopteri zbog magle nisu mogli da polete iz Sanskog Mosta, čak ni kada je trebalo prevoziti mrtve i ranjene.

Kasnije sam saznao i za druge planove kako da naši nastave djejstva do oslobađanja Omarske i Prijedora, a da budu "bez grijeha". Na primjer, da se saopšti kako se "general Karavelić još nije pojavio u Krajini i da se ne zna gdje je", te da generali Dudaković i Alagić "još nisu primili nikakvo naređenje o prekidu borbi."

Ipak, u toj sali hotela "Sanus" u Sanskom Mostu, tog istorijskog 14. oktobra '95. zabilježio sam i trenutke "slijeganja" ljutih Krajišnika Dudakovića i Alagića. Mirnije su govorili o svemu i pričali o tome kako je sasvim ozbiljna prijetnja svjetske zajednice da će NATO dići avione na nas ako ne obustavimo ofanzivu. Pa, da će prvo, kao opomenu, bombardovati kasarnu "Adil Bešić" u Bihaću.

Ušao je, onda, konobar koji je donio i neko piće. Njih trojica nazdraviše i ja ih fotografisah kako nazdravljaju, eto, ispalo je, kraj rata. Kasnije, kad ta fotografija izađe u novinama, sva četvorica imadosmo neprilika od "čistunaca". Tada napravih i razgovor sa Dudakovićem i Alagićem, a Vaha Karavelić ne htjede da kaže ništa o svojoj misiji.

Kasnije sam pitao generala Dudakovića koliko mu je trebalo još vremena da oslobodimo Prijedor.

"Imali smo vremena dovoljno, ali nismo imali svježih snaga. Nedostajao nam je bataljon odmornih boraca ", odgovorio je on.

Dok su još trajale ove ratne operacije, jedan umorni borac mi je rekao nešto slično:

"Samo kad bismo imali vremena za odmor 48 sati, da odemo ženama, da se ispavamo, ne bismo se zaustavili do Drine."

Ali, više nije bilo vremena. Pješčani sat za rat u Bosni i Hercegovini iscurio je 14. oktobra 1995.

Priče o bosanskim herojima

Knjiga "Bosanski ratnici", autora Šefke Hodžića, dugogodišnjeg novinara informativnog lista "Oslobođenje" i ratnog reportera istog lista, sadrži stotinu autorskih tekstova. Tekstovi su različite dužine, kreću se od jedne autorske kartice do većih i ambicioznijih ostvarenja sa ciljem oslikavanja i ocjenjivanja određene pojave u široj društvenoj ravni. U osnovi su svi istovjetnog novinarskog, spisateljskog žanra. U pravilu se radi o reportaži koja se samo djelomično preplića sa intervjuom kao formom osobnog svjedočenja nekog od junaka radnje. Redoslijed priloga u knjizi struktuiran je temporalno, vremenski, pojava agresije na Bosnu i Bošnjake se prati od radnji 1991. do obilježavanja tih događanja 1997. godine. Vremenska dinamika događanja uzeta je za mjerilo redoslijeda tekstova pri čemu se nadopunjuju tekstovi iz vremena događanja radnje sa tekstovima koji nastaju naknadno, ali obrađuju radnje koje su se dešavale znatno ranije.

Knjiga se čini iznimno interesantnom i za Bošnjake i Bosnu odista bitnom i važnom iz najmanje tri razloga. Prvi je osobna autorova hrabrost i odvažnost da sa poprišta događaja svjedoči. Svaki tekst i sada ima "miris baruta", što tekstovima daje značaj prvorazredne dokumentarne činjenice od goleme povijesne važnosti. Drugi je autorov spisateljski stil. Taj stil nema liričnost i maštovitost jednog romansijerskog kazivanja, niti mu je to zadaća, ali zato ima jednu do kraja izraženu izvornost, upečatljivot, živost i slikovitost, koja daje potpunu osobenost Hodžićevoj ratnoj prozi. Čitajući tekstove pred nama se ponovo odvija njihovo događanje. Oni su ratne slike, doživljaji iz prve ruke, s prve linije bojišnice, nešto što je u tekstualnoj formi prekinulo, sačuvalo i od zaborava otrgnulo jedan trenutak. Skup tih slika, tih tekstualnih trenutaka, galerija tih likova, jeste bošnjačka i bosanska stvarnost proteklih vremena. Treći razlog - značajnosti knjige je njena dokumentarnost. I to dokumentarnost usmjerena na ljude i ciljno usmjerena posredstvom ljudi, ratnih likova. Na taj način se daje pregled skoro svih istaknutih bošnjačkih i bosanskih likova, komandanata, vojnika, osoba i ličnosti.

Knjiga je struktuirana na način, a očito i s namjerom, da preko praćenja i u datim prilikama predstavljanja istaknutih bošnjačkih i bosanskih ratnika u proteklom oslobodilačkom ratu, da kratak presjek

samog bosanskog oslobodilačkog rata i obrane od agresije. Na taj način ona je, i pored toga što je pisana rukom ratnog novinskog reportera, jedan pregled bosanske i bošnjačke obrane. Svako znanstveno istraživanje istog pitanja Hodžićevu knjigu, kao izvorni dokument, morat će imati u vidu. S druge strane, i u tome je iznimnost i novina knjige u odnosu na uobičajena metodološka rješenja ovakvih i sličnih društvenih pojava, autor akcenat stavlja na čovjeka, heroja, ratnika, na osobnu sudbinu, subjektivne doživljaje. Na taj način načelo heroizma, na kome je u osnovi i počivala od neprijatelja tehnički slabija bosanska Armija, dolazi u prvi plan. Bošnjački ratni heroji u Hodžićevu djelu dobijaju zaslužnu satisfakciju. Zato knjiga u osnovi i predstavlja priču o bošnjačkim i bosanskim herojima posljednjeg oslobodilačkog rata.

Pored hronološkog načela autor se držao, i u osnovi ispoštovao, i načelo teritorijalnosti. Zbivanja i prikazani likovi u knjizi odnose se na sve dijelove Bosne i Hercegovine. Pored prikazivanja već danas legendarnih i ovjekovječenih heroja i gazija, o kojima se pisalo i drugim prilikama i o kojima će se sigurno ubuduće još pisati, ovdje su prisutne i ličnosti koje su u određenim trenucima na posebnim lokalitetima davale veliki doprinos bosanskoj obrani, a poslije nisu "dobile" status koji bi ih činio slavnim i javnim. To tekstu daje posebnu draž i autentičnost.

Dr. Šaćir Filandra

O Autoru

Šefko Hodžić je rođen 28. 11. 1945. godine u Glavatičevu, Bosna i Hercegovina. Studij književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu završio je 1972. godine. Novinarstvom se bavi od 1969. godine. Kao novinar je radio u "Večernjim novinama" i Radio-Sarajevu. U sarajevskom "Svijetu" i u listu za inostranstvo "Mi extra" bio je zamjenik odgovornog urednika, a u edicijama Matice iseljenika BiH "Iseljenički almanah" i "Naš svijet" glavni i odgovorni urednik. Sada je novinar lista "Oslobođenje".

Kao ratni reporter "Oslobođenja" objavio je oko 800 reportaža i izvještaja sa ratišta iz svih dijelova naše zemlje. Snimio je više od 4.000 ratnih fotografija. Ratne izvještaje, reportaže, intervjue objavljivao je, pored "Oslobođenja", i Radiju BiH, Televiziji BiH, "Avazu", "Slobodnoj Bosni", "Prvoj liniji"...

Proglašen je za ratnog reportera za 1992. godinu, a 1996. godine dobio je Plaketu Armije RBiH – najviše vojno priznanje za civile u državi, te nagradu lista "Oslobođenje" "30. avgust" za četvorogodišnje izvještavanje sa bosanskog ratišta.

Godine 1996. imao je reprezentativnu izložbu ratnih fotografija koja je bila postavljena u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Travniku, Mostaru, Bihaću i Goraždu.

Hodžić je 1996. godine objavio svoju prvu knjigu u našoj oslobodilačkoj borbi – "Vitezovi i huni". "Bosanski ratnici" su druga njegova knjiga o istoj tematici.

Prije rata Hodžić je objavio još tri knjige: "Lazar Drljača – zatočenik ljepote (1974), Monografija Glavatičeva (1974) i "Hotel Evropa" (1982).

SADRŽAJ:

Štampanje knjige pomogli:

JAVNO PREDUZEĆE PTT SAOBRAĆAJA BIH
HOTEL HOLIDAY INN SARAJEVO
GIK HIDROGRADNJA SARAJEVO
JKB DD ZENICA
OPĆINA NOVO SARAJEVO
FEROELEKTRO SARAJEVO
POLJOOPREMA SARAJEVO

Šefko HODŽIĆ
BOSANSKI RATNICI

Izdavač
DES – DJL Sarajevo

Za Izdavača
Džemal BAŠIĆ

Fotografije:
Šefko HODŽIĆ, Darko BABIĆ, Ahmet BAJRIĆ Blicko, Osman BOJČIĆ, Fehim DEMIR, Senad GUBELIĆ, Emil GREBENAR, Kemal HADŽIĆ, Danilo KRSTANOVIĆ, Agan SKENDEROVIĆ, Didije TORŠE

Korektor
Fadila DAJDŽIĆ

Tehnički urednik
Nurko HODŽIĆ

Štampa
DES – DJL Sarajevo

Za štampariju
Rasim FOČO

Tiraž: 2.500 primjeraka

"Najveća vrijednost Hodžićevih reportaža je u obraćanju pažnje običnom borcu, njegovoj duši i osjećanju. Ove reportaže su stizale u rovove, čitane u razrušenim stanovima i negdje u dalekom izbjeglištvu. Tako su ovi tekstovi razbijali blokadu u kojoj smo bili cijelo vrijeme rata. Knjiga "Bosanski ratnici" će, besumnje, izazvati veliko interesovanje šire čitalačke publike i u znatnoj mjeri uticati na istraživanje u ovoj oblasti".

(Iz recenzije dr. Ibrahima Tepića)